

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Πολεοδομία και Χωροταξία»

*«Η εξέλιξη των οικισμών στην Ελλάδα από την έκδοση του ν.δ/τος του 1923.
Αναγνωρίζοντας ένα πλαίσιο αυτοσχεδιαστικής πρακτικής
και αναζητώντας ένα νέο θεσμικό περίγραμμα».*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Βασιλεία Βλάχου

A.M. 41002329

Επιβλέπουσα:

Ειρήνη Κλαμπατσέα

Αθήνα, Φεβρουάριος 2024

Περίληψη

Η έλλειψη ουσιαστικής διεπιστημονικής προσέγγισης των οικισμών του ελλαδικού χώρου, αντανακλάται εν μέρει στο θεσμικό πλαίσιο που τους διέπει και στις αντιφάσεις που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή του. Οι οικισμοί αντιμετωπίζονται συχνά ως σκηνικά που απεικονίζουν το παρελθόν και καταλαμβάνουν συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Οι μονοδιάστατες και αποσπασματικές προσεγγίσεις για την προστασία των οικισμών οδήγησαν σε συζητήσεις που επικεντρώνονται στον ακριβή προσδιορισμό των ορίων τους και όχι στον εντοπισμό του πολιτιστικού δυναμικού τους. Αναγνωρίζοντας τις διαδικασίες μετασχηματισμού του ελλαδικού χώρου κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και τα αδιέξοδα με τα οποία ήρθε αντιμέτωπο το νομοθετικό πλαίσιο, η αναζήτηση μιας νέας προσέγγισης των οικισμών, στρέφεται προς έναν άλλο χώρο διακίνησης ιδεών, την τέχνη και ανατροφοδοτείται από τη μουσική, η οποία εμπεριέχει τον αυτοσχεδιασμό. Με την επιλογή αυτή, επιχειρείται η αποστασιοποίηση από οποιοδήποτε είδους προτάσεις αναβίωσης των οικισμών ως προϊόντα αναπτυξιακών στρατηγικών. Στόχος είναι να αναδειχθεί η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της σχέσης του θεσμικού πλαισίου με την άυλη πολιτιστική ταυτότητα των μικρών οικισμών, η οποία αποτελεί φορέα διατήρησής τους.

Λέξεις κλειδιά: οικισμοί, νομοθετικό πλαίσιο, πολιτισμός, μουσική

Abstract

The lack of a substantial interdisciplinary approach to the settlements of the Greek area is partially reflected in the institutional framework that governs them and in the contradictions that arise in its implementation. Settlements are frequently treated as sceneries that depict the past and occupy specific geographical areas. One-dimensional and piecemeal approaches for the protection of the settlements have led to discussions that focus on the precise identification of their limits and not in identifying their cultural potential. Recognizing the transformation process in Greece of the 20th century and the deadlocks that the legislative framework repeatedly came across, the search for a new settlements' approach turns to another area, that of the art and takes feedback from music, which incorporates improvisation. With this choice, it is attempted to keep distant from any proposal that revive settlements as products of development strategies. The objective is to bring forward the need to redefine the relationship between the legislative framework and the intangible cultural identity of the small settlements, which is a vehicle of their preservation.

Keywords: settlements, legislative framework, culture, music

Ευχαριστίες

Ξεκινώντας από την οικογένειά μου, συνοδοιπόρο σε κάθε επιλογή μου, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους «δασκάλους» μου, καθώς και τους συναδέλφους και τους φίλους που συνάντησα στην πορεία της δημοσιοϋπαλληλικής μου ιδιότητας, οι οποίοι, με τις αρμονικές διαφωνίες τους, αποτέλεσαν πηγές ενέργειας και δημιουργικότητας.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες,

θα ήθελα να εκφράσω, στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Ρ. Κλαμπατσέα, η οποία, με την ακαδημαϊκή της καθοδήγηση, μου έδωσε τη δυνατότητα να συνθέσω τις σκέψεις μου ελεύθερα.

Πρόλογος

Η σχέση επιστήμης και τέχνης, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι, αντικατοπτρίζει τις διάφορες ιδεολογικές απόψεις, αναζητήσεις και προσπάθειες του ανθρώπου που αναζητά την κατανόηση της ύπαρξής του και της θέσης του μέσα στον χώρο, καθώς και τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του μέσα σε συγκεκριμένο περιβάλλον, σε συγκεκριμένο χρόνο.

Δεδομένου ότι οι δυνατότητες κάθε εποχής, σε κάθε τόπο διαφέρουν, τόσο από πλευράς επιστημονικής κατάκτησης της «ανθρώπινης γνώσης», όσο και από πλευράς ηθικών αξιών και ιδεολογικών θεωρήσεων και αμφισβητήσεων, μία επιστήμη όπως η πολεοδομία, η οποία προσπαθεί να κατανοήσει την ιστορική πορεία του ανθρώπου και τον τρόπο που αυτός ωθείται να εξελίξει τη θέση του μέσα στο χώρο, δεν θα μπορούσε να περιοριστεί μόνο σε ορθολογικές προσεγγίσεις, αλλά πάγια αναζήτησε μία βάση σε κοινωνικά, οικονομικά, περιβαλλοντικά και λοιπά συστήματα.

Από μια άλλη οπτική, στον χώρο της τέχνης, τίθεται το ερώτημα εάν η τέχνη θα μπορούσε να επηρεάσει τη δομή της σκέψης του ανθρώπου και εάν η προέλευση της τελευταίας οφείλεται σε γενετικούς παράγοντες ή αν δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα του πολιτισμού. Ο μουσικός Ι. Ξενάκης, θεωρεί πως η Τέχνη μπορεί να θέσει σε τροχιά μια αλλαγή της δομής της σκέψης, αλλά δεν θα επαρκούσε για να το κάνει από μόνη της. Για τον λόγο αυτό θεωρεί πως ο καλλιτέχνης θα πρέπει να κατέχει ασυνήθιστα πλατιές γνώσεις και στον τομέα των επιστημών. Σε συνομιλία του, το 1980, αναφέρει τα ακόλουθα: *«Ο καλλιτέχνης εργάζεται με μορφές. Οι μορφές εμφανίζονται παντού: στο διάστημα, στη γη, στην πανίδα, στην κοινωνία. Βρίσκονται πολύ κοντά στη μουσική μορφή, οπότε πρέπει να μπορούμε να «διαβάζουμε», να τις καταλαβαίνουμε - μόνο έτσι θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε κάτι αληθινά καινούργιο. Οπότε, είναι ανάγκη να γνωρίζουμε όχι μόνο τις μορφές που υπάρχουν σήμερα, αλλά κι εκείνες που υπήρξαν στο παρελθόν...»*¹

Βασιζόμενη σε μια τέτοια θεώρηση, με κίνητρο, όχι να δημιουργήσουμε κάτι αληθινά καινούργιο στους οικισμούς της χώρας, αλλά να αλλάξουμε **τη δομή της σκέψης** μας για τους οικισμούς - όπως αυτή έχει παγιωθεί τον τελευταίο αιώνα, μέσα από το θεσμικό πλαίσιο της χώρας και την επίδραση πολιτικών και άλλων ιδεολογιών και παραμέτρων - η εργασία αυτή θα επιχειρήσει να θέσει τον πολεοδόμο σε μια διαδικασία να «ακούσει» τους οικισμούς και στοιχεία που συνθέτουν τον χώρο τους, τα ιστορικά γεγονότα, τις κοινωνικές πιέσεις και αντιδράσεις, τα μέτρα και τις αντιλήψεις της πολιτείας για τον σχεδιασμό τους, όπως ένας ερμηνευτής ενός μουσικού έργου, καλείται να εισέλθει στον χώρο του δημιουργού του μουσικού έργου και να τον μετατρέψει σε βίωμα ενός ευρύτερου κοινού, που θα αποδεχτεί ή όχι την ερμηνεία του και την εκτέλεσή του.

Γίνεται εξ αρχής σαφές, πως ζητούμενο από τον πολεοδόμο δεν είναι να αναπτύξει μία επιφανειακή σχέση με τους οικιστές, ούτε να αποκτήσει μια πληροφοριακή εμπειρία για τον τόπο και τον χώρο του οικισμού, αλλά να προσπαθήσει να αναγνωρίσει τις «πραγματικές» διαστάσεις ενός ευρύτερου χώρου, εντός του οποίου πραγματώνεται ο οικισμός, να τις αξιολογήσει και να μπορέσει να κρίνει σε ποιους τομείς θα μπορούσε να προσφέρει μια σχεδιαστική πρόταση με προϋποθέσεις εκτελεστότητας. Εάν η εκάστοτε χρονική συγκυρία δεν προσφέρει τις προϋποθέσεις αυτές και ταυτόχρονα παρατηρείται ότι η εξέλιξη των

---

¹ Μπάλιντ Άντρας Βάργκα, *Συνομιλίες με τον Ιάννη Ξενάκη*, 1996, Για τον Ρόλο της Τέχνης (1980), σελ 167-168, Εκδόσεις Ποταμός, Μετάφραση Αλέκα Συμεωνίδου, 2004

οικισμών δεν χαράσσει μια συγκεκριμένη πορεία στον χώρο και τον χρόνο, θα ήταν δυνατό η επιστήμη να περιμένει λύσεις μέσα από ένα θεσμικό πλαίσιο, χωρίς να παίρνει θέση επ' αυτού;

Κατά την εργασία, ο οικισμός αντιμετωπίζεται ως φυσικό φαινόμενο, ως ένα διεπιστημονικό αντικείμενο, το οποίο μορφοποιείται και υφίσταται μέσα από υλικούς και άυλους πόρους. Σε αυτό το πνεύμα, η εργασία φιλοδοξεί, τη δεδομένη χρονική στιγμή, που είναι σε εξέλιξη το Πρόγραμμα «Κωνσταντίνος Δοξιάδης», να επικρατήσει η αντίληψη πως η οριοθέτηση των οικισμών δεν αποτελεί μία εξαντλητική διαδικασία συλλογής δεδομένων του παρελθόντος, που «νομιμοποιεί» διοικητικές πράξεις της δεκαετίας του 1980 με τη δέουσα χαρτογραφική ακρίβεια, ούτε μια «στενή» διαδικασία, που τον συμπιέζει και τελικώς τον διαφοροποιεί από τον έξω κόσμο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	
Αρτικόλεξα	
Εισαγωγή	1
Κεφάλαιο 1	4
Εννοιολογικοί συσχετισμοί	4
1.1. Η έννοια του χώρου, μέσα από τη σχέση επιστήμης και τέχνης	4
1.2. Η έννοια του ορίου	5
1.3. Ο χώρος του οικισμού	7
1.4. Ο κοινός τόπος	8
1.4.1. Το κοινό λεξιλόγιο	11
Κεφάλαιο 2	16
Ο χώρος της μουσικής	16
2.1. Η τέχνη της μουσικής	16
2.2. Θεωρητικός τομέας	17
2.2.1. Η μουσική αντίληψη στην Ευρώπη του 20 ^{ου} αιώνα	19
2.2.2. Η μουσική αντίληψη στην Ελλάδα τον 20 ^ο αιώνα	28
2.3. Πρακτικός τομέας	32
2.3.1. Η τοπο-θέ(τη)ση του ερμηνευτή - εκτελεστή	32
2.3.2. Οι αστάθμητες παράμετροι	33
2.3.3. Ο ρόλος της σημειογραφίας και το τυχαίο στη μουσική εκτέλεση	36
2.4. Γενικές παρατηρήσεις για τον χώρο της μουσικής στον 20 ^ο αιώνα	38
Κεφάλαιο 3	40
Ο χώρος των οικισμών	40
3.1. Η προσέγγιση των οικισμών μέσα στο θεσμικό πλαίσιο	40
3.1.1. Η έννοια του οικισμού στην πολεοδομική νομοθεσία	40
3.1.2. Οι προϋφιστάμενοι του έτους 1923 οικισμοί	42
3.1.3. Οι οικισμοί κάτω των 2.000 κατοίκων	43
3.2. Προσέγγιση της θέσης των οικισμών στο ευρύτερο σύστημα πολεοδομικού σχεδιασμού	45
3.2.1. 1 ^ο στάδιο - η οριοθέτηση των προϋφιστάμενων του 1923 οικισμών	46
3.2.1.1. Ο νόμος 947/1979 «Περί οικιστικών περιοχών»	50

3.2.1.2. Ο νόμος 998/1979 «Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της Χώρας»	52
3.2.2. 2 ^ο στάδιο - η οριοθέτηση των οικισμών που εμφανίζονται καταγεγραμμένοι σε απογραφή πριν το 1983	54
3.3. Η αποτύπωση των οικισμών, τα υπόβαθρα οριοθέτησης και η δυνατότητα δόμησης εντός ορίων οικισμού.....	57
3.4. Η πάγια προστασία του χώρου των οικισμών στο θεσμικό πλαίσιο	60
3.5. Η ιστορική διάσταση του χώρου των οικισμών.....	61
3.6. Η κοινωνιολογική διάσταση της αρμοδιότητας των Νομαρχών	67
3.7. Ο χώρος του πολιτισμού στο «Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο της Ελλάδος» του 1980	72
3.7.1. Πολιτιστικές προοπτικές στον σχεδιασμό	72
3.7.2. Η πολιτιστική βιομηχανία και η ασύμμετρη κατανομή των πολιτιστικών προϊόντων.	74
3.7.3. Η πολιτιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα.....	78
3.7.3.1. Η πολιτιστική συνείδηση	79
3.7.3.2. Η πολιτιστική κατάσταση	80
3.8. Ο χώρος του οικισμού ως φορέας άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς	82
Κεφάλαιο 4.....	84
Αυτοσχεδιαστικές πρακτικές στον χώρο των οικισμών	84
4.1. Ο «αυτοσχεδιασμός» στον χώρο των οικισμών	86
4.1.1. Οικισμός Άγιος Λαυρέντιος Πηλίου	91
4.1.2. Οικισμός Καστέλλια Φωκίδας.....	99
4.1.3. Οικισμός Μοναστηράκι Δράμας.....	104
4.2. Σκέψεις για ένα νέο θεσμικό περίγραμμα για τους οικισμούς	114
Επίλογος	116
Βιβλιογραφία	120
Αρθρογραφία	122
Δικτυογραφία	123
Νομοθεσία	124
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	127
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: Ο χώρος της μουσικής	128
Α1. Παράρτημα θεωρητικού τομέα.....	128

A2. Παράρτημα πρακτικού τομέα	129
A3. «Μουσικά Τεκμήρια».....	130
A4. Φωτογραφικό Υλικό	137
Παράρτημα Β: Χάρτες <i>Οικονομικού και Κοινωνικού Άτλαντος της Ελλάδος</i> , Αθήνα, 1964	142
B1. Χάρτες μεταβολών του πληθυσμού 1920-1960.....	142
B2. Παιδεία	148
Παράρτημα Γ: Φωτογραφικό υλικό οικισμού Καστελλίων Φωκίδας	150
Παράρτημα Δ: Οικισμοί Δυτικής Μακεδονίας.....	152

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

Βραχυγραφίες όρων

άρ.	άρθρο
βδ	βασιλικό διάταγμα
εδ.	εδάφιο
Ν./ν.	νόμος
νδ	νομοθετικό διάταγμα
παρ.	παράγραφος
πδ	προεδρικό διάταγμα
π.χ.	παραδείγματος χάριν
σελ.	σελίδα

Αρτικόλεξα

ΓΟΚ	Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός
Γ.Υ.Σ.	Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού
ΓΠΣ	Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο
Δ.Ε.	Δημοτική Ενότητα
ΕΠΣ	Ειδικό Πολεοδομικό Σχέδιο
Κ.Β.Π.Ν	Κώδικας Βασικής Πολεοδομικής Νομοθεσίας
ΝΟΚ	Νέος Οικοδομικός Κανονισμός
Π.Ε.	Περιφερειακή Ενότητα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΣΧΟΟΑΠ	Σχέδιο Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης
Τ.Κ.	Τοπική Κοινότητα
ΤΠΣ	Τοπικό Πολεοδομικό Σχέδιο
ΦΕΚ	Φύλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία είναι αποτέλεσμα μίας σύνθεσης, με την έννοια που η σύνθεση εκφράζεται ως αμφισβήτηση ενός καθιερωμένου συστήματος, στον χώρο της μουσικής του 20^{ου} αιώνα. Επιχειρεί να συνθέσει υλικά, που με μια πρώτη ματιά φαίνονται ασύνδετα, προκειμένου να διευρύνει το πεδίο ορισμού των οικισμών και να το εντάξει σε ευρύτερα σύνολα, αξιοποιώντας διάφορα υλικά. Πράξη συνειδητή, πηγάζει από τα προβλήματα των οικισμών της χώρας, αλλά που εμπνέεται από την παρατήρηση των ακόλουθων τάσεων της σύγχρονης εποχής. Από την μία πλευρά, γίνεται όλο και εντονότερο ότι, σε διεθνές επίπεδο, οι χώρες επιδιώκουν την επανατοποθέτηση και επαναξιολόγησή τους μέσα σε ένα παγκόσμιο γίνεσθαι - ενδεχομένως ως αποτέλεσμα διάφορων «στρατηγικών» σχεδιασμών - αφετέρου η τέχνη και ο πολιτισμός, συμπορευόμενοι σε κάθε περίοδο της ιστορίας του ανθρώπου, προσπαθούν να επανατοποθετηθούν εννοιολογικά ως προς τα νέα υλικά και δεδομένα, και ταυτόχρονα να νοηματοδοτήσουν την ανθρώπινη ύπαρξη.

Οι οικισμοί, το πολεοδομικό καθεστώς και η προστασία τους, ο καθορισμός ή μη των ορίων τους, η διάχυση της δόμησης που προκλήθηκε από τη διεύρυνση των ορίων αυτών, καθώς και τα προβλήματα συνωστισμού ή εγκατάλειψης και γενικότερα οι αντιφάσεις ανάμεσα στον ζητούμενο σχεδιασμό και το θεσμικό πλαίσιο, έχουν συχνά αποτελέσει ένα αντικείμενο πολεοδομικού ενδιαφέροντος που καταλήγει σε αδιέξοδο. Το αδιέξοδο αυτό, ίσως να εντάθηκε μέσα στο πέρασμα το χρόνου, καθώς η ελληνική πραγματικότητα εμμένει σε ένα σύστημα σχεδιασμού, βασιζόμενο στη διαπίστωση ορίων. Η διαπιστωτική πράξη, ως διαδικασία, μοιάζει να υπερκαλύπτει κάθε προσπάθεια ουσιαστικής προσέγγισης ενός φαινομένου, που αποτελείται από πολλές μικρές οικιστικές μονάδες στο ισχύον σύστημα σχεδιασμού, οι οποίες, μέσα στον 20^ο αιώνα έχουν παραταχθεί *«με επική αταξία, με μιαν αφθονία ξαφνική, σαν κάποιο περιπλανώμενο τοπίο»*² σε όλη την έκταση του ελλαδικού χώρου.

Έχοντας τις παραπάνω εντυπώσεις, καλείται κανείς να αναζητήσει μία διέξοδο. Η κατεύθυνση που επιλέχθηκε, ήταν να αναζητηθεί ένας διαφορετικός χώρος, ο οποίος να δομείται αναδεικνύοντας το παρελθόν, τη δημιουργικότητα, τη διαφορετικότητα και να εμφανίζει χαρακτηριστικά βιωσιμότητας. Η μουσική αποτελεί έναν χώρο με αυτά τα χαρακτηριστικά και μέσα από τη διαδικασία για την πραγμάτωσή της, επεξεργάζεται στοιχεία και αναδημιουργεί, θέτει εν αμφιβόλω παλαιές δομές και λειτουργίες, προκειμένου να σχεδιάσει ένα μουσικό τοπίο, που πάντα συναρτάται με τον χρόνο.

Ως εκ τούτου, η υπόθεση να ερμηνευτεί το θεσμικό πλαίσιο των οικισμών μέσα από τη διαδικασία ενός μουσικού ερμηνευτή, ο οποίος καλείται να φτάσει στο κατά το δυνατό υψηλότερο επίπεδο εκτέλεσης μιας μουσικής ιδέας ή ενός έργου, που κατά κανόνα πηγάζει από το παρελθόν, αλλά δομείται στο παρόν και επαναπροσδιορίζεται στο μέλλον, ήταν ικανή για να δημιουργήσει ένα νέο πεδίο ορισμού, όπου συναντώνται η έννοια του *χώρου* του οικισμού, με το θεσμικό πλαίσιο.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερα Κεφάλαια. Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο, αναζητήθηκε ένας κοινός τόπος, ο οποίος θα επέτρεπε τη σύνδεση της μουσικής με τις επιστήμες της αποτύπωσης και τον παραλληλισμό των αντιλήψεων και των ερωτημάτων που τίθενται στους

---

² από το ποίημα της Κικής Δημουλά «Καλοκαίρι» στο Γ. Ψυχοπαίδης, Κ. Δημουλά, ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ, 2007

δύο αυτούς χώρους, οι οποίοι δύνανται να αγγίζουν τον προσωπικό χώρο και συνάμα τον παγκόσμιο, καθώς και τις δυνάμεις που τους διαμορφώνουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο η μουσική, όσο και οι επιστήμες της αποτύπωσης, βασίζονται στις ιδέες και τις σκέψεις τους σε νοητούς χώρους και συστήματα, αλλά στοχεύουν σε ένα αποτέλεσμα καθαρά πρακτικό. Στην αναζήτηση αυτή, που ξεκινά από την κλίμακα των κοσμοθεωριών και καταλήγει στην ιδιοκτησία και την προσωπικότητα, η λεκτική σημασία ως μέθοδος προσέγγισης, θεωρήθηκε ως η πλέον ενδεδειγμένη. Η μέθοδος, κατά κανόνα εφαρμοζόμενη στη φιλοσοφία, καθοδηγεί τη σκέψη, με τρόπο που ενισχύεται η δύναμη της γλώσσας, η οποία τελικά είναι ο φορέας των εννοιών και των νοημάτων, τόσο της επιστήμης, όσο και της τέχνης. Με τον τρόπο αυτό, ορίζονται ο *χώρος* της τέχνης, ο *χώρος* της επιστήμης, καθώς και ο *χώρος* του οικισμού και τα *όρια* του, που τον συνοδεύουν στο θεσμικό πλαίσιο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, περιγράφεται ο *χώρος* της μουσικής, ο οποίος αν και ανήκει στον χώρο της τέχνης, λόγω της εξάρτησής του από τον χρόνο, συναντάται με πολλά επιστημονικά πεδία, φυσικών και θεωρητικών επιστημών. Η διάσταση του χρόνου, αποτελεί ένα καθοριστικό παράγοντα και για τους οικισμούς, καθώς η εξέλιξή τους μέσα στο θεσμικό πλαίσιο, ξεπερνά τον έναν αιώνα. Για τον λόγο αυτό, η προσέγγιση των οικισμών, εμπεριέχει τη διερεύνηση του παρελθόντος, όπως συμβαίνει και κατά τη διαδικασία ερμηνείας ενός μουσικού έργου. Το κεφάλαιο επικεντρώνεται στη μουσική σκέψη και αντίληψη του 20^{ου} αιώνα, προκειμένου να γίνει αντιληπτό ότι οι αλλαγές που συντελούνται στον χώρο, εκφράζονται μέσα από τα μουσικά έργα και τον τρόπο που αυτά ερμηνεύονται και εκτελούνται. Η θεωρία και η πράξη της μουσικής, μέσα από την ιστορία της κατά τον 20^ο αιώνα, αντιπαραβάλλεται με τον *χώρο* των οικισμών, με στόχο την διερεύνηση ποιοτικών παραμέτρων της απόστασης μεταξύ του αστικού χώρου και της υπαίθρου. Επίσης, λαμβάνεται υπόψη ότι η απόσταση αυτή, που εντείνεται κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα λόγω της τεχνολογικής ανάπτυξης, στον *χώρο* της μουσικής γεννά εναλλακτικές και διευρύνει το προς διαμόρφωση υλικό. Η μουσική αξιολογεί νέα δεδομένα, καταγράφει νέους ήχους και ιδέες, προτείνει εναλλακτικές και αποκτά έναν ρόλο διαμεσολαβητή, προκειμένου να επικοινωνήσει με ένα ευρύτερο κοινό. Με αυτή την έννοια, ο *χώρος* της μουσικής εντοπίζει την ασυνέχεια μεταξύ του αστικού χώρου και του *χώρου* των οικισμών. Ο τελευταίος, στον ελλαδικό χώρο εμφανίζεται αυτόνομος, τουλάχιστον μουσικά, αλλά αυτό, επιχειρείται να χρησιμοποιηθεί ως τεκμήριο για την συσχέτιση των οικισμών με ευρύτερα κοινωνικά σύνολα. Με αυτό τον τρόπο, απομακρύνεται η σκέψη από την έννοια των *ορίων* και από την τάση να θεωρηθεί κάθε οικισμός ένας κλειστός κόσμος.

Το τρίτο κεφάλαιο, αναφέρεται στον *χώρο* του οικισμού. Επιχειρείται η διερεύνηση των παραμέτρων που διαμόρφωσαν την υφιστάμενη κατάσταση των οικισμών, μέσα από τα δύο καθοριστικά για τους οικισμούς νομοθετήματα, το νομοθετικό διάταγμα του 1923 και τον νόμο 1337/1983. Οι παράμετροι αυτοί προσεγγίζονται μέσα από το θεσμικό πλαίσιο και τις δυσκολίες που συναντώνται κατά την εφαρμογή του, ιδιαίτερα μετά την εκτεταμένη νομολογία του ΣτΕ. Κατά την «ανάγνωση» του ισχύοντος πλαισίου, που εστιάζει στους οικισμούς που δεν φέρουν τον χαρακτηρισμό του «παραδοσιακού», γίνεται μία προσπάθεια να μην παραμεληθούν η ιστορική, η κοινωνιολογική και η πολιτισμική διάσταση του *χώρου* των οικισμών. Η σύνδεση με τον *χώρο* της μουσικής, αποκλείει μεθοδολογικά στην παρούσα εργασία την ασυνείδητη τάση του ερευνητή να εξετάσει έναν οικισμό ή μια κοινότητα ως μονογραφία, αλλά προτάσσει μια προοπτική αναζήτησης δεδομένων, όπου οι οικισμοί εμφανίζουν μια δυναμική σε ένα ευρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο, προκειμένου να ενταχθούν σε αυτό. Το περιεχόμενο της αναζήτησης αυτής, πηγάζει μέσα από τον συσχετισμό στοιχείων για

την πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας, ο οποίος με την πάροδο του χρόνου, θα ήταν δυνατό, υπό προϋποθέσεις, να εντάσσει τον χώρο των οικισμών στους φορείς της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, προσεγγίζεται η έννοια του «αυτοσχεδιασμού» στους οικισμούς, χωρίς αυτή να υποτάσσεται ή να εμπεριέχει την έννοια του τυχαίου. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρείται μία προσπάθεια ερμηνείας του θεσμικού πλαισίου, μέσα από τους τρόπους που αυτό εκτελέστηκε βάσει των αποφάσεων των νομαρχών. Στις αποφάσεις αυτές ο χώρος των οικισμών, συχνά δεν περιορίζεται στο δομημένο περιβάλλον. Επιλέγοντας παραδείγματα οριοθετημένων οικισμών μέσα από τα οποία είναι ορατή η άυλη ταυτότητά τους, η οποία δεν οριοθετείται, αναζητείται μία προσέγγιση που να μην παρασύρεται από την υλικότητα του χωριού, που πάγια συνδέεται στο θεσμικό πλαίσιο με τα όριά του και τη νόμιμη ή μη «διεύρυνση» ή «επέκταση» αυτού.

Τέλος, δεδομένου ότι ανά κεφάλαιο εξάγονται θεματικά προσωρινά συμπεράσματα ή προβληματισμοί, ο επίλογος - που χρησιμοποιείται στην παρούσα ως ελεύθερη μουσική φόρμα - θεωρήθηκε ο πιο πρόσφορος τρόπος για να ολοκληρωθεί μια εργασία, που διατρέχει παράλληλα³ τις μουσικές ιδέες του 20^{ου} αιώνα και την πραγματικότητα των οικισμών.

Μεθοδολογικά, η διαδικασία εκπόνησης περιέλαβε, τόσο για τον χώρο της μουσικής, όσο και για τον χώρο της επιστήμης, βιβλιογραφική έρευνα, μελέτη επιστημονικών κειμένων και συλλογή πληροφοριών, προκειμένου να καταστεί δυνατό να διαμορφωθεί ένας κώδικας επικοινωνίας μεταξύ των δύο διαφορετικών χώρων και να ενταχθούν οι οικισμοί μέσα σε αυτόν. Αποδελτιώθηκαν κείμενα, αλλά και αυτούσιες φράσεις ή παράγραφοι, που αναφέρονται κυρίως στη μουσική, προκειμένου να εντοπιστούν στοιχεία που παρουσιάζουν τεκμηριωμένα τη σχέση της με τον χώρο και τους πολυάριθμους ετερογενείς λόγους που την διαμορφώνουν, έτσι ώστε η παρουσίαση των στοιχείων αυτών να μην θέτει ως προαπαιτούμενο ένα μουσικό υπόβαθρο. Αντίστοιχα, αναζητήθηκαν στοιχεία του θεσμικού πλαισίου, αλλά και στοιχεία που αντανakλούν την εικόνα των οικισμών στον ελληνικό χώρο. Αξιοποιούνται ανοικτά δεδομένα του διαδικτύου, τα οποία διανύουν μία περίοδο που να καλύπτει κατά το δυνατό όλο το φάσμα του 20^{ου} αιώνα, φωτογραφικό υλικό και τεκμήρια φορέων, που δραστηριοποιούνται σε ποικίλους τομείς.

Επίσης, έγινε επεξεργασία δεδομένων της παρατήρησης και της ανθρώπινης εμπειρίας, συμπεριλαμβανομένων των στοιχείων του θεσμικού πλαισίου. Σε αυτά εντάσσονται νόμοι, προεδρικά διατάγματα και υπουργικές αποφάσεις, επιμέρους πράξεις των Νομαρχών στο πλαίσιο οριοθέτησης των οικισμών, καθώς και αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, που αντλήθηκαν μέσω του διαδικτύου και μέσω των υπηρεσιών του ΥΠΕΝ. Επίσης, σε αυτό το θεματικό πεδίο, αποτέλεσαν πηγές, επιστημονικά περιοδικά και άλλα έντυπα, που αναζητήθηκαν εστιάζοντας στη χρονική περίοδο που διαμορφώθηκε το θεσμικό πλαίσιο των οικισμών. Τα στοιχεία αυτά, τα οποία δεν συναρτώνται μόνο με τον τομέα του πολεοδομικού σχεδιασμού, αλλά εντάσσονται και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους, σε ένα πλαίσιο διεπιστημονικής προσέγγισης, χρησιμοποιούνται ως τεκμήριο των απόψεων που επεκράτησαν για τους οικισμούς της χώρας και την εξέλιξη του θεσμικού τους πλαισίου.

---

³ ή με μουσικούς όρους «αντιστικτικά»

Κεφάλαιο 1

Εννοιολογικοί συσχετισμοί

1.1. Η έννοια του χώρου, μέσα από τη σχέση επιστήμης και τέχνης

Το ερώτημα «*Τι είναι Χώρος*» παραμένει ένα από τα μεγάλα αναπάντητα ερωτήματα μέχρι σήμερα, τόσο για τη θετική επιστημονική σκέψη, όσο και για τη θεωρητική. Αναμφίβολα, μία σφαιρική παρουσίαση των απόψεων και των γνώσεων της ανθρωπότητας για την έννοια του χώρου, που πλέον γίνεται αντιληπτή και με την έννοια του χωροχρόνου, θα απαιτούσε αντικείμενο πολλών άλλων εξειδικευμένων μελετών.

Κρίνεται όμως απαραίτητο, να τεθεί στην παρούσα εργασία, ένα πλαίσιο για την έννοια του χώρου, έτσι ώστε η έννοια αυτή να αποτελέσει τον συνδυαστικό κρίκο για το συλλογισμό της συσχέτισης των εκδοχών του «χώρου», βάσει του τρόπου μέσω του οποίου αυτός έγινε αντιληπτός στις διάφορες επιστήμες και τις τέχνες.

Εάν κανείς απλουστευμένα, ανατρέξει σε κάποιο λεξικό, θα διακρίνει αμέσως τις διαφορετικές σημασίες που λαμβάνει ο «χώρος», είτε ως συγκεκριμένη (μετρήσιμη) έννοια, όπως το σχήμα και η διάσταση, είτε ως έννοια αφηρημένη, αλλά θεμελιώδη για τη φιλοσοφία. Πέραν αυτού, το πλήθος των παράγωγων και σύνθετων λέξεων που σχηματίζονται θέτοντας ως λέξη βάσης, τη λέξη «χώρος», μαρτυρούν την ευρύτητα της έννοιας. Στο σημείο αυτό ενδεικτικά αναφέρονται ο «χωρογράφος»⁴, το «χωρίον» και φυσικά η «χωροταξία», λέξεις που, αν και όλες αναφέρονται στον χώρο, μαρτυρούν διαφορετικές ανθρώπινες δραστηριότητες, άλλες κλίμακες, σχέδια και σχεδιασμούς, αναζητήσεις και στόχους, που σχετίζονται με την ύπαρξη, την πρόοδο και την ευημερία των ανθρώπων.

Από την άλλη πλευρά, η **πολεοδομία**, εξελισσόμενη, διευρύνοντας το γνωσιολογικό της περιεχόμενο και αναζητώντας από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία «*που θα της εξασφαλίσει μία θέση στο χώρο των επιστημών*», παραμένει, σε ένα βαθμό, «*η τέχνη που έχει σαν αντικείμενο τη δόμηση, δηλαδή το χτίσιμο της πόλης*», όρος που ετυμολογικά φαίνεται να εκφράζει την απλούστερη και αρχική σημασία του όρου «πολεοδομία»⁵.

Με την παραδοχή ότι, η πολεοδομία θα αποτελεί πάντα «*εφαρμογή της σκέψης*»⁶ του ανθρώπου και ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να απολέσει, αλλά να αναδείξει την «*καλλιτεχνική της φύση*» εντός του χώρου των επιστημών, στην παρούσα εργασία, καθίσταται σαφές ότι, «**ο χώρος της επιστήμης**» και αντίστοιχα «**ο χώρος της τέχνης**» και ειδικότερα της μουσικής, χρησιμοποιούνται μεταφορικά, με διευρυμένο περιεχόμενο.

Παράλληλα, συνειδητοποιώντας κανείς ότι το ερώτημα «*Τι είναι Μουσική*» παραμένει επίσης αναπάντητο, προκειμένου να συσχετιστούν οι δύο αυτοί χώροι, αναζητήθηκε ένας «**κοινός τόπος**», μέσα από τις διάφορες έννοιες που απέδωσε κατά καιρούς η ανθρώπινη σκέψη στην έννοια του χώρου, αλλά και μέσα από διάφορους όρους τεχνικούς ή θεωρητικούς,

---

⁴ Ο *χωρογράφος του ουρανού και της γης*, αναφέρεται κατά το παρελθόν ως ένα πρόσωπο που κατείχε τόσο την ιδιότητα του αστρονόμου, όσο και του τοπογράφου.

βλ. Δ. Ρωσσικόπουλος, *Μέτρον Γεωμετρικόν, Η ιστορία των επιστημών της αποτύπωσης*, 2006, σελ. 30

⁵ Α. Αραβαντινός, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Γ' Έκδοση, Αθήνα, 1990, σελ. 25, 26

⁶ Ο Α. Αραβαντινός, αναφέρεται συγκεκριμένα στην «*εφαρμογή της αρχιτεκτονικής σκέψης στην κλίμακα της πόλης, σε χώρο δηλαδή πολύ ευρύτερο από αυτόν του κτιρίου ή του κτιριακού όγκου*».

που χρησιμοποιούνται για την ερμηνεία του, την απόδοση των χαρακτηριστικών του και τον σχεδιασμό του.

Σημειώνεται ακόμη ότι, η αλληλένδετη σχέση Τέχνης και Επιστήμης και ο ρόλος που καλούνται να παίξουν στην κοινωνία, έχουν απασχολήσει επίσης την ανθρώπινη σκέψη. Θα πρέπει κανείς να λάβει υπόψη ότι, οι απόψεις που διατυπώθηκαν κατά καιρούς, όπως αυτές του Λέοντος Τολστόι κατά τον 19^ο αιώνα, σχετικά με το *Τι είναι Τέχνη*, «εμφανίζονται, χάνονται και επανεμφανίζονται στο διάβα της ιστορίας και διαποτίζουν λιγότερο ή περισσότερο, για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, τις αντιλήψεις των κοινωνιών»⁷.

1.2. Η έννοια του ορίου

Η έννοια του ορίου τίθεται στην παρούσα εργασία, με δεδομένο ότι, προσεγγίζεται το θέμα των οικισμών της χώρας, μέσα από το θεσμικό πλαίσιο που ισχύει σήμερα, το οποίο:

- (α) διακρίνει τους οικισμούς βάσει της ύπαρξής τους μέσα στον χρόνο, θέτοντας όριο στον χρόνο δημιουργίας τους
- (β) θέτει το όριο του πληθυσμού τους και
- (γ) συνδέει το πολεοδομικό καθεστώς με τον καθορισμό των ορίων τους.

Μέσα από τη σκοπιά της ριζοσπαστικής γεωγραφίας, υπήρξε η προσπάθεια να περιγραφούν οι πολλαπλές εκφάνσεις των ορίων / συνόρων, ως αποτέλεσμα κοινωνικού ελέγχου. Υποστηρίζεται ότι, η τριμερής διάκριση για την ευρύτερη οργάνωση του χώρου του H.Lefebvre, στην οποία μιλά για:

- (α) υλικούς, απόλυτους χώρους
- (β) αναπαραστάσεις χώρων και
- (γ) χώρους της αναπαράστασης - βιωμένους χώρους, θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στα όρια / σύνορα.⁸

Αποτέλεσμα της τοποθέτησης αυτής, είναι οι παρακάτω ενδεικτικές διακρίσεις, όπως παρατίθενται στον ακόλουθο πίνακα:

Υλικά-απόλυτα όρια / σύνορα Υλικοί χώροι	Φυσικά όρια με κοινωνική χρήση (ποτάμια, ακτογραμμές) Κατασκευασμένα όρια (τείχη, σιδερένιοι φράκτες, δρόμοι) Ιδιοκτησίες γης, πύλες, πόρτες, εθνική κυριαρχία ΖΟΕ, όρια οικοδομικών γραμμών, όρια αντικειμενικών αξιών γης
Αναπαραστάσεις και διανοητική σύλληψη ορίων / συνόρων Αναπαραστάσεις χώρων	Χαρτογραφικές και φωτογραφικές απεικονίσεις Μεταφορική χρήση των εννοιών όριο, σύνορο, εγκλεισμός, ανοικτότητα, αποκλεισμός, κ.α. Προσδιορισμοί του «μέσα» και του «έξω» Διοικητικά όρια Ρόλος ορίων στο προσδιορισμό ατομικής και συλλογικής ταυτότητας, «Εμείς» και «Άλλοι» Φαντασιακές γεωγραφίες Γεωπολιτικές επιδιώξεις

⁷ Β. Τομανάς, Εισαγωγή στο L. Tolstoi, ελλ.μτφ. *Τι είναι τέχνη*, Αθήνα, 2009, σελ.8

⁸ Κ. Χατζημιχάλης, *Όρια/Σύνορα, Εδαφοκυριαρχία και κοινωνικός έλεγχος*, Πρέσπες, 2009, Πηγή: <https://www.researchgate.net>

Βιωμένα όρια / σύνορα Βιωμένοι χώροι	Θέατρο και κλίμακα γεγονότων της καθημερινής ζωής Αίσθηση ασφάλειας, ιδιωτικότητας, δυσφορίας, αποκλεισμού σε ένα χώρο Αίσθηση εδαφοκυριαρχίας και ιδιοκτησίας, ταξικές διαφορές Φόβος για τους «έξω από το φράκτη» Οριοθέτηση του «τι είναι αποδεκτό» σε ένα χώρο Οριοθέτηση με βάση το φύλο, τη φυλή, τη σεξουαλικότητα Οικονομίες και κοινωνίες συνόρων Ομάδες και ζωή του «περιθωρίου»
---	---

Κ. Χατζημιχάλης, *Όρια/Σύνορα, Εδαφοκυριαρχία και κοινωνικός έλεγχος*, Πρέσπες, 2009

Πηγή: <https://www.researchgate.net>

Μέσω του παραπάνω πίνακα καθίσταται εμφανής η τριμερής διάκριση των ορίων στην οργάνωση του χώρου των οικισμών.

Γενικότερα, η ανάπτυξη του χώρου, όπως γίνεται αντιληπτή μέσα από τις διάφορες προσεγγίσεις του χωροταξικού σχεδιασμού, προϋποθέτει (μεταξύ άλλων) την κατανόηση των θεσμοθετημένων ορίων μέσα σε ένα γεωγραφικό χώρο. Τα όρια αυτά δεν σημαίνουν κατ'ανάγκη όρια που διαμορφώνουν τη λειτουργία του χώρου.

Το ίδιο θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί και για τα όρια που στην πράξη τέθηκαν μεταξύ πολεοδομίας και χωροταξίας. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι, στις θεσμικές ρυθμίσεις και στη λειτουργία της διοίκησης καθιερώθηκε ένας διαχωρισμός μεταξύ πολεοδομίας και χωροταξίας, παρά το γεγονός ότι ο διαχωρισμός αυτός, μεθοδολογικά, δεν θεμελιώνεται σε επιστημονική διάκριση⁹.

Όμως, εύλογο είναι ότι, η κατανόηση ενός φαινομένου που αναπτύσσεται μέσα σε μια γεωγραφική περιοχή, απαιτεί την οριοθέτηση της περιοχής. Διαφορετικά όρια, λόγω διαφορετικής προσέγγισης του φαινομένου, θα οδηγήσουν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Στον σχεδιασμό, η προσέγγιση των ορίων της περιοχής μελέτης, εξαρτάται από τους στόχους και τον προσανατολισμό της μελέτης και αυτά μας οδηγούν στην επιλογή άλλης κλίμακας.

Αρχίζοντας κανείς να μελετά τους οικισμούς της χώρας και δεδομένου του μεγάλου βαθμού διασποράς τους, προσεγγίζοντας το θέμα μέσα από διαφορετικά όρια - πλαίσια, τα ερωτήματα που γεννούνται είναι ποικίλα. Σήμερα, παρά το γεγονός ότι, το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, αναγνωρίζει ακόμα και οικισμούς προϋφιστάμενους του 1923 - δηλαδή οικισμούς που υφίστανται περισσότερο από 100 χρόνια - καθώς και το ειδικό πολεοδομικό καθεστώς τους - το οποίο επιτρέπει τη δόμηση ακόμα και εάν αυτοί δεν έχουν οριοθετηθεί με διοικητική πράξη - τίθεται ο εξής προβληματισμός:

Θα ήταν δυνατό, άμεσα και εύκολα να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως τα ακόλουθα, που αναφέρονται ενδεικτικά, και από ποιους;

- Πόσοι και ποιοι οικισμοί είναι προϋφιστάμενοι του 1923 και ποια η έκταση που αυτοί καταλαμβάνουν;
- Με τα μέτρα αποκέντρωσης του σχεδιασμού που προωθήθηκαν τη δεκαετία του 1980 και με μια σειρά από αρμοδιότητες που αποδόθηκαν στους Νομάρχες, όπως η οριοθέτηση των οικισμών, αποτράπηκε τελικά η εγκατάλειψη των απλών χωριών, κάτω των 2.000 κατοίκων;

⁹ Λ. Βασενχόφεν, «Χωροταξία - Θεωρία και Πράξη», στο *Βιώσιμη Ανάπτυξη με την Περιβαλλοντική Αγωγή*, Κεφάλαιο 5 (σελ.180-201), Μεσολόγγι, 1997, σελ.8 ηλεκτρονικής επανέκδοσης.

- Η οριοθέτηση των οικισμών αποτύπωσε «ουσιαστικά» τον χώρο των οικισμών και πώς συνέβαλε στη διαμόρφωσή τους μέχρι σήμερα;
- Η άδεια δόμησης εντός οριοθετημένων οικισμών, αποτελεί μια πράξη της διοίκησης που βεβαιώνει την ασφάλεια δικαίου ενός κράτους δικαίου;

1.3. Ο χώρος του οικισμού

Οι κρίσιμες χρονικές περίοδοι διάκρισης των οικισμών προκύπτουν από τα δύο βασικά πολεοδομικά συστήματα που καθιερώθηκαν στον ελληνικό χώρο μέσα στον 20^ο αιώνα - με το νομοθετικό διάταγμα του έτους 1923¹⁰ και με το νόμο 1337/1983¹¹. Από τη σκοπιά του μελετητή που θέλει να ασχοληθεί ουσιαστικά με το θέμα των οικισμών της χώρας, θα ήταν επιθυμητό να κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους αποτελεί εξαιρετικά σύνθετο ζήτημα το να δοθούν απαντήσεις στα ως άνω ερωτήματα - καθώς και σε πολλά άλλα ερωτήματα που αφορούν τους οικισμούς - προκειμένου να οριοθετήσει την περιοχή μελέτης του και μέσα από την κατάλληλη κλίμακα να προσπαθήσει να την ερμηνεύσει. Εξυπακούεται ότι η προσπάθεια ερμηνείας, μέσα από το θεσμικό πλαίσιο, ενός φαινομένου με τόση μεγάλη διασπορά στον χώρο, προϋποθέτει εξ αρχής την προσέγγιση, την κατανόηση και την απόπειρα ερμηνείας του ίδιου του θεσμικού πλαισίου.

Οι σκέψεις αυτές για τα όρια των οικισμών - καθώς τα ερωτήματα που συνοδεύουν τον γεωγραφικό χώρο, που αυτοί καταλαμβάνουν, παραμένουν αναπάντητα - ωθούμενες και από άλλες παραμέτρους, που δεν είναι υπό την στενή έννοια πολεοδομικές ή θεσμικές, αλλά εντάσσονται στο πνεύμα του σχεδιασμού του χώρου, μέσα από ένα ευρύτερο φάσμα επιστημονικών πεδίων, αποδίδονται στην παρούσα εργασία από έναν νοητό χώρο, που θεωρήθηκε «**ο χώρος του οικισμού**».

Ο νοητός αυτός χώρος έκαστου οικισμού, θα μπορούσε να αποτελεί, σύμφωνα με τον πίνακα της παρ.1.2. έναν **βιωμένο χώρο, στον οποίο οριοθετείται το «τι είναι αποδεκτό»** μέσα σε αυτόν, τουλάχιστον από πλευράς πολεοδομικού καθεστώτος. Ωστόσο, ο νοητός αυτός χώρος δεν περιλαμβάνει μόνο το περιβάλλον, φυσικό, ανθρωπογενές και δομημένο, αλλά, αναζητήθηκε ο εντοπισμός του μέσα από τη συσχέτιση επιστήμης και μουσικής τέχνης, ώστε να συμπεριλάβει το *νόημα* του τόπου. Έχει υποστηριχθεί ότι ο τόπος, ως υλική και πολιτιστική μονάδα, είναι φορέας νοήματος, έχει επικοινωνιακές ποιότητες, ενεργοποιεί τη συνείδηση, τη συλλογική και ατομική μνήμη, τα συναισθήματα και τις γνώσεις. Κατά την άποψη αυτή, αποτελεί μια **ενότητα χώρου**, με την οποία συνδεόμαστε μέσω των εμπειριών μας, **τον δομημένο χώρο**, του οποίου συνιστώσες αποτελούν οι δραστηριότητες του ατόμου, οι αξιολογήσεις και οι φυσικές του ποιότητες. Ο βασικός ισχυρισμός, εν προκειμένω, είναι ότι ο τόπος είναι η ψυχολογική ποιότητα του γεωγραφικού και ανθρωπογενούς χώρου και έχει τρεις συνιστώσες: τη γεωγραφική θέση, την υλική μορφή και το νόημα»¹².

¹⁰ ν.δ.17.07.1923, *Περί σχεδίων πόλεων, κωμών και συνοικισμών του Κράτους και οικοδομής αυτών*, ΦΕΚ 228 Α' / 16.08.1923

¹¹ ν.1337/1983, *Επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις*, ΦΕΚ 33 Α' / 14.03.1983.

¹² Κ. Τσουκαλά, «Η Γεωγραφία και η Αντίληψη του Τόπου. Παλαιότερες και Σύγχρονες Εκδοχές», στο Ε. Συγκολίτου (Επιμ.) *Περιβαλλοντική Ψυχολογία: Σύγχρονες Τάσεις στον Ελλαδικό Χώρο*, σελ. 17-41 Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 2006 (Πηγή: <https://ikee.lib.auth.gr/record/261834/?ln=el>)

1.4. Ο κοινός τόπος

Η παρούσα εργασία, αναζητά έναν **κοινό τόπο** μεταξύ επιστήμης και τέχνης για να ερμηνεύσει την εξέλιξη των οικισμών του ελλαδικού χώρου, έχοντας ως δεδομένο το ισχύον θεσμικό πλαίσιο.

Διευκρινίζεται ότι, ο κοινός αυτός τόπος, προφανώς δεν συγγέεται με την «κοινοτοπία»,¹³ αλλά βρίσκει έρεισμα στον γεωμετρικό τόπο της Ευκλείδειας Γεωμετρίας¹⁴, η οποία, πιθανολογεί και αναζητά την ύπαρξη ενός τέτοιου τόπου, προσπαθώντας να επιλύσει προβλήματα (ερωτήματα) προσδιορισμού του σχήματος / της μορφής σημειοσυνόλων, στο επίπεδο ή στον χώρο, που έχουν μία δεδομένη-κοινή ιδιότητα ή και περισσότερες ή πληρούς μία ή περισσότερες συνθήκες. Κατά μία άλλη εκδοχή, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί τις λειτουργίες που επιτελούν τα Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφοριών (Σ.Γ.Π.) προκειμένου να απαντήσουν σε ερωτήματα, όπως ποιες περιοχές ικανοποιούν συγκεκριμένες συνθήκες. Τέλος, από μία τελείως διαφορετική οπτική, ο κοινός αυτός τόπος, θα μπορούσε να έχει την ποιότητα των φράσεων, *κοινός νους* ή *κοινή γνώμη*, ακόμα και *κοινόχρηστος χώρος*, ως κάτι που αφορά ή ανήκει στα περισσότερα στοιχεία ενός συνόλου.

Θα ήταν παράλειψη, εφόσον η εργασία πραγματεύεται το θέμα των οικισμών, να μην επισημανθεί ο κοινός τόπος των λέξεων **χώρος, χώρα, χωρίο, χωρικός** και οι σημασίες που αυτές διατηρούν ή χάνουν ή και αντικαθιστούν, κατά το πέρασμα του χρόνου, προκαλώντας διαφορετικές συσχετίσεις.

Στη φιλοσοφία, η λεκτική σημασία ως μέθοδος προσέγγισης, επιλέχθηκε συχνά. Η μέθοδος υιοθετήθηκε πολλές φορές από τον Martin Heidegger. Οι απόψεις, οι προβληματισμοί και οι παραδοχές του στο δοκίμιο «*Η τέχνη και ο χώρος*» αποτέλεσε για την παρούσα εργασία μία βάση για τη θεμελίωση μιας διαφορετικής θεώρησης του χώρου των οικισμών, μέσα από τη συσχέτιση των διαδρομών της επιστήμης και της τέχνης.

Μπορεί ο ίδιος ο φιλόσοφος να αναφέρει πως τα ερωτήματα που θέτει, υπό μορφή ισχυρισμών, περιορίζονται στις πλαστικές τέχνες και ακόμα πιο συγκεκριμένα στη γλυπτική, όμως προκαλεί ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι, το δοκίμιο καταλήγει σε μία φράση του Goethe, που αναφέρεται «*στον ήχο της καμπάνας*»,¹⁵ ως μια παραδοχή για μια αλήθεια που μπορεί και να είναι αρκετή, μεταξύ πνεύματος και πράγματος. Μοιάζει σαν οι σκέψεις του φιλοσόφου να συμπυκνώνονται εν τέλει στην τέχνη της μουσικής. Μεταξύ των προβληματισμών που τίθενται στο δοκίμιο, παρατηρείται μία αντιστροφή των φαινομένων, προκειμένου να διαφανεί εάν η τέχνη, υπό τη μορφή ενός γλυπτού, καταλαμβάνει τον χώρο και εάν αναμετράται με αυτόν, ενώ ένα από τα βασικά ερωτήματα διατυπώνεται ως εξής:

«Μπορεί ο φυσικοεπιστημονικά τεχνολογικά σχεδιασμένος χώρος (όπως και αν προσδιορίζεται περαιτέρω) να ισχύει ως ο μόνος αληθινός χώρος; Συγκρινόμενοι με

¹³ δηλ. ως διαπίστωση πολύ γνωστή και διόλου πρωτότυπη, όπως αποδίδεται στα περισσότερα λεξικά, μεταξύ των οποίων και το λεξικό της κοινής νεοελληνικής γλώσσας του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας (https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/)

¹⁴ Στον Ευκλείδη αποδίδεται και το έργο «*Στοιχεία Μουσικής*». Στο έργο αυτό περιέχονται και δύο πραγματείες που μάλλον δεν είναι του ίδιου: η *Διάρθρωση της κλίμακας*, η οποία αποδίδεται στην πυθαγόρεια θεωρία της μουσικής με μεταγενέστερες προσθήκες και η *Εισαγωγή στην αρμονία*, που είχε γραφεί από τον Κλεωνίδα, μαθητή του Αριστόξενου. Πηγή: Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica, Αθήνα, 2007, τ.21, σελ.142

¹⁵ M. Heidegger, *Die Kunst und der Raum; L' art et l' espace*, Erker-Verlag, St.Gallen Ελβετία, 1969, ελλ. μτφ. *Η τέχνη και ο Χώρος*, Αθήνα, 2006, σελ.53

αυτόν όλοι οι αλλιώς συγκροτημένοι χώροι - ο καλλιτεχνικός χώρος, ο χώρος της καθημερινής πράξης και συναναστροφής - είναι απλώς υποκειμενικά καλούπια και μεταμορφώσεις του ενός αντικειμενικού κοσμικού χώρου;»¹⁶

Ο Heidegger, μέσω της διάνοησής του, παραδέχεται ότι για να βρει αυτό που ιδιάζει στον χώρο

«... υπάρχει μία διέξοδος, ένα μονοπάτι στενό και ταλαιπωρημένο...
... Να επιχειρήσουμε **να ακούσουμε** τη γλώσσα...».

Με τον τρόπο αυτό, αναπτύσσεται βάσει της γερμανικής γλώσσας μία συλλογιστική, όπου εντοπίζει την ενέργεια του «κ ά ν ω χ ώ ρ ο», ως μία πράξη που επιφέρει κάτι ελεύθερο, κάτι ανοιχτό για μια εγκατάσταση και διαμονή του ανθρώπου. Ο ίδιος περιγράφει το συμβάν του «κάνω χώρο», ως μία παραχώρηση με έναν διττό τρόπο: αφενός του *επιτρέπω* και αφετέρου του *διευθετώ*. Για τον Heidegger, μέσα στο «κάνω χώρο», συνάμα κρύβεται ένα συμβάν, το οποίο πολύ εύκολα παραβλέπεται. Αλλά ακόμα και όταν βλέπεται, παραμένει δύσκολο να προσδιοριστεί, «προπάντων όταν ο φυσικοεπιστημονικός τεχνολογικός χώρος ισχύει ως εκείνος ο χώρος, από τον οποίο οφείλει εκ των προτέρων να εξαρτηθεί κάθε επισήμανση του χωρικού στοιχείου».¹⁷

Η φιλοσοφική θεώρηση του Heidegger, ως ανάλυση του τρόπου με τον οποίο συναντούνται τα πράγματα που μας περιβάλλουν, θα μπορούσε και να ερμηνευτεί ως εμπειρέχουσα την έννοια του ορίου, όπως αυτή τίθεται στον φυσικοεπιστημονικό χώρο (στον οποίο εξάλλου, η συζήτηση για το τι είναι χώρος, παρέμεινε ανοικτή για πολλούς αιώνες κατά τη διάρκεια του ανθρώπινου πολιτισμού). Στη φιλοσοφική του σκέψη, το όριο αναγνωρίζεται όχι ως αυτό στο οποίο κάτι σταματά, αλλά το όριο είναι αυτό από το οποίο κάτι αρχίζει να εκδηλώνει την ουσία του και αφήνει να εισέλθει ο ζωτικός χώρος του ανθρώπου.¹⁸

Η σκέψη αυτή, οδηγεί σε μία αναπάντεχη σύνδεση με τη **γεω-δαισία**, η οποία καλείται να εντοπίσει ή να θέσει όρια, προκειμένου να μοιράσει τη γη. Είναι αναμφίβολα αποδεκτό ότι, η γεω-δαισία προσπάθησε να συμβάλλει στην επιστημονική γνώση για την κατανόηση του γήινου χώρου και ταυτόχρονα να μετρήσει τη γη και να τη διανείμει, προσδιορίζοντας όρια, εφαρμόζοντας τη θεωρητική σκέψη της γεω-μετρίας. Η ανάγκη για μετρήσεις δημιουργήθηκε από τις απαρχές της ανθρώπινης ύπαρξης. Η ανάγκη αυτή μπορεί να έγινε πιο έντονη από την εποχή που ο άνθρωπος σταμάτησε τη νομαδική ζωή, δημιούργησε οικισμούς και άρχισε να καλλιεργεί τη γη, αλλά η γεωδαισία, από τη γέννησή της συμβάδισε με την ανάπτυξη των μαθηματικών, της γεωμετρίας και της αστρονομίας. Έχοντας αντίληψη των διαφορετικών κλιμάκων - του μακρόκοσμου και του μικρόκοσμου - έκανε αποδεκτό ότι οι μετρήσεις διαφόρων μεγεθών δεν γίνονται με απόλυτη ακρίβεια, καθώς η «μετρημένη» τιμή αποτελεί **εκτίμηση της «πραγματικής»**.¹⁹

---

¹⁶ όπ. παρ. σελ 34

¹⁷ όπ.παρ. σελ. 39-41

¹⁸ Δ. Τζωρτζόπουλος, «Μ. Heidegger: Οικοδομείν, Οικείν, Σκέπτεσθαι “Η αθλιότητα της ανεσιότητας και το έργο της σκέψης”», *Φιλοσοφείν*, Αθήνα, 2011, τευχ.3, σελ. 158-159, Πηγή: <https://philosophiein-periodiko.blogspot.com/>

¹⁹ Π. Σαββαΐδης, Ι. Υφαντής, Ι. Δούκας, *Γεωδαισία Ι, Γεωδαιτικές μετρήσεις και υπολογισμοί*, Θεσσαλονίκη, 2015, 2017, σελ. 23, 54, 59

Ως τρεις θεμελιώδεις αρχές της γεωδαισίας αναφέρονται:

- **Η αρμονική ακρίβεια**

Η έννοια της ακρίβειας τίθεται από τη βασική θεωρία σφαλμάτων, η οποία περιγράφει το κατά πόσο μία μέτρηση πλησιάζει την «αληθή» τιμή. Ο βαθμός ακρίβειας καθορίζεται εκ των προτέρων, ώστε οι μετρήσεις, οι υπολογισμοί και οι απεικονίσεις να διέπονται από ομοιόμορφη αρμονική ακρίβεια. Μεγαλύτερη ακρίβεια, θα ήταν άσκοπη και περιττή, ενώ μικρότερη θα έδινε αποτελέσματα με μικρότερο βαθμό ακρίβειας.

- **Ο εντοπισμός σφαλμάτων**

Η επιδίωξη να εντοπιστούν λεπτομερειακά σφάλματα, που αθροιστικά είναι απαράδεκτα και να απομονωθούν (εκτελώντας μετρήσεις, υπολογισμούς και σχεδιάσεις με κατεύθυνση από το σύνολο προς τη λεπτομέρεια), ώστε το σύνολο να παραμένει ανεπηρέαστο από τα σφάλματα της λεπτομέρειας.

- **Ο ευχερής και συνεχής έλεγχος**

Ο έλεγχος συνίσταται στην ανάλυση σύνθετων παρατηρήσεων, υπολογισμών και σχεδιάσεων σε απλές σειρές που βρίσκονται σε αλληλοεξάρτηση, προκειμένου να βρεθούν απαράδεκτα σφάλματα, που υπερβαίνουν τα καθορισμένα όρια ακρίβειας.²⁰

Μέσα από αυτές τις αρχές, ο γεω-δαίτης αντιλαμβάνεται τα όρια του πραγματικού κόσμου. Αναπόφευκτα, τα όρια αυτά αλληλεπιδρούν στη διαχείριση του περιβάλλοντος, στα έργα του μηχανικού, στη χαρτογραφία και την πολεοδομία. Η *αρμονική ακρίβεια των ορίων*, η οποία κατά έναν τρόπο εκφράζει την οικονομία των μετρήσεων, ευνόητο είναι ότι δεν θα μπορούσε να απαιτηθεί κάτω από τυχαίες συνθήκες, αλλά σε κάθε περίπτωση, θα ήταν πολύτιμη για την μελέτη κάθε οικισμού. Μέσα από τη θεώρηση αυτή, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει ότι, ακόμα και στον φυσικοεπιστημονικό χώρο, ενυπάρχει η φράση του Goethe που αναφέρει ο Heidegger:

«Δεν είναι πάντοτε αναγκαίο να ενσαρκώνεται το αληθινό· είναι ήδη αρκετό, όταν αυτό περιφέρεται πνευματικά και προκαλεί αρμονία· όταν αυτό κυματίζει στους αιθέρες όπως ο ήχος της καμπάνας: με σοβαρότητα και φιλικότητα»

Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, Μαρία Κατωπόδη, Χριστίνα Λούκο
Διαγωνισμός Ζωγραφικής Παιδικού Παγκόσμιου Χάρτη Barbara Petchenik, 2015,
Πηγή: International Cartographic Association, <https://icaci.org/petchenik/>

²⁰ όπ. παρ. 378, 379

1.4.1. Το κοινό λεξιλόγιο

Η ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού συμπεριλαμβάνει από τα πολύ παλιά χρόνια την ανάγκη **κατανόησης του γήινου χώρου**, που περιβάλλει τον άνθρωπο, του γεωχώρου. Η γνώση και η κατανόηση αυτή είναι εμφανής, ήδη από τους αρχαίους πολιτισμούς και είναι συνυφασμένη, όχι μόνο με τις ανάγκες επιβίωσής του και της διάθεσής του να επιβληθεί στον χώρο, αλλά και με ευρύτερες **κοσμολογικές και υπαρξιακές αναζητήσεις**.

Αντίστοιχα, στους ίδιους αρχαίους πολιτισμούς συναντάται και η μουσική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την σχέση των δύο αυτών χώρων της επιστήμης και της τέχνης, αποτελούν οι *Ιερές Βέδες* των Ινδών, με θρησκευτικό και τελετουργικό περιεχόμενο. Ειδικότερα, αναφέρεται πως στα *Βεδάγκα*, που είναι παραρτήματα των Βεδών, βρίσκονται στοιχεία σχετικά με την ιστορία των μαθηματικών, συνεπώς και της γεωμετρίας, αλλά αυτά αποτελούν **έμμετρα κείμενα**, γνωστά και ως *σούτρες*, που ταξινομούνται σε έξι τομείς: **φωνητική, γραμματική, ετυμολογία, στιχουργική, αστρονομία και τελετουργική**.²¹

Από το μονόχορδο του Πυθαγόρα, το οποίο συχνά αναφέρεται ως το πρώτο μουσικό όργανο, η σχέση της μουσικής με τις φυσικές επιστήμες είναι προφανής. Αυτό που επιχειρείται στο παρόν κεφάλαιο, είναι να γίνει εμφανής η σύνδεση των διαχρονικών διαδρομών της μουσικής με τις επιστήμες, που αποτυπώνουν και μελετούν τον γήινο χώρο, καθώς και οι δύο διαδρομές αναπτύσσονται μέσα από τη **θεωρία και την πράξη**.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το αντικείμενο της γεωδαισίας, που, όπως προαναφέρθηκε, θεμελιώνεται θεωρητικά στις επιστήμες των μαθηματικών, της φυσικής και της αστρονομίας. Αναφέρεται ως μία από τις αρχαιότερες επιστήμες, εντασσόμενη στον κλάδο των γεωεπιστημών, συνδέεται με την αστρονομία και εφαρμόζεται μέσω της τοπογραφίας, της χαρτογραφίας, της φωτογραμμετρίας και της τηλεπισκόπησης. Σήμερα, κατά μία οπτική, το ευρύτατο φάσμα των θεματικών περιοχών της γεωδαισίας, *για να γίνει αντιληπτό απαιτεί, πέρα από τις απαραίτητες επιστημονικές γνώσεις και αρκετή «φαντασία»*²².

Ο παραλληλισμός της διαδρομής της τέχνης της μουσικής - που βρίσκει τις ρίζες της στους αρχαίους πολιτισμούς και το μονόχορδο του Πυθαγόρα - με τη διαδρομή των επιστημών της αποτύπωσης - που διαγράφει μία πορεία που, επίσης, ξεκινά από τον 6^ο αιώνα π.Χ, μέσω της «ιστορικής» εκτίμησης και μέτρησης μήκους τόξου μιας μοίρας (1^ο) στη γήινη επιφάνεια από τον Πυθαγόρα²³ - αποτελούν το κοινό «εν τοις πράγμασι» γεγονός, μέσα από το οποίο υλοποιούνται και συμβαδίζουν ο χώρος της μουσικής και της γεωδαισίας, δύο χώροι που αναπτύσσονται τόσο σε επίπεδο θεωρίας, όσο και πράξης.

Ο Πυθαγόρας, με το μονόχορδο, συστηματοποίησε και ερεύνησε ακουστικά φαινόμενα, σαν θεωρητικός της μουσικής. Μελέτησε και διατύπωσε τις μαθηματικές σχέσεις των διαστημάτων μιας μουσικής κλίμακας, βάζοντας τις βάσεις του μουσικού συστήματος που ακολούθησαν, πρώτα ο Μεσαίωνας και στη συνέχεια η Αναγέννηση²⁴.

Η μουσική υπάρχει ακολουθώντας τους νόμους της φυσικής. Γενικά, οι ήχοι διακρίνονται σε απλούς και σύνθετους ήχους, σε θορύβους και κρότους. Κατά τον απλό ήχο, η μεταβολή του

²¹ Δ. Ρωσσικόπουλος, *Μέτρον γεωμετρικόν -Η ιστορία των επιστημών της αποτύπωσης*, Αθήνα, 2006, σελ. 15

²² Α. Φωτίου και Ε. Λιβιεράτος, *Γεωμετρική Γεωδαισία και Δίκτυα*, Θεσσαλονίκη, 2000, σελ.1-3

²³ όπ. παρ. σελ.31

²⁴ Κ. Nef, ελλ. μετφ. *Ιστορία της Μουσικής*, Αθήνα, 1985, σελ. 50-51

αέρα είναι συνάρτηση του χρόνου. Ο σύνθετος ήχος, αναλυόμενος κατά Fourier, αποτελείται από πολλούς απλούς ήχους, οι συχνότητες των οποίων είναι ακέραια πολλαπλάσια της θεμελιώδους συχνότητας.

Αναφέρεται ότι ο ήχος έχει αντικειμενικά και υποκειμενικά χαρακτηριστικά. Τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά ενός απλού ήχου είναι η **συχνότητα** και η **ένταση**, ενώ κάθε σύνθετος ήχος έχει και ένα τρίτο γνώρισμα: την ένταση καθενός εκ των ανωτέρω αρμονικών του. Τα υποκειμενικά χαρακτηριστικά, αναφέρονται στα αποτελέσματα / αισθήματα που προκαλούν οι ήχοι. Αυτά συνοψίζονται:

- στο **ύψος**, που εξαρτάται από τη συχνότητα,
- στην ακουστότητα, που εξαρτάται από τη συχνότητα και από την ένταση και
- στη χροιά, για την κατανόηση της οποίας αρκεί το παράδειγμα των ήχων που παράγουν δύο διαφορετικά όργανα, ακόμα και εάν αυτοί έχουν ίδιο ύψος και ίδια ακουστότητα.

Ο μουσικός **φθόγγος**, αποτελεί ένα σύνθετο ήχο, που αποτελείται από έναν ισχυρό και θεμελιώδη ήχο και τους ανώτερους αρμονικούς αυτού, βάσει αρμονικής ταλάντωσης. Το **ύψος** ενός φθόγγου εξαρτάται από τη συχνότητα (σε Hz) του θεμελιώδους. Εάν ακούσουμε δύο ήχους διαφορετικών συχνοτήτων, παρατηρείται ότι, το υποκειμενικό συναίσθημα της διαφοράς του ύψους, δεν εξαρτάται από τη διαφορά των συχνοτήτων των δύο ήχων, αλλά από το πηλίκο αυτών. Το πηλίκο αυτό ονομάζεται στη μουσική **διάστημα**. Το μουσικό διάστημα και το υποκειμενικό συναίσθημα που προκαλεί, πειραματικά έχει αποδειχθεί ότι δεν εξαρτάται από τις απόλυτες τιμές των συχνοτήτων των δύο ήχων. Μία μουσική **κλίμακα** αποτελείται από μουσικούς φθόγγους με προκαθορισμένα διαστήματα, τα οποία εκλέγονται κατάλληλα, αλλά με διαφορετικό τρόπο. Η επικρατέστερη κλίμακα στη δυτική μουσική, είναι **συγκερασμένη**. Με τον συγκερασμό, οι συχνότητες των μουσικών φθόγγων είναι μεν καθορισμένες, αλλά τα διαστήματα που προκύπτουν, δεν είναι ακέραιοι αριθμοί, με αποτέλεσμα να θεωρούνται «παράφωνα», πλην όμως, επειδή αυτό δεν γίνεται αντιληπτό από ένα μη εξασκημένο αυτί, όλη η εξέλιξη της ευρωπαϊκής μουσικής, βασίστηκε σε αυτό το **«σφάλμα»**.²⁵

Συνεπώς, μία ακόμα κοινή προσέγγιση της μουσικής με τη γεωδαισία, είναι ο τρόπος που προσεγγίζονται το **σφάλμα** και η **ακρίβεια**. Επίσης, η αποδοχή ότι κάθε μέτρηση δεν μπορεί ποτέ να θεωρηθεί η αληθής τιμή του μεγέθους, αλλά μία εκτίμηση, αποτελεί κατ' ουσία την αποτύπωση του ρόλου του ερμηνευτή - εκτελεστή ενός μουσικού οργάνου, ακόμα και ενός διευθυντή ορχήστρας. Η διαφορά έγκειται στο ότι οι μουσικοί, πραγματοποιώντας μία ζωντανή εκτέλεση, δεν έχουν τη δυνατότητα μετρήσεως και υπολογισμού των σφαλμάτων τους, πλην όμως κατά την ώρα της εκτέλεσης, επιδιώκουν τον συνεχή έλεγχό τους. Η δυτική μουσική, δεδομένης της χρήσης των συγκερασμένων οργάνων (όπως το πιάνο) και της ανάγκης χορδίσματος των οργάνων βάσει της συγκερασμένης κλίμακας, εμπεριέχει κάποιου είδους μαθηματικό σφάλμα, το οποίο φαίνεται να έγινε επί αιώνες «αποδεκτό», καθώς δεν ξεπερνούσε ένα *όριο*. Επανερχόμενοι στη φράση του Goethe, φαίνεται το σφάλμα αυτό να ήταν *αρκετό* και να *προκαλούσε αρμονία*... .. για τα δεδομένα του δυτικού κόσμου. Ωστόσο, άλλα είδη μουσικής, όπως η βυζαντινή και η δημοτική μουσική, ουδέποτε το υιοθέτησαν.

Αντίστοιχος συλλογισμός, θα μπορούσε να απορρέει και από τη διαδικασία της **συνόρθωσης**. Η συνόρθωση στοχεύει στο να εκτιμηθεί η καλύτερη τιμή ενός μεγέθους, ανάλογα με τις διαθέσιμες μετρήσεις και επιτυγχάνεται μόνον όταν ο αριθμός των μετρήσεων είναι μεγαλύτερος από τις ανεξάρτητες καθοριστικές παραμέτρους ενός συναρτησιακού

---

²⁵ Κ. Αλεξόπουλος, *Γενική Φυσική, τόμος Α', Φυσική Ακουστική*, Αθήνα, 1960, σελ.321, 337, 345-347

μοντέλου, βάσει του οποίου προσδιορίζεται ένα μέγεθος. Όμως, καμία τιμή μέτρησης δεν είναι δυνατό να είναι απόλυτα ακριβής, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται σφάλματα τα οποία προέρχονται είτε από **το όργανο**, είτε από **τον παρατηρητή**, είτε από **τις συνθήκες**. Τα σφάλματα μπορεί να είναι χονδροειδή, συστηματικά ή και τυχαία²⁶. Στον χώρο της μουσικής, οι έννοιες αυτές γίνονται άμεσα αντιληπτές, καθώς το σύστημα «Όργανο - Παρατηρητής - Συνθήκες» θα μπορούσε εύκολα να αντιστοιχηθεί με το σύστημα «Όργανο - Εκτελεστής - Συνθήκες».

Ακόμη μία ομοιότητα που άμεσα γίνεται αντιληπτή μεταξύ των επιστημών της αποτύπωσης και της μουσικής, είναι η πρόοδός τους σε συνάρτηση με τα **όργανα**. Όπως ακριβώς, στα αρχικά στάδια του ανθρώπινου πολιτισμού, τα όργανα που ήταν απαραίτητα για τη μέτρηση των γαιών, ήταν πολύ απλά στη μορφή τους και συχνά η συμμετοχή μερών του ανθρώπινου σώματος ήταν απαραίτητη²⁷, αντίστοιχα στα όργανα μουσικής των αρχαίων πολιτισμών, παρατηρείται το ίδιο. Ακόμα και εάν εντάξουμε το μονόχορδο του Πυθαγόρα στον χώρο της επιστήμης, πιθανολογείται ή και επιβεβαιώνεται η προέλευση μουσικών οργάνων από το τόξο του κυνηγού για τα χορδόφωνα, από τα καλάμια ή τα κοχύλια για τα αερόφωνα, από το δέρμα των ζώων για τα μεμβρανόφωνα (που χρησιμοποιήθηκε ως τεντωμένη μεμβράνη από τα προϊστορικά χρόνια στα τύμπανα) και τέλος, από τα ιδιόφωνα, που φαίνεται να είναι τα παλαιότερα όργανα στην ιστορία της ανθρωπότητας, αν κανείς συμπεριλάβει ανθρώπινες συμπεριφορές, όπως η κρούση των χεριών πάνω στο σώμα.²⁸

Σε επίπεδο **απεικόνισης**, μία ακόμη συσχέτιση προκύπτει μεταξύ του τοπογραφικού διαγράμματος ή του χάρτη, με τη μουσική σημειογραφία. Καταρχήν, η σημειογραφία παραπέμπει σε λειτουργίες της γλώσσας και της επικοινωνίας, της μεταφοράς της γνώσης ή της παρατήρησης σε συγκεκριμένο χρόνο, λειτουργίες που επιτελούν τα τοπογραφικά διαγράμματα και οι χάρτες. Όμως, είναι διακριτό, ακόμη ένα κοινό σημείο. Η μουσική, μέσω της σημειογραφίας - που αποσκοπεί στην καταγραφή της, σε αναγνώσιμη μορφή - προσπαθεί, κατ' αναλογία με τα προβολικά συστήματα που χρησιμοποιούνται στη γεωδαισία, να δημιουργήσει ένα σύστημα αναφοράς. Στο σύστημα αυτό, ο χρόνος αποτελεί αναμφισβήτητα τον έναν άξονα. Όμως, με δεδομένο ότι φυσικό υπόβαθρο της μουσικής είναι ο ήχος, η σημειογραφία, διαρκώς εξελισσόμενη, καλείται να προβάλλει σε ένα επίπεδο, όλα τα αντικειμενικά και υποκειμενικά χαρακτηριστικά του ήχου, που καταλαμβάνουν *χώρο*, τόσο στη μουσική ιδέα του συνθέτη, όσο και κατά τη διάρκεια της πραγμάτωσής της.

Εάν η προέλευση, η διαδρομή και η πορεία που ακολούθησαν τα όργανα και οι απόψεις των δύο αυτών διαφορετικών χώρων, ήταν παράλληλες ή σύγχρονες, ενδεχομένως να αποτελούσε ένα άλλο πεδίο διερεύνησης. Και στους δύο τομείς η μεγάλη ανάπτυξη που συντελέστηκε στην Ευρώπη τον 18^ο και 19^ο αιώνα, αποκάλυψε την αξία της διεθνούς συνεργασίας για την επίτευξη κοινών σκοπών. Είναι όμως προφανές, ότι κατά τον 20^ο αιώνα, και για τους δύο αυτούς χώρους, χάρη στην εξέλιξη της τεχνολογίας, διευρύνθηκαν κατά πολύ τα όρια των δυνατοτήτων τους.

Η τεχνολογική επανάσταση αναπόφευκτα, *έκανε χώρο* (κατά Heidegger) για νέες ιδέες και άνοιξε νέες προοπτικές, καθώς οι αλληλεπιδράσεις των διάφορων επιστημονικών χώρων άλλα

²⁶ Α.Μ. Αγατζιά Μπαλοδήμου και Γ. Πάνου, *Μέθοδος ελαχίστων τετραγώνων και εφαρμογές*, Αθήνα, 2018, σελ.1-6

²⁷ Δ. Ρωσσικόπουλος, *Μέτρον γεωμετρικόν -Η ιστορία των επιστημών της αποτύπωσης*, Αθήνα, 2006, σελ. 14

²⁸ Ε. Αβέρωφ, *Εισαγωγή στην οργανογνωσία*, Αθήνα, 1992, σελ. 18,47,55,67,73

και των τεχνών, αποτέλεσαν μέσο αλληλοδιαμόρφωσής τους. Με αφορμή την *λεκτική σημασία ως μέθοδο προσέγγισης*, παρατηρώντας ένα **κοινό βασικό λεξιλόγιο**, μεταξύ πολεοδομικού σχεδιασμού και μουσικής, όπως το ακόλουθο, η παρούσα εργασία αποπειράται να αναζητήσει **ποιοτικά χαρακτηριστικά του χώρου των οικισμών και των ορίων τους**, μέσα στο φάσμα της μουσικής αντίληψης στον ελλαδικό χώρο του 20^ο αιώνα, ώστε όταν γίνεται λόγος για την οριοθέτηση των οικισμών, τα όρια να είναι εκείνα απ' όπου αρχίζει να εκδηλώνεται η ουσία του οικισμού.

Κοινό λεξιλόγιο

Χρόνος - Διάρκεια
Σύστημα
Δομή
Μορφή - Μορφολογία
Κλίμακα
Έκταση
Απόσταση - Διάστημα
Ύψος - Βάθος
Μέτρο
Ρυθμός
Συχνότητα
Ένταση
Δυναμικό – Δυναμική
Συνθήκες
Αντικειμενικό - Υποκειμενικό
Ιδέα - Καταγραφή - Δεδομένα - Υλικό
Όργανο - Οργάνωση
Σχεδιασμός - Αυτοσχεδιασμός
Όριο - Απεικόνιση - Χάρτης – Επικοινωνία
Περιοχή
Ανάλυση
Σύνθεση
Εκτίμηση - Ερμηνεία
Εκτέλεση - Εφαρμογή
Αρμονία - Συνύπαρξη - Συμφωνία
Κόσμος - Κοσμικός - Λαϊκός
Κοινό - Κοινότητα - Κοινόχρηστος
Μετασηματισμός - Μετατροπία
Παραλλαγή - Αλλοίωση
Ακρίβεια - Σφάλμα - Έλεγχος
Τυχαίο

Nela Korčušková (14), Slovakia, 13-15 years, 1st place

Fragile like bubbles

Διαγωνισμός Ζωγραφικής Παιδικού Παγκόσμιου Χάρτη Barbara Petchenik, 2023

Πηγή: International Cartographic Association, <https://icaci.org/petchenik/>

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, με **έντονα γράμματα**, εντοπίζονται εκείνα τα λεκτικά σχήματα που απασχολούν τόσο τον *χώρο της μουσικής*, που συχνά έρχεται αντιμέτωπη με τον περιβάλλοντα χώρο, όσο και της *πολεοδομίας*, η οποία, με την παρούσα εργασία αναζητά τα στοιχεία που μπορούν να προϊδεάσουν για νέες εκφάνσεις του *πολεοδομικού σχεδιασμού των οικισμών*.

Κεφάλαιο 2

Ο χώρος της μουσικής

2.1. Η τέχνη της μουσικής

Μπορεί το ερώτημα *Τι είναι Μουσική* να παραμένει αναπάντητο, ωστόσο ο χώρος της μουσικής δεν παύει να υπάρχει, ακόμα και εάν δεν έχουν καθοριστεί με σαφήνεια τα όριά του / της, ακόμα και εάν τα όρια αυτά είναι διαφορετικά για τον κάθε άνθρωπο. Η σχέση της τέχνης με την καθημερινή ζωή, ο ρόλος της και συνακόλουθα ο ρόλος του καλλιτέχνη / τεχνίτη μέσα στην κοινωνία, δεν ήταν πάντα ο ίδιος. Σε κάθε περίπτωση, η μουσική αποτελεί μια τέχνη που συντελείται «εν χρόνω».

Η υπόθεση ότι η ιστορία της μουσικής συμπορεύεται με την ιστορία του πολιτισμού του ανθρώπου, βρίσκει έρεισμα σε όλα τα «ίχνη» μουσικής έκφρασης που μπορεί κανείς να αντλήσει ξεκινώντας από τους παλαιότερους πολιτισμούς, από ζωγραφικές ή γλυπτές απεικονίσεις εκτελεστών μουσικών οργάνων και συνεχίζοντας στο πέρασμα του χρόνου. Η μουσική αποτέλεσε μέσο επικοινωνίας, ακόμα και με το θείο, μέσο έκφρασης της ψυχής και της διάνοιας του ανθρώπου, μέσο εκπαίδευσης. Δια μέσου αυτής, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι προσφέρεται σήμερα, μια **παγκόσμια καταγραφή** των αντιλήψεων και αναζητήσεων που συνδέουν την ανθρώπινη ζωή σε κάθε σημείο της γης, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες της φυσιογνωμίας κάθε λαού, **ενταγμένη σε κανόνες και πλαίσια τοπικών συνθηκών σε συνάρτηση με τον χρόνο**, που ίσως δεν θα ήταν δυνατό να κατανοηθούν τόσο άμεσα με άλλα κριτήρια, επιστημονικά ή αισθητικά.

Ανεξάρτητα από τομείς και κατατάξεις, ως παρατηρητής κανείς, μπορεί εύκολα να διακρίνει:

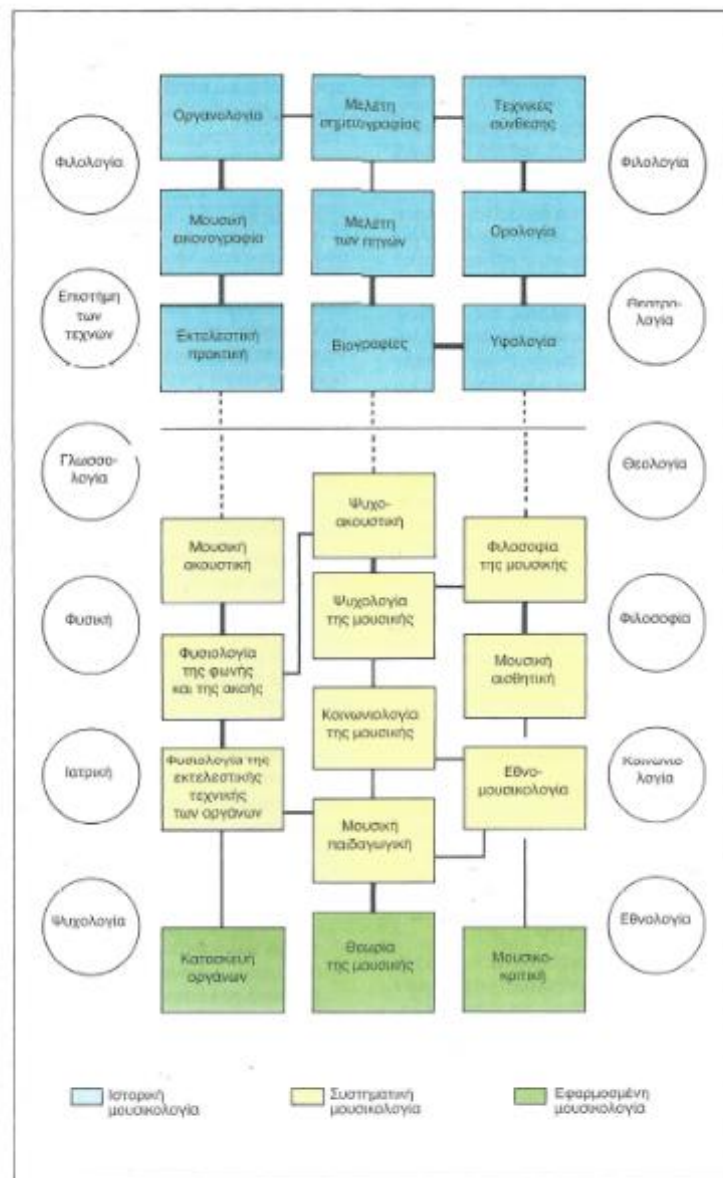
- τη λαϊκή από την έντεχνη / λόγια μουσική
- την καταγεγραμμένη μουσική σύνθεση, από τη μουσική που γεννιέται μέσα από τον αυτοσχεδιασμό
- τους δημιουργούς και τους εκτελεστές, αν και κάποιες φορές μπορεί να είναι οι ίδιοι
- αυτοδίδακτους μουσικούς, ερασιτέχνες και επαγγελματίες.

Ιστορικά, ο χώρος της μουσικής αναπτύσσεται παράλληλα, τόσο από πλευράς θεωρητικής μουσικής σκέψης, όσο και από πλευράς πρακτικής. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα εργασία έχουν υιοθετηθεί ο γενικότερος όρος της θεωρίας της μουσικής και ο όρος της μουσικής εκτέλεσης, οι οποίοι περιγράφονται διακριτά. Διευκρινίζεται ότι, η εργασία εστιάζει σε χαρακτηριστικά του χώρου της μουσικής του 20^{ου} αιώνα, όπως αυτός εξελίχθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο, ως απόρροια βιωμάτων των ευρωπαϊκών λαών και όπως εμφανίστηκε στον ελλαδικό χώρο, όπου ο ελληνισμός, κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, δεν ήταν παρών στις εξελίξεις της λόγιας ευρωπαϊκής μουσικής.

2.2. Θεωρητικός τομέας

Ο θεωρητικός τομέας της μουσικής εκφράζεται μέσω της μουσικολογίας, η οποία συνοψίζει τα θεωρητικά ζητήματα και τις γνώσεις που σχετίζονται με τη μουσική, παρατηρώντας την εξέλιξη της μουσικής, μέσα από πολλούς και διαφορετικούς τομείς²⁹.

Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο σχεδιάγραμμα για τους επιμέρους τομείς και τις βοηθητικές επιστήμες, που απεικονίζουν την έννοια της μουσικολογίας. Γίνεται αντιληπτό ότι, ο θεωρητικός τομέας της μουσικής, δεν είναι μόνο ιστορικά προσανατολισμένος, ούτε μελετά μόνο την τεχνική της σύνθεσης, αλλά εμπεριέχει **την παρατήρηση και την ανάλυση**, διερευνώντας θέματα που συσχετίζονται με άλλους επιστημονικούς κλάδους, πολλοί εκ των οποίων μελετώνται και στο πεδίο της πολεοδομικής επιστήμης.

Πηγή: U. Michels, *Άτλας της Μουσικής*, σελ. 12

²⁹ U. Michels, *Atlas zur Music*, Munich 1977 (14η έκδοση, 1991) ελλ. μτφ. *Άτλας της μουσικής*, Αθήνα 1994, Τόμος Ι, σελ. 13

Μια συνοπτική προσέγγιση της ιστορίας της μουσικής, ακόμα και εάν εστιάζει στην περίοδο του 20^{ου} αιώνα, δεν μπορεί να μην αναφερθεί στη γέννησή της. Στο σημείο αυτό όμως, υπάρχει αντικειμενικά ένα τεχνικό πρόβλημα. Για να διατηρηθεί ένα μουσικό έργο, προκειμένου κανείς να ανατρέξει σε αυτό, χρειάζεται να υπάρχει κατ' αρχήν, η γραφή. Συνεπώς, ακόμα και εάν η μουσική είναι παρούσα στους μεγάλους αρχαίους πολιτισμούς, η εξέλιξη ενός **συστήματος σημειογραφίας** είναι αυτό που μπορεί καθοριστικά να **αποδώσει / αποτυπώσει** μια μουσική ιδέα, κατά το δυνατό πιστά και άρτια. Ακόμα, ένα άλλο πρόβλημα για την **ανάπλαση** μιας παλαιάς μουσικής, αποτελεί το γεγονός ότι θα πρέπει να αναζητηθούν τα **όργανα** και οι **τεχνικές εκτέλεσής** τους, εφόσον αυτά υπάρχουν και χρησιμοποιούνται.

Στην περίπτωση της **αυτοσχεδιαζόμενης** μουσικής, η μουσική αντίληψη διαφοροποιείται. Για τον λόγο αυτό, συχνά, η μουσική που δεν καταγράφεται, όπως η παραδοσιακή μουσική, που διατηρείται μέσω της προφορικής παράδοσης, σε κάποιες περιπτώσεις συντάσσεται με την άποψη ότι η μουσική θα πρέπει να παραμένει «**ελεύθερη**», χωρίς να περιορίζεται από συγκεκριμένες δομές ή καθορισμένα σχήματα, προκειμένου να έχει τη δύναμη να **διαμορφώνεται κάθε φορά** την ώρα της εκτέλεσής της, ακόμα και με έναν καινούριο τρόπο.

Τα διάφορα ηχητικά φαινόμενα που παράγονται από τα στοιχεία της φύσης ή από τα τεχνικά μέσα που ο ίδιος ο άνθρωπος φτιάχνει, ανέπτυξαν με αργό αλλά σταθερό ρυθμό, την ακουστική του ικανότητα. Η μουσική που παρουσιάζεται στους πρωτόγονους λαούς δεν αποτελούσε καλλιτεχνική εκδήλωση. Εκφράζει συναισθήματα που εγείρονται από τις καθημερινές του ασχολίες και δραστηριότητες, αλλά ταυτόχρονα ικανοποιεί και ψυχικές ανάγκες, που σχετίζονται με την φαντασία, τους φόβους και τις δεισιδαιμονίες. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι στην Ινδία, από τις Βέδες³⁰, ιερό βιβλίο των Ινδών, αποδεικνύεται ότι η μουσική ήταν στενά δεμένη με τις κοσμολογικές και θρησκευτικές αντιλήψεις, ενώ μαζί με τον χορό και τον λόγο, αποτελούσε **προνόμιο** των ιερέων και των υψηλών κοινωνικών τάξεων, γεγονός που δεν εμπόδισε την ανάπτυξη μιας καθαρά λαϊκής μουσικής.³¹

Η μουσική είναι παρούσα σε όλους τους αρχαίους πολιτισμούς, όπου συχνά η έντεχνη «σοβαρή» μουσική, συνδεδεμένη με θρησκευτικές ή κοσμικές τελετουργίες, εξελίχθηκε, διαμορφώνοντας μία **αλληλένδετη σχέση με τη φύση, την αρμονία και την τάξη του σύμπαντος, ανάλογη με τις φιλοσοφικές πεποιθήσεις**. Από τα διαθέσιμα στοιχεία για την Αρχαία Ελλάδα, προκύπτει ότι οι Έλληνες είχαν ένα μουσικό σύστημα που βασιζόταν στην ακουστική και είχαν σημειογραφία. Στο αρχαιοελληνικό μουσικό σύστημα, συναντάται η λέξη **αρμονία**, η οποία όμως διαφοροποιείται από την έννοια της αρμονίας στο τονικό μουσικό σύστημα, που χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα (και το οποίο συνοπτικά περιγράφεται σε επόμενη παράγραφο). Επισημαίνεται όμως ότι με το σύστημα αυτό, οι τρόποι στους οποίους βασίζεται η ελληνική μουσική καθόριζαν μόνο την **έκταση** και **τα πλαίσια** όπου μπορούσε να κινηθεί η **μελωδία**. Ως μελωδία νοείται μια ρυθμική διαδοχή / ακολουθία από μουσικούς φθόγγους. Στην αρχαία ελληνική μουσική, επικρατεί η φωνητική μουσική, μονόφωνη και απόλυτα υποταγμένη στον ποιητικό λόγο, ο ρυθμός της δε, εξαρτάται από τον ρυθμό αυτού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το έπος της ομηρικής εποχής, όπου η απαγγελία του ραψωδού - ποιητή γίνεται με συνοδεία λύρας ή κιθάρας. Ωστόσο, κατά την ίδια εποχή είναι

---

³⁰ βλ. παράγραφο 1.4.1.

³¹ K. Nef, *Einführung in die Musikgeschichte*, 1919, (ανατύπωση 3^{ης} γαλλικής έκδοσης, 1948) ελλ.μετφ. *Ιστορία της Μουσικής*, Αθήνα, 1985, σελ.18, 24

γνωστά διάφορα **λαϊκά τραγούδια**, όπως π.χ. ο λίνος³², ο θρήνος κ.ά., τα οποία, συνδέονται με τη λυρική ποίηση.³³

Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι, μελετητές των πολιτιστικών φαινομένων, αναζητούν τη σχέση των τραγουδιών αυτών της αρχαιότητας, με την παράδοση του νεοελληνικού δημοτικού τραγουδιού, για να εντοπίσουν «στρατηγικές» **δομικές σχέσεις**, που να αποκαλύπτουν τον κοσμοθεωρητικό και βιοθεωρητικό πυρήνα των δύο πολιτισμικών μας «παραδόσεων», γεφυρώνοντας το χρονικό χάσμα που υφίσταται μεταξύ της ανάπτυξης των δύο μουσικών ειδών. Ως τέτοιες σχέσεις αναφέρουν π.χ. τη **διπλή συνάρτηση: άτομο-κοινωνία / φύση-πολιτισμός** ή ακόμα και τη διερεύνηση συναρτήσεων **όπως άτομο-εξουσία-κοινωνία ή άνθρωπος-φύση-θείο**. Η διαδικασία αυτή βασίζεται στο ότι το χορικό άσμα, χωρίς να μηδενίζει τον υποκειμενικό παράγοντα, εκφράζει περισσότερο το δημόσιο εγώ του ποιητή, αφού ο ποιητής γράφει για να τραγουδήσουν οι άλλοι. Κατ' αυτόν τον τρόπο, κατηγορίες χορικών ασμάτων συνδέονται με **εκδηλώσεις συλλογικές** (οικογενειακές, κοινωνικές, θρησκευτικές γιορτές και τελετουργίες) και έχουν πίσω τους μια παράδοση λαϊκών τραγουδιών, με τη θεματική, τους κανόνες και τις συμβάσεις τους, που πηγάζουν από το **δημόσιο** χαρακτήρα της εκδήλωσης. Στα τραγούδια αυτής της κατηγορίας ο ποιητής όφειλε να ανταποκριθεί στο παραδοσιακό και **καθολικά αποδεκτό μήνυμα** της γιορτής και στο πλαίσιο αυτών των δεσμεύσεων να αναπτύξει τις προσωπικές του πρωτοβουλίες. Στην ίδια βάση, θεωρείται ότι το δημοτικό τραγούδι αντιπροσωπεύει **τη συνισταμένη του συλλογικού βιώματος**, που ο λαϊκός ποιητής, χωρίς συνείδηση ατομικού δημιουργού, αναλαμβάνει να διεργμηνεύσει.³⁴

2.2.1. Η μουσική αντίληψη στην Ευρώπη του 20^{ου} αιώνα

Η παρούσα εργασία - κατά το μέρος που προσεγγίζει τον *χώρο* της μουσικής - όπως προαναφέρθηκε, επικεντρώνεται στη μουσική εξέλιξη στον ευρωπαϊκό χώρο, παρά το γεγονός ότι η μουσική γράφει την ιστορία της σε όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη. Ξεπερνώντας τον μεσαίωνα και την επικράτηση της εκκλησιαστικής μουσικής, η μουσική στην Ευρώπη αναζήτησε νέους ρυθμούς, νέα εκφραστικά εργαλεία, εμπνεύστηκε από τη φιλοσοφία και τις άλλες τέχνες, με αποτέλεσμα η κοσμική μουσική να αποκτά όλο και μεγαλύτερο έδαφος. Οι μεγάλες στιγμές στη μουσική του ευρωπαϊκού χώρου, θεμελιώνονται από διάφορες μουσικές σχολές που χαράσσουν στο πέρασμα των αιώνων μια πορεία από το Μπαρόκ και την προκλασική μουσική, στην κλασική εποχή, συνεχίζοντας προς τον ρομαντισμό και τις Εθνικές Μουσικές Σχολές. Εξέχοντα ρόλο σε αυτή την πορεία κατείχαν οι μουσικές αντιλήψεις και τα ρεύματα των Ιταλών, των Γάλλων και των Γερμανών συνθετών, χωρίς αυτό να καθιστά απαγορευτική τη διαμόρφωση του προσωπικού ύφους του κάθε συνθέτη, σε οποιοδήποτε γεωγραφική περιοχή, ως απόρροια, όχι μόνο της έμπνευσής του, αλλά και της προσωπικής του θέσης απέναντι στη ζωή και γενικότερα τη μουσική και φιλοσοφική του θεώρηση. Αναζητούνται νέες φόρμες, τα όργανα εξελίσσονται, η ορχήστρα μεγαλώνει και κατά συνέπεια

---

³² Ο λίνος είναι λαϊκό θρησκευτικό άσμα, που συνέθεσε ο μυθικός αοιδός Λίνος, γιος του Απόλλωνα, ή που αναφέρεται σε αυτόν.

³³ όπ. παρ. σελ. 40, 47

³⁴ Ε. Καψωμένος, «Η παράδοση της αρχαίας λυρικής ποίησης και το δημοτικό τραγούδι», «Διαβάζω», 107, 1984, σελ. 40 - 44

τα χαρακτηριστικά του ήχου αλλάζουν, οι μουσικές δυνάμεις εμφανίζονται όλο και πιο ισχυρές, η μελωδία άλλοτε αποθεώνεται και άλλες φορές συντρίβεται από την ενορχήστρωση.

Ο 19^{ος} αιώνας, αν και αντι-κλασικός, μέσα στον ρομαντισμό, τον ρεαλισμό ή τον εθνικισμό του, έχει να υποδείξει διαφορετικές συνθέσεις, με έντονες αντιθέσεις. Μέσα σε μια προσπάθεια να βρουν ιδανική συγχώνευση στην τέχνη, **στοιχεία του ανθρώπου και της φύσης** δόθηκε έμφαση στο μουσικό δράμα και τονώθηκε η ποιητική φαντασία. Αναφέρεται από ιστορικούς, ότι ο ρομαντισμός όφειλε σημαντικό μέρος της ορμής του **στην αντίδραση του αγροτικού προς το αστικό**, ενώ παράλληλα ιστορικοί επισημαίνουν τον ενθουσιασμό νέων φιλοσόφων και ποιητών για τους μεγάλους μύθους του παρελθόντος, καθώς και τις προσπάθειες **να απελευθερωθεί** ο συνθέτης από μία υπόθεση ή ένα κείμενο, επινοώντας νέες φόρμες.³⁵ Στον ύστερο ρομαντισμό, το πνευματικό υπόβαθρο επιστρέφει στο θρησκευτικό και στο μεταφυσικό, συνδεδεμένο με τις εξελίξεις στον τομέα που αφορά τη γνώση για την ανθρώπινη ψυχή.³⁶

Στον 20^ο αιώνα, η μουσική σκέψη δεν μπορεί να παραμείνει ανεπηρέαστη από όλα εκείνα τα γεγονότα που συντελέστηκαν και διαμόρφωσαν τον δυτικό κόσμο και αναζητά έναν νέο προσανατολισμό, προκειμένου **να διευρύνει** τα όριά της, δημιουργώντας, τελικώς, έναν νέο μουσικό χώρο. Όλη η μουσική σκέψη, ακόμα και αυτή που χαρακτηρίζεται ως συντηρητική, συμμετέχει στην έρευνα για νέες φόρμες.³⁷

Χαρακτηριστική προσωπικότητα στην πορεία αυτή, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αποτελεί ο Claude Debussy.³⁸ Η μουσική του Debussy, γεννάται από μία μουσική ασάφεια που δίνει την **εντύπωση του αυτοσχεδιασμού**. Η αίσθηση αυτή καθιερώνεται μέσα από τη μορφολογική ελευθερία, τις αποκλίσεις του tempo³⁹, τους ασύμμετρους ρυθμούς και την ευαισθησία στους χρωματισμούς. Πέραν αυτών, αντιλαμβάνομε τον χρωματισμό και τις αποχρώσεις των οργάνων, εδραιώνει την ενορχήστρωση ως ουσιώδες στοιχείο της σύνθεσης, επιδιώκοντας και επιτυγχάνοντας να θεωρηθεί ότι η ενορχήστρωση συμβάλλει στις ιδέες και στη δομή και δεν πρόκειται για ένα διακοσμητικό ή ρητορικό μέσο. Αποδεικνύει δε, ότι η παραδοσιακή αρμονία δεν αποτελεί παρά μόνο **μία δυνατότητα** για τη σύνθεση, **ανάμεσα σε πολλές άλλες**, η οποία δεν είναι απαραίτητη, ούτε η πιο καθοριστική για τη μορφή και τη λειτουργία της σύνθεσης. Η προσέγγισή του αποτυπώνεται σε πολλά έργα του, κατέχει όμως εξέχουσα θέση στο ριζικό νεωτερισμό στη μουσική του, το ορχηστρικό έργο «*Η θάλασσα*», το οποίο συνέθεσε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το έργο, αποτελεί ένα συμφωνικό σκίτσο, για τη σύνθεση του οποίου η φύση αποτελεί μόνο το αφηγηρικό σημείο, δευτερεύουσας σημασίας, καθώς το ζητούμενο είναι η τέχνη να μην περιορίζεται σε μια λίγο ως πολύ αντιγραφή της

---

³⁵A. Whittall, *Romantic Music, A concise history from Schubert to Sibelius*, London 1987, ελλ.μτφρ. *Ρομαντική Μουσική*, Αθήνα, 1997, σελ. 29,30, 38, 266

³⁶ P. Griffiths, *A concise history of Modern music from Debussy to Boulez*, London, 1978,1990 ελλ.μετφρ. *Μοντέρνα Μουσική*, Αθήνα 1993, σελ. 38

³⁷ όπ. παρ., σελ. 17

³⁸ Ο Debussy (Achile-) Claude (St Germain-en-Laye,1862 – Παρίσι,1918), ξεκινά μέσα από ένα οικογενειακό περιβάλλον που δεν ήταν αστικό, ούτε περιβάλλον διανοουμένων και επιτυγχάνει με το έργο του να εισάγει στη δυτική μουσική νεωτερισμούς, αναζητώντας έναν νέο τρόπο έκφρασης μέσα από τη μουσική, προωθώντας μια αιωρούμενη αρμονία, χρησιμοποιώντας άλλες κλίμακες, εισάγοντας μια ρευστότητα στον ρυθμό και νέα χρώματα, άγνωστα μέχρι τότε στη δυτική μουσική.

³⁹ tempo: όρος που αναφέρεται στη ρυθμική αγωγή, ως εκ τούτου και στην ταχύτητα εκτέλεσης ενός μουσικού έργου

φύσης, αλλά να αποδώσει τις μυστηριακές **σχέσεις** ανάμεσα στην Φύση και την Φαντασία. Στη μορφοπλαστική και ρυθμική τεχνική του, διακρίνει κανείς την **πρωταρχική σημασία της κίνησης και της δυναμικής των φαινομένων και των αντικειμένων** που παρατηρεί στη φύση, εξασθενίζοντας την αίσθηση του ρέοντος χρόνου. Παράλληλα, αναγνωρίζονται μουσικά ακούσματα ενός άλλου γεωγραφικού χώρου, της Ασίας, τα οποία, μετά την Παγκόσμια Έκθεση το 1889 στο Παρίσι⁴⁰, σημάδεψαν τη μουσική του, καθώς την εποχή εκείνη η **Ανατολή** αποτέλεσε πόλο εξαιρετικής έλξης για πολλούς συνθέτες.⁴¹

Αξίζει να σημειωθεί ότι, ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της μουσικής του 20^{ου} αιώνα, είναι **ο κλονισμός της παραδοσιακής τονικότητας**, μέσα στην παραδοσιακή αρμονία. Στη δυτική μουσική, η παραδοσιακή τονικότητα ήταν - και σε μεγάλο βαθμό παραμένει μέχρι σήμερα - συνυφασμένη με το τονικό μουσικό **σύστημα**. Για λόγους κατανόησης της έννοιας του συστήματος στη μουσική, συνοψίζονται στη συνέχεια, τα βασικά χαρακτηριστικά του τονικού συστήματος που επικράτησε και, κατά το πλείστον, καθιερώθηκε μέσω της διατονικής (*διά των τόνων*) κλίμακας.

Στον δυτικό κόσμο, το **τονικό μουσικό σύστημα** προήλθε από την ελληνική αρχαιότητα και αποτελεί **τρόπο οργάνωσης** του ακουστικού υλικού, προκειμένου να γίνει **φορέας οργάνωσης της μουσικής πληροφορίας**. Επιλέγει φθόγγους και απορρίπτει ολισθαίνοντες ήχους, θορύβους και κρότους. Το ηχητικό υλικό εκτείνεται αντίστοιχα με το πεδίο ακοής και κατά κανόνα βασίστηκε σε μία επτάφθογγη κλίμακα, κατά την οποία τα διαστήματα των μουσικών φθόγγων, αποτελούνται από τόνους και ημιτόνια. Η σειρά που ακολουθούν οι τόνοι και τα ημιτόνια καθορίζει την κλίμακα και δημιουργεί σχέσεις μεταξύ των φθόγγων. Η τονικότητα, αποτελεί ένα σύστημα σχέσεων με έναν βασικό ή θεμέλιο φθόγγο. Στο σύστημα αυτό, τοποθετώντας τους μουσικούς φθόγγους που επιλέγονται από μία κλίμακα, οι **σχέσεις** αυτών μπορούν:

- να μετρηθούν με βάση την αρχή της απόστασης
- να αξιολογηθούν με βάση την αρχή της συμφωνίας⁴².

Επιστρέφοντας σε βασικά στοιχεία της ιστορίας της μουσικής του 20^{ου} αιώνα, αναφέρεται ότι ορισμένοι θεωρητικοί, μεταξύ των οποίων και ο Arnold Schoenberg⁴³ οδηγούνται στην αρχή της **μονοτονικότητας** και τη θεώρηση των **περιοχών**. Στην αρχή της μονοτονικότητας, η

---

⁴⁰ Για τα εκατό χρόνια από την Γαλλική Επανάσταση και την πτώση της μοναρχίας, αποφασίστηκε στο Παρίσι το 1878 η διοργάνωση της Παγκόσμιας Έκθεσης του 1889, στην οποία συμμετείχαν 61.772 εκθέτες, συμπεριλαμβανομένων 27.000 ξένων και 32 εκατομμυρίων επισκεπτών. Για πολιτικούς λόγους, η έκθεση αυτή απορρίφθηκε επισήμως από όλες τις μοναρχίες. (Πηγή: <https://www.expositions-universelles.fr/1889-exposition-universelle-paris.html>)

⁴¹ όπ. παρ. σελ. 24 – 30, 213

⁴² U.Michels, *Atlas zur Music*, Munich, 1977 (14^η έκδοση, 1991) ελλ. μτφ. *Άτλας της μουσικής*, Αθήνα 1994, Τόμος Ι, σελ.85, 87, 89

⁴³ Ο Arnold Schoenberg (Βιέννη, 1874 - Λος Άντζελες, 1951), μεταξύ άλλων, υπήρξε σημαντικός θεωρητικός της μουσικής. Η μεγαλύτερη συνεισφορά του θεωρείται η επέκταση των ορίων της τονικότητας και κυρίως, η εισαγωγή της ατονικότητας. Το 1933, μετά την άνοδο του Χίτλερ, υποχρεώθηκε να αφήσει τη Γερμανία και εγκαταστάθηκε στην Αμερική όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του, κυρίως στην Καλιφόρνια, όπου δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Λος Άντζελες (Salzman Eric, *Twentieth-Century music: An Introduction*, Η.Π.Α., 1974, 2nd (rev).ed., ελλ.μετφρ. *Εισαγωγή στη Μουσική του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα, 1983, σελ.159)

ανάμειξη υποκατάστατων μουσικών φθόγγων και συγχορδιών μέσα από διατονικές ακολουθίες, παύει να θεωρείται **μετατροπία**, η οποία κατά τους παλαιότερους θεωρητικούς εκλαμβάνονταν ως **απομάκρυνση** από μία τονικότητα και νοείται ως **μία περιοχή που αντιτίθεται αρμονικά μέσα στην ίδια τονικότητα**. Η τονικότητα, ο χειρισμός των διαφωνιών, οι αρμονικές ακολουθίες που αναλαμβάνουν τη λειτουργία καθιερώσεως ή αντιθέσεως προς μία τονικότητα, οι μετασχηματισμοί, οι περιπλανώμενες συγχορδίες που καταλήγουν σε μία **διευρυμένη τονικότητα**, όπως αναλύονται και εκφράζονται από τον Schoenberg ως δομικές λειτουργίες της αρμονίας⁴⁴, αποδίδουν μια ανάγκη μετακίνησης εντός του ίδιου του χώρου της μουσικής, όχι μόνο των μουσικών ιδεών αλλά και των σχέσεων που ανα-διαμορφώνονται μέσα από την ίδια τη φύση της μουσικής αναζήτησης, την **αναγνώριση περιοχών με ευρύτερα όρια**, καθώς και την τάση της μελωδίας να υπηρετήσει την μουσική της δομή και να αναπτυχθεί προς μία κατεύθυνση διαφορετική από αυτή που την εξαναγκάζει ένα κείμενο ή άλλες εξωμουσικές τάσεις που επικράτησαν τον προηγούμενο αιώνα.

Τη χρονική περίοδο 1921-1951, ο Schoenberg στρέφεται προς τη δωδεκαφθογγική τεχνική για την οργάνωση του υλικού του και μέσα από σειρές (σειραϊσμός) προσπάθησε να οργανώσει το μουσικό υλικό, άλλες φορές με 12 φθόγγους, άλλοτε με λιγότερους⁴⁵. Αναφερόμενος στο θέμα των μορφών, εκφράζει μια άλλη οπτική για τις «*Ελεύθερες μορφές*» που καθιερώθηκαν από τους προγενέστερους θεωρητικούς. Αντιτίθεται στην παλαιότερη αντίληψη των θεωρητικών, ότι μορφές όπως π.χ. η *Φαντασία*⁴⁶ και το *Ρετσιτατίβο*⁴⁷, δεν θεωρήθηκαν τύποι μουσικής οργάνωσης με στοιχειώδες περίγραμμα και μορφολογικούς περιορισμούς και αναζητά την **ανάλυση των ελεύθερων μορφών**, λαμβάνοντας υπόψη αστάθμητους παράγοντες, όπως το αισθητήριο του συνθέτη για τη μορφή και την έκφραση⁴⁸. Τέλος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος για τη **συμπερίληψη** ενός διάφωνου φθόγγου - ξένου προς την αρμονία, η διαδικασία που προτείνει για την αξιολόγηση των δομικών λειτουργιών της αρμονίας, βασίζεται, μεταξύ άλλων, στη θεωρία του, που την ονομάζει **θεωρία της «χειραφετήσεως της διαφωνίας»**⁴⁹.

Οι ριζοσπαστικές θεωρήσεις του Schoenberg, υιοθετήθηκαν ακόμα και από Αμερικανούς συνθέτες. Ωστόσο υπήρξαν αρκετοί Ευρωπαίοι, κυρίως στην ανατολική Ευρώπη, οι οποίοι στράφηκαν προς την παραδοσιακή λαϊκή τέχνη, χωρίς διάθεση να αποδεχθούν αυστρο-γερμανικούς κανόνες. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι σε αυτή τη στάση, συνετέλεσαν πολιτικά κίνητρα, τα οποία οδήγησαν τους συνθέτες της ανατολικής Ευρώπης να επιδιώξουν την **ανεξαρτησία της μουσικής τους από τον ζυγό της Βιέννης και την επιστροφή στην εθνική πηγή του λαϊκού τραγουδιού**. Ο Béla Bartók⁵⁰, ο οποίος θεωρείται ως ένας από τους

---

⁴⁴ A.Schoenberg, *Structural Function of Harmony*, London, 1969, 2nd (rev).ed., ελλ. μετφρ. *Δομικές λειτουργίες της αρμονίας*, Αθήνα 1989, σελ.16, 17, 42, 62, 112

⁴⁵ U. Michels Ulrich, *...Άτλας ...*, Τόμος II, σελ. 525

⁴⁶ Φαντασία: μουσική μορφή, που εμφανίζεται στην πορεία της δυτικής μουσικής, με χαρακτηριστική τη δομική ελευθερία, που εμφανίζεται ως προερχόμενη από τον αυτοσχεδιασμό.

⁴⁷ Ρετσιτατίβο: μουσική μορφή, που εμφανίζεται στην πορεία της δυτικής μουσικής, με χαρακτηριστικό την «ελλιπή», με την έννοια της μη μεγάλης ακρίβειας, σημειογραφία, που επιτρέπει έναν εκφραστικό αυτοσχεδιασμό κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης.

⁴⁸ A.Schoenberg, *Structural Function of Harmony*, London, 1969, 2nd (rev).ed., ελλ. μετφρ. *Δομικές λειτουργίες της αρμονίας*, Αθήνα 1989, σελ. 221

⁴⁹ οπ. παρ. σελ. 254, 255

⁵⁰ Béla Viktor János Bartók (Ουγγαρία 1881 – Νέα Υόρκη 1945) εμβριθής μελετητής του λαϊκού τραγουδιού

μεγαλύτερους συνθέτες των Εθνικών Σχολών μουσικής όλων των χωρών, επικεντρώθηκε στη **συλλογή, καταγραφή και ταξινόμηση του λαϊκού τραγουδιού**, όχι μόνο της χώρας του της Ουγγαρίας, αλλά και άλλων γειτονικών χωρών, χωρών της Βόρειας Αφρικής και της Τουρκίας. Παράλληλα όμως, με ιδανικό τη **συναδέλφωση** των λαών, δεν απέφευγε οποιαδήποτε επίδραση στη μουσική του, είτε ήταν σλοβάκικη, είτε αραβική ή οποιαδήποτε άλλη.⁵¹

Ένας ακόμα σταθμός στην ιστοριογραφία της μουσικής του 20^{ου} αιώνα, αποτελεί ο Igor Stravinsky⁵². Το πλούσιο έργο του, που χαρακτηρίζεται κοσμοπολίτικο και με έντονη ιστορική συνείδηση, καλύπτεται από τρεις περιόδους⁵³, που διατρέχουν το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα:

- τη ρωσική περίοδο έως το 1920, με χαρακτηριστικά της ρωσικής **παράδοσης**, με αντιρομαντικά μελωδικά σχήματα, απροσδόκητα ακούσματα και τραχείς ρυθμούς, οι οποίοι προκάλεσαν τον Debussy στο να τον χαρακτηρίσει «*νέο άγριο*»
- τη νεοκλασική περίοδο έως το 1950, αναγνωρίζοντας και τιμώντας την **παλαιά μουσική**, όπου παραμένει τονικός, χρησιμοποιεί εκκλησιαστικούς τρόπους και την πολυτονικότητα, αλλά περισσότερο από όλα παραμένει ο δημιουργός των **μηχανικών ασύμμετρων ρυθμών**
- το όψιμο έργο των ετών 1950-1971, όπου **στράφηκε στη δωδεκάφθογγη τεχνική** του αντιπάλου του, του Schoenberg.

Βασική θεώρηση του συνθέτη αποτέλεσε ότι **ο ρυθμός** είναι κατευθυντήρια δύναμη στη μουσική, ενώ η αρμονία αποτελεί στοιχείο δευτερεύουσας σημασίας. Εντοπίζει την κινητήρια δύναμη του ρυθμού, ακόμα και σε πρωτόγονους ρυθμούς, την καταγράφει συνειδητά ή ασυνειδητά και αποδεσμεύει το μέτρο από το είδος του μέτρου⁵⁴.

Γενικεύοντας, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι:

- οι μορφές του Debussy
- η αρμονία του Schoenberg
- οι ρυθμοί του Stravinsky

είναι τα στοιχεία που αποδείχθηκαν τα πιο σημαντικά για τους μεταγενέστερους συνθέτες. Μέσα από την **καινοτόμα θεώρηση της μουσικής**, η μουσική γεννά νέες φόρμες, αποδεσμεύεται από τις παραδοσιακές δομές, τις οποίες κατά περίπτωση αναγνωρίζει και τιμά μέσα από τη νέα της θεώρηση, αντιμετωπίζει διαφορετικά τον ρυθμό και θέτει νέες ιδέες για τον μουσικό χρόνο. Συμπερασματικά, παρατηρείται ότι⁵⁵, λίγο πριν ξεσπάσει ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος:

- Συνθέτες με τελείως διαφορετική πνευματική και καλλιτεχνική υποδομή, επέφεραν τις πιο ραγδαίες και μεγάλης εμβέλειας **αλλαγές** από όσες είχαν γίνει στη δυτική μουσική.

⁵¹ P. Griffiths, *A concise history of Modern music from Debussy to Boulez*, London, 1978,1990, ελλ.μετφρ. *Μοντέρνα Μουσική*, Αθήνα 1993, σελ. 102-104

⁵² Igor Fyodorovich Stravinsky (Αγία Πετρούπολη 1882 – Νέα Υόρκη 1971), Ρώσος συνθέτης που αργότερα απέκτησε την Γαλλική (1934) και την Αμερικανική (1945) υπηκοότητα.

⁵³ U. Michels Urlich, ... *Άτλας ...*, Τόμος II, σελ.531

⁵⁴ Μέτρο: οι χρόνοι στην μουσική σημειογραφία της ευρωπαϊκής μουσικής, ομαδοποιούνται σε μέτρα, όπου ο πρώτος έχει ένα μεγαλύτερο ειδικό βάρος, το οποίο τον καθιστά «ισχυρότερο», κατά κανόνα, έναντι των υπόλοιπων χρόνων του ίδιου μέτρου.

⁵⁵ P. Griffiths, ... *Μοντέρνα Μουσική...*, σελ. 93, 66

- Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα **τέθηκαν υπό αμφισβήτηση** οι αρχές της τονικότητας, της μορφολογικής δομής και ισορροπίας, της θεματικής συνέχειας στη μελωδική γραμμή, της ρυθμικής σταθερότητας και της ορχηστρικής ομοιογένειας. Ωστόσο, οι αλλαγές αυτές που έδειχναν ότι ο χώρος της μουσικής θα έπαυε να είναι ο ίδιος, αποδεικνύεται ότι πολλά χρόνια αργότερα, **δεν καθιερώθηκαν**.
- Η ατονικότητα προήλθε από την ανάγκη να εκφραστούν οι πιο ακραίες και έντονες συναισθηματικές καταστάσεις και για ένα μικρό χρονικό διάστημα, μόνο τα πιο ταραγμένα συναισθήματα μπορούσε να αποδώσει. Οι συνθέτες του 20^{ου} αιώνα προσπάθησαν να αποδείξουν ότι **το πεδίο της ατονικότητας ήταν πολύ ευρύτερο**.

Τα ρεύματα που ακολούθησαν μετά τον πόλεμο, ανέπτυξαν ένα ευρύτατο φάσμα απόψεων. Ο νεοκλασικισμός, παρά τον εκλεκτικισμό και την αποδοχή του παρελθόντος, αποδείκνυε ότι η τονική εποχή είχε παρέλθει. Μια τομή στη μουσική που θα εκφράσει τη νέα εποχή, αρχίζει να λαμβάνει υπόψη της **την εποχή των μηχανών και των εργοστασίων** και αναφέρεται ακόμα και στην **«τέχνη των θορύβων»**, η οποία πρέπει να έχει δυναμικά, τραχιά χαρακτηριστικά και το χρώμα της σύγχρονης ζωής, άποψη η οποία διατυπώνεται, συμβαδίζοντας με το κίνημα των φουτουριστών. Συνθέτες του νέου τότε σοβιετικού κράτους, συμμερίστηκαν τις τάσεις αυτές, καθόσον με αυτές εξέφραζαν την αφοσίωσή τους στο **προλεταριάτο των πόλεων**⁵⁶. Ωστόσο, οι διάφορες απόψεις που διατυπώθηκαν για τη μορφή με την οποία ο συνθέτης, μέσα από το έργο του, θα μπορούσε να παρέμβει στη **σύγχρονη ζωή**, έγιναν αντικείμενο διενέξεων στην Σοβιετική Ένωση. Τις απόψεις αυτές εκπροσώπησαν τη δεκαετία του 1920 δύο ανταγωνιζόμενες ομάδες: ο Σύνδεσμος Συγχρόνου Μουσικής (Σ.Σ.Μ.) και η Ένωση Ρώσων Προλετάρων Μουσικών (Ε.Ρ.Π.Μ.). Ο Σ.Σ.Μ. υπερασπίστηκε **την ανεξαρτησία του καλλιτέχνη και την ελευθερία να διερευνά νεότερες τεχνικές**, όπως αυτές του σειραϊσμού, ενώ η Ε.Ρ.Π.Μ. αντιτέθηκε σε κάθε τι που δεν απευθυνόταν στον **εργάτη** και στον **αγρότη**, δίνοντας έμφαση στα εμψυχωτικά τραγούδια και τις πολυμελείς χορωδίες.⁵⁷

Στη ναζιστική Γερμανία, υπήρξαν συνθέτες για τους οποίους η μουσική δημιουργία, ενασχολούμενη με τη σύγχρονη ζωή, αποτέλεσε ιδιαίτερα σοβαρή υπόθεση με **πολιτική** σημασία. Είναι παράδοξο, αλλά την εποχή που η Σοβιετική Ένωση, περνούσε το μήνυμα ότι ο μοντερνισμός στον χώρο της μουσικής, ακόμα και στην ηπιότερη μορφή του, δεν θα ήταν ανεκτός, στην Γερμανία, κάθε προοδευτική σύγχρονη μουσική είχε χαρακτηριστεί ως «μπολσεβίκικη» και είχε απαγορευτεί. Αποτέλεσμα του νέου φαινομένου, της **εμπλοκής της κρατικής παρέμβασης στον χώρο της μουσικής**, ήταν ο εκπατρισμός πολλών κορυφαίων προσωπικοτήτων της μουσικής προς τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1940, λαμβανομένου υπόψη των συνθηκών του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και της αναγκαστικής μετακίνησης ορισμένων μουσικών, με περισσότερο ανατρεπτικές ιδέες.⁵⁸

Με τον τρόπο αυτό, η Αμερική ξεκίνησε να αποτελεί ένα τόπο εξερεύνησης νέων μουσικών. Η Ευρώπη, από την άλλη πλευρά, την περίοδο του μεσοπολέμου, προσπαθεί έχοντας **συνείδηση της παράδοσης, να δημιουργήσει κάτι σύγχρονο, προσεγγίζοντας τη σφύζουσα ζωτικότητα της λαϊκής μουσικής**, κυρίως της τζαζ. Με τον τρόπο αυτό, οι Ευρωπαίοι συνθέτες

⁵⁶ οπ. παρ. σελ. 186 -188

⁵⁷ οπ. παρ. σελ. 209

⁵⁸ οπ. παρ. σελ. 207 -211

αντλούν υλικό από τη σύγχρονη ζωή και υπηρετούν με τη μουσική τους τις τρέχουσες κοινωνικές και πολιτικές επιδιώξεις. Η τζαζ εισέβαλε στην ευρωπαϊκή μουσική, ακόμα και στον χώρο της όπερας. Την εποχή αυτή, ο Kurt Weil⁵⁹, με την πεποίθηση ότι για τη σύνθεση και τη δημιουργία η ενασχόληση με τη σύγχρονη ζωή, αποτελούσε πολύ σοβαρή υπόθεση με **πολιτική σημασία**, συνθέτει πάνω σε κείμενο του Brecht την όπερα «*Η Άνοδος και η πτώση της πόλης του Μαχαγκόνι*». Το έργο θεωρείται η παραβολή της (σύγχρονης) κοινωνίας της εποχής, όπου «ο πικρός και εμπορευματοποιημένος ήχος της τζαζ δεν περιέχει καμία ιδέα ελευθερίας, αλλά αντίθετα αποτελεί μια μεταφορά της διαφθοράς της καπιταλιστικής κοινωνίας».⁶⁰

Στο α' μισό του 20^{ου} αιώνα, εξέχουσα προσωπικότητα αυτού του δημιουργικού χώρου, αποτελεί ο Έλληνας συνθέτης **Νίκος Σκαλκώτας**⁶¹, ο οποίος το 1924 μελέτησε με τον Kurt Weil στο Βερολίνο και στη συνέχεια, την περίοδο 1927-1931 υπήρξε μαθητής του Schoenberg. Με την άνοδο του Χίτλερ, το 1933, επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία. Ωστόσο, διαμόρφωσε ένα δικό του, **ιδιότυπο δωδεκάφθογγο σύστημα, όχι όμως με τη σειραϊκή τεχνική του δασκάλου του Schoenberg**. Επίσης, **συνέλεξε υλικό** για το «Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο»⁶², συνεργαζόμενος με την ιδρύτρια αυτού Μέλπω Μερλιέ. Σε όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του, προσπάθησε να ανακαλύψει ελληνικούς δημοτικούς σκοπούς που περιέχουν όσο το δυνατόν περισσότερο χρωματικά ημιτόνια της κλίμακας, για να χρησιμοποιηθούν σε ατονική ή δωδεκάφθογγη επεξεργασία.⁶³

Στην περαιτέρω εξέλιξη και διεύρυνση του χώρου της μουσικής, καθοριστικό ρόλο έπαιξε η **τεχνολογία**. Η εξέλιξη στον τομέα των μεταφορών, μπορεί να διευκόλυνε τη μετακίνηση και την απόκτηση νέων εμπειριών και ιδεών από όλο τον κόσμο, η εξέλιξη όμως της μουσικής, βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην πρόοδο της ηλεκτρονικής τεχνολογίας. Μία όψη της τεχνολογίας εμφανίζεται στην ηχογραφημένη μορφή, που μπορεί να αποθηκευτεί και να αναπαραχθεί ή να ενσωματωθεί μέσα στη μουσική, ενώ μία άλλη όψη, εμφανίζεται στη χρήση της τεχνολογίας για τη δημιουργία, μετατροπή ή ενεργοποίηση ήχων (ή και συνδυασμού αυτών), κατά την ώρα εκτέλεσης της μουσικής.

Συνθέτες, όπως ο Edgard Varèse⁶⁴, ακόμη και πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο είδε την ανάγκη για νέα μέσα, προκειμένου να πραγματοποιήσει τις αντιλήψεις του για τον «**οργανωμένο ήχο**» (τον όρο που προτιμούσε από τη «μουσική»). Αξιοποίησε τις ηλεκτρονικές εξελίξεις μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, συνθέτοντας δύο από τα πρώτα μεγάλα έργα με ήχους σε κασέτα. Μια άλλη πτυχή του συνθέτη ήταν η τάση για **ενσωμάτωση αστικών**

---

⁵⁹ Kurt (Julian) Weil (Dessau, Γερμανία, 1900 - Νέα Υόρκη, 1950), συνθέτης με έντονη πεποίθηση για το ότι η μουσική αποτελεί κοινωνική δύναμη. Το 1933 πήγε στο Παρίσι και το 1935 μετακινήθηκε στις Η.Π.Α.

⁶⁰ P. Griffiths, ... *Μοντέρνα Μουσική...*, σελ. 207 - 208

⁶¹ Νίκος Σκαλκώτας (Χαλκίδα, 1904 - Αθήνα, 1949), βιολιστής και συνθέτης, που βρέθηκε στο Βερολίνο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1925 -1933) και υπήρξε μαθητής, μεταξύ άλλων, των Schoenberg και Weil. Επέστρεψε στην Αθήνα το 1933 και εργάστηκε ως βιολιστής.

⁶² Το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο (Μ.Λ.Α.) ιδρύθηκε το 1930 από την Μέλπω Μερλιέ (1889-1979). Είναι το ιστορικότερο και αρχαιότερο κέντρο μελέτης παραδοσιακής ελληνικής μουσικής, βυζαντινής, δημοτικής και ρεμπέτικης, <http://www.mla.gr/>

⁶³ Α. Συμεωνίδου, *Λεξικό Ελλήνων Συνθετών*, 1995, σελ.378 -380

⁶⁴ Edgard (Victor Achille Charles) Varèse (Παρίσι, 1833 - Νέα Υόρκη, 1965) Αμερικανός συνθέτης, γαλλικής καταγωγής, Το 1907, μετά τις μουσικές σπουδές του στο Παρίσι, μετακινήθηκε στο Βερολίνο και επέστρεψε στο Παρίσι το 1915.

χαρακτηριστικών στις συνθέσεις του, αποδίδοντας τη γρηγοράδα και τη ζωή της πόλης.⁶⁵ Πέρα από την αγάπη του για το **αστικό milieu**, γοητευμένος από το μυστήριο της επιστήμης, είδε ότι η τεχνολογική εξέλιξη θα ωφελούσε τη μουσική, προκειμένου αυτή να συμβαδίσει με την **επιστημονική σκέψη**. Προβλέπει τη δυνατότητα απελευθέρωσης της μουσικής από το τονικό μουσικό σύστημα, τη δυνατότητα να διαμορφώνει οποιαδήποτε επιθυμητή κλίμακα, την αφάνταστη δυνατότητα **επέκτασης** του ηχητικού φάσματος, τις άπειρες δυνατότητες διαβάθμισης της δυναμικής, νέων συνηχήσεων, την αίσθηση προβολής του ήχου στον χώρο, σημειώνοντας πως *«Όλα αυτά, σε μια δεδομένη ενότητα, μέτρου ή ρυθμού, που με ανθρώπινες μόνο δυνάμεις δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί»*.⁶⁶

Κατά τη δεκαετία του 1950, οι τεχνικές σύνθεσης που χρησιμοποιήθηκαν και οι αισθητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη και την Αμερική, ακόμα και στην Ιαπωνία, οδήγησαν στην ανάπτυξη της ηλεκτροακουστικής μουσικής. Η αυξανόμενη διαθεσιμότητα της μαγνητοταινίας, επέτρεψε μεγαλύτερους πειραματισμούς, αποδεικνύοντας ότι με την εφεύρεση της ηχογράφησης, αν και αποτελεί «εκ φύσεως» μία διαδικασία **μετασχηματισμού**, είναι δυνατή η **ένταξη** όλων των διαθέσιμων ήχων ως μουσικό υλικό για πιθανή χρήση. Με τη δυνατότητα αυτή, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των δυνατοτήτων **επεξεργασίας** του οργανωμένου υλικού, οι διαθέσιμοι μουσικοί πόροι, άλλοτε φυσικοί - ηχογραφημένοι από το ευρύτερο περιβάλλον - άλλοτε συνθετικοί - μέσα από τους μετασχηματισμούς στους οποίους υποβλήθηκαν άλλοι πόροι - διευρύνουν ακόμα περισσότερο τον χώρο της μουσικής, σε πεδία που διερευνώνται πλέον μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών.⁶⁷ Το πεδίο αυτό της μουσικής, ονομάστηκε ηλεκτροακουστική μουσική.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα για το ιστορικό ξεκίνημα της ηλεκτροακουστικής μουσικής αποτελούν η Σχολή του Παρισιού, που ανέπτυξε τη Συγκεκριμένη Μουσική (Musique Concrète), εκπροσωπούμενη κυρίως με τον Pierre Schaeffer⁶⁸ και η Σχολή της Κολωνίας, που ασχολήθηκε με τη δημιουργία Ηλεκτρονικής Μουσικής (Elektronische Musik), με κύριο εκπρόσωπο τον Karlheinz Stockhausen⁶⁹. Η ηλεκτροακουστική μουσική εξελίσσεται μέχρι σήμερα, μέσα από πολύτεχνες δημιουργίες, με την παρατήρηση όμως ότι καμία συσκευή ή πρόγραμμα υπολογιστή δεν είναι ικανό να πραγματοποιήσει εύκολα τα σχέδια κάθε συνθέτη.

Η μουσική, συμπορευόμενη με την τεχνολογία, δεν περιορίστηκε στο να αναζητά τη σύνθεση νέου ηχητικού υλικού, μέσα από **διεργασίες ανάλυσης και μετασχηματισμού** του υπάρχοντος, προσεγγίζοντας ήχους με **ακαθόριστο ύψος**. Η **δημιουργία νέων δομικών στοιχείων** μέσα στον χώρο της μουσικής, επεκτάθηκε και σε νέα ρυθμικά δομικά στοιχεία. Ένας ακόμα πρωτοπόρος στη ζωντανή ηλεκτρονική μουσική, ο John Cage⁷⁰, απορρίπτοντας ολοκληρωτικά την παράδοση (με την έννοια του τονικού συστήματος και των σχέσεων που αναπτύσσονται μέσω αυτού) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αφού με τα νέο υλικό δεν θα μπορούσε να υπάρχει αρμονία, **η ρυθμική σχέση** ήταν προτιμητέα ως μέθοδος, δεδομένου ότι

---

⁶⁵P. Griffiths, «Varèse, Edgard [Edgar] (Victor Achille Charles)», 2001, *Oxford Music Online*, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/> (Ημερομηνία προσπέλασης: 22.01.2024).

⁶⁶P. Griffiths, *...Μοντέρνα Μουσική...*, σελ. 191 -193

⁶⁷S. Emmerson and D.Smalley, «Electro-acoustic music», 2001, *Oxford Music Online*, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/> (Ημερομηνία προσπέλασης: 22.01.2024)

⁶⁸Pierre (Henri Marie) Schaeffer (Nancy, 1910 – Aix-en-Provence, 1995) Γάλλος συνθέτης

⁶⁹Karlheinz Stockhausen (Burg Mödrath, Κολωνία 1928 – 2007), Γερμανός συνθέτης

⁷⁰John Cage (Λος Άντζελες, 1912 - Νέα Υόρκη 1992), Αμερικανός συνθέτης, που στην πορεία επηρεάστηκε από ανατολικά φιλοσοφικά ρεύματα. Έκανε πολλές εμφανίσεις στην Ευρώπη ως ομιλητής και ως εκτελεστής, οι οποίες άσκησαν μεγάλη επίδραση σε νέους μουσικούς και καλλιτέχνες.

η διάρκεια είναι το βασικότερο χαρακτηριστικό της μουσικής που μπορεί να προσμετρηθεί, τόσο με τον ήχο, όσο και με την παύση. Αξιοσημείωτο είναι ότι, κατά την αναζήτησή του, ο Cage θεώρησε ότι, μόνο στην Ανατολή, συνάντησε τέλεια ανεπτυγμένες μουσικές παραδόσεις, στις οποίες τα κύρια δομικά χαρακτηριστικά ήταν ρυθμικά. Πέραν αυτού, με το έργο του, προσπαθώντας να αποδεσμεύσει τη μουσική από την καταγραφή, ενέταξε στη μουσική το **τυχαίο**, μέσα από τη διάθεση να αφήσει τους ήχους να **κινούνται αυτόνομα μέσα στον χρόνο**. Με τον τρόπο αυτό πραγματοποιεί μια δραστική αναθεώρηση της αντίληψης για τη μουσική, η οποία παρουσιάζεται αναμφίβολα στη σύνθεση του 1952 «4' 33''», όπου **δεν σημειώνεται κανένας ήχος**.⁷¹

Σε όλο το φάσμα της αναζήτησης ενός νέου χώρου στη μουσική του 20^{ου} αιώνα, δεν θα μπορούσε να απουσιάζει η σύνδεση με τη **φύση**. Ο Olivier Messiaen, σύγχρονος του Cage, ακολούθησε έναν τελείως διαφορετικό δρόμο, παρά το γεγονός ότι ενδιαφέρθηκε και αυτός για τη μουσική της Ανατολής. Συνέλαβε την έννοια της μουσικής ιδέας, έχοντας την ικανότητα να **συνενώνει μουσικές ιδέες από διαφορετικές πηγές**, επιτυγχάνοντας να την διαμορφώνει και το τελικό αποτέλεσμα να είναι γνήσια προσωπικό. Κύρια πηγή υλικού για το έργο του, από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '50, αποτέλεσε το τραγούδι των πουλιών, που για τον ίδιο αντιπροσώπευε «το αληθινό, χαμένο πρόσωπο της μουσικής ... .. ενός κόσμου ομορφιάς και χάρης».⁷²

Στην Ανατολική Ευρώπη, ο **Ιάννης Ξενάκης**⁷³, που σπούδασε στο Παρίσι μουσική με τον Messiaen και αργότερα συνεργάστηκε με τον Varèse, μετά το 1950 άρχισε να εφαρμόζει τη μαθηματική θεωρία των πιθανοτήτων για τη μουσική σύνθεση. Θεωρήθηκε ότι η χρήση των υπολογιστών στον Ξενάκη δεν σχετίζεται με κάποιο είδος «αυτοματισμού», αλλά εντάσσεται σε ένα πνεύμα αναζήτησης νέων υλικών και νέων μορφών. Η μουσική του εμπλέκεται με την ιδέα της **ανα-δημιουργίας του νοήματος της πράξης της εκτέλεσης**.⁷⁴

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ότι πολλοί συνθέτες, ανεξάρτητα από την πορεία τους και την καλλιτεχνική και πολιτική τους θέση, μέσα στον 20^ο αιώνα, συχνά έστρεφαν την προσοχή τους προς το **θείο**⁷⁵, επιβεβαιώνοντας την αρχική σύνδεση μουσικής - θρησκείας.

Οι τάσεις αυτές εμφανίζονται γενικότερα στην τέχνη του 20^{ου} αιώνα, που κατά την έκφρασή της, συχνά, τείνει να εγκαταλείψει εντελώς την παράσταση του εξωτερικού κόσμου και να οδηγηθεί προς το αφηρημένο. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των εικαστικών τεχνών, ήδη από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα, όπου, άμεσα, γίνεται αισθητό οπτικά στα έργα του Paul Klee και του Wassily Kandinsky, που αλληλοδιαμορφώθηκαν μέσα από τη σχέση τους με τη μουσική. Κατά μία οπτική, ο Kandinsky, από το 1910 δοκίμασε ένα νέο είδος ζωγραφικής «χωρίς θέμα» που πρόκειται για έναν αφηρημένο συνδυασμό χρωμάτων και σχημάτων, που αναπηδούν, εμπλέκονται και συγχωνεύονται σαν μουσικές συγχορδίες.⁷⁶

⁷¹ P. Griffiths, ... *Μοντέρνα Μουσική...*, σελ. 217 - 221

⁷² οπ. παρ. σελ. 223, 229

⁷³ Ιάννης Ξενάκης (Ρουμανία 1922 – Γαλλία 2001), αναφέρεται ως Γάλλος συνθέτης, ελληνικής καταγωγής, γεννημένος στη Βραΐλα της Ρουμανίας. Η οικογένειά του επέστρεψε στην Ελλάδα το 1932, όπου σπούδασε Αρχιτεκτονική. Το 1947 πήγε στο Παρίσι, όπου έγινε μέλος της ομάδας του Le Corbusier.

⁷⁴ E. Salzman, *Twentieth-Century music: An Introduction*, Η.Π.Α., 1967, 2nd (rev). ed. 1974, ελλ.μετφρ. *Εισαγωγή στη Μουσική του 20ου αιώνα*, Αθήνα, 1983, σελ. 255-256

⁷⁵ P. Griffiths, ... *Μοντέρνα Μουσική...*, σελ. 228

⁷⁶ E. Munro, ελλ.μετφρ. *Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια της Τέχνης*, Αθήνα, 1964, σελ. 258

Για την προσέγγιση του χώρου της μουσικής, δεδομένου ότι η παρούσα εργασία δεν αποτελεί μουσικολογική μελέτη, παρατίθενται εβδαικτικά χαρακτηριστικές φράσεις και αποσπάσματα στο Παράρτημα Α1 του παρόντος Κεφαλαίου, που αντλούνται από βιβλία ιστορίας της μουσικής και αναφέρονται στους μεγάλους συνθέτες του 20^{ου} αιώνα.

2.2.2. Η μουσική αντίληψη στην Ελλάδα τον 20^ο αιώνα

Η μουσική πορεία της Ελλάδας προς τον 20^ο αιώνα, ξεκινά μετά την περίοδο της τουρκοκρατίας, κατά την οποία η μουσική είχε παραμείνει στα πλαίσια που είχε αναπτυχθεί τη βυζαντινή περίοδο, μονοφωνική, χωρίς καμία οργανική συνοδεία. Απομονωμένη από τις εξελίξεις της πολυφωνίας και εξαρτημένη από την ορθόδοξη ανατολική Εκκλησία - που για διάφορους λόγους ήταν αντίθετη προς τις ευρωπαϊκές εξελίξεις στον μουσικό χώρο - έχει κατορθώσει να διατηρήσει το **βυζαντινό μέλος**, το οποίο εξελίσσεται όλο και περισσότερο και αποδεικνύεται ισχυρότατο ρυθμικό και εκφραστικό μέσο, που αντιπροσωπεύει και διατηρεί τη μονοφωνική μουσική σε υψηλό επίπεδο, μέχρι σήμερα.

Παράλληλα ο ελληνικός λαός, στα χρόνια της τουρκοκρατίας, καλλιεργεί το **δημοτικό τραγούδι**. Το δημοτικό τραγούδι δημιουργείται από συγκεκριμένο πρόσωπο, ποιητή και μουσικό, που συνθέτει μία μελωδία με στόχο να εκφράσει τα συναισθήματα και την σκέψη του **συνόλου** σε μια ορισμένη χρονική στιγμή. Ο λαός **επεξεργάζεται** το τραγούδι, προσθέτοντας ή απορρίπτοντας στοιχεία, **μεταλλάσσοντας** την αρχική μορφή του τραγουδιού. Στο δημοτικό τραγούδι είναι διακριτοί δύο κύκλοι: ο **ακριτικός** και ο **κλέφτικος**. Ο πρώτος, εμφανίζεται πριν την τουρκοκρατία, εκφράζοντας τη ζωή και τους αγώνες των ακριτών στα σύνορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενώ ο δεύτερος φτάνει ως το 1821 και περιλαμβάνει στοιχεία της ζωής του ελληνισμού, όπως ήθη και έθιμα, αλλά και τους αγώνες για την ελευθερία.⁷⁷

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το δημοτικό μας τραγούδι αντιστοιχεί «σε μια **αγροτοκτηνοτροφική κοινωνία σπιτικής οικονομίας, περιθωριοποιημένη και ανεξέλικτη, που για να αντεπεξέλθει σε σκληρούς ιστορικοπολιτικούς όρους συσπειρώνεται σε μια συμπαγή συλλογική ζωή με ομοιογενή πολιτισμική έκφραση**».⁷⁸

Μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους, ο ελληνισμός, που εκφραζόταν μέσα από το βυζαντινό μέλος στην εκκλησία και το κλέφτικο τραγούδι στις γιορτές και τα πανηγύρια, αρχίζει να επιδεικνύει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη δημιουργία μια Εθνικής Μουσικής Σχολής, στα πρότυπα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Μετά την ίδρυση του νέου κράτους, η **ανάπτυξη των πόλεων** και οι **καινούργιες κοινωνικές συνθήκες**, δημιουργούν την ανάγκη της **ανάπτυξης της μουσικής εκπαίδευσης** στη χώρα. Ο ρόλος αυτός, γίνεται αντιληπτός αρχικά μέσα από την ίδρυση της μπάντας του ελληνικού στρατού στο Ναύπλιο, που οργανώθηκε το 1825 και στη συνέχεια μετονομάστηκε σε «μουσικό θίασο». Επί Όθωνα, ένα χρόνο πριν τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα, συστήνεται και η μπάντα του βαυαρικού στρατού, η οποία το 1834 μεταφέρθηκε στην Αθήνα, συντελώντας στην «εκπαίδευση» των πολιτών στην πολυφωνική μουσική της υπόλοιπης Ευρώπης. Ακολούθησαν και άλλες στρατιωτικές μπάντες - μουσικοί

⁷⁷ K. Nef, *Einführung in die Musikgeschichte*, 1919, (ανατύπωση 3^{ης} γαλλικής έκδοσης, 1948) ελλ. μετφ. *Ιστορία της Μουσικής*, Αθήνα, 1985, σελ. 546- 549

⁷⁸ Ε. Καψωμένος, «Η παράδοση της αρχαίας λυρικής ποίησης και το δημοτικό τραγούδι», *Διαβάζω*, 107, 1984, σελ. 40 - 44

θίασοι. Το 1850, συνολικά έξι (6) πόλεις της χώρας είχαν έρθει σε επαφή με τη δυτική έντεχνη μουσική. Οι πόλεις αυτές ήταν, εκτός από το Ναύπλιο και την Αθήνα, η Χαλκίδα, το Άργος, το Μεσολόγγι και η Πάτρα.

«Η επαφή της Ελλάδας με τη δυτική έντεχνη μουσική το 1850»

Ιστορικός Χάρτης της Ελλάδας Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού

Πηγή: <https://www.gys.gr/hmgs-new-maps-historic-1200000.html>, ίδια επεξεργασία

Η έλλειψη ουσιαστικής μουσικής παιδείας, στα πλαίσια της δυτικής μουσικής δημιουργίας, παρατηρήθηκε ότι είχε δύο διαφορετικές εκφάνσεις. Από την μία πλευρά, η επαφή με τη δυτική μουσική δεν μπορούσε να είναι επιτυχημένη, καθώς ο πολίτης δεν ήταν εξοικειωμένος με την ιταλική ή γερμανική μελωδική γραμμή, από μία άλλη δε οπτική, η πολυφωνία, με τον μουσικό όγκο και την παρουσία των λαμπερών οργάνων της μπάντας και το πομπώδες ύφος της, οδηγούσε σε μία περιφρόνηση της μονοφωνικής μουσικής, που εξάλλου ήταν συνδεδεμένη με τα χρόνια της σκλαβιάς.

Η εμφάνιση της έντεχνης /λόγιας μουσικής στα **Επτάνησα**, λίγο πριν τον 19^ο αιώνα, τα οποία είχαν βιώσει μια σχετική ελευθερία, κατεχόμενα από τους Βενετούς και βρίσκονταν σε μία σχέση επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με την Ιταλία, σηματοδοτεί την αρχή μιας προσπάθειας να καλυφθεί το κενό μεταξύ του ελληνικού λαού και των άλλων ευρωπαϊκών

λαών. Στην **Αθήνα**, αρχικά το ιταλικό μελόδραμα και στη συνέχεια η γαλλική οπερέτα κατακτούν το **μουσικόφιλο κοινό**, χωρίς φυσικά να λείπουν αντιδράσεις ορισμένων πιο συντηρητικών ομάδων. Ειδικά το ιταλικό μελόδραμα εμφανίζεται και σε άλλες πόλεις, όπως η Πάτρα, η Σύρος και ο Πειραιάς.

Η σύγχρονη ζωή των **αστών της Αθήνας**, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, γεννά το *κωμειδύλλιο*, μέσα από την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, ξεπερνώντας τη ρομαντική περίοδο, πλην όμως, χωρίς να δημιουργεί μια νέα μουσική φόρμα. Σκοπός ήταν να εξυπηρετεί τις ανάγκες ενός θεατρικού κειμένου που έλκει το αθηναϊκό κοινό, αλλά και το κοινό της επαρχίας.

Επίσης, την ίδια περίοδο, εμφανίζεται η **μουσική παιδεία με πιο συστηματικό τρόπο**, με την ίδρυση του Ωδείου Αθηνών, ενώ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ιδρύονται ακόμα δύο ωδεία στην Αθήνα και το Ωδείο της Θεσσαλονίκης.⁷⁹

Η **στροφή προς τη δύση**, συνοψίζεται σε τρεις περιόδους⁸⁰:

- Την Επτανησιακή περίοδο, που άρχισε λίγο πριν την Επανάσταση του 1821 και διήρκησε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με χαρακτηριστική λαϊκή έκφραση μέσα από την *καντάδα* και ακολουθώντας κυρίως τον δρόμο της ιταλικής όπερας, η οποία ενίοτε εντάσσει στοιχεία του δημοτικού τραγουδιού ως διακοσμητικά στοιχεία, με κύριους εκπροσώπους τον Νικόλαο Μάντζαρο (1795 – 1872) και τον Σπύρο Σαμάρα (1861-1917).
- Την περίοδο της Εθνικής Μουσικής Σχολής, στην οποία, με πρωτεργάτη των Μανώλη Καλομοίρη (1883-1962), έγινε μια προσπάθεια ένταξης του δημοτικού τραγουδιού στο πλαίσιο της δυτικής μουσικής, προσπάθεια που συνδέθηκε με την πνευματική αναγέννηση της εποχής. Με τη σχολή αυτή, η ελληνική λόγια μουσική επιδίωξε να εμπνευστεί από το δημοτικό τραγούδι, να χρησιμοποιήσει τους αρχαίους ελληνικούς τρόπους και τη μεγάλη ρυθμική ποικιλία του λαϊκού τραγουδιού. Την ίδια περίοδο, ξεκινά η προσπάθεια συλλογής και καταγραφής των δημοτικών τραγουδιών. Άλλοι εκπρόσωποι της σχολής αυτής ήταν ο Διονύσιος Λαυράγκας (1860-1941), ο Μάριος Βάρβογλης (1885-1967) κ.ά.
- Την περίοδο της πρωτοπορίας, που ξεκινά τη δεκαετία του 1930 με την ανεκτίμητη προσφορά του Νίκου Σκαλκώτα και στη συνέχεια των Ιάnnη Ξενάκη, Γιάννη Χρήστου κ.ά.

Ολοκληρώνοντας αυτή τη σύντομη περιγραφή της πορείας από τη βυζαντινή στη σύγχρονη μουσική της χώρας, επισημαίνεται ότι, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί πως για τους μουσικούς η πορεία αυτή μοιάζει εύκολα προσπελάσιμη στον χώρο και στον χρόνο. Εξάλλου, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι στο πέρασμα του χρόνου, το υλικό που μπορεί να συγκεντρώσει κανείς για την ελληνική μουσική του 20^{ου} αιώνα, λαμβάνοντας υπόψη τις επί μέρους εθνοπολιτισμικές ομάδες του ελλαδικού χώρου, αποτελεί ένα ικανό **τεκμήριο**, τόσο της μουσικής σκέψης και των εκ διαμέτρου αντίθετων εκφάνσεων της μέσα στον ελλαδικό χώρο, όσο και των ιστορικών γεγονότων και των πολιτικών πεποιθήσεων που επεκράτησαν κατά τόπους και κατά καιρούς, ακόμα και των οικονομικών δραστηριοτήτων που άνθησαν διά μέσου της μουσικής.

Αν και θεωρείται αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι, σε διεθνή κλίμακα, η δυτική μουσική σκέψη και η εξέλιξή της συνιστούν τον κορμό της μουσικής σκέψης του 20^{ου} αιώνα, στην Ελλάδα, τα

⁷⁹ K. Nef, ... *Ιστορία της Μουσικής ...*, σελ. 555 - 570, σποράδην

⁸⁰ Γ. Μονεμβασίτης, «Δύο Αιώνες Λόγιας Ελληνικής Μουσικής», *Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη* <https://vmrebetiko.gr/> Ανάκτηση 29.01.2024

τέλη του 20^{ου} αιώνα, διατυπώθηκε η άποψη πως η **τάση για οικουμενικότητα**, θα πρέπει να προβάλλει ως μια παγκόσμια πρόκληση και για τη μουσική. Η ίδια οικουμενικότητα που προβλήθηκε στον χώρο των ιδεών, της επιστήμης και της τεχνολογίας, της πολιτικής και του εμπορίου, της παιδείας και της πληροφορικής, αποτελεί έναν ουσιαστικό λόγο για δημιουργία μιας οικουμενικής εμπειρίας, που περικλείει και αφομοιώνει το «όλον». Όμως, η οικουμενικότητα της μουσικής, δεν σημαίνει διεθνοποίηση. Δεν επιδιώκεται από τους μουσικούς ένας κοινός κώδικας, μέσω του οποίου, καλλιτέχνες και παραδόσεις θα υποταχθούν. Ταυτόχρονα, η συνείδηση της παράδοσης, θεωρείται ότι δεν πρέπει να είναι συνυφασμένη με τη νοσταλγία, ούτε με το φολκλόρ ή την εθνική ταυτότητα. Για τον συνθέτη, η συνειδητοποίηση της παράδοσης προϋποθέτει γνώση και εμπειρία και μαζί μία συνθετική αντίληψη. Είναι **το πεδίο πάνω στο οποίο μπορεί να θεμελιωθεί μία νέα αντίληψη**.⁸¹

Όστόσο, στον χώρο της τέχνης, η σχέση με την παράδοση εκφράζεται κάποιες φορές με τρόπο επιθετικό, «χτυπώντας» την παράδοση. Η άποψη αυτή, ακόμα και από τους πλέον πρωτοπόρους Έλληνες μουσικούς, όπως ο Ν. Σκαλκώτας και ο Ι. Ξενάκης, δεν φαίνεται να είχε απήχηση. Χαρακτηριστικά, ο Ι. Ξενάκης αναφέρει *«Μάχομαι για διαφορετικούς σκοπούς, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι θέλω να καταρρίψω την παράδοση, υπό την προϋπόθεση ότι και οι δικοί μου στόχοι δεν καταρρίπτονται από αυτήν. Αλλά και τότε, δεν θα έστρεφα τα όπλα εναντίον της. Θα την άφηνα να ζει!»*.⁸²

Η σύνδεση των οικισμών με την παράδοση, θεμελιώνεται στην παρούσα εργασία, βάσει της θεώρησης ότι η παράδοση είναι ένας **ζωντανός οργανισμός**, ο οποίος εξελίσσεται παρακολουθώντας τη δυναμική της ομάδας με την οποία συνδέεται και της οποίας αποτελεί κώδικα έκφρασης και επικοινωνίας, καθώς και σύμβολο ταυτότητας. Στη λαϊκή μουσική παράδοση για να εκτιμηθούν οι «πρωτογενείς» μορφές της, θα πρέπει **να προσδιορίζονται σε τόπο, χρόνο και κοινωνική ομάδα** και όχι ν' αντιμετωπίζονται σαν ένα μουσειακό αντικείμενο, προϊόν «μουσικής αρχαιολογικής ανασκαφής». Για τον λόγο αυτό επικρατεί η άποψη πως για την προσέγγιση της λαϊκής παράδοσης, δεν είναι αρκετή η καταγραφή μιας μεθοδολογίας για την ερμηνεία του μουσικού έργου, αλλά **μια μεθοδολογία για την αναζήτηση μιας μουσικής «ζωής»**, που καθορίζεται από μία σχέση βιωματική που συνδέεται άμεσα με την ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα. Με την αστικοποίηση, όλο αυτό το πρωτογενές υλικό της λαϊκής παράδοσης, **μεταλλάσσεται σε φολκλόρ**, αποκόβεται από τον τόπο, τον χρόνο ή ακόμη και από τους ίδιους τους φορείς του και αναπαράγεται σε **διαφορετικές συνθήκες και χώρους συνήθως με τη μορφή «αναβίωσης» ή (ανα)παράστασης**. Ως εκ τούτου, υπό την έννοια αυτή, το φολκλόρ **αποτελεί μian εκδοχή-αποτύπωση** του παραδοσιακού, απομονώνοντάς-το όμως από το κοινωνικό του πλαίσιο. Ως βασικά κριτήρια αποτίμησης για την ποιότητα και την «πιστότητα» ή την απόκλιση της αναπαράστασης από το πρωτότυπο, θεωρούνται οι λεπτομέρειες στις οποίες εστιάζει κανείς ώστε να προκαλέσει το ενδιαφέρον του θεατή και η **όλη τεκμηρίωση για τα εικονιζόμενα**.⁸³

---

⁸¹ Μ. Αδάμης «Από τη Βυζαντινή Μουσική στη Σύγχρονη», *μουσικός λόγος*, 1, 2000, σελ. 109-115

⁸² Β.Α. Varga, *Conversations with Iannis Xenakis*, Λονδίνο, 1996, ελλ. μτφρ *Συνομιλίες με τον Ιάννη Ξενάκη*, Αθήνα, 2004, σελ. 69

⁸³ Λ. Λιάβας, «Παράδοση, Φολκλόρ και Έθνικ. Η ελληνική μουσική παράδοση από την αστικοποίηση στην παγκοσμιοποίηση», *Κέντρο Ελληνικής Μουσικής «Φοίβος Ανωγειανάκης»* (πηγή: <https://www.kem-anogianakis.gr/>)

2.3. Πρακτικός τομέας

Η μουσική πραγματώνεται μέσω της **μουσικής εκτέλεσης**. Ο τομέας της **μουσικής εκτέλεσης** εξαρτάται άμεσα από τα όργανα και τον εκτελεστή. Σημειώνεται ότι, η μουσικοκριτική καλείται να αξιολογήσει όχι μόνο νέα μουσικά έργα, βάσει κριτηρίων, που είναι αισθητικά, ποιοτικά, υφολογικά κλπ, αλλά και την εκτέλεση του μουσικού έργου.

Ο εκτελεστής, καλείται να αποδώσει ηχητικά τη νοηματική ιδέα ενός έργου. Ανεξάρτητα από τις δυνατότητες του ίδιου και του οργάνου του, δηλαδή, ανεξάρτητα από τα δεδομένα, καλείται να αναζητήσει **το νόημα του χώρου** που καταλαμβάνει ένα μουσικό έργο. Στην πορεία αυτή καλείται παράλληλα:

- να κατανοήσει τη φιλοσοφία του μουσικού έργου και του συνθέτη
- να αναλύσει τις δομικές λειτουργίες της αρμονίας προκειμένου να αξιολογήσει τις σχέσεις που εντοπίζει
- να αναλύσει τις κινήσεις του σώματος και τις τεχνικές εκτέλεσης, διευρύνοντας τόσο τις τεχνικές του δυνατότητας, αλλά και τις ακουστικές, μέσα στον χώρο της μουσικής.

Συνειδητά ή ασυνείδητα, ο εκτελεστής στοχεύει να δημιουργήσει έναν προσωπικό νοητό χώρο, που προσδοκά, μέσα από την εκτέλεσή του έργου, να τον οριοθετήσει και να τον νοηματοδοτήσει ως προσωπικό χώρο, τον οποίο ενδέχεται να τον «παρουσιάσει» κατά την επικοινωνία του με το ακροατήριό του ή αλλιώς *το κοινό*. Κατά τη διαδικασία υλοποίησης αυτού του σχεδίου, δεν απουσιάζουν οι προβληματισμοί, οι τεχνικές δυσκολίες και τα εναλλακτικά σενάρια.

2.3.1. Η τοπο-θέ(τη)ση του ερμηνευτή - εκτελεστή

Ένας από τους βασικούς προβληματισμούς που τίθενται «εν τοις πράγμασι» στον χώρο της μουσικής, αφορά στον τομέα της μουσικής εκτέλεσης. Στον τομέα αυτόν, γεννούνται προβληματισμοί που οδηγούν σε διαφορετικές θεωρήσεις του ρόλου του μουσικού ερμηνευτή - εκτελεστή⁸⁴. Για παράδειγμα, τίθεται το ερώτημα εάν για την εκτέλεση ενός μουσικού έργου, αρκεί ένα γνωστικό και θεωρητικό υπόβαθρο, σε συνδυασμό με την αναζήτηση των μουσικών διεργασιών, στις οποίες βασίστηκε ο δημιουργός - συνθέτης, προκειμένου να θεωρηθεί ότι ένα μουσικό έργο εκτελέστηκε επιτυχώς και αξιόπιστα. Εντέλει, η εκτέλεση είναι τέχνη;

Κατά μία έννοια, ακόμα και η πρακτική της μουσικής, είναι συνυφασμένη με θεωρητικές ιδέες που διατυπώνονται για την πραγμάτωση της μουσικής. Για τον ερμηνευτή εκτελεστή, παραμένει πάντα ζητούμενο **να τοποθετηθεί σε σχέση με το έργο** και τον συνθέτη του.

Για το θέμα *Composers vs Performers*, το φάσμα των απόψεων που καταγράφονται από διάφορους μελετητές, καλλιτέχνες και καθηγητές είναι ευρύ.

---

⁸⁴ Στην λόγια μουσική δεν είναι συνήθης η χρήση του όρου *οργανοπαίκτης*, καθώς αυτή, συνήθως, αναφέρεται στην παραδοσιακή ή λαϊκή μουσική. Η βασική διαφορά, έγκειται στο γεγονός ότι ο ερμηνευτής - εκτελεστής προσεγγίζει καταρχήν το έργο μέσω μιας έντυπης παρτιτούρας, όπου ουσιαστικά έχει αποτυπωθεί η ιδέα του συνθέτη, ενώ ο οργανοπαίκτης, βασίζεται στην προφορική παράδοση και στις προσωπικές του δεξιότητες, ακουστικές, μουσικές, τεχνικές, οι οποίες συχνά επεκτείνονται και στην κατασκευή του οργάνου.

Στην μία πλευρά, που τίθεται πιο φορμαλιστικά, ο ερμηνευτής τίθεται στην υπηρεσία του συνθέτη, αφήνοντας το μουσικό κείμενο (παρτιτούρα), να μιλήσει από μόνο του. Ως εκ τούτου, ο ερμηνευτής επικεντρώνεται περισσότερο στην ανάπτυξη τεχνικών δεξιοτήτων σε συνδυασμό με τον χρόνο εξάσκησης και τις δυνατότητές του. Υποστηρικτές της άποψης αυτής, δεν θεωρούν ότι οι εκτελεστές, μέσω των μουσικών οργάνων, μπορούν να προσομοιώνουν εμπειρίες που οι ίδιοι δεν έχουν και θα πρέπει να συγκεντρώνονται στα στοιχεία / δεδομένα της παρτιτούρας. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη ως δεδομένο ότι **το όριο μεταξύ σημειογραφίας και απόδοσης** (εκτέλεσης) δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρο - διότι οι σημειώσεις των συνθετών κάθε ιστορικής περιόδου διαφοροποιούνται και δεν είναι στον ίδιο βαθμό ακριβείς - η ερμηνεία εξαρτάται και από τον ερμηνευτή. Με αυτόν τον τρόπο εμφανίζεται στην άλλη άκρη του φάσματος, μια πιο υποκειμενική, αλλά και πιο διευρυμένη τοποθέτηση, κατά την οποία οι ερμηνευτές, «ποιητική αδεία», μπορούν να ερμηνεύουν ένα έργο βασιζόμενοι, σχεδόν εξ' ολοκλήρου στα συναισθήματά τους και τις επιθυμίες τους. Προφανώς, κατά μήκος του παραπάνω φάσματος, τοποθετούνται και άλλες απόψεις που δίνουν μικρότερη ή μεγαλύτερη σημασία στην **«ακρίβεια»** της μουσικής παρτιτούρας και στο κατά πόσο αυτή αποτελεί έναν οδηγό προθέσεων του συνθέτη. Εκεί, συναντάται και η πεποίθηση ότι μία παρτιτούρα⁸⁵, δεν μπορεί να περιέχει όλο το φάσμα των προθέσεων του συνθέτη (συνειδητό και υποσυνειδητό), πόσο μάλλον το πλήρες φάσμα των νοημάτων που μπορεί να εκφράσει ένα έργο. Με αυτές τις σκέψεις, πολλοί μελετητές, ερμηνευτές και δάσκαλοι πιστεύουν ότι οι ερμηνευτές έχουν το δικαίωμα και την ευθύνη της ερμηνείας της παρτιτούρας και ταυτόχρονα αποκαλύπτουν και κοινοποιούν τα νοήματά της, λαμβάνοντας υπόψη μία σειρά από μεταβλητές (δομή, μορφή, προσωπικό στυλ του συνθέτη, ιστορία, πολιτισμικά στοιχεία κ.λ.π). Συνεπώς μια μουσική εκτέλεση σε μια συναυλία, περιλαμβάνει όχι μόνο τη διατήρηση της αίσθησης και της δομής της μουσικής, αλλά ο ερμηνευτής - εκτελεστής, τη στιγμή που παίζει το μουσικό έργο, ερμηνεύει και εκτελεί, σαν να παραθέτει μία δική του προσωπική δήλωση. Εν ολίγοις, υπάρχουν πολλές ερμηνευτικές θέσεις για την εκτέλεση.⁸⁶

Αναφέρεται ότι ένας από τους μεγαλύτερους ερμηνευτές του 20^{ου} αιώνα, ο Vladimir Horowitz⁸⁷, θεωρούσε ότι *«πίσω από τις νότες, κάτι διαφορετικό έχει ειπωθεί και αυτό ο ερμηνευτής πρέπει να το βρει ... Η έντυπη παρτιτούρα είναι σημαντική, αλλά η ερμηνεία της ήταν το αντικείμενο μελέτης της ζωής μου»*.⁸⁸

2.3.2. Οι αστάθμητες παράμετροι

Επίσης, στον πρακτικό τομέα εντοπίζονται διάφορα τεχνικά προβλήματα, τα οποία καλείται να αντιμετωπίσει ο ερμηνευτής - εκτελεστής του μουσικού έργου. Τα θέματα που τίθενται, δεν παύουν να συσχετίζονται με θεωρητικές ιδέες, που εξελίσσονται και διαρκώς μεταβάλλονται αναφορικά με τη θέση του ερμηνευτή - εκτελεστή, και όχι μόνο ως προς τον ρόλο της τέχνης ή του μουσικού έργου.

---

⁸⁵ όπως ένας χάρτης

⁸⁶ M. Silverman, «Musical interpretation: Philosophical and practical issues», *International Journal of Music Education*, 25, 2007, 101-117 Πηγή: https://www.researchgate.net/publication/240714139_Musical_interpretation_Philosophical_and_practical_issues (ανάκτηση 21.01.2024)

⁸⁷ Vladimir Horowitz (Κίεβο, 1904 – Νέα Υόρκη, 1989), πιανίστας

⁸⁸ A.R.A.Mavroudis, *Sicilianos, the Greek Modernist*, Athens, 2020, σελ. 18

Στη δυτική μουσική, η τεχνική και η δεξιοτεχνία του εκτελεστή αποτελούν ένα συναρπαστικό πεδίο. Το πεδίο αυτό σχετίζεται με πολλές παραμέτρους, όπως η άρθρωση της μελωδίας, η καθαρότητα του ήχου, η ποικιλία των ηχοχρωμάτων, η εξάντληση των δυνατοτήτων του ρυθμού κ.ά. Όμως οι δυνατότητες του εκτελεστή, αποτελούν μεν προϋπόθεση για την πραγμάτωση του μουσικού έργου, αλλά δεν αποτελούν ικανή συνθήκη για μια ενδιαφέρουσα, αν όχι εξαιρετική, επιτυχημένη ερμηνεία. Σε κάθε περίπτωση, κοινό και κριτικοί θα αξιολογήσουν το αποτέλεσμα. Ωστόσο, για την εκτέλεση ενός μουσικού έργου, υφίστανται και παράμετροι οι οποίες δεν εξαρτώνται από τον εκτελεστή, όπως:

- i) οι **δυνατότητες** του οργάνου, μέσω του οποίου θα καταστεί δυνατή η ακρόαση του μουσικού έργου και στις οποίες ο εκτελεστής θα πρέπει ανά πάσα στιγμή να προσαρμόζεται
- ii) η **ακρίβεια** με την οποία καταγράφεται, αποτυπώνεται ή χαρτογραφείται η μουσική ιδέα του συνθέτη, μέσω της σημειογραφίας
- iii) ο **χώρος** εκτέλεσης, ο οποίος ακόμα και όταν είναι γνωστός, δεν σημαίνει ότι οι **συνθήκες** που τον διαμορφώνουν παραμένουν σταθερές, συμπεριλαμβανομένου και του κοινού.

Μέσα από αυτές τις παραμέτρους - οι οποίες ενδεικτικά αναφέρονται - τίθεται το ερώτημα: **με πόση ακρίβεια μπορεί να εκτελεστεί ένα μουσικό έργο και ποιο θα ήταν το αποδεκτό σφάλμα.**

Στην επιστημονική σκέψη, ενδεχομένως κάποιες παράμετροι να μπορούσαν να αναλυθούν, να συσχετιστούν και να καταλήξουν σε ένα αριθμητικό αποτέλεσμα. Στην μουσική όμως, δεν ισχύει το ίδιο. Το μουσικό αποτέλεσμα εμπεριέχει «εκ φύσεως» ένα σφάλμα το οποίο, καταρχήν, θα πρέπει να είναι ανεκτό από τον ερμηνευτή - εκτελεστή.

Στην προσπάθεια αυτή, σύμφωνα με τις απόψεις σοβιετικών ερμηνευτών και παιδαγωγών της οργανικής μουσικής - που υποστηρίζουν τον σεβασμό προς το παρελθόν - ο εκτελεστής, θα πρέπει να αντιλαμβάνεται το ρόλο του ως **διαμεσολαβητή** μεταξύ του συνθέτη και του κοινού. Επισημαίνουν την ευθύνη του ερμηνευτή, απέναντι στον συνθέτη και το έργο του, δεδομένου ότι η ζωντανή έκφραση της μουσικής, ο ήχος, ανατίθεται σε αυτόν ως ενδιάμεσο πρόσωπο, μεταξύ δημιουργού και ακροατή. Κατά μία έννοια, στη μουσική, η ύπαρξη και η ζωή ενός έργου ανατίθεται σε τρίτα πρόσωπα, που εκ των πραγμάτων «**αναδημιουργούν**» το εκάστοτε έργο.⁸⁹ Και εάν είναι αποδεκτό στον χώρο της μουσικής, το γεγονός ότι η προσωπική δημιουργία του ερμηνευτή είναι αποτέλεσμα της προσωπικής του φαντασίας, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί από μία σειρά ατομικών και κοινωνικών παραμέτρων, σε ποιο βαθμό αυτό επιτρέπει στον εκτελεστή **να σχεδιάσει** την αναδημιουργία και να «**αναπλάσει**» ένα έργο;

Στο σημείο αυτό, ο ρόλος της σημειογραφίας είναι ιδιαίτερα σημαντικός και για τον λόγο αυτό αναλύεται περαιτέρω σε επόμενη παράγραφο. Είναι γεγονός ότι σε παλαιότερους συνθέτες οι ενδείξεις ήταν ελλιπείς. Αν εστιάσουμε στον 20^ο αιώνα, ακόμα και αν η σημειογραφία μπορεί να καθοδηγήσει περισσότερο τον ερμηνευτή, λαμβάνοντας υπόψη όλες εκείνες τις υποδείξεις που μπορεί ο ίδιος ο συνθέτης να έχει σημειώσει προκειμένου να

---

⁸⁹ Alexander Goldenweiser «Η ερμηνεία, η τεχνική και η εργασία», στο *Σημειώσεις για την τέχνη του πιάνου. Δοκίμια Σοβιετικών Ερμηνευτών και Παιδαγωγών του Πιάνου*, Αθήνα, 1978, σελ. 36-37

«αποτυπώσει» κατά το δυνατό με μεγαλύτερη ακρίβεια τη μουσική του ιδέα, ο ερμηνευτής καλείται **να δημιουργήσει ένα σύνολο**, αναλύοντας τα δεδομένα και σχεδιάζοντας την επανασύνδεσή τους, προκειμένου να ζωντανέψει και να υπάρξει το μουσικό έργο.

Η δημιουργική πρωτοβουλία του ερμηνευτή, μεταξύ άλλων, έγκειται στο ότι ο ερμηνευτής - εκτελεστής αναζητά και τεχνικές λύσεις στις δυσκολίες που συναντά, εφαρμόζοντας τη μέθοδο που εκτιμά ως πλέον κατάλληλη σε δεδομένη στιγμή. Μία από τις τεχνικές δυσκολίες, σχετίζεται με το μέγεθος του χώρου που θα εκτελεστεί το έργο⁹⁰. Ενδεικτικές απόψεις για την ερμηνευτική προσέγγιση ενός μουσικού έργου, παρατίθενται στο Παράρτημα Α2 του παρόντος Κεφαλαίου.

Στην ως άνω διαδικασία, μπορεί κανείς να αναγνωρίσει τη δημιουργική πρωτοβουλία του ερμηνευτή, ως μία **διαδικασία σχεδιασμού**, που δεν παραμένει καθαρά προσωπική, καθώς, ακόμα και εάν συλλέξει, αναλύσει, επεξεργαστεί δεδομένα και εναλλακτικές, διαμορφώνει την πρότασή του, λαμβάνοντας υπόψη ότι η παραγωγή του ήχου που σχεδιάζει, εξαρτάται από τον μικρό ή μεγάλο χώρο στον οποίο καλείται να εφαρμόσει τον σχεδιασμό του και αυτό διαφοροποιεί τον σχεδιασμό του. Κατά μία έννοια, επιβεβαιώνεται ότι ο σχεδιασμός αποτελεί μία διαλεκτική διαδικασία, η οποία, συν τοις άλλοις, προϋποθέτει επιλογή της κατάλληλης κλίμακας σχεδιασμού.

Στην δυτική λόγια μουσική, η αποδοχή της εκτέλεσης ενός μουσικού έργου, μέσω της ερμηνευτικής προσέγγισής του, εκφράζεται «εν χρόνω» από το κοινό και σε δεύτερο χρόνο από τους κριτικούς. Κατ' εξαίρεση, το κοινό εκφράζει έντονα την αποδοκιμασία του, γεγονός που συχνά παρατηρείται σε καινοτόμα και πρωτοπόρα έργα. Στη συνέχεια όμως, το καταγεγραμμένο μουσικό έργο, παραμένει στην ιστορία, δύναται να ξαναζωντανέψει και να καλύψει τον χώρο που του αναλογεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη μουσική του 20^{ου} αιώνα, αποτελεί η *Ιεροτελεστία της Άνοιξης* του I.Stravinsky.

Στην **παραδοσιακή μουσική**, που δεν είναι καταγεγραμμένη, αναφέρεται ότι ο οργανοπαίκτης καλείται, ξεκινώντας πάντα από έναν δεδομένο και αναγνωρίσιμο μουσικό πυρήνα (ένα «μοτίβο», λ.χ. του κρητικού πεντοζάλι), να αναδημιουργήσει έναν ολόκληρο «σκοπό» με βάση την κεντρική του ιδέα. Επιστρατεύει τα βιώματα, τη δεξιοτεχνία, τη δύναμη της έμπνευσης και της φαντασίας του, γνωρίζοντας πως τον τελικό λόγο θα έχει πάντοτε η ομάδα. Αυτή είναι που θα εκτιμήσει και θα απορρίψει ή θα υιοθετήσει ως «δικό της» το αποτέλεσμα και θα επιβραβεύσει τον οργανοπαίκτη. Η ομάδα, που στην περίπτωση αυτή διαφοροποιείται από το κοινό ακροατήριο και τους κριτικούς, ελέγχει και επιβεβαιώνει τη σύνδεση της μουσικής του οργανοπαίκτη με την «παράδοση», δηλαδή την πιστότητα του ύφους και του ήθους ως προς τα αισθητικά και λειτουργικά πρότυπα που **η κοινότητα έχει αποδεχτεί και οριοθετήσει**. Ακόμα, επισημαίνεται ο συνδυασμός ελευθερίας και υποταγής που χαρακτηρίζει τη λειτουργία του αυτοσχεδιασμού του οργανοπαίκτη στο πλαίσιο μιας λαϊκής παράδοσης. Στην περίπτωση αυτή, **ο αυτοσχεδιασμός θεωρείται ως μεσάζων ανάμεσα στην επανεκτέλεση και στην αναδημιουργία**.⁹¹

⁹⁰ Samuil Feinberg «Ο δρόμος προς τη δεξιοτεχνική τελειότητα», στο *Σημειώσεις για την τέχνη του πιάνου. Δοκίμια Σοβιετικών Ερμηνευτών και Παιδαγωγών του Πιάνου*, Αθήνα, 1978, σελ. 94

⁹¹ Λ. Λιάβας, «Ο αυτοσχεδιασμός στη λαϊκή μουσική. Ελευθερία και υποταγή», *Κέντρο Ελληνικής Μουσικής «Φοίβος Ανωγειανάκης»* (πηγή: <https://www.kem-anogianakis.gr/>)

2.3.3. Ο ρόλος της σημειογραφίας και το τυχαίο στη μουσική εκτέλεση

Η διαφοροποίηση μεταξύ έντεχνης και παραδοσιακής μουσικής, προαναφέρθηκε σκοπίμως. Μία από τις βασικές διαφορές των πρακτικών εκτέλεσης της μουσικής, έγκειται στην **σημειογραφία**.

Ενώ κατά τη λειτουργία της παράδοσης, το παραδιδόμενο υλικό μεταβιβάζεται μεταξύ μίας πνευματικής σχέσης δασκάλου και μαθητή, μέσω του λόγου, ως προϊόν ζώσας επικοινωνίας, στη δυτική μουσική, αλλά και εν γένει σε όλη τη διάρκεια των μουσικών πολιτισμών από τη γέννησή τους, η σημειογραφία αποτέλεσε τη μέθοδο επικοινωνίας του συνθέτη με τον ερμηνευτή- εκτελεστή. Για τον λόγο αυτό η σημειογραφία, συχνά εξελίχθηκε σε σημείο τριβής μεταξύ συνθετών και εκτελεστών, ιδιαίτερα μετά το β' μισό του 20^{ου} αιώνα, όπου η τεχνολογική πρόοδος, ανέπτυξε περισσότερο την έννοια, αλλά και την αναζήτηση, της ακρίβειας. Το πρόβλημα, κατά κανόνα τίθεται ως απόρροια δύο δεδομένων. Το πρώτο είναι ότι η σημειογραφία αντιπροσωπεύει μόνο τα **ελεγχόμενα στοιχεία** του μουσικού έργου. Το δεύτερο είναι ότι οι εκτελέσεις του ίδιου έργου, μπορεί να είναι όμοιες στην ακρίβεια εκτελέσεως, αλλά δεν μπορεί ποτέ να είναι **απαράλλακτες στην ποιότητα**. Οι εκτελεστές δεν αποδίδουν με τον ίδιο τρόπο ακριβώς την εκτέλεση ενός έργου κάθε φορά, γιατί η κάθε εκτέλεση έχει ένα διαφορετικό περιβάλλον. Μετά το 1950, αναπτύχθηκαν δύο εντελώς αντίθετες θεωρήσεις για τον ρόλο της σημειογραφίας. Στην μία πλευρά το ζητούμενο ήταν η **αύξηση της ακρίβειας** της κάθε νοητής μουσικής υφής, με την απαίτηση των συνθετών - κυρίως των σειραϊστών - οι εκτελέσεις να είναι πιστή αναπαραγωγή του έργου τους, ενώ αντιδιαμετρικά, μια νέα υφολογική κατεύθυνση εισήγαγε την **σκόπιμη ασάφεια**, την **ποικιλία βαθμών απροσδιοριστίας**, την **επιλογή μεταξύ διαφόρων εναλλακτικών λύσεων**, τον **αυτοσχεδιασμό** και την **χρησιμοποίηση απρόβλεπτων συμβάντων**. Με τον τρόπο αυτό, απορρίφθηκε η ακρίβεια και αναζητήθηκαν νέα σημειογραφικά σύμβολα που θα εξασφάλιζαν μεγαλύτερη δυνατή ερμηνευτική ελευθερία, **προκαλώντας** την εφευρετικότητα των ερμηνευτών.⁹²

Από την παλαιά δυτική μουσική, ο αυτοσχεδιασμός κατείχε σημαντική θέση στην εκτελεστική πρακτική⁹³, μέσα από διάφορες μορφές, όπως η άρια και η *cadenza*⁹⁴. Η ελλιπής ή ατελής σημειογραφία, ανέκαθεν αποτελούσε εν μέρει μία έκφραση αυτοσχεδιασμού για τον εκτελεστή. Ο Alfred Brendel, ένας από τους σημαντικότερους πιανίστες του 20^{ου} αιώνα, απευθυνόμενος στον ερμηνευτή του Mozart (1756-1791) - συνθέτη της κλασικής περιόδου - αναφέρει ότι *«θα πρέπει μάλλον να πετύχει μιαν ισορροπία ανάμεσα στη ζωντάνια και την αβρότητα· μια ισορροπία ανάμεσα στη δύναμη και τη διαφάνεια, το ανεπιτήδευτο ύφος και την ειρωνία, ..., ανάμεσα στην ελευθερία και τα καθορισμένα σχήματα ... .. : μία κοπιώδης*

⁹² Σ. Χουλιάρης, *Το μουσικό σημειογραφικό σύστημα του Γιάννη Χρήστου στα έργα της τελευταίας του δημιουργικής περιόδου [1965-1970]*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Φιλοσοφικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα, 2009, σελ.2, 4, 7, 8.

⁹³ U. Michels, *Atlas zur Music*, Munich 1977 (14η έκδοση, 1991) ελλ. μτφ. *Άτλας της μουσικής - Τόμος I*, Αθήνα 1994, σελ.83

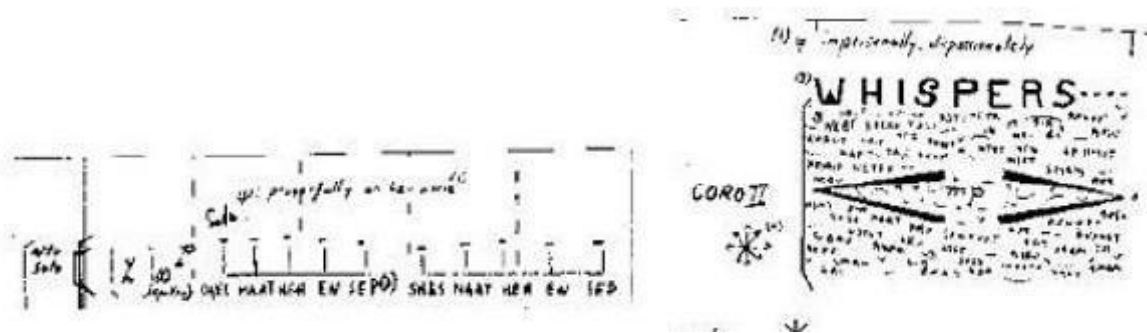
⁹⁴ *cadenza*: ενδεικτικά αναφέρεται, ότι κατά την κλασική εποχή, όπου το οργανικό κοντσέρτο αποτελεί ένα βασικό συνθετικό είδος των μεγάλων συνθετών της Βιέννης, αλλά και της ρομαντικής εποχής που ακολούθησε, (concertare=συνεργώ, συμπράττω), η *cadenza* ήταν ένα επεισόδιο κατά το οποίο ο σολίστας ενός οργάνου καλείται να παίξει ένα ελεύθερο μέρος πάνω στα θέματα του μουσικού έργου, επιδεικνύοντας συγχρόνως και τις δεξιότεχνικές του ικανότητες (οπ. παρ. σελ.123)

επίτευξη για τον ερμηνευτή του Mozart, και που ανταμείβεται μονάχα με την εύνοια της τύχης!»⁹⁵

Όπως προκύπτει από το θεωρητικό μέρος και την ιστορική εξέλιξη του ευρωπαϊκού μουσικού χώρου, η αναζήτηση των συνθετών του 20^{ου} αιώνα για απόλυτη ελευθερία και η ανάγκη τους να εκφράσουν τη μουσική τους σκέψη, ανεξάρτητοι από τους μουσικούς εκτελεστές και τις δυνατότητές τους, αποτελούν στοιχεία που αναδεικνύουν την τάση του σύγχρονου ανθρώπου να διευρύνει τα όρια των αναζητήσεών του, τόσο στον χώρο των επιστημών όσο και της τέχνης. Τα όρια αυτά, έφτασαν ακόμα και στην υποστήριξη του τυχαίου στην μουσική εκτέλεση, μέσα από ιδέες των ίδιων των συνθετών. Ο Ι. Ξενάκης επινοεί τον όρο του «ερμηνευτή – ρουλέτα», μη αποδεχόμενος την αρχή του αυτοσχεδιασμού των σειραϊστών⁹⁶. Όμως, ο αυτοσχεδιασμός τον 20^ο αιώνα, συχνά χαρακτηρίζεται ως στοιχείο ευφυΐας, ικανότητας και δημιουργικότητας.

Η παραδοσιακή αντίληψη της σημειογραφίας στη δυτική μουσική εκλαμβάνει το πεντάγραμμα ως ένα δισδιάστατο διάγραμμα, το οποίο εκφράζει τις δύο βασικές διαστάσεις του ήχου: το ύψος στην κάθετη διάσταση και τη διάρκεια στην οριζόντια.

Όπως παρατηρείται, ακόμα και πιο σύγχρονα έργα, όπως έργα του Γιάννη Χρήστου, διατηρούν στοιχεία της παραδοσιακής σημειογραφίας της δυτικής μουσικής, όπου η παρτιτούρα λειτουργεί ως ένα είδος διαγράμματος που διαιρείται σε περιοχές διαρκείας. Με αυτό τον τρόπο παρέχεται άμεση οπτική αντίληψη της διάστασης του χρόνου.

Αποσπάσματα από το έργο του Γιάννη Χρήστου «ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ»

Πηγή: Σ. Χουλιαράς, *Το μουσικό σημειογραφικό σύστημα του Γιάννη Χρήστου στα έργα της τελευταίας του δημιουργικής περιόδου [1965-1970]*, διδακτορική διατριβή,

Τμήμα Μουσικών Σπουδών Φιλοσοφικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα, 2009, σελ. 75, 79

Στο διάγραμμα, σημειώνονται όλα τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα κατά την εξέλιξη του μουσικού έργου. Δηλαδή, στο σύστημα αυτό που αποτελεί ένα σύστημα συντεταγμένων, στο οποίο από τη μία καθορίζεται μέσω της τετμημένης ο χρόνος (από αριστερά προς τα δεξιά για το διάστημα από την αρχή μέχρι το τέλος) και από την άλλη, μέσω της τεταγμένης τα τονικά ύψη βάσει των συχνοτήτων τους (από πάνω προς τα κάτω και από την ψηλότερη συχνότητα προς τη χαμηλότερη συχνότητα). Επίσης, γίνεται άμεσα ορατό ότι περιλαμβάνονται διάσπαρτες λέξεις, οι οποίες ψιθυρίζονται τυχαία.⁹⁷

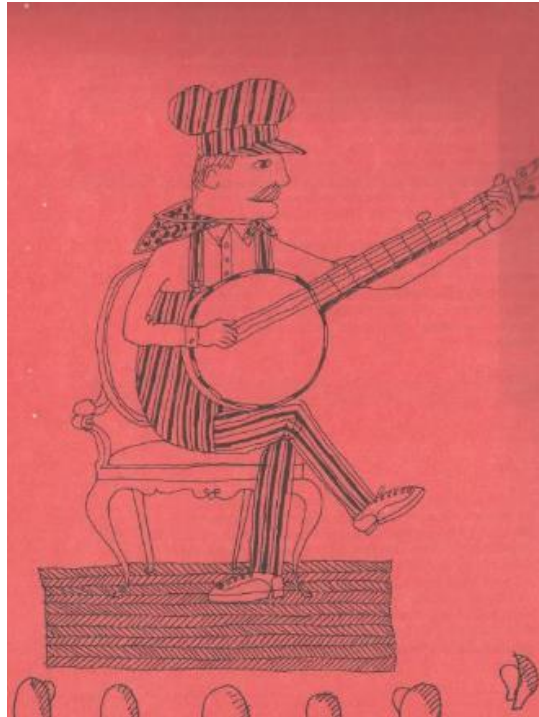
⁹⁵ A. Brendel, *Musical Thoughts and After Thoughts - Music Sounded Out*, Λονδίνο 1976, 2nd (rev). ed. 1996, ελλ. μετφρ. *Μουσικοί στοχασμοί και αναστοχασμοί*, Αθήνα, 1998, σελ. 16

⁹⁶ Ξενάκης Ιάννης, *Κείμενα περί μουσικής και αρχιτεκτονικής*, Αθήνα, 2001, σελ. 77

⁹⁷ Σ. Χουλιαράς, *Το μουσικό σημειογραφικό σύστημα του Γιάννη Χρήστου στα έργα της τελευταίας του δημιουργικής περιόδου [1965-1970]*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Φιλοσοφικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα, 2009, σελ. 18, 79

2.4. Γενικές παρατηρήσεις για τον χώρο της μουσικής στον 20^ο αιώνα

- Ο 20^{ος} αιώνας, μέσα από τις **τομές** που προκάλεσε στη μουσική, με διαφορετικά επιχειρήματα και διαφορετικές θεωρητικές βάσεις, τόσο στη σύνθεση και τη διεύρυνση του μουσικού φάσματος, όσο και στην ανάλυση των μεθόδων ερμηνείας και τεχνικών εκτέλεσης - που συχνά έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους - προσφέρει έναν πλουραλισμό υφών και προσδοκιών, μία **πολλαπλότητα** απόψεων, ιδεών και κοσμοθεωριών, που μοιάζει να συνυπάρχουν ισότιμα και άλλοτε ανταγωνίζονται τη μουσική παράδοση, ενίοτε την αξιοποιούν την αναδεικνύουν και συνυπάρχουν.
- Ο χώρος της μουσικής, αποτελεί ένα **χρονογράφημα** των τόπων που γεννάται και των τόπων που εκδηλώνεται, αφομοιώνεται, συντηρείται και εξελίσσεται. Ένα γράφημα της ύπαρξης του ανθρώπου σε συγκεκριμένο χρόνο και γεωγραφικό χώρο.
- Η μουσική, ήδη από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, μέσα από τη διαδικασία για την πραγμάτωση της μέσω της εκτέλεσης, είχε **αναγνωρίσει** την ασάφεια στην απόδοση των δεδομένων, τη δυνατότητα των εναλλακτικών λύσεων, τον αυτοσχεδιασμό και τα απρόβλεπτα συμβάντα.
- Είναι προφανές ότι η προσέγγιση της δυτικής μουσικής στον ελλαδικό χώρο συντελέστηκε στον **αστικό** χώρο, εξαιρουμένων των Επτανήσων. Η μουσική εκπαίδευση των εκπροσώπων της ελληνικής λόγιας μουσικής του 20ου αιώνα, έλαβε χώρα κατά κύριο λόγο στο εξωτερικό, ενώ από τα βιογραφικά τους γίνεται αντιληπτό ότι το κοινωνικοοικονομικό τους περιβάλλον ήταν αυτό που επέτρεπε τη μόρφωση και την εκπαίδευσή τους, τη δυνατότητα μετακίνησής τους προς τις χώρες της Ευρώπης, στις οποίες συντελούταν όλη η εξέλιξη της μουσικής σκέψης και αναζήτησης. Το γεγονός αυτό, γεννά αμέσως τον προβληματισμό σε ποιο βαθμό θα ήταν εφικτό για τους κατοίκους του **εξωαστικού** χώρου, όπως αυτός αναδιαμορφωνόταν το χρονικό αυτό διάστημα, να επικοινωνήσουν με τον χώρο αυτό.
- Οι συνεχείς μεταβολές στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι του ελληνικού χώρου μέσα στον 20^ο αιώνα, παρουσιάζονται μέσα από σχετικά «μουσικά» τεκμήρια στο Παράρτημα Α3 και το φωτογραφικό υλικό του Παραρτήματος Α4 του παρόντος Κεφαλαίου. Τα στοιχεία αυτά χρησιμοποιούνται ως υπόβαθρο για να αναδειχθεί ότι οι τόποι των οικισμών ήταν σε **μεγάλη απόσταση** σε όλες τις εκφάνσεις των αλλαγών που συντελέστηκαν στον αστικό χώρο και κατ' επέκταση, σε μεγάλη απόσταση από κάθε διαδικασία πολεοδομικού σχεδιασμού - αν υποθέσει κανείς ότι αυτός επιχειρήθηκε κατ' αρχήν από το κράτος με το νομοθετικό διάταγμα του 1923. Συνεπώς, κάτω από τις εκάστοτε επικρατούσες συνθήκες, ο **«αυτοσχεδιασμός» των οικισμών, αποτέλεσε αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη διατήρησή τους ή τη μετάλλαξή τους, ακόμα και για την εγκατάλειψή τους.**
- Ο «αυτοσχεδιασμός» ενυπάρχει στην έννοια του ελληνικού οικισμού, ενός οικισμού που η **κοινότητα έχει αποδεχτεί και οριοθετήσει**. Με βάση αυτή την παραδοχή, εάν υπάρχει ένα ενδιαφέρον από την πολιτεία για τους οικισμούς της χώρας, μοιάζει επιβεβλημένη μία διαφορετική προσέγγιση, μία επικαιροποίηση του θεσμικού πλαισίου και της «πολεοδομικής ρύθμισής» τους, μία εκ νέου αναζήτηση των κριτηρίων, βάσει των οποίων ένα οικιστικό σύνολο, που είναι επιθυμητό να υπάγεται σε ένα ειδικό πολεοδομικό καθεστώς «αυτοσχεδιασμού», θα μπορούσε σήμερα να χαρακτηριστεί ως «οικισμός», διαφοροποιούμενος από τον γενικότερο όρο «οικιστική περιοχή».

«Λαϊκή Μουσική στην Αίθουσα Κοντσέρτων»

Σκίτσο του Isadore Seltzer, στο L. Bernstein, *Young People's Concerts*, Νέα Υόρκη, 1971

μτφρ. Κονσέρτα για νέους, Αθήνα, 1986

«...Sometimes these songs reflect the climate of a certain country; or they may tell us something about the geography of a country; or even tell us something about what the people do mostly, like being shepherds or cowboys, or miners, or whatever...»

Written by Leonard Bernstein, Original CBS Television Network Broadcast Date: 9 April 1961

Πηγή: <https://leonardbernstein.com/lectures/television-scripts/young-peoples-concerts/folk-music-concert-hall>

Κεφάλαιο 3

Ο χώρος των οικισμών

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται μία «ανάγνωση» του χώρου των οικισμών, όπως αυτός διαμορφώθηκε με τα βασικά προεδρικά διατάγματα της πολεοδομικής νομοθεσίας των αρχών της δεκαετίας του 1980, αλλά και μέσα από την προσέγγιση ερμηνείας και εκτέλεσης, καθώς βασικό ζητούμενο στον πολεοδομικό σχεδιασμό είναι η εφαρμογή του. Η διαδικασία αυτή, αποσκοπεί στην εμβάθυνση των σημείων εκείνων, που εντάσσουν τους οικισμούς σε ένα «ειδικό» καθεστώς, εντός του συστήματος πολεοδομικού σχεδιασμού, καθώς και στην αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του, προκειμένου αυτή να ανακατευθύνει τη σκέψη, έστω και προσωρινά.

3.1. Η προσέγγιση των οικισμών μέσα στο θεσμικό πλαίσιο

Είναι γεγονός ότι, το θεσμικό πλαίσιο των οικισμών έχει χαρακτηριστεί ως ένα κατ'ευφημιστόν πλαίσιο ρύθμισης, που επιχειρούσε να παρακάμψει την ανάγκη συνολικού σχεδιασμού του χώρου, επιτρέποντας την εξάπλωσή τους στον ευρύτερο εξωαστικό χώρο⁹⁸, άποψη που είχε διατυπωθεί από ορισμένους μελετητές και παλαιότερα, μέσα στο ρυθμιστικό πλαίσιο των Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων (ΓΠΣ) και των Σχεδίων Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ) του ν.2508/1997. Αν και κατά έναν τρόπο, το ρυθμιστικό πλαίσιο για τους οικισμούς, επικαιροποιήθηκε πρόσφατα⁹⁹ και μέσα από αυτό, διακρίνονται οι κατευθυντήριοι άξονες που θα επικρατήσουν τα επόμενα χρόνια, τόσο για την οριοθέτηση των οικισμών, όσο και για την πολεοδόμησή τους - με την επιφύλαξη της έκδοσης του κατά νόμο προβλεπόμενου νέου προεδρικού διατάγματος - η παρούσα εργασία λαμβάνει υπόψη και ανατρέχει στο θεσμικό πλαίσιο, βάσει του οποίου έχει διαμορφωθεί η υφιστάμενη κατάσταση, προκειμένου να διερευνήσει τις συνθήκες που οδήγησαν στο πλαίσιο αυτό.

3.1.1. Η έννοια του οικισμού στην πολεοδομική νομοθεσία

Κατά τον πολεοδομικό σχεδιασμό, η έννοια του οικισμού σχετίζεται με ένα σύνολο κατοικιών που ανάμεσά τους είναι διακριτές ορισμένες χωρικές και λειτουργικές σχέσεις, ικανές να δημιουργήσουν μία κοινωνική ομάδα μεγαλύτερη από την οικογένεια.

Γενικότερα,

«Οικισμός είναι το σύνολο κατοικιών, που βρίσκονται σε σχετικά μικρή απόσταση μεταξύ τους, έτσι ώστε να δημιουργούνται ανάμεσά τους ορισμένες χωρικές και λειτουργικές σχέσεις. Δεν έχει σημασία αν οι κατοικίες αυτές είναι πολλές ή λίγες...

... Γενικά η έννοια του οικισμού συνδέεται με την έννοια των κτισμάτων, που τον αποτελούν. Σωστότερο όμως είναι να συσχετίζεται με την έννοια των οικογενειών, ή μάλλον των νοικοκυριών, που στεγάζονται στα κτίσματα αυτά...

---

⁹⁸ Γ. Καρανίκας, «Εμπειρικά συμπεράσματα από τα ΣΧΟΟΑΠ-ΓΠΣ σε σχέση με την ύπαιθρο χώρα. Ο σχεδιασμός αντιμέτωπος με την “εκτός σχεδίου δόμηση”», *Αειχώρος*, τεύχος 13, 2010, σελ.15

⁹⁹ βλ. ν.4759/2020, αρ.12 ΦΕΚ 245 Α΄/2020 και ν.4915/2022, αρ.85 ΦΕΚ 63 Α΄/2022

... Ένα συγκρότημα κτισμάτων που δεν στεγάζουν νοικοκυριά δεν αποτελεί οικισμό, πχ. ένα αγρόκτημα, έστω κι αν περιλαμβάνει πολλά ανεξάρτητα κτίσματα. Αυτό σημαίνει ότι ο οικισμός αρχίζει να αποκτά οντότητα απ' τη στιγμή που ο αριθμός των νοικοκυριών που τον απαρτίζουν είναι ικανός να δημιουργήσει **μια κοινωνική ομάδα** μεγαλύτερη από την οικογένεια (ή σωστότερα, από το νοικοκυριό).

είναι αποδεκτό ότι «Κάθε πόλη είναι στην πλατιά έννοια οικισμός, αλλά κάθε οικισμός δεν είναι πόλη»¹⁰⁰.

Κατά την εξέλιξη της πολεοδομικής νομοθεσίας, «σταθμοί» της οποίας αποτέλεσαν οι διατάξεις του νομοθετικού διατάγματος της 17.7.1923 και του νόμου 1337/1983, οι οικισμοί διακρίθηκαν με κριτήριο τον χρόνο συγκρότησής τους¹⁰¹ σε δύο βασικές κατηγορίες:

α) τους προϋφιστάμενους του έτους 1923 οικισμούς και

β) τους οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων¹⁰², οι οποίοι, αποτελούσαν διακεκριμένα οικιστικά σύνολα κατά την απογραφή του 1981.

Ανεξάρτητα από την ως άνω διάκριση, κρίσιμες διατάξεις για τους οικισμούς αποτέλεσαν οι διατάξεις του Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού (ΓΟΚ) του 1973¹⁰³, όπως στην συνέχεια αντικαταστάθηκαν με τον ν. 622/1977¹⁰⁴, με τις οποίες τίθεται εξουσιοδοτική διάταξη που προβλέπει την δυνατότητα έκδοσης προεδρικών διαταγμάτων για τον χαρακτηρισμό οικισμών ως **παραδοσιακών**. Με το π.δ. της 19.10.1978 «Περί χαρακτηρισμού ως Παραδοσιακών Οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών»¹⁰⁵ χαρακτηρίστηκαν 420 οικισμοί της χώρας ως Παραδοσιακοί Οικισμοί και καθορίστηκαν οι όροι και περιορισμοί δομήσεως των οικοπέδων τους. Το νομοθέτημα αυτό αποτέλεσε βασικό κανονιστικό πλαίσιο δόμησης των παραδοσιακών οικισμών. Μεταγενέστερα αυτού, εκδόθηκαν διατάγματα προστασίας και άλλων οικισμών, πλην όμως η συντριπτική πλειοψηφία των οικισμών δεν είναι χαρακτηρισμένοι ως παραδοσιακοί.¹⁰⁶ Διευκρινίζεται ότι η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στο θεσμικό πλαίσιο των μη παραδοσιακών οικισμών της χώρας και την εφαρμογή του, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία αυτών, δεν φέρει τον χαρακτηρισμό του παραδοσιακού οικισμού¹⁰⁷.

---

¹⁰⁰ Α. Αραβαντινός, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Γ' Έκδοση, Αθήνα, 1990, σελ.28,29

¹⁰¹ Στην πολεοδομική νομοθεσία συναντώνται και διατάξεις που αναφέρονται σε άλλες διακριτές ομάδες οικισμών, όπως οι παραδοσιακοί, οι εγκαταλελειμμένοι, οι μεταφερόμενοι, οι κατολισθόντες κ.ά, η διάκριση όμως αυτή δεν συσχετίζεται άμεσα με τον χρόνο δημιουργίας τους.

¹⁰² Πριν την ισχύ του ν.1337/1983 εκδόθηκε το από 06.12.1982 π. δ. (ΦΕΚ 588Δ') αναφερόμενο σε οικισμούς που κατά την απογραφή του 1981 είχαν πληθυσμό κάτω των 500 κατοίκων, αναφέροντας ρητά τις προϋποθέσεις εφαρμογής του.

¹⁰³ ν.δ. 8/73, άρ.79, παρ.6, ΦΕΚ 124 Α' /1973

¹⁰⁴ ν. 622/1977, άρ.4 παρ.1, ΦΕΚ 171 Α' / 1977

¹⁰⁵ π.δ.19.10.1978, ΦΕΚ 594 Δ' /13.11.1978

¹⁰⁶ Το ποσοστό των οικισμών που φαίνονται χαρακτηρισμένοι ως παραδοσιακοί από το ΥΠΕΧΩΔΕ

¹⁰⁷ Εκτιμάται ότι το ποσοστό των χαρακτηρισμένων οικισμών ως παραδοσιακών επί του συνόλου των οικισμών είναι της τάξης του 10%.

3.1.2. Οι προϋφιστάμενοι του έτους 1923 οικισμοί

Το ν.δ. της 17.07.1923 αναφέρεται σε οικισμούς που ήδη, κατά τη χρονολογία ισχύος του, λειτουργούσαν με πλήρη οικιστικό ιστό, δρόμους, πλατείες εκκλησίες, καταστήματα κ.λ.π. Οι οικισμοί αυτοί, εάν μέχρι σήμερα δεν έχουν οριοθετηθεί και ενταχθεί σε εγκεκριμένα ρυμοτομικά σχέδια, διέπονται από τις διατάξεις του από 2.3.1981 προεδρικό διάταγμα (ΦΕΚ 138 Δ') «Περί ληπτέων υπ' όψιν στοιχείων και του τρόπου καθορισμού των όρων των προ της 16.8.1923 υφιστάμενων οικισμών των στερούμενων εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου, ως και καθορισμού των όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών», με το οποίο παρέχεται, υπό προϋποθέσεις, η δυνατότητα έκδοσης οικοδομικών αδειών και πριν την οριοθέτηση του οικισμού ακόμα και σήμερα.

Ακόμη, θεωρείται κρίσιμο να αναφερθεί ότι μετά την έκδοση της με αρ. 2033/1978 απόφασης του ΣτΕ, κατέστη σαφές στη διοίκηση ότι εντός ορίων της εξουσιοδοτικής διάταξης του από 17.07.1923 ν.δ/τος ήταν τα διατάγματα καθορισμού όρων δόμησης και ως εκ τούτου, διαδικασίες που είχαν θεσπιστεί έως τότε, αναφορικά με τη διάνοιξη οδών μέσα στους προϋφιστάμενους του 1923 οικισμούς, κρίθηκαν ανίσχυρες.¹⁰⁸

Έχει διατυπωθεί η άποψη¹⁰⁹ ότι, μετά την κρίση του ως άνω δικαστηρίου, το πρόβλημα είχε δύο διαστάσεις:

- α) ουσιαστικού περιεχομένου, δηλαδή εάν ο οικισμός ήταν εν τοις πράγμασι προϋφιστάμενος του έτους 1923 και
- β) την αδυναμία αιτιολογημένης διαπίστωσης της Διοίκησης για την ύπαρξη ή όχι των ορίων του οικισμού, βάσει πραγματικών στοιχείων και γεγονότων.

Επισημαίνεται ότι, η περιγραφή των ορίων των οικισμών δεν συνιστά νομοθετική ρύθμιση, αλλά μόνο διαπιστωτική πράξη της διοίκησης, τη διαδικασία σύνταξης της οποίας δεν εμπεριείχε το ν.δ. του 1923. Με το β.δ. της 15.6.1968¹¹⁰, ορίστηκαν για πρώτη φορά ελάχιστα όρια αρτιότητας και λοιποί όροι και περιορισμοί δόμησης για τους εν λόγω οικισμούς. Ωστόσο, η έλλειψη εξουσιοδότησης ως προς τη διαδικασία καθορισμού ορίων, που διαπιστώθηκε από το ΣτΕ, καλύφθηκε στη συνέχεια με το ν.797/1979 «περί οικιστικών περιοχών»¹¹¹, βάσει του οποίου αρχικά εκδόθηκε το από 21.11.1979 π.δ., το οποίο, μετά από επανειλημμένες τροποποιήσεις, αντικαταστάθηκε από το ισχύον σήμερα προεδρικό διάταγμα. Η σχετική εξουσιοδοτική διάταξη, έχει ως εξής:

*«Τα όρια των υφισταμένων πρό της 16.8.1923 οικισμών δύνανται να καθορίζονται δι' αποφάσεως του οικείου Νομάρχου συνοδευομένης υπό σχεδιαγράμματος και δημοσιευομένου εν φωτοσικρύνσει ομού μετά της αποφάσεως εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Διά προεδρικού διατάγματος εκδιδόμενου τη προτάσει του Υπουργού Δημοσίων Έργων προβλέπονται τα στοιχεία εκτιμήσεως κατά τον καθορισμόν των **ορίων**, η τηρητέα διαδικασία διά τον καθορισμόν τούτον και πάσα συναφής λεπτομέρεια».*

¹⁰⁸ ΣτΕ 2033/1978, Τμ. Δ'

¹⁰⁹ Ε. Βέττας, Έδαφος - Νομολογία σχετική με τη διαχείριση της γης, Αθήνα 2005, σελ. 173, 175, 176

¹¹⁰ β.δ. της 15.6.1968, Περί καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων, των κειμένων εντός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών, των στερούμενων εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου, ΦΕΚ 111/Δ/02.07.1968

¹¹¹ ν. 947/1979, άρ.62, παρ.8, ΦΕΚ 169 Α'/26.07.1979

Το γεγονός ότι οι οικισμοί αυτοί διέπονται από ένα ειδικό καθεστώς είναι σαφές, τόσο στην κωδικοποίηση της πολεοδομικής νομοθεσίας¹¹² όσο και στην πάγια νομολογία του ΣτΕ¹¹³. Όμως, παρατηρείται ότι υφίστανται οικισμοί που αναπτύχθηκαν και αναπτύσσονται μέχρι σήμερα με αυτό το ειδικό καθεστώς ως προϋφιστάμενοι του 1923, χωρίς να ενταχθούν στους κανόνες πολεοδομικού σχεδιασμού, όπως αυτοί προκύπτουν μέσα από ένα εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο ή μια πολεοδομική μελέτη. Η δόμηση στους οικισμούς αυτούς παραμένει έως σήμερα επιτρεπτή, ανεξάρτητα από την οριοθέτησή τους με έγκυρη διοικητική πράξη, εφαρμόζοντας τις εγκυκλίους 117/1982 και 124/1982 του Υπουργείου Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος.

3.1.3. Οι οικισμοί κάτω των 2.000 κατοίκων

Η ανάγκη αντιμετώπισης του διάσπαρτου φαινομένου των οικισμών κατά τη δεκαετία του 1980, αποτυπώθηκε σαφώς στις διατάξεις του ν.1337/1983, όπου καθιερώθηκαν, τόσο η έννοια του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου (ΓΠΣ) - σχεδίου άμεσα συνδεδεμένου με τις προβλεπόμενες χρήσεις γης της περιοχής που καλύπτει - όσο και η νέα ομάδα οικισμών, οι «Οικισμοί κάτω των 2.000 κατοίκων», που αποτελούν διακεκριμένο οικιστικό σύνολο κατά την απογραφή του 1981. Θα ήταν παράλειψη να μη σημειωθεί ότι, ο ίδιος νόμος προσπάθησε, μέσα σε ένα νέο πλαίσιο, να ρυθμίσει και το θέμα της αυθαίρετης δόμησης.

Είναι γεγονός ότι, το ν.δ. της 17.7.1923 αναγνώρισε την ύπαρξη προϋφιστάμενων συγκροτημένων οικισμών, πλην όμως ήταν σαφής η κατεύθυνση για αποτροπή, με οποιονδήποτε τρόπο, σχηματισμού κοινόχρηστων χώρων επί των γηπέδων της εκτός σχεδίου περιοχής και γενικότερα την εφαρμογή ιδιωτικού σχεδίου ρυμοτομίας¹¹⁴, χωρίς να έχει προηγηθεί η έγκρισή της με σχέδιο. Λαμβάνοντας υπ' όψη την κατάσταση που διαμορφώθηκε με το πέρασμα των ετών, η πολιτεία θα έπρεπε να αντιμετωπίσει την εν τοις πράγμασι επέκταση των προϋφιστάμενων του 1923 οικισμών και τη **δημιουργία οικισμών** μετά το 1923, που στερούνταν σχέδιο πόλης.

Σε συνέχεια του από από 2.3.1981 π.δ. (ΦΕΚ 138 Δ') με το οποίο αντιμετωπίστηκαν οι οικισμοί προ του 1923, εκδόθηκε, βάσει των διατάξεων του από 17.7.1923 ν.δ/τος, το από **6.12.1982 π.δ.** (ΦΕΚ 588Δ'/23.12.1982), με το οποίο ακολουθήθηκε μια «*νέα πολιτική για τα χωριά*». Η σχετική εγκύκλιος¹¹⁵ για την πολιτική αυτή, αναφέρει ότι «*αποσκοπεί στον διπλό στόχο της προώθησης της κοινωνικής και οικονομικής τους ανάπτυξης και ταυτόχρονα της διατήρησης και παραπέρα ενίσχυσης της αρχιτεκτονικής τους φυσιογνωμίας*». Σημειώνεται δε, στην εν λόγω εγκύκλιο, ότι, το διάταγμα αυτό **μπορεί να εφαρμοστεί σε όλους τους οικισμούς, ανεξάρτητα εάν έχουν δημιουργηθεί πριν ή μετά το 1923**, σε ζώνη 800μ. από το κέντρο τους, υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

¹¹² π.δ. 14.07.1999 - Κ.Β.Π.Ν., ΜΕΡΟΣ ΙΙ, Πολεοδομικός Σχεδιασμός και Δόμηση, Κεφάλαιο Γ', «ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΕΙΣ ΕΙΔΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΟΛΗΣ», Τμ. Ι, άρθρα 100 – 108, ΦΕΚ 580 Δ'/27.07.1999

¹¹³ ΣτΕ 3661/2005 Ολομέλεια, 2169/2006, Τμ. Ε', 3603/2007 Τμ.Ε', 1358/2010 Τμ. Ε'

¹¹⁴ ν.δ. 17.7.1923, άρθρο 20

¹¹⁵ ΥΧΟΠ / Εγκύκλιος 14450/2880/26/13.03.1983, Πηγή: Δομική Πληροφορική

- δεν έχουν εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο
- είναι φθίνοντες ή στάσιμοι
- δεν είναι παραδοσιακοί
- δεν είναι τουριστικοί (εποχιακά ή ολόκληρο τον χρόνο)
- δεν είναι περιαστικοί.

Ως **πλεονεκτήματα** του διατάγματος αυτού αναφέρονται στην εγκύκλιο τα ακόλουθα:

- «Αποφεύγεται για τους οικισμούς προ του 1923 η χρονοβόρα και κάποτε ανέφικτη διαδικασία του καθορισμού των ορίων του οικισμού και των ζωνών που προβλέπονται.
- Δίνεται η δυνατότητα και στους ιδιοκτήτες μικρότερων οικοπέδων να οικοδομήσουν
- Αναγνωρίζεται σαν άρτιο ένα οικόπεδο με οποιεσδήποτε διαστάσεις και εμβαδό έχει αυτό στις 15.9.82 και με εμβαδό 500 τ.μ. τουλάχιστον, αν η έκταση αγοραστεί μετά τη δημοσίευση του διατάγματος».

Ωστόσο, σημειώνεται ότι το από 6.12.1982 π.δ. αφορά σε οικισμούς με **πληθυσμό λιγότερο από 500 κατοίκους** κατά την απογραφή του 1981 και **τάσεις δημογραφικής συρρίκνωσης**. Η εφαρμογή αυτού προβλέπει την έκδοση σχετικής απόφασης Νομάρχη, με την οποία θα καθορίζονταν οι οικισμοί κάθε Νομού, που πληρούσαν τις ως άνω προϋποθέσεις, κατά τις διατάξεις του.

Μετά την έκδοση του ως άνω διατάγματος, τέθηκαν σε ισχύ οι διατάξεις του Οικιστικού νόμου 1337/1983 (ΦΕΚ 33Α'/14.3.1983) **«Επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις»**. Ο νόμος δομείται ως εξής:

- Κεφάλαιο Α': Επεκτάσεις σχεδίων πόλεων
- Κεφάλαιο Β': Αυθαίρετες κατασκευές¹¹⁶
- Κεφάλαιο Γ': Διάφορες άλλες πολεοδομικές ρυθμίσεις.

Στις «*διάφορες άλλες πολεοδομικές ρυθμίσεις*» του Κεφαλαίου Γ', εντάσσεται το άρθρο 42, με θέμα «*Οικοδομικοί Συνεταιρισμοί - Δεύτερη κατοικία μέσα σε Ζ.Ο.Ε.*». Με το άρθρο αυτό δίδεται η κατά νόμο απαιτούμενη εξουσιοδότηση προκειμένου να εκδοθεί ένα προεδρικό διάταγμα **για μία και μόνη φορά**, προκειμένου για την **έγκριση πολεοδόμησης και επέκτασης οικισμών με πληθυσμό 500 -1.000 κατοίκων**, οικισμών που δεν θα ήταν παραδοσιακοί, ούτε παραλιακοί, ούτε πόλοι τουριστικού ενδιαφέροντος, ούτε περιαστικοί, ούτε παρουσιάζουν ταχύ ρυθμό ανάπτυξης, καθορίζοντας ειδικότερους όρους σε ποσοστά εισφοράς σε γη και χρήμα¹¹⁷.

Στη συνέχεια, με τις διατάξεις του άρθρου 8¹¹⁸ του ν.1512/1985 «*Τροποποίηση και συμπλήρωση πολεοδομικών διατάξεων, ρύθμιση συναφών θεμάτων και θεμάτων του Ταμείου Νομικών*», (ΦΕΚ 4 Α'/11.01.1985), το άρθρο αυτό επαναδιατυπώθηκε ως εξής:

¹¹⁶ Ν.1337/1983, βλ. άρ. 21: **Εξαιρέση στάσιμων οικισμών** από την υποβολή δηλώσεων σε οικισμούς που παρουσιάζουν στασιμότητα ανάπτυξης, (ΦΕΚ 33 Α')

¹¹⁷ Ν.1337/1983, άρ. 42, παρ.5

¹¹⁸ Ν.1512/1985, άρ.8, παρ.17 «*Συμπλήρωση στο Ν.1337/1983 και λοιπές ρυθμίσεις*», (ΦΕΚ 4 Α')

«Με π.δ/γμα , που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Χωροταξίας , Οικισμού και Περιβάλλοντος ορίζονται οι προϋποθέσεις και οι διαδικασίες με τις οποίες μπορεί να εγκρίνεται η **πολεοδόμηση και επέκταση οικισμών με πληθυσμό μέχρι 2.000 κατοίκους**, να καθορίζονται οι ειδικότεροι όροι και περιορισμοί δόμησης και τα ποσοστά εισφοράς σε γη και σε χρήμα τα οποία μπορεί και να αποκλίνουν από τα ποσοστά που προβλέπονται στα άρθρα 8 και 9 του νόμου αυτού.

Επίσης με π. δ/γμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος , ορίζεται **ο τρόπος καθορισμού των ορίων και των όρων δόμησης των οικισμών πληθυσμού μέχρι 2.000 κατοίκους** , προβλέπονται τα στοιχεία εκτίμησης κατά τον καθορισμό των ορίων, η διαδικασία που τηρείται για τον καθορισμό αυτόν, κατηγορίες οικισμών καθώς και κάθε σχετική λεπτομέρεια. Τα όρια των οικισμών αυτών καθορίζονται με απόφαση του νομάρχη που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως».

Σύμφωνα με την ως άνω διατύπωση δόθηκαν οι κατά νόμο εξουσιοδοτήσεις και εκδόθηκαν:

- το από 24.4.1985 π.δ. (ΦΕΚ 181 Δ') «*Τρόπος καθορισμού ορίων οικισμών της χώρας μέχρι 2.000 κατοίκους, κατηγορίες αυτών και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησης*»
- το από 20.8.1985 π.δ. (ΦΕΚ 414 Δ') «*Πολεοδόμηση και επέκταση οικισμών της χώρας μέχρι 2.000 κατοίκους και τροποποίηση του π.δ.24.4.85 (ΦΕΚ 181 Δ')*».

Από τα παραπάνω, διαφαίνεται η σαφής πρόθεση της πολιτείας να αντιμετωπίσει, εκείνη τη χρονική περίοδο, στο σύνολό τους, πάνω από 11.800¹¹⁹ οικισμούς της χώρας. Με τα ως άνω διατάγματα, τέθηκε το ρυθμιστικό πλαίσιο για τους οικισμούς που είχαν δημιουργηθεί κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του ν.δ/τος του 1923 και της ισχύος του ν.1337/83. Τα διατάγματα αυτά τροποποιήθηκαν επανειλημμένως μέχρι σήμερα, χωρίς να μεταβάλλεται κατ' ουσία ο ρυθμιστικός τους χαρακτήρας.

3.2. Προσέγγιση της θέσης των οικισμών στο ευρύτερο σύστημα πολεοδομικού σχεδιασμού

Ένα βασικό ερώτημα που τίθεται, όταν κανείς προσεγγίσει το θεσμικό πλαίσιο για τους οικισμούς και το πολεοδομικό καθεστώς τους, έχει ως εξής:

η «**εντός οικισμού**» περιοχή,
θεσμικά αντιμετωπίζεται ως μία περιοχή
με χαρακτηριστικά της εντός ή της εκτός σχεδίου δόμησης;

Το νομοθετικό και οργανωτικό πλαίσιο του πολεοδομικού σχεδιασμού στην Ελλάδα, λαμβανομένων υπόψη και των ιστορικών γεγονότων, έχει διακριθεί σε περιόδους, κατά τις οποίες αναμφισβήτητα, για τον 20^ο αιώνα και τους οικισμούς, το ν.δ. της 17.7.1923 «*Περί σχεδίων πόλεων*» αποτελεί σταθμό. Εξάλλου, το εν λόγω ν.δ. αποτέλεσε το κύριο νομοθετικό πλαίσιο πολεοδομικού σχεδιασμού, για μισό αιώνα σε όλη τη χώρα. Με αφετηρία το διάταγμα

---

¹¹⁹ ΥΧΟΠ / Εγκύκλιος 14450/2880/26/13.03.1983, πηγή: Δομική Πληροφορική

αυτό, βάσει του οποίου προκύπτει η διάκριση των οικισμών σε προϋφιστάμενους του 1923 το θεσμικό πλαίσιο προσπάθησε διαδοχικά:

- σε πρώτο στάδιο, να αντιμετωπίζει τους οικισμούς που προϋφίστανται του 1923
- σε δεύτερο στάδιο, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, να αντιμετωπίσει το σύνολο των οικισμών που είχαν δημιουργηθεί μέχρι το 1983.

Στις ακόλουθες παραγράφους, το βασικό ερώτημα που διατυπώθηκε παραπάνω, προσεγγίζεται μέσα από στοιχεία του ευρύτερου θεσμικού πλαισίου για τον πολεοδομικό σχεδιασμό της χώρας.

3.2.1. 1^ο στάδιο - η οριοθέτηση των προϋφιστάμενων του 1923 οικισμών

Κατά την περίοδο 1923 - 1970, θεσμοθετείται το από 15.6.1968 β.δ.¹²⁰ «Περί καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων, των κειμένων εντός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών, των στερουμένων εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου» - που εκδόθηκε κατ' επίκληση των άρθρων 9 και 10 παρ. 2 του από 17.7.1923 ν.δ/τος - με το οποίο καθορίστηκαν για πρώτη φορά, οι όροι και περιορισμοί δομήσεως των οικοπέδων των οικισμών αυτών.

Από την ως άνω διατύπωση προκύπτει σαφώς ότι, κατά τη διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου, είναι **αποδεκτή από την πολιτεία η δόμηση οικοπέδων που στερούνται εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου**.¹²¹ Εντούτοις, τίθεται το θέμα των *ορίων* των οικισμών και συγκεκριμένα των *νομίμως υφιστάμενων*.

Μέσα από αυτή την παραδοχή, ολόκληρος ο ελληνικός χώρος¹²², μέχρι τη δεκαετία του 1970 διαμορφώθηκε πολεοδομικά με βάση τρεις κατηγορίες:

- (α) τις εντός σχεδίου περιοχές
- (β) τις εντός οικισμών προϋφιστάμενων του 1923, που στερούνται εγκεκριμένου σχεδίου
- (γ) τις περιοχές εκτός σχεδίου.

Από τη διάκριση αυτή, είναι εμφανές ότι οι προϋφιστάμενοι του 1923 οικισμοί, ακόμα και εάν υπάγονται σε ειδικό νομοθετικό καθεστώς, **δεν νοούνται ως περιοχές «εκτός σχεδίου»**.

Το γεγονός αυτό συμβαδίζει με τη διαπίστωση¹²³ ότι, έως εκείνη τη χρονική περίοδο, η δόμηση στις εκτός σχεδίου περιοχές, ήταν ουσιαστικά ανεξέλεγκτη και ότι στην κατάσταση αυτή περιήλθε ο ελληνικός χώρος, διά μέσου του θεσμικού πλαισίου, καθώς συνετέλεσαν, συνοπτικά, οι ακόλουθοι παράγοντες:

- η έλλειψη ουσιαστικών υποχρεώσεων της πολιτείας για την ανάπτυξη του αστικού χώρου

¹²⁰ β.δ. 15.6.1968, ΦΕΚ 111 Δ' / 02.07.1968

¹²¹ βλ. και αρ.81 ΓΟΚ '55, παρ.2, όπως αντικαταστάθηκε με το αρ.12 του από 7.11.68 β.δ. (ΦΕΚ 219Δ') "Εις οικισμούς ή τμήματα αυτών, **στερουμένους εγκεκριμένου σχεδίου ρυμοτομίας ως και εις την ύπαιθρον εν γένει** ισχύουν μόνον τα Αρθ-48, Αρθ-62, Αρθ-63 πλην της παρ.3 αυτού, Αρθ-64 και Αρθ-65 πλην της παρ.1 αυτού."

¹²² Α. Αραβαντινός, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Γ' Έκδοση, Αθήνα, 1990, σελ. 114

¹²³ όπ. παρ. σελ 115

- η «αστικοποίηση» εκτός σχεδίου περιοχών
- η γραμμική ανάπτυξη της δόμησης σε συνδυασμό με τη διάνοιξη οδών στις εκτός σχεδίου περιοχές.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί αποτελούν ενδεικτικές διατάξεις του ΓΟΚ '73¹²⁴

Ως προς τους οικισμούς, **η έννοια της οριοθέτησης** εμφανίζεται με την υπ' αριθ. Ε.35400/1975 Απόφαση Υπουργού Δημοσίων Έργων¹²⁵, που αναφέρεται στον τρόπο καθορισμού ορίων Οικισμών προ του έτους 1923 των στερούμενων σχεδίων ρυμοτομίας.

Με το **Σύνταγμα του 1975**, τέθηκαν νέες βάσεις για τις υποχρεώσεις του κράτους ως προς την πολεοδομική ανάπτυξη και την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και κατά συνέπεια προωθήθηκαν διάφορα νομοθετήματα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το π.δ. «Περί χαρακτηρισμού ως Παραδοσιακών Οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών» (ΦΕΚ 594 Δ'/1978). Στο εν λόγω διάταγμα, είναι εμφανής ο προβληματισμός για τα όρια των οικισμών, καθώς γίνεται ρητή αναφορά στα «*όρια του κεντρικού τμήματος του οικισμού*»¹²⁶.

«Ως κεντρικό τμήμα του οικισμού, δια την εφαρμογήν των διατάξεων του παρόντος καθορίζεται το τμήμα ή τα τμήματα τα οποία από απόψεως πυκνότητας δομήσεως παρουσιάζουν εμφανώς μεγαλύτεραν συνοχήν ή συνοψίζουν τας κυριωτέρας

¹²⁴ «Σύστημα δομήσεως - Άρθρον 76

1. Όπου το ρυμοτομικόν σχέδιον ή ο συναφής οικοδομικός κανονισμός οικισμού δεν καθορίζει σαφώς την τήρησιν ωρισμένου συστήματος δομήσεως ή όπου δεν υφίσταται ρυμοτομικόν σχέδιον θεωρείται ισχύον το συνεχές σύστημα, **δυναμένον να εφαρμοσθή δι' οικισμούς κάτω των δύο χιλιάδων κατοίκων και του των πτερύγων.**

2. **Εάν εις οικισμούς ή τμήματα αυτών στερούμενα όρων δομήσεως εγένετο συστηματική δόμησις καθ' ωρισμένον σύστημα δομήσεως, εκ των πραγμάτων εμφανιζόμενον, ισχύει το εφαρμοσθέν τούτο σύστημα δομήσεως».**

Η ΔΟΜΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΠΤΕΡΥΓΩΝ - Περιοχαί εφαρμογής του συστήματος - Άρθρον 68 (όπως αντικαταστάθηκε με ν.δ. 205/1974, αρ.1, παρ.43, ΦΕΚ 363 Α'/1974)

1. Προκειμένου περί **αγροτικών οικισμών κάτω των δύο χιλιάδων κατοίκων, αγροτικών περιοχών των πόλεων ως και τμημάτων πόλεων παραδοσιακού χαρακτήρος**, επιτρέπεται η θέσπισις του συστήματος δομήσεως κατά πτέρυγας

2. Ο χαρακτηρισμός και ο καθορισμός των **αγροτικών οικισμών και των αγροτικών περιοχών των πόλεων** γίνεται δι' αποφάσεως του Νομάρχου δημοσιευομένης δια της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως.

3. ...».

«Έκτασις εφαρμογής του παρόντος Κανονισμού - Άρθρον 125

1. Αι διατάξεις του παρόντος ισχύουν δια πάντα ανεξαρτήτως οικισμών ή τμήμα αυτού έχοντα εγκεκριμένον σχέδιον.

2. Δια τας **εκτός** των εγκεκριμένων σχεδίων των οικισμών περιοχάς ως και **δια τους οικισμούς τους εστερημένους εγκεκριμένου σχεδίου**, εκ των διατάξεων του παρόντος εφαρμόζονται αι διατάξεις της παραγράφου 6 του άρθρου 3... ..

3. Δια Π. Δ/των εκδιδόμενων προτάσει του Υπουργού Δημοσίων Έργων μετά γνώμην του Συμβουλίου Δημοσίων Έργων **δύναται να τίθενται εν ισχύ** εις τας περιοχάς περιών η προηγουμένη παράγραφος 2 και έτεραι διατάξεις του παρόντος ...»

¹²⁵ ΦΕΚ 10 Δ'/1976

¹²⁶ π.δ. 19.10.1978, αρ.2, παρ. α(α), 3, 6, 7, 9, ΦΕΚ 594 Δ' / 13.11.1978

δραστηριότητας του οικισμού, μη τιθεμένου περιορισμού, εφ' όσον συντρέχει περίπτωσης, ως προς την έκτασίν του.

Με την ως άνω διατύπωση, γίνεται σαφής η διάκριση τμημάτων του οικισμού, με διαφορετικά χαρακτηριστικά τόσο ως προς την πυκνότητα δόμησης και τη συνοχή τους, όσο και προς τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται. Παρά τον προβληματισμό για τα όρια, όπως προκύπτει από το εδάφιο που ακολουθεί, ακόμα και στο διάταγμα αυτό, που αποτελεί διάταγμα προστασίας, αναγνωρίζεται η **δυνατότητα δόμησης, ακόμα και εάν δεν υφίσταται εγκεκριμένο σχέδιο**, σε τμήμα ή σε όλο τον οικισμό.

*«10. α) Επί οικισμού ή τμήματος οικισμού **άνευ εγκεκριμένου σχεδίου**, υπαγομένου εις την ρύθμισιν του παρόντος διατάγματος, ως γραμμή δομήσεως ορίζεται το κοινόν όριον μεταξύ των οικοπέδων και των κοινοχρήστων χώρων.»*

Το προεδρικό διάταγμα των παραδοσιακών οικισμών, με το οποίο εντάχθηκαν σε διατάξεις προστασίας τετρακόσιοι είκοσι (420) οικισμοί είναι εύλογο να θεωρηθεί ότι αναφέρεται σε οικισμούς που προϋφίστανται του 1923. Εάν δεχτούμε ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο αριθμός των οικισμών ήταν της τάξης των 11.800¹²⁷, τότε είναι άμεσα αντιληπτό, ότι οι οικισμοί της χώρας, τουλάχιστον όσοι προϋφίσταντο του 1923, κατά την πλειοψηφία τους, είχαν παραμείνει σε ένα ειδικό καθεστώς, το οποίο ακόμα και εάν προέβλεπε όρους και περιορισμούς δόμησης, δεν διέθετε ούτε ρυμοτομία, ούτε προβλεπόμενους κοινόχρηστους και κοινωφελείς χώρους, ούτε μελέτη των πραγματικών ή των προβλεπόμενων αναγκών, εν ολίγοις, **δεν διέθετε κανένα χαρακτηριστικό των εντός σχεδίου περιοχών**. Κυρίως όμως, εφόσον δεν απαιτείτο ο καθορισμός εγκεκριμένων ορίων για τη δόμησή τους, η έκταση που καταλαμβάνει το φαινόμενο, δεν καταμετράται.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και στο διάστημα που μεσολάβησε μέχρι να τεθεί σε ισχύ ο ν.1337/1983, διαπιστώνεται λοιπόν ότι, η εξέλιξη των οικισμών ακολούθησε μία **αυτόνομη πορεία, της οποίας τα χαρακτηριστικά δεν προσομοιάζουν με περιοχές που εφαρμόστηκε κάποιο εγκεκριμένο πολεοδομικό σχέδιο**. Αυτό σημαίνει ότι η αποτύπωση των οικισμών είναι σχεδόν ανύπαρκτη και τα σκαριφήματα αποτελούν το διαθέσιμο υλικό για τον χαρακτηρισμό μιας οικιστικής περιοχής, ως περιοχής εντός οικισμού προϋφιστάμενου του 1923. Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η πρόσβαση σε άλλα επιστημονικά υπόβαθρα, όπως οι χάρτες ή οι αεροφωτογραφίες της Γ.Υ.Σ., από τα οποία θα μπορούσε κανείς να αντλήσει περισσότερη πληροφορία, δεν ήταν εξίσου προσιτή σε όλους.

Με το από 2.3.1981 π.δ., καθορίστηκαν για τους μη παραδοσιακούς οικισμούς αρτιότητες, με πολλές παρεκκλίσεις, οι οποίες, αποτυπώνουν σε κάποιο βαθμό την κατάτμηση της γης, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μέχρι την έκδοσή του.

---

¹²⁷ ΥΧΟΠ / Εγκύκλιος 14450/2880/26/13.03.1983, πηγή: Δομική Πληροφορική

Όροι Δόμησης

Άρθρο 4: αρτιότητα

1α) Ε= 2.000τ.μ. και Π σε υφιστάμενο Κ.Χ.

1β) Ειδικώς σε απομεμακρυσμένους εκ των αστικών κέντρων οικισμούς (ορεινών, δυσπρόσιτων κ.λ.π.) ,

Ε = 500τ.μ. και Π σε υφιστάμενο Κ.Χ.

με καθορισμό των εν λόγω οικισμών από Νομάρχη, δημοσίευση σε ΦΕΚ

2) Παρεκκλίσεις

2α) Ε= 300τ.μ. κατά την 13.3.1981

2β) Ε= 150τ.μ. κατά την 25.7.1979

(δημοσίευση π.δ. 19.7.79, ΦΕΚ 401 Δ'/1979)

3. Με όποιες διαστάσεις και εμβαδόν είχαν κατά την 02.07.1968

(δημοσίευση π.δ. 15.6.1968, ΦΕΚ 111 Δ'/1968)

Πίνακας αρτιοτήτων βάσει του άρ.4 του από 2.3.1981 ΠΔ/τος, ως ισχύει

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, ακόμα και σήμερα, υπό προϋποθέσεις, παρέχεται η δυνατότητα έκδοσης οικοδομικών αδειών, βάσει των ως άνω αρτιοτήτων και πριν την οριοθέτηση του οικισμού. Στις περιπτώσεις οικισμών, στους οποίους θεωρείται εφαρμοστέο το ως άνω διάταγμα, επισημαίνεται ότι, πέραν των παρεκκλίσεων με τις οποίες έγινε προσπάθεια να ξεπεραστεί το φαινόμενο της κατάτμησης της γης, τέθηκε μεγάλη κατά κανόνα αρτιότητα και απαίτηση προσώπου σε κοινόχρηστο χώρο, λαμβάνοντας ειδική μέριμνα για τους δυσπρόσιτους εν γένει οικισμούς.

Συνοψίζοντας, το θεσμικό πλαίσιο των οικισμών, εμφανίζεται στις αρχές της δεκαετίας του 1980 με τις ακόλουθες προθέσεις:

- να προστατεύσει και να διατηρήσει τους οικισμούς που διαθέτουν ένα ιδιαίτερο ιστορικό, λαογραφικό, πολεοδομικό, αισθητικό ή και αρχιτεκτονικό χαρακτήρα (ΦΕΚ 594 Δ'/1978)
- να οριοθετήσει τους οικισμούς που προϋφίσταντο του 1923, πλην όμως δεν διέθεταν για περισσότερο από μισό αιώνα εγκεκριμένο σχέδιο, χωρίς όμως η οριοθέτηση αυτή να αποτελεί προϋπόθεση για τη δόμηση (ΦΕΚ 693 Δ'/1979, ΦΕΚ 138 Δ'/1981)
- να προωθήσει την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των οικισμών που παρουσιάζουν τάσεις δημογραφικής συρρίκνωσης, ακόμα και εάν έχουν δημιουργηθεί μετά το 1923, επιτρέποντας τη δόμηση σε ευρύτερες περιοχές χωρίς εγκεκριμένο σχέδιο (ΦΕΚ 588 Δ'/1982)

Οι τρεις αυτές προθέσεις, αποδίδουν τρεις διαφορετικές εκφάνσεις του *χώρου των οικισμών*. Σε καμία όμως από τις τρεις, το **θεσμικό πλαίσιο δεν προτάσσει την ανάγκη έγκρισης κάποιου ρυμοτομικού σχεδίου, ενώ ταυτόχρονα επικρατεί η διαφοροποίησή τους από τις «εκτός σχεδίου» περιοχές**, για τις οποίες η πολιτεία έχει θέσει σε ισχύ το από 6.10.1978 π.δ. «Περί καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεων των γηπέδων των κειμένων εκτός των ρυμοτομικών σχεδίων των πόλεων και εκτός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών»¹²⁸. Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να συνεκτιμηθούν και άλλες διατάξεις που τέθηκαν σε ισχύ στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

3.2.1.1. Ο νόμος 947/1979 «Περί οικιστικών περιοχών»

Το από 02.03.1981 προεδρικό διάταγμα (ΦΕΚ 138 Δ') για την οριοθέτηση των προϋφιστάμενων του 1923 οικισμών, είναι άμεσα συνδεδεμένο με τις διατάξεις του ν.947/1979 «Περί οικιστικών περιοχών», μέσα από τις οποίες δόθηκε τόσο η εξουσιοδοτική διάταξη αυτού, όσο και του προεδρικού διατάγματος 81/1980 «Περί ειδικών χρήσεων γης και ανωτάτων μεγεθών επιτρεπομένης εκμεταλλεύσεως οικοδομήσιμων χώρων».¹²⁹

Επισημαίνεται ότι με τον νόμο αυτό¹³⁰, εντός των οικιστικών περιοχών καθορίζονταν γενικές χρήσεις γης, οι οποίες ταξινομούνται σε έξι (6) κατηγορίες, μεταξύ των οποίων και η κατηγορία των μικτών χρήσεων στην οποία συμπεριελήφθησαν τα **χωριά και λοιπές μεικτές χρήσεις**. Σύμφωνα με τον ως άνω νόμο, οι μεικτές χρήσεις αναφέρονται σε χώρους στους οποίους η δόμηση εξυπηρετεί συγχρόνως δύο ή περισσότερες ειδικές χρήσεις από αυτές που περιλαμβάνονται στις γενικές κατηγορίες. Ειδικότερα, με το π.δ. 81/80, καθορίστηκαν οι ειδικές χρήσεις κάθε γενικής κατηγορίας και οι μεικτές χρήσεις (Μ), περιέλαβαν:

- α) Περιοχές χωρίων, όπου νοούνται συγκεκριμένες οικιστικές μονάδες μόνιμου κατοικίας, ατόμων απασχολούντων με την εκμετάλλευση τοπικών πόρων (όπως γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία κ.λ.π.) και
- β) Περιοχές λοιπών μεικτών χρήσεων, που αφορούν σε κατοικία, καθώς και σε χρήσεις απασχόλησης, οι οποίες δεν οχλούν ιδιαίτερος την κατοικία.

¹²⁸ π.δ. 06.10.1978, ΦΕΚ 538 Δ'/ 17.10.1978

¹²⁹ Ν. 947/1979, άρ.3, ΦΕΚ 169 Α'/26.07.1979

¹³⁰ Νόμος 947/1979, άρθρο 3, παρ 2: « Αι **γενικαί χρήσεις γης**, αποτελούσαι το πλαίσιον της διαμορφώσεως της περιοχής και διακρίσεως των βασικών λειτουργιών αυτής, καθορίζονται διά του κατά το άρθρον 14 παρ. 1 προεδρικού διατάγματος περί χαρακτηρισμού της περιοχής ως οικιστικής και είναι αι εξής:

α) **Κατοικία**, εξυπηρετούσα υφ' οιαδήποτε μορφήν την **ανάγκην μόνιμου στεγάσεως των εν τη περιοχή διαβιούντων** και τας απαραίτητους διοικητικές και κοινωνικές λειτουργίας προς ικανοποίησιν των καθ' ημέραν αναγκών τούτων.

β) **Επαγγελματική εγκατάσταση**, εξυπηρετούσα την λειτουργίαν βιομηχανικών ή εμπορικών εγκαταστάσεων ή άλλας επαγγελματικές απασχολήσεις ή οικονομικές εν γένει δραστηριότητας.

γ) **Πολεοδομικά κέντρα**, εξυπηρετούντα συγκεντρωμένας δημοσίας υπηρεσίας και επιχειρηματικές ή επαγγελματικές δραστηριότητας, συμπληρωματικώς δε και την ανάγκην της εις τους αυτούς χώρους κατοικίας.

δ) **Ιδιαίτεροι χρήσεις**, αναφερόμεναι εις συγκεκριμένας αυτοτελείς λειτουργίας της κοινωνικοοικονομικής ζωής.

ε) **Μικταί χρήσεις**, αναφερόμεναι εις χώρους εις τους οποίους η δόμησης εξυπηρετεί συγχρόνως δύο ή πλείονας ειδικάς χρήσεις εκ των περιλαμβανομένων εις τας υπό στοιχεία α έως και δ γενικάς χρήσεις.

στ) **Ελεύθεροι χώροι**.

Οι καινοτομίες του νόμου 947/1979, τα προβλήματα και οι αντιδράσεις που δημιούργησε, καταγράφονται ως αντιδιαμετρικές τάσεις για την πρακτική του σχεδιασμού της χώρας, οι οποίες, σε συνδυασμό με την οικονομική ύφεση, αλλά και με την αύξηση της ευαισθησίας για τα πολεοδομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας περιόδου, που έδρασε ανασταλτικά στον τομέα της οικοδομής.¹³¹ Δεν παραλείπεται όμως η διαπίστωση ότι, και στις τρεις κατηγορίες μελετών που ο νόμος θεσπίζει

- (α) την πολεοδομική μελέτη ζώνης ενεργού πολεοδομίας
- (β) την πολεοδομική μελέτη ζώνης αστικού αναδασμού και
- (γ) την πολεοδομική μελέτη ζώνης κανονιστικών όρων δόμησης

ως προς το περιεχόμενο του αναλυτικού σκέλους της μελέτης δεν θέτει καμία προδιαγραφή. Ως εκ τούτου, **αφήνεται στη γνώση και ευσυνειδησία του μελετητή** ο εμπλουτισμός της μελέτης σε τομείς, που ενώ δεν προδιαγράφονται είναι επιστημονικά απαραίτητοι, καθώς και στη δυνατότητα του ιδίου να συγκεντρώσει, να επεξεργαστεί, να παρουσιάσει και να συνεκτιμήσει στην πρότασή του τα απαραίτητα στοιχεία, που όμως δεν προκύπτουν συστηματικά από το νόμο. Η διαπίστωση αυτή, θα μπορούσε, ενδεχομένως, να θεωρηθεί πως συμβαδίζει με την προσπάθεια συνεργασίας κράτους, ιδιωτών και οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης για την πραγματοποίηση μιας γενικότερης οικιστικής πολιτικής.¹³²

Η περίπτωση του νόμου 947/1979 αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα **απόστασης μεταξύ της θεωρίας και της πράξης**. Παράλληλα όμως, παρουσιάζεται ο ρόλος του πολεοδόμου - μελετητή, ως **διαμεσολαβητή**. Με τον νόμο αυτό, το ζητούμενο στο σχεδιασμό αναφορικά με τους οικισμούς τίθεται ως μία δυνητική οριοθέτηση των οικισμών που προϋφίστανται του 1923. Μοιάζει σαν μία εποχή, που ενώ η πολιτεία αναζητά να δημιουργήσει τις συνθήκες, ώστε να προωθηθεί ένα σύστημα σχεδιασμού που θα αναδιοργανώνει την μέχρι τότε αποτελεσματική πολεοδομική νομοθεσία, **αποδέχεται πλήρως την αυτόνομη πορεία των οικισμών**. Ενδεχομένως, τα λοιπά προβλήματα της εποχής, είχαν τεθεί σε μεγαλύτερη προτεραιότητα.

Περαιτέρω, εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι και άλλες διατάξεις, παράλληλα προσπαθούν να ρυθμίσουν διαφορετικές παραμέτρους του ευρύτερου *χώρου*, όπως π.χ. η δασική νομοθεσία¹³³, η διαλεκτική σχέση του κάθε οικισμού με τον περιβάλλοντα *χώρο*, αποτελεί μία άμεση σχέση αλληλοδιαμόρφωσης, δημιουργεί μία ζώνη διεπαφής μεταξύ οικισμού και εξωοικιστικού *χώρου* και αναπόφευκτες συνδέσεις ή αντιπαραθέσεις, που απαιτούν μία ισορροπία. Για την εξισορρόπηση του φαινομένου αυτής της ισορροπίας, η πολιτεία **περι - ορίζει** τον ρόλο της σε πολεοδομικά μεγέθη και απαγορεύσεις, μη αποδεχόμενη ουσιαστικά τη δομή τους, καθώς δεν μπορεί να καταγράψει και να αξιολογήσει το διαθέσιμο υλικό και ως εκ τούτου δεν μπορεί να το ελέγξει, να το αναλύσει, ούτε να σχεδιάσει κάτι για το μέλλον. Τα σφάλματα που θα προκύψουν μέσα από μία τέτοια αντιμετώπιση των οικισμών, θα μπορούσε να είναι χονδροειδή, συστηματικά ή και τυχαία.

---

¹³¹ Α. Αραβαντινός, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Γ' Έκδοση, Αθήνα, 1990, σελ. 116

¹³² όπ. παρ. σελ. 270, 273, 275

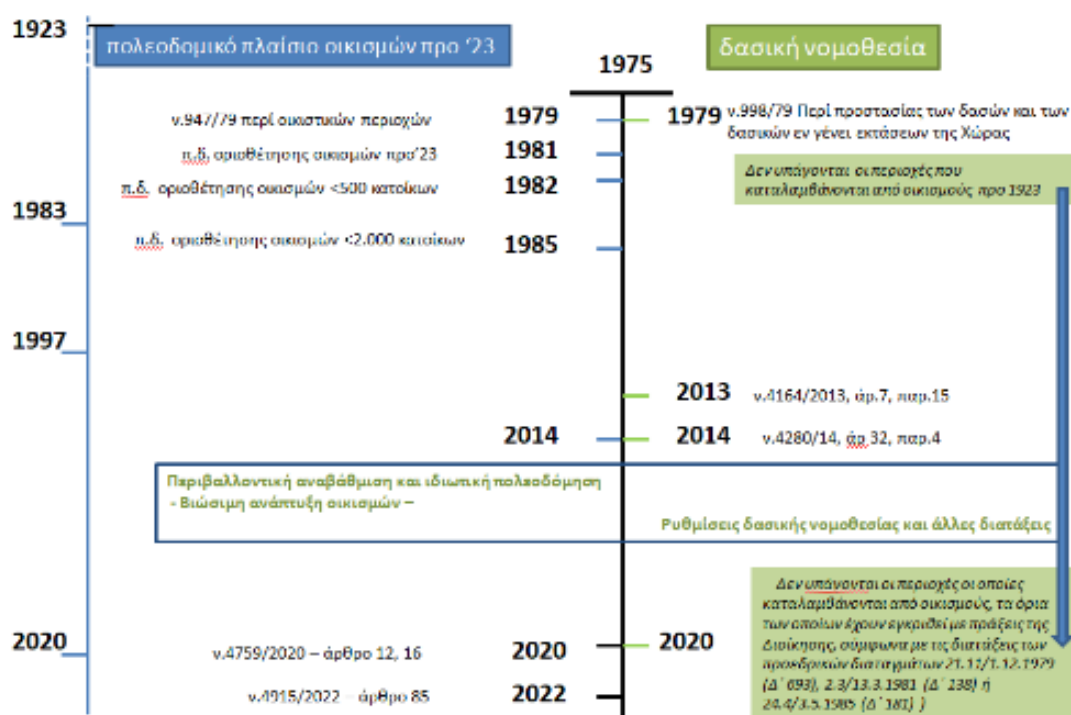
¹³³ ν. 998/1979, ΦΕΚ Α' 289/29.12.1979

3.2.1.2. Ο νόμος 998/1979 «Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της Χώρας»

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της ως άνω διαδικασίας καθορισμού ορίων οικισμού, με έκδοση σχετικής απόφασης Νομάρχη, βάσει του από 2.3.1981 π.δ/τος ήταν η απαίτηση της γνώμης της αρμόδιας νομαρχιακής υπηρεσίας του Υπουργείου Γεωργίας¹³⁴. Σημειώνεται ακόμη ότι το εν λόγω π.δ. προέβλεπε ότι «περιοχές οι οποίες από την υφιστάμενη χρήση (δάση, καλλιεργούμενες εκτάσεις, αγροί κ.λ.π.) τεκμαίρεται ότι δεν αποτελούν μέρη του οικισμού, αποκλείονται να περιληφθούν μέσα στα όρια αυτού»¹³⁵. Επ' αυτού, αξίζει να σημειωθεί ότι ο προηγηθείς νόμος ¹³⁶ «Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της Χώρας», αντιμετώπιζε τους οικισμούς **κατ' αναλογία με τις περιοχές όπου υφίστανται εγκεκριμένα σχέδια πόλεως, καθώς και με οικοδομήσιμες εκτάσεις των οικιστικών περιοχών του νόμου 947/1979.**

Η συμπόρευση της δασικής νομοθεσίας με την ύπαρξη των οικισμών και τις διοικητικές πράξεις καθορισμού των ορίων τους, αποτελεί μία βασική παράμετρο που ακόμη και σήμερα, δεν έχει επιτύχει την άρση των προβλημάτων που έχουν δημιουργηθεί κατά το πέρασμα του χρόνου. Από το ακόλουθο συνοπτικό διάγραμμα, προκύπτει η διαφοροποίηση της δασικής νομοθεσίας ως προς την αντιμετώπιση των οικισμών.

Διάγραμμα βασικών πολεοδομικών ρυθμίσεων για την οριοθέτηση των οικισμών, σε σχέση με τη δασική νομοθεσία, ίδια επεξεργασία

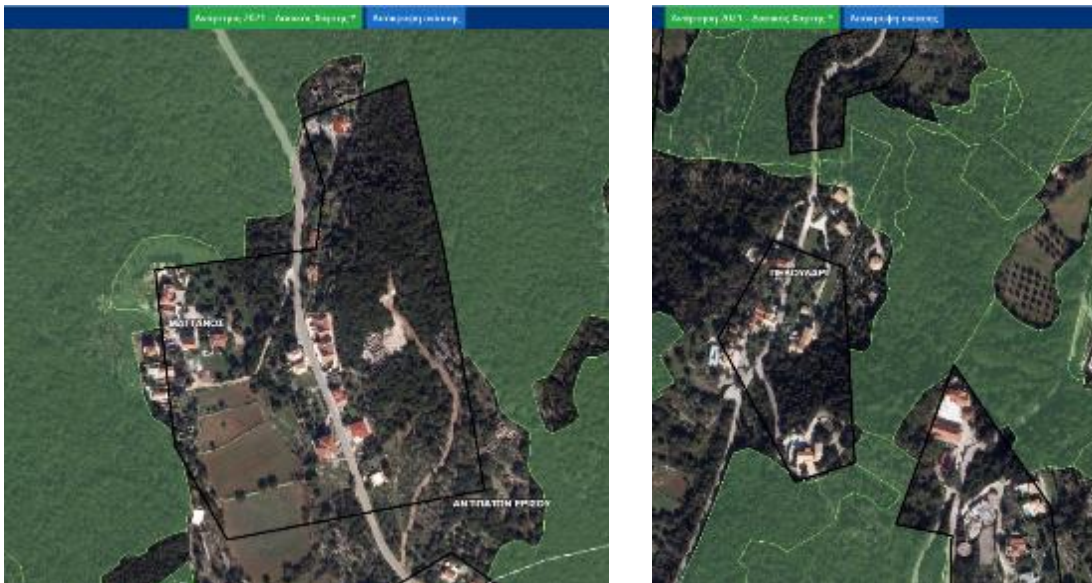
¹³⁴ Κ.Β.Π.Ν., άρθρο 101, παρ.1, ΦΕΚ 580 Δ'/27.07.1999

¹³⁵ Κ.Β.Π.Ν., άρθρο 100, παρ.6, ΦΕΚ 580 Δ'/27.07.1999

¹³⁶ Ν. 998/1979, άρθρο 3, ΦΕΚ 289 Α' / 1979

Όπως προκύπτει, ενώ η αρχική διατύπωση αναφερόταν σε περιοχές «που καταλαμβάνονται από οικισμούς προ 1923», στην πορεία, μετά από την έκδοση διοικητικών πράξεων καθορισμού ορίων των οικισμών, η πολιτεία αναδιατύπωσε τις διατάξεις της δασικής νομοθεσίας, απαιτώντας καθορισμένα όρια οικισμών, βάσει ισχυουσών διοικητικών πράξεων. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι, το ΣτΕ, εν ισχύ της αρχικής διατύπωσης του ν.998/1979, εξελάμβανε ότι κατά την έννοια των διατάξεων αυτού, ως οικισμοί προϋφιστάμενοι του 1923 που δεν έχουν τον χαρακτήρα δάσους ή δασικής έκτασης, νοούνται μεταξύ άλλων, όχι μόνο αυτοί που έχουν νομίμως οριοθετηθεί, αλλά και εκείνοι για τους οποίους προκύπτει ότι πράγματι προϋπήρχαν του έτους 1923, έστω και αν δεν έχουν νομίμως οριοθετηθεί ή η οριοθετήσή τους με διοικητική πράξη δεν είναι νόμιμη.¹³⁷

Επισημαίνεται ότι, εν γνώσει των πλημμελειών των πράξεων οριοθέτησης των οικισμών, ως προς την αναρμοδιότητα των οργάνων που τις εξέδωσαν, το σύστημα των διατάξεων του ν.3889/2010¹³⁸, βάσει του οποίου συντάσσονται οι δασικοί χάρτες της χώρας, σύμφωνα με το ΣτΕ, επιχειρεί μια εύλογη εξισορρόπηση «της ανάγκης άμεσης κατάρτισης των δασικών χαρτών και του Δασολογίου - η οποία απαιτεί την ταχεία διαμόρφωση ασφαλούς, κατά το δυνατόν, εικόνα για τα πραγματικά όρια των οικισμών – με την ανάγκη προστασίας και διατήρησης των, εντός αυτών, θυλάκων, οι οποίοι περιελήφθησαν στα όρια των οικισμών, είτε νομίμως, για λόγους πληρότητας του σχεδιασμού, είτε παρανόμως, οπότε όπως είναι αυτονόητο, μπορούν να εκταχθούν των ορίων του οικισμού, με νέα πράξη οριοθέτησης, αρμοδίως εκδιδόμενη».¹³⁹

Αποσπάσματα ανάρτησης Δασικού Χάρτη Κεφαλληνίας

Ανάκτηση: 15.03.2024

Πηγή: <https://gis.ktimanet.gr/gis/forestsuspension>

¹³⁷ Απόφαση ΣτΕ, 4454/2005 σκ. 11, Τμήμα Ε΄

¹³⁸ ν. 3889/2010, «Χρηματοδότηση Περιβαλλοντικών Παρεμβάσεων, Πράσινο Ταμείο, Κύρωση Δασικών Χαρτών και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 182 Α΄/14.10.2010.

¹³⁹ ΣτΕ 1365/2021, Ολομέλεια, σκ.20

3.2.2. 2^ο στάδιο - η οριοθέτηση των οικισμών που εμφανίζονται καταγεγραμμένοι σε απογραφή πριν το 1983

Η διαφοροποίηση της εξουσιοδοτικής διάταξης του ν.1337/1983 και η αντικατάστασή της με τον ν.1512/1985, που αναλύθηκαν στην παράγραφο 3.3., αποτυπώνουν την αίσθηση του αδιέξοδου στον χώρο των οικισμών, ενός αδιέξοδου το οποίο η πολιτεία δεν είχε μπορέσει να ρυθμίσει. Το αντικείμενο του από 24.4.1985 π.δ/τος αφορά τους οικισμούς της χώρας οι οποίοι κατά την τελευταία απογραφή έχουν πληθυσμό μέχρι και 2.000 κατοίκους. Επίσης, ορίζει ότι «ως οικισμός νοείται κάθε διακεκριμένο οικιστικό σύνολο το οποίο αναφέρεται στην **τελευταία**¹⁴⁰ απογραφή ως οικισμός με πληθυσμό μέχρι και 2.000 κατοίκους ανεξάρτητα εάν ο Δήμος ή η Κοινότητα στον οποίο υπάγονται έχουν πληθυσμό από 2.000 κατοίκους». Με το εν λόγω π.δ. αναζητούνται χαρακτηρισμοί και κατηγοριοποιήσεις, λαμβάνονται υπόψη συγκεκριμένα δημογραφικά στοιχεία και λοιπά χαρακτηριστικά του δομημένου και αδόμητου περιβάλλοντος και γεννιέται ένα πολεοδομικό καθεστώς, που δύναται να συμπεριλαμβάνει ακόμα και εγκεκριμένα ρυμοτομικά σχέδια¹⁴¹.

Παράλληλα, μέσα στο πλαίσιο του ν. 1337/1983¹⁴² αρχικά, επετράπη, αφενός η επέκταση οικισμών που προϋπάρχουν του 1923, αφετέρου η ένταξη σε πολεοδομικό σχέδιο και η επέκταση **οικισμών μεταγενέστερων του 1923** που στερούνται εγκεκριμένου σχεδίου, πλην όμως οι εντάξεις και επεκτάσεις, αναφέρονται μόνο σε περιοχές κύριας κατοικίας και δεν καλύπτουν περιοχές β' κατοικίας ή περιοχές για προβλέψεις β' κατοικίας.

Επίσης, ρητά αναφέρεται ότι στις πολεοδομικές ενότητες που ορίζονται με το ΓΠΣ, μπορεί να υπάγονται τμήματα οικισμών προ του 1923, οι ρυθμίσεις όμως του νόμου αυτού, εφαρμόζονται μόνο στο μέρος εκείνο των πολεοδομικών αυτών ενοτήτων που απομένει μετά την εξαίρεση των πυκνοδομημένων περιοχών των οικισμών προ του 1923, με την επιφύλαξη των διατάξεων του ίδιου νόμου, περί προβληματικών περιοχών και οικισμών προ του 1923, που χρήζουν αναμόρφωσης.

Στη συνέχεια, με το ν.2508/1997¹⁴³ το σύστημα πολεοδομικού σχεδιασμού συμπεριέλαβε, πέραν του ΓΠΣ για τον αστικό και περιαστικό χώρο, το Σχέδιο Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ) για τον μη αστικό χώρο. Ως ανοικτή πόλη νοείται σύνολο γειτονικών οικισμών του μη αστικού χώρου, καθένας από τους οποίους έχει πληθυσμό μέχρι 2.000 κατοίκους, σύμφωνα με την εκάστοτε τελευταία απογραφή. Με τον νόμο αυτό υπήρξαν ρυθμίσεις για τους οικισμούς μέχρι 2.000 κατοίκους, αναφορικά με την οριοθέτηση, επέκταση και πολεοδόμησή τους. Είναι κρίσιμο να σημειωθεί ότι για την **επέκταση** των οικισμών αυτών, απαιτείται η ύπαρξη εγκεκριμένου ΣΧΟΟΑΠ, καθώς και η **έγκριση ενιαίας πολεοδομικής μελέτης**, η οποία, για τον υπάρχοντα οικισμό, μπορεί να μην περιλαμβάνει ιδιαίτερες πολεοδομικές ρυθμίσεις¹⁴⁴. Με τον ν.2508/97, θεσπίστηκαν εκ νέου διατάξεις που προβλέπουν

¹⁴⁰ π.δ. 24.04.1983, άρ. 1, ΦΕΚ 181 Δ' / 1985. Σημειώνεται ότι κατά την κωδικοποίηση της πολεοδομικής νομοθεσίας (Κ.Β.Π.Ν. άρ.79, ΦΕΚ 580 Δ' /1999), το αντικείμενο του εν λόγω π.δ. διαμορφώθηκε ως εξής: «**Το παρόν κεφάλαιο αφορά στους οικισμούς της χώρας οι οποίοι κατά την εκάστοτε τελευταία απογραφή έχουν πληθυσμό μέχρι και 2.000 κατοίκους**».

¹⁴¹ π.δ. 24.04.1983, άρ. 4, παρ. 1α, ΦΕΚ 181 Δ' / 1985

¹⁴² ν. 1337/1983, άρ. 1, (παρ.1,2,4), 11 και 13 (ΦΕΚ 33Α') .

¹⁴³ ν.2508/1997, άρ.1,5,15,19 και 22, (ΦΕΚ 124 Α')

¹⁴⁴ όπ. παρ.19, παρ.2

την πολεοδομική αναμόρφωση προϋφιστάμενων του 1923 οικισμών, μέσω έγκρισης πολεοδομικής μελέτης.

Με το από 24.4.85 π.δ. οι οικισμοί οι οικισμοί κατηγοριοποιούνται ως ακολούθως:

Περιαστικοί - Παραλιακοί
Τουριστικοί
Αξιόλογοι - Ενδιαφέροντες - Αδιάφοροι
Συνεκτικοί - Διάσπαρτοι
Δυναμικοί - Στάσιμοι
Μικροί - Μεσαίοι - Μεγάλοι

Επισημαίνεται ότι, οι σχετικές διατάξεις, σύμφωνα με τον Κ.Β.Π.Ν. (βάσει της κωδικοποίησης των άρθρων του από 20.8.1985 π.δ/τος), δεν εφαρμόζονται:

- σε οικισμούς περιαστικούς που αποτελούν ενιαίο οικιστικό σύνολο με τα αστικά ή ημιαστικά κέντρα και περιέχονται μέσα σε εγκεκριμένα όρια Γενικών Πολεοδομικών σχεδίων σύμφωνα με το ν.1337/1983
- σε οικισμούς οι οποίοι υπάγονται σε παραθεριστικές παραλιακές περιοχές που καθορίζονται μέσα σε ΖΟΕ στους Νομούς Αττικής, Εύβοιας, Κορινθίας, Θεσσαλονίκης, Πιερίας και Χαλκιδικής.

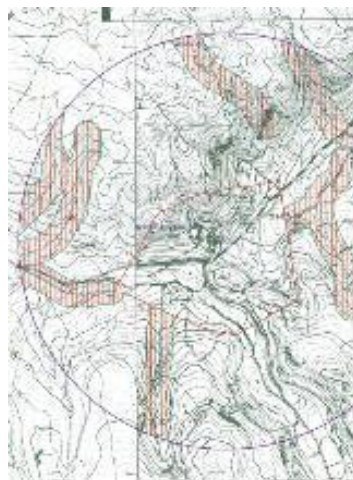
Συνοπτικά αναφέρεται ότι, με την ως άνω οριοθέτηση και ανάλογα με την κατηγοριοποίηση του οικισμού, είναι δυνατός ο καθορισμός των ορίων του οικισμού με δύο τρόπους:

α) με όριο που περιβάλλει, συνεκτικά τμήματα του οικισμού, τα όρια των εγκεκριμένων σχεδίων και περιοχές με αραιότερη δόμηση, η έκταση των οποίων δεν εκτείνεται κατά κανόνα πέραν των 100μ. από τα όρια των συνεκτικών τμημάτων

ΦΕΚ 1016 Δ'/1993

β) με όριο που προσδιορίζεται από ακτίνα από το κέντρο του οικισμού και συγκεκριμένα:
για μεγάλους, με ακτίνα έως 800μ.
για μεσαίους, με ακτίνα έως 500μ.
για μικρούς, με ακτίνα έως 300μ.

ΦΕΚ 258 ΑΑΠ/2009

Το από 24.4.1985 π.δ., πέραν της κατηγοριοποίησης των οικισμών και του τρόπου καθορισμού των ορίων τους, θεσπίζει τη διαδικασία καθορισμού ορίων, τους γενικούς όρους δόμησης και τις αποκλειόμενες χρήσεις γης, τη γραμμή δόμησης και τα δελτία αρχιτεκτονικής αναγνώρισης, καθώς και λοιπές ειδικές και μεταβατικές διατάξεις. Διευκρινίζεται ότι οι διατάξεις που αφορούν στους οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων έχουν κατ'επανάληψη τροποποιηθεί, αντικατασταθεί ή καταργηθεί, ακόμα και μετά τον Κ.Β.Π.Ν., συχνά για λόγους συμμόρφωσης της διοίκησης προς τη νομολογία του ΣτΕ. Τέλος, προβλέπεται ότι με τη δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της απόφασης καθορισμού των ορίων των οικισμών, κατάταξης των οικισμών σε κατηγορίες και τον προσδιορισμό της αρτιότητας των γηπέδων, κατά το διάταγμα αυτό, θα ισχύουν οι όροι και περιορισμοί δόμησης του εν λόγω διατάγματος και δεν θα εφαρμόζονται οι διατάξεις των προηγούμενων διαταγμάτων¹⁴⁵.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η διοίκηση, εξέλαβε το διάταγμα αυτό ως το μοναδικό διάταγμα για την οριοθέτηση των οικισμών κάτω των 2.000 κατοίκων, χωρίς να λαμβάνει υπόψη της τον χρόνο δημιουργίας του οικισμού, σε σχέση με το ν.δ. του 1923. Πιθανοί λόγοι για την εν λόγω επιλογή, θα μπορούσε να ήταν:

- η δυσκολία απόδειξης της ύπαρξης συγκροτημένου οικισμού προϋφιστάμενου του 1923 σε συγκεκριμένη θέση
- η δυνατότητα δημιουργίας νέου δικτύου κοινόχρηστων χώρων, η οποία διευκόλυνε την κατάτμηση των ιδιοκτησιών και, κατά συνέπεια, τη δόμηση στους οικισμούς, κάτι που απέκλειαν οι διατάξεις του από 2.3.1981 προεδρικού διατάγματος
- η εξάντληση της δυνατότητας διεύρυνσης των ορίων των οικισμών από τους Νομάρχες
- η πεποίθηση ότι, μέσω της οριοθέτησης, είναι δυνατή η πρόβλεψη ευρύτερων εκτάσεων, εντός των οποίων θα μπορούσε να αναπτυχθεί ο οικισμός, ώστε να *κάνει χώρο* σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, παρέχοντας κοινωφελείς εξυπηρετήσεις και αναπτύσσοντας νέες λειτουργίες.

Σε κάθε περίπτωση, δεν έγινε αντιληπτό από τη διοίκηση, αλλά και από τους πολίτες, το γεγονός ότι η οριοθέτηση αποτελούσε ένα πρώτο στάδιο του πολεοδομικού σχεδιασμού του *χώρου του οικισμού*. Η οριοθέτηση *έκανε χώρο* στην ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων και λειτουργιών, στην προσέλκυση νέων κοινωνικών ομάδων, όπου αυτό ήταν εφικτό, στη δημιουργία δικτύων, αλλά και στον μετασχηματισμό του ίδιου του οικισμού. Αν και ο νόμος προέβλεπε διαδικασίες για την πολεοδόμηση των οικισμών, αυτή κατά κανόνα δεν ακολούθησε. Εξάλλου, την χρονική εκείνη περίοδο, η ανάγκη για συστηματική παρέμβαση του κράτους ήταν γεγονός και το αίτημα για οικιστική πολιτική, που είχε ενταθεί μετά τη μεταπολίτευση, είχε αρχίσει να παίρνει διαφορετική μορφή για κάθε ομάδα, ανάλογα με τα ειδικά της συμφέροντα, εντασσόμενο στο πλαίσιο των γενικότερων αντιφάσεων της ελληνικής κοινωνίας¹⁴⁶.

---

¹⁴⁵ βλ. άρθρο 9 του από 24.4.1985 π.δ/τος

¹⁴⁶ Α. Αραβαντινός, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Γ' Έκδοση, Αθήνα, 1990, σελ. 287

3.3. Η αποτύπωση των οικισμών, τα υπόβαθρα οριοθέτησης και η δυνατότητα δόμησης εντός ορίων οικισμού.

Από τεχνική άποψη, το γεγονός ότι τα υπόβαθρα των διοικητικών πράξεων οριοθέτησης των οικισμών, θεωρούνται, κατά κανόνα, ελλιπή και επισφαλής και παρά ταύτα, το υλικό αυτό εξακολουθεί να χρησιμοποιείται *κατά το δοκούν*, αποτελεί το πιο ουσιαστικό θέμα για την εφαρμογή ενός σχεδίου οριοθέτησης επί του εδάφους, εάν αυτό αποτελεί το ζητούμενο.

Είναι γεγονός ότι τα σχεδιαγράμματα ή οι αεροφωτογραφίες ή τα τοπογραφικά σκαριφήματα (κλίμακας 1:5.000 ή 1:2.000) επί των οποίων καθορίζονταν τα όρια των οικισμών σύμφωνα με το από 24.4.1985 προεδρικό διάταγμα, συνταγμένα βάσει στοιχείων χαρτών και επί τόπου ελέγχου¹⁴⁷, κατά κανόνα παρουσιάζουν σοβαρές ατέλειες και αστοχίες. Αντιστοίχως, και στο από 2.3.1981 π.δ. τα όρια των οικισμών καθορίζονται επί σχεδιαγραμμάτων, ενώ κατά την ανάρτηση που προβλέπεται από το διάταγμα είναι δυνατή και η χρήση αεροφωτογραφιών¹⁴⁸. Λαμβάνοντας υπόψη και τους οικισμούς, τα όρια των οποίων καθορίστηκαν βάσει ακτίνας, καθίσταται σαφές ότι η χρήση των δεδομένων που μπορούν να αντληθούν από τα υπόβαθρα των διοικητικών πράξεων οριοθέτησης οικισμών, είναι επισφαλής.

Στο προβληματικό αυτό σημείο, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι επιστημονικές δυνατότητες εκείνης της περιόδου στον τομέα της αποτύπωσης και της χαρτογράφησης. Η χρήση των πινακίδων της Γ.Υ.Σ., που συνεπάγεται τη χρήση της προβολής Hatt - η οποία φαίνεται να εφαρμόστηκε από τη Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού κατά την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα - ήδη από τη δεκαετία του 1960, ήταν προβληματική για την κάλυψη των χαρτογραφικών αναγκών των πολιτικών υπηρεσιών της χώρας. Παρά το γεγονός ότι, το διάδοχο σύστημα που δημιουργήθηκε τη δεκαετία του 1970, το προβολικό σύστημα της Εγκάρσιας Μερκατορικής Προβολής των 3^ο, που υιοθετήθηκε από το Υπουργείο Δημοσίων Έργων το 1983, στο πλαίσιο της ΕΠΑ - και όπως αναφέρεται, σε αυτό συντάχθηκαν φωτογραμμετρικά διαγράμματα του συνόλου των οικισμών της χώρας σε κλίμακα 1:1.000 - οι νομαρχιακές αποφάσεις κατά κανόνα δεν συνοδεύονται από τα διαγράμματα του συστήματος αυτού. Επίσης, ακόμα και μετά τη δημιουργία του Ελληνικού Γεωδαιτικού Συστήματος Αναφοράς του 1987 (ΕΓΣΑ '87), που αποσκοπούσε στο να συμβάλει στην υλοποίηση προγραμμάτων κτηματογράφησης και χαρτογράφησης για την ανάπτυξη της χώρας,¹⁴⁹ κατά τον καθορισμό των ορίων των οικισμών, δεν απαιτήθηκε από το θεσμικό πλαίσιο, μια σαφέστερη και μονοσήμαντη απεικόνιση της πολυγωνικής γραμμής των ορίων επί του διαγράμματος.

Σημειώνεται ότι το όριο του οικισμού δεν αποτελεί μία θεσμική γραμμή που επιβάλλει απαλλοτριώσεις ή λοιπές δεσμεύσεις, όπως η ρυμοτομική γραμμή. Αποτελεί καταρχήν μία διαπιστωτική πράξη που εντάσσει μία περιοχή σε ένα πολεοδομικό καθεστώς, το οποίο διαφοροποιείται από αυτό της εκτός σχεδίου περιοχής. **Η ένωση σημείων επί χάρτου, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί επιστημονικά, μία θεσμική γραμμή, βάσει της οποίας επιχειρείται κάποιος σχεδιασμός.** Κατά μία έννοια, σε επίπεδο σχεδιασμού, η γραμμή αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί πως τίθεται κατά προσέγγιση ενός ορίου, εντός του οποίου μπορεί να αναπτυχθεί

¹⁴⁷ Κ.Β.Π.Ν., άρθρο 83, ΦΕΚ 580 Δ'/27.07.1999

¹⁴⁸ Κ.Β.Π.Ν., άρθρο 101, παρ.3, ΦΕΚ 580 Δ'/27.07.1999

¹⁴⁹ Β. Νάκος, *Στοιχεία Αναλυτικής Χαρτογραφίας*, Αθήνα, 2021, σελ. 124, 127, 129

ο χώρος του οικισμού, εξασφαλίζοντας μία ευρύτερη ζώνη διεπαφής με την εκτός σχεδίου περιοχή ή με μια προστατευόμενη από ειδικές διατάξεις περιοχή.

Με αυτό το σκεπτικό, η ακρίβεια με την οποία σχεδιάζεται η οριακή γραμμή στο σχεδιάγραμμα που συνοδεύει την οριοθέτηση, **δεν** θα απαιτούσε τον κατ' απόλυτη τιμή εντοπισμό μιας συνεχούς οριακής γραμμής επί του εδάφους και την εφαρμογή της γραμμής αυτής δεσμευτικά. Για τον λόγο αυτό, η απεικόνισή της σε συγκεκριμένη θέση, **δεν** θα έπρεπε να ερμηνεύεται στενά και να εκτελείται δεσμευτικά, αλλά μέσα από εκτίμηση των πραγματικών δεδομένων σε συγκεκριμένο χρόνο. Από τα δεδομένα αυτά, σε συνάρτηση με το δίκτυο κοινόχρηστων χώρων και των εκτάσεων που εμπίπτουν σε περιοχές μη κατάλληλες για δόμηση¹⁵⁰, θα προέκυπτε η δυνατότητα ή μη της επιχειρούμενης δόμησης. Σε κάθε περίπτωση, αυτονόητο θεωρείται ότι η δόμηση των ακινήτων εντός του χώρου του οικισμού, θα έπρεπε να πληροί τις προϋποθέσεις, που θα διασφαλίζουν την ασφάλεια των οικοδομών και θα διαφυλάττουν την προστασία του περιβάλλοντος, κατά τους εκάστοτε ισχύοντες κανονισμούς.

Η πρακτική που εφαρμόστηκε, κατά κανόνα, δεν διαθέτει τα χαρακτηριστικά εκείνα που απαιτεί η κτηματογράφηση μιας περιοχής που μελετάται για να ενταχθεί σε ένα σχεδιασμό της δεκαετίας του 1980. Παρατηρείται συχνά ότι, σε οικισμούς που δεν υφίστατο εγκεκριμένο σχέδιο ή διανομή, τα υπόβαθρα που χρησιμοποιούνται στις νομαρχιακές αποφάσεις είναι τα ίδια με αυτά που χρησιμοποιούνται για τον εντοπισμό της θέσης ακινήτων σε εκτός σχεδίου περιοχές. Συχνό φαινόμενο αποτελεί και η χρήση σχεδίων αγροτικών διανομών. Επίσης, συνήθης παράλειψη είναι ο μη εντοπισμός των συνεκτικών τμημάτων των οικισμών ή τυχόν προϋφιστάμενο του 1923 τμήμα. Τα προβλήματα στην ερμηνεία των δεδομένων, παραμένουν στη διάθεση των όσων επιχειρούν την εφαρμογή των ορίων επί του εδάφους και ο επικρατέστερος χαρακτηρισμός για την εφαρμογή των ορίων των οικισμών είναι ότι αυτά απεικονίστηκαν και εφαρμόστηκαν *κατά το δοκούν*.

Ωστόσο, είναι γεγονός, ότι το ενδεχόμενο να μην συσχετίζονται τα δεδομένα του χάρτη με την εφαρμογή επί του εδάφους, δεν αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την εφαρμογή ασαφών διαγραμμάτων, κυρίως σε περιοχές όπου οι πιέσεις το απαιτούσαν. Αντιθέτως, οι τεχνικές αδυναμίες, επέτρεπαν με ευκολία τη διαπίστωση της «πλάνης περί τα πράγματα», με σύνηθες αποτέλεσμα την ουσιαστική επέκταση των αρχικά καθορισμένων ορίων.

Το πρόβλημα εντείνεται στις περιπτώσεις των οριοθετήσεων οικισμών με ακτίνα, διαδικασία που θεωρήθηκε δυνατή και χρησιμοποιήθηκε καταχρηστικά, χωρίς να απαιτείται καμία άλλη εκτίμηση των δεδομένων του χώρου που οριοθετείτο. Κατά μία εκδοχή, η έννοια της ακτίνας θα μπορούσε να αποτελεί ένδειξη για τον εντοπισμό μιας «περιοχής» που, υπό προϋποθέσεις, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως οικιστική, χωρίς να αποτελεί μια οριακή γραμμή κάποιου σχεδίου προς εφαρμογή.

Από μία άλλη οπτική, είναι αδιευκρίνιστο πώς ο τεχνικός κόσμος, ακόμα και σήμερα, σε μια εποχή, που τα δεδομένα προέρχονται με ευκολία από την τεχνολογία των Παγκοσμίων Συστημάτων Εντοπισμού (Global Positioning System-GPS), που έχει εμπεδωθεί η χρήση του

---

¹⁵⁰ Βλ. για τους προϋφιστάμενους του 1923 οικισμούς «Περιοχές οι οποίες από την υφιστάμενη χρήση, (δάση, καλλιεργούμενες εκτάσεις, αγροί κλπ.) τεκμαίρεται ότι δεν αποτελούν μέρη του οικισμού αποκλείονται να περιληφθούν μέσα στα όρια αυτού.» ή για τους οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων «Συνεκτικό ή διάσπαρτο τμήμα του οικισμού που εκτείνεται εντός περιοχής ή ζώνης ακατάλληλης για οικιστική χρήση **δεν** εξαιρείται του ορίου, άρθρα 100, παρ.6 και 84 παρ.4, αντίστοιχα στον Κ.Β.Π.Ν., ΦΕΚ 580 Δ'/27.07.1999

ΕΓΣΑ '87 στη χώρα, που τα δεδομένα από το κτηματολόγιο κ.λ.π. είναι προσβάσιμα και που οι διαδικασίες ελέγχου και ταυτοποίησης της θέσης των ακινήτων είναι δυνατές ακόμα και από απόσταση, επικρατεί η πεποίθηση ότι η αναγραφή του ονόματος ενός κατοίκου του οικισμού, στο κείμενο μιας απόφασης Νομάρχη, αποτελεί το μόνο ασφαλές δεδομένο, που μπορεί να αντληθεί από μία διοικητική πράξη οριοθέτησης. Χωρίς να μπορεί κανείς να αποκλείσει το ενδεχόμενο της πλάνης περί τα πράγματα, είναι αξιοσημείωτο, με πόση ευκολία, με βάση μόνο ένα ονοματεπώνυμο, παραβλέπονται άλλα δεδομένα, όπως π.χ. η μορφολογία και η κλίση του εδάφους, ακόμα και η ακτογραμμή.

Σημειώνεται δε, ότι η ευρέως διαδεδομένη διαδικασία διόρθωσης – τροποποίησης των ορίων του οικισμού, δεν εντάχθηκε ουδέποτε στο θεσμικό πλαίσιο της δεκαετίας του 1980. Για την αντιμετώπιση του φαινομένου, η νομοθεσία, με αργά αντανakλαστικά, αποδέχτηκε την ύπαρξη των διορθωμένων ορίων¹⁵¹, προσπαθώντας να την εντάξει στο πλαίσιο άλλων διαδικασιών που θεσμοθέτησε.

Ως εκ τούτου, συνεκτιμώντας το γεγονός ότι οι νομάρχες, ως επί το πλείστον, αλλά υιοθέτησαν τους όρους δόμησης του από 24.4.85 προεδρικού διατάγματος, χωρίς περαιτέρω εξειδίκευση, η δόμηση στους οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων, στην πράξη, βασίστηκε σε ελάχιστα κριτήρια. Κατά έναν τρόπο, **ο αυτοσχεδιασμός** των οικισμών επετράπη, τουλάχιστον μέχρι αυτοί να ενταχθούν σε ένα γενικότερο πλαίσιο σχεδιασμού, όπως π.χ. ένα ΓΠΣ ή ΣΧΟΟΑΠ και μέχρι να πολεοδομηθούν. Αυτό που δεν είχε προσδιοριστεί ήταν **ο χρόνος και η διάρκεια**. Εάν, μετά από 20 χρόνια εφαρμογής του θεσμικού πλαισίου, υποτεθεί ότι ολοκληρώθηκε το χρονικό διάστημα **παρερμηνείας του «ορίου»** του χώρου του οικισμού, καθώς ήταν άμεσα ορατές οι στρεβλώσεις, **ως αποτέλεσμα της εκτέλεσης του θεσμικού πλαισίου**, θα μπορούσε, ενδεχομένως, να ερμηνευθεί γιατί το ΣτΕ, μετά το έτος 2005, εξετάζει τα θέματα των οικισμών με τόσο αυστηρό και κατηγορηματικό τρόπο.

Μέσα από αυτή την προσέγγιση, ακόμα και εάν ηχούν παραφωνίες και διαφωνίες, δεν θα πρέπει να αγνοηθεί ότι, δόθηκε μέσα από μία νέα σχεδιαστική **μορφή**, η δυνατότητα στους οικισμούς να παραμείνουν ζωντανοί και να αναζητήσουν οι ίδιοι διαδικασίες ανάπτυξης μέσα σε κάποια **όρια**. Τα όρια αυτά, όταν δεν εξαντλήθηκαν ή καταστρατηγήθηκαν, δημιούργησαν εκείνες της προϋποθέσεις διαμόρφωσης ενός οικιστικού **χώρου που συμμετέχει αυτόνομα** σε μία διαδικασία σχεδιασμού, την οποία, αποδεδειγμένα, το κράτος επί σειρά ετών δεν αποσαφηνίζει και αδυνατεί να ελέγξει.

Ειδικότερα, για τους προϋφιστάμενους του 1923 οικισμούς που δεν οριοθετήθηκαν μέχρι σήμερα κατά τα ισχύοντα διατάγματα, ακόμα και εάν αυτοί είχαν οριοθετηθεί με προγενέστερες διαδικασίες, τα κατά κανόνα σκαριφηματικά υπόβαθρα, πολύ συχνά αποτέλεσαν καθοριστικό παράγοντα για την καταστρατήγηση ενός ειδικού καθεστώτος. Η δυνατότητα δόμησης, χωρίς τη δημοσιευμένη σε ΦΕΚ της απεικόνισης των ορίων επί χάρτου, σε συνδυασμό με το βάρος μεμονωμένων υπηρεσιών της διοίκησης ή και υπαλλήλων, που καλούνται να διαπιστώσουν τη θέση ενός ακινήτου και τα όρια του οικισμού, επί δεκαετίες, οδήγησε πολλές περιοχές σε οικιστικά σύνολα που ξεπερνούν κατά πολύ το όριο των 2.000 κατοίκων. Οι περιπτώσεις αυτές ενισχύουν την άποψη που θεωρεί ότι τα καθορισμένα, με πολυγωνικές γραμμές, όρια των Νομαρχών μέσα από το διάταγμα για τους οικισμούς κάτω των

---

¹⁵¹ Βλ. Υ.Α. υπ' αριθ. 27656/2017 «Προϋποθέσεις και προδιαγραφές επανέγκρισης πολεοδομικών ρυθμίσεων που εγκρίθηκαν με διοικητικές πράξεις από αναρμόδια όργανα», ΦΕΚ 2106 Β' /19.06.2017

2.000 κατοίκων, **συνέβαλλαν στον έλεγχο της διάχυσης της δόμησης**, ακόμα και εάν τα όρια αυτά ήταν διευρυμένα ή συμπεριέλαβαν οικισμούς προϋφιστάμενους του 1923.

Οι σκέψεις αυτές βρίσκουν έρεισμα σε συγκεκριμένα παραδείγματα και δεν αποκλείουν τις αρνητικές επιπτώσεις μιας ανεξέλεγκτης δόμησης, που συναντάται κυρίως σε οικισμούς των οποίων ο χώρος εκτιμήθηκε, εν ευθέτω χρόνω, μονοδιάστατα, μέσα από οικονομικά κριτήρια και ποικίλες μεθόδους ανάλυσης κόστους - οφέλους, αγνοώντας αναλύσεις ωφελειών - κόστους.

3.4. Η πάγια προστασία του χώρου των οικισμών στο θεσμικό πλαίσιο

Η διαφορετική αντιμετώπιση των οικισμών από πλευράς πολεοδομικού σχεδιασμού διαφαίνεται και σε άλλες διατάξεις, πολεοδομικές ή μη, **εξισώνοντας κατά έναν τρόπο τους οικισμούς με εγκεκριμένα σχέδια πόλης**, χωρίς ρητή αναφορά στην απαίτηση οριοθέτησής τους.

Μια χαρακτηριστικά ευνοϊκή ρύθμιση, που βασίζεται στην ύπαρξη των οικισμών, αποτελούν οι διατάξεις της εκτός σχεδίου δόμησης, που ενώ καθορίζουν όρους και περιορισμούς δόμησης των γηπέδων των κειμένων εκτός των ρυμοτομικών σχεδίων των πόλεων και εκτός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών, θεσπίζουν παρέκκλιση αρτιότητας σε γήπεδα εντός ζώνης οικισμών, χωρίς αυτή να συνδέεται με σαφώς καθορισμένα όρια αυτών¹⁵².

Όμως η αντιμετώπιση αυτή συναντάται και σε άλλες διατάξεις, όπως:

- στη διαδικασία περιβαλλοντικής αδειοδότησης για έργα και δραστηριότητες σε περιοχές που έχουν ενταχθεί στο δίκτυο Natura 2000, όπου τα έργα και δραστηριότητες που αναπτύσσονται σε οικισμούς «*νομίμως*» προϋφιστάμενους του 1923 εξαιρούνται από τις διατάξεις του σχετικού άρθρου¹⁵³, χωρίς ωστόσο να αποσαφηνίζεται η έννοια του «*νομίμως προϋφιστάμενου οικισμού*»
- στα Κοιμητήρια εντός ορίων οικισμών προϋφισταμένων του 1923 ή κάτω των δύο χιλιάδων (2.000) κατοίκων, τα οποία κατά νόμο θεωρούνται νομίμως υφιστάμενα, και η επέκτασή τους «*είναι δυνατή μόνον προς το πλησιέστερο τμήμα του ορίου του οικισμού, τηρουμένης απόστασης τουλάχιστον πενήντα (50) μέτρων από νομίμως υφιστάμενη κατοικία*»¹⁵⁴
- στη δημιουργία παραλίας, όπου σε πόλεις και οικισμούς που δημιουργήθηκαν πριν από το έτος 1923 ή έχουν πληθυσμό κάτω από 2.000 κατοίκους και στους οποίους δεν υπάρχει εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο, η οριογραμμή της παραλίας δεν μπορεί να υπερβεί τη διαμορφωμένη γραμμή δόμησης, όπως αυτή νομίμως έχει διαμορφωθεί¹⁵⁵,

¹⁵² π.δ. 24.5.1985 «*Τροποποίηση των όρων και περιορισμών δόμησης των γηπέδων των κειμένων εκτός των ρυμοτομικών σχεδίων των πόλεων και εκτός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών*», άρθρο 1, παρ.2, ΦΕΚ 270 Δ'/31.5.1985

¹⁵³ Ν.1650/1986, «*Διατάξεις για την Προστασία του Περιβάλλοντος*», άρθρο 10, ΦΕΚ 160 Α'/1986

¹⁵⁴ Ν. 4495/2017, αρ. 148, παρ.4, ΦΕΚ 167 Α'/2017, με το οποίο αντικαθίστανται οι διατάξεις του άρθρου 29 του ν.2508/1997

¹⁵⁵ Ν.2971/2001 «*Αιγιαλός, παραλία και άλλες διατάξεις*», άρθρο 7, παρ.5, ΦΕΚ 285 Α'/2001, όπως ισχύει

χωρίς να διευκρινίζεται εάν οι οικισμοί που προϋφίστανται του 1923 θα πρέπει να έχουν νομίμως οριοθετηθεί

- στη διαδικασία οριοθέτησης των υδατορεμάτων, όπου τμήματα αυτών, εντός εγκεκριμένου σχεδίου πόλεως ή εντός ορίων οικισμών, είναι δυνατό κατ' εξαίρεση να προτείνονται να διευθετηθούν με τεχνικά έργα κλειστής διατομής και η επιφάνεια της ζώνης του υδατορέματος πάνω από την κλειστή διευθετημένη διατομή, να χαρακτηρίζεται κοινόχρηστος χώρος, ο οποίος δεν προσμετράται στο απαιτούμενο ποσοστό κοινόχρηστων χώρων της πόλης ή του οικισμού, κατά τις εκάστοτε ισχύουσες πολεοδομικές διατάξεις¹⁵⁶
- στο γεγονός ότι οι χρήσεις στους προϋφιστάμενους του έτους 1923 οικισμούς, ιδιαίτερα όταν δεν έχει ακολουθήσει Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (ΓΠΣ) παραμένουν μη καθορισμένες και μέχρι την έγκριση του πολεοδομικού σχεδίου, καθορίζονται «*σύμφωνα με τις σχετικές για τους οικισμούς αυτούς διατάξεις*»¹⁵⁷, χωρίς όμως να γίνεται ρητή αναφορά για το ποιες είναι αυτές όταν δεν έχουν νομίμως οριοθετηθεί.

Το πνεύμα της προστασίας των οικισμών και των συνταγματικών διατάξεων που το επιβάλλουν είναι αναμφισβήτητο. Ωστόσο, διαφαίνεται μία στρεβλή εφαρμογή αυτής της προστασίας, που οδηγεί σε νομοθετικές ρυθμίσεις, των οποίων η εφαρμογή είναι μονίμως επισφαλής, εφόσον τα όρια των οικισμών αυτών δεν είναι σαφώς καθορισμένα. Ως εκ τούτου, δεν αμφισβητείται η πρόθεση του νομοθέτη να προστατεύσει τους υφιστάμενους οικισμούς, αλλά επισημαίνονται **η δυσκολία εφαρμογής των ορίων των οικισμών επί του εδάφους και ο προβληματισμός για τις πιθανές ερμηνείες που γεννά η απόδοση των ορίων αυτών στον χάρτη.**

Δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι, νομοθετικά, επιχειρήθηκε το 2014 η καταγραφή σε ψηφιακή βάση δεδομένων όλων των ορίων των οικισμών, ακόμα και αυτών που για οποιονδήποτε λόγο δεν δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης, με πρόβλεψη εφαρμογής διαδικασίας ελέγχου των ορίων αυτών¹⁵⁸. Η εν λόγω διάταξη ουδέποτε ενεργοποιήθηκε. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πρόβλημα που δημιουργεί αυτή η διαρκής αναβολή της οριοθέτησης των οικισμών, έγινε εμφανές στην τροποποίηση των διατάξεων της δασικής νομοθεσίας - που προαναφέρθηκε στην παράγραφο 3.2.1. - οι οποίες είναι επίκαιρες τα τελευταία χρόνια, λόγω της σύνταξης των δασικών χαρτών.

3.5. Η ιστορική διάσταση του χώρου των οικισμών

Από μία άλλη οπτική, το θεσμικό πλαίσιο της δεκαετίας του 1980 συνδέει τα όρια και τη δόμηση στους οικισμούς, με το παρελθόν σε βάθος χρόνου 60ετίας, αναδεικνύοντας μία **ιστορική διάσταση** των οικισμών αυτών. Από την οπτική της ιστορίας, για έναν ιστορικό, τα ερωτήματα για τους οικισμούς είναι πάγια. Ο ιστορικός, που πάντα καλείται να διαγράψει μια

---

¹⁵⁶ Ν. 4258/2014 «Διαδικασία Οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα - ρυθμίσεις Πολεοδομικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις», άρθρο 5 ΦΕΚ 94 Α'/2014, όπως ισχύει

¹⁵⁷ π.δ.59/2018 «Κατηγορίες και περιεχόμενο χρήσεων γής», άρθρο 16, ΦΕΚ 114 Α'/2018, όπως ισχύει

¹⁵⁸ Ν.4280/2014, «Περιβαλλοντική αναβάθμιση και ιδιωτική πολεοδόμηση - Βιώσιμη ανάπτυξη οικισμών - Ρυθμίσεις δασικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις», άρθρο 31, ΦΕΚ 159 Α'/2014, όπως ισχύει.

οπισθοδρομική πορεία, έχει εντοπίσει ότι δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί ο χρόνος κατά τον οποίο πραγματώνεται μια μορφή οικιστικής οργάνωσης του χώρου, ούτε η διάρκεια αυτής. Αναρωτιέται εάν υπάρχει ολοκληρωμένη μορφή οικιστικής οργάνωσης, ποιος είναι ο τρόπος μετάβασης από μία μορφή σε άλλη και για το ποιοι εν τέλει είναι οι οικιστές. Λαμβάνει υπόψη του, τη γεωγραφία, τη δημογραφία και την κατανομή του πληθυσμού, προσπαθεί να ανακαλύψει ένα οικιστικό πλέγμα του παρελθόντος. Σε κάθε περίπτωση, θεωρεί τον *οικισμένο χώρο* κοινωνικό φαινόμενο, και συνεπώς αντικείμενο της ιστορίας. Επίσης, ο μελετητής της ιστορικής δημογραφίας, εντοπίζει άμεσα την ιδεολογική φόρτιση των θεμάτων των πληθυσμών μέσα από την ανάμειξη των εθνικών ομάδων και την ξένη κυριαρχία¹⁵⁹.

Επιπλέον, έχει διατυπωθεί η άποψη πως τα ζητήματα της οικιστικής οργάνωσης και εξέλιξης του ελληνικού χώρου, δεν έτυχαν συστηματικής ερευνητικής μέριμνας, παρά μόνο στο πλαίσιο αυτοτελών έργων, που εστίαζαν σε συγκεκριμένες περιοχές. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο μελετητής της νεοελληνικής γεωγραφίας και δημογραφίας είναι η **έλλειψη των πηγών**. Συγκεκριμένα, στον τομέα αυτό, οι ιστορικοί δεν εστιάζουν στην αξιοπιστία των πηγών, αλλά στην ίδια την ύπαρξή τους. Το πρόβλημα των πηγών σε συνδυασμό με το γεγονός ότι **οι απογραφές του 20^{ου} αιώνα απαιτούν προσεκτικό χειρισμό**, καθώς εμπεριέχουν μετακινήσεις του πληθυσμού που συνδέονται με άλλες παραμέτρους, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές κ.ά., εντείνεται ακόμα περισσότερο, καθώς τα στατιστικά στοιχεία που περιέχονται στις διαδοχικές απογραφές των ετών 1920-1928, αναφέρονται σε δύο πληθυσμούς εντελώς διαφορετικούς¹⁶⁰.

Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από τους χάρτες του Οικονομικού και Κοινωνικού Άτλαντος της Ελλάδος που συνέταξε η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΣΥΕ) το 1964¹⁶¹. Οι εν λόγω χάρτες, - ορισμένοι εκ των οποίων παρατίθενται ενδεικτικά στο Παράρτημα Β της εργασίας - απεικονίζουν την εξέλιξη του πληθυσμού από το 1920, βάσει των απογραφών που διεξήχθησαν κατά το διάστημα σαράντα ετών. Η ΕΣΥΕ επισημαίνει τις αμφιβολίες για την αξιοπιστία των στοιχείων των απογραφών.

Ως ένα ακόμη πρόβλημα για τους ιστορικούς, αναφέρονται και τα **τοπωνυμικά ζητήματα**. Η ταύτιση της υπό μελέτη τοποθεσίας αποτελεί ένα θεμελιώδες ζήτημα, προκειμένου να εδραιωθεί μία σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου¹⁶².

Κατ'αντιστοιχία, επανερχόμενοι στο θέμα του πολεοδομικού θεσμικού πλαισίου, επιβεβαιώνεται η ικανή και αναγκαία συνθήκη για διερεύνηση της δυνατότητας δόμησης ενός ακινήτου εντός του οικισμού, εδραιωμένης στην ως άνω σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου, σχέσης που παγιώνεται από τη νομολογία του ΣτΕ¹⁶³. Είναι αξιοσημείωτη, η **δυσκολία αντιστοίχισης του τοπωνυμίου της πηγής με μια συγκεκριμένη γεωγραφική θέση**, σε

¹⁵⁹ Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1987, Αν. 2020, σελ.11-13

¹⁶⁰ Λ. Καλλιβερέτακης, «Ιστορική έρευνα των οικισμών της Ελλάδας: Ερευνητικά ζητούμενα και προβλήματα των πηγών» στο *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου: ιστορικά μελετήματα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2003, σελ. 7–24, Πηγή: ήλιος, Αποθετήριο Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, <https://hdl.handle.net/10442/7659>

¹⁶¹ Ε.Σ.Υ.Ε. , *Οικονομικός και Κοινωνικός Άτλας της Ελλάδος*, Αθήνα, 1964, Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/showmapdetails?p_id=11888778&p_derive=map

¹⁶² Λ. Καλλιβερέτακης, «Ιστορική έρευνα των οικισμών της Ελλάδας: Ερευνητικά ζητούμενα και προβλήματα των πηγών» στο *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου: ιστορικά μελετήματα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2003, σελ. 7–24, <https://hdl.handle.net/10442/7659>

¹⁶³ βλ. ΣτΕ Τμ.Ε' 2472/2016, 1653/2018

συνδυασμό με τον διαρκώς αυξανόμενο αριθμό των επισήμως αναγνωρισμένων οικισμών της Ελλάδας, που παρατηρείται ήδη από το 1950.

Το Ερευνητικό Πρόγραμμα «*Ιστορική μελέτη των οικισμών της Ελλάδας, 15^{ος}-20^{ος} αι.*» του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, ερεύνησε το τοπωνυμικό ζήτημα και εκπόνησε συστηματική μελέτη για τη διαδικασία μετονομασιών.¹⁶⁴

Με βάση τα στοιχεία της μελέτης, ενδεικτικά, παρατίθεται το ακόλουθο παράδειγμα:

**ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΔΗΜΟΥ ΚΡΑΝΝΩΝΟΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΚΑΙ ΝΟΜΟΥ ΛΑΡΙΣΣΗΣ
Αντιστοίχιση Τοπωνυμίων**

1881	1961
Τσορμακλή	Άγιοι Ανάργυροι
Χατσηλάρ	Κραννών
Σουλέτς	Κυπάρισσος
Καρατσόλ	Αγία Παρασκευή
Μπουγλάρ	Άγιος Γεώργιος
Κετσελή	Ψυχικό
Γιατσιλάρ	Δοξαρά
Σούμπασι Κιόι	Χαρά
Τουρκομουσλή	Φιλίκια
Μπουγιούκ Χαλίτς	εγκαταλελειμμένο
Ταουσάνη	Μαυροβούνιον
Χασάν Τατάρ	Μεσορράχη
Χατζή Χαλάρ	Ελευθεραί

Πηγή: Λ. Καλλιβρετάκης, «Ιστορική έρευνα των οικισμών της Ελλάδας: Ερευνητικά ζητούμενα και προβλήματα των πηγών», <https://hdl.handle.net/10442/7659>

Η έρευνα ανέλυσε δεδομένα και σειρές για το διάστημα 1912 - 1961, διαπιστώνοντας ότι κατά τη χρονική αυτή περίοδο **το 31% του συνόλου των ελληνικών οικισμών είχε μετονομαστεί**, δηλαδή ένα χωριό στα τρία.

ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΟΙΚΙΣΜΩΝ 1912 -1961

Γεωγραφικό Διαμέρισμα	Οικισμοί *
Μακεδονία	1.313
Πελοπόννησος	687
Στερεά Ελλάδα	430
Θεσσαλία	397
Ήπειρος	376
Θράκη*	200
Κρήτη	81
Νησιά Αιγαίου	55
Επτάνησα	37

Πηγή: Λ. Καλλιβρετάκης, «Ιστορική έρευνα των οικισμών της Ελλάδας: Ερευνητικά ζητούμενα και προβλήματα των πηγών», <https://hdl.handle.net/10442/7659>

(*) Για τα στοιχεία αυτά επισημαίνονται οι ακόλουθες παρατηρήσεις:

- α) οι αριθμοί δεν είναι οριστικοί διότι αφορούν μόνο στις μετονομασίες που εγκρίθηκαν με β.δ. ή π.δ. το οποίο δημοσιεύτηκε σε ΦΕΚ

¹⁶⁴ όπ.παρ. <https://hdl.handle.net/10442/7659>

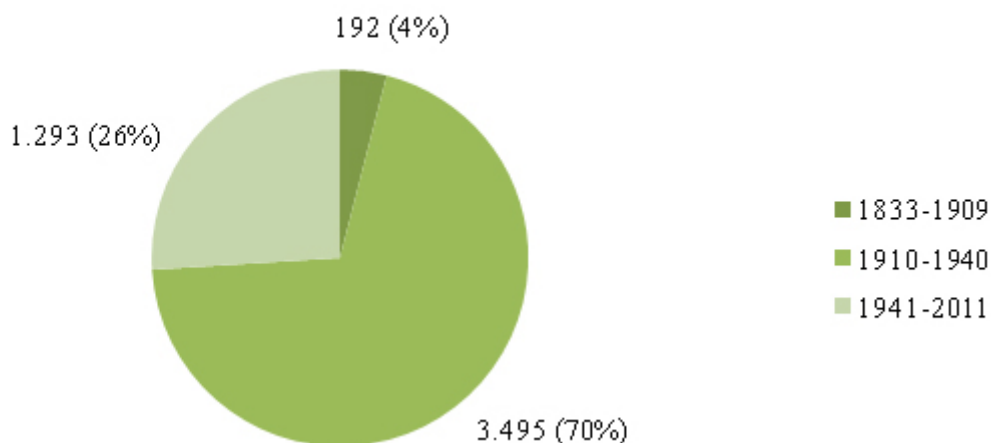
β) ο αριθμός που αναφέρεται στους οικισμούς της Θράκης είναι τελείως συμβατικός, καθώς οι περισσότερες μετονομασίες που έγιναν εκεί δεν δημοσιεύτηκαν σε ΦΕΚ

Επίσης, βάσει των στοιχείων της παραπάνω έρευνας, προκύπτει ότι οι επίσημοι αναγνωρισμένοι οικισμοί της Ελλάδας ήταν:

Έτος	Οικισμοί
1951	10.907
1961	11.615
1971	11.691
1981	12.315
1991	12.817

Πηγή: Λ. Καλλιβρετάκης, «Ιστορική έρευνα των οικισμών της Ελλάδας: Ερευνητικά ζητούμενα και προβλήματα των πηγών», <https://hdl.handle.net/10442/7659>

Αξίζει να σημειωθεί ότι το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, εκπόνησε συστηματική μελέτη¹⁶⁵ για τη διαδικασία των μετονομασιών των οικισμών από το 1831 έως το 2011 - όπου εφαρμόστηκε το Πρόγραμμα «Καλλικράτης»¹⁶⁶. Για 30 περίπου χρόνια, κατά τα οποία υλοποιήθηκε το πρόγραμμα της «*Ιστορίας των οικισμών της Ελλάδας 15^{ος} -20^{ος} αιώνας*», υπήρξε μία συστηματική έρευνα γύρω από τον **ρόλο και τη σημασία των μετονομασιών στη διαδικασία συγκρότησης και ομογενοποίησης του κράτους**. Κατά την ερευνητική διαδικασία, αποδελτιώθηκαν συστηματικά τα ΦΕΚ για τον εντοπισμό των μετονομασιών. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι από το 1831 έως το 2011, πραγματοποιήθηκαν 4.980 μετονομασίες. Οι μετονομασίες δεν αντιστοιχούν σε ισάριθμους οικισμούς (πόλεις και χωριά), καθώς πολλοί οικισμοί μετονομάστηκαν παραπάνω από μία φορά. Τα αποτελέσματα της μελέτης συνοψίζονται στο διάγραμμα που ακολουθεί.

Μετονομασίες οικισμών ανά χρονική περίοδο

Πηγή: <https://settlement-renames.eie.gr>

Η μελέτη διακρίνει τις παρακάτω τρεις περιόδους που πραγματοποιήθηκαν οι μετονομασίες:
- Την πρώτη περίοδο, 1833 – 1909, κατά την οποία σημειώνεται πως, μόνο 31 από τους 109 οικισμούς, που μετονομάστηκαν, διατήρησαν τη νέα ονομασία τους, σε αντίθεση με τους

¹⁶⁵ *Μετονομασίες των οικισμών της Ελλάδας, 19ος-21ος αιώνας*, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2020, <http://settlement-renames.eie.gr>, (ημερομηνία πρόσβασης 25.02.2024).

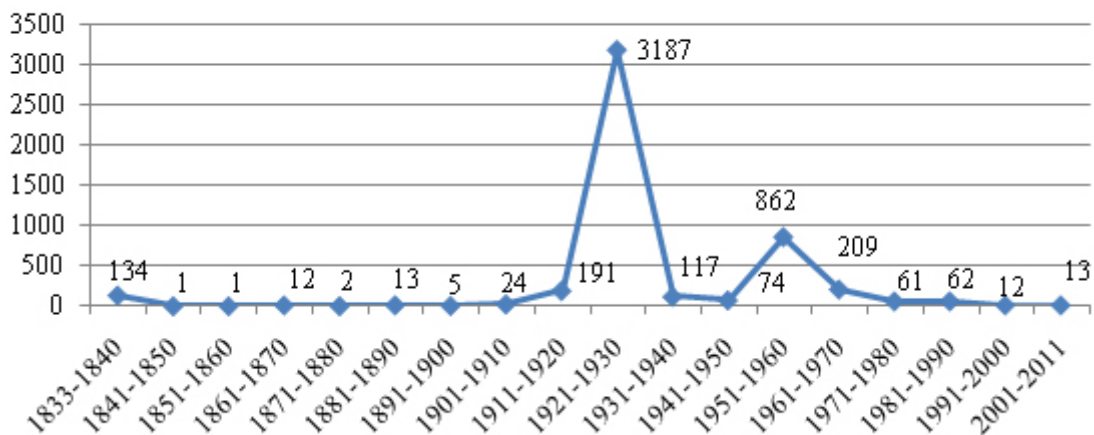
¹⁶⁶ ν. 3852/2010, *Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης*, (ΦΕΚ 87 Α')

υπόλοιπους 78, οι οποίοι ήδη από το 1836 μεταστράφηκαν και επέστρεψαν στην παλαιά ονομασία τους σε επίσημα έγγραφα.

Η δεύτερη περίοδος, 1910 – 1940, χαρακτηρίζεται από τη σύσταση της «Επιτροπείας προς μελέτην των τοπωνυμίων της Ελλάδος και εξακρίβωσιν του ιστορικού λόγου αυτών». Η Επιτροπή θα γνωμοδοτούσε για τη μεταβολή τόσο των «αλλόγλωσσων» ή «κακόφωνων» ονομάτων που δεν είχαν «ιστορική αξία», όσο και για τις ονομασίες οικισμών που είχαν αλλάξει μετά τη σύσταση του Κράτους, αλλά στο μεταξύ είχαν θεωρηθεί ακατάλληλες για διάφορους λόγους. Αναφέρεται επίσης ότι, για ένα διάστημα, το έργο της εύρεσης «εύηχων και όμορφων» ονομάτων ανέλαβαν επιφανείς καθηγητές πανεπιστημίου, έφοροι αρχαιοτήτων, λόγιοι, και ανώτατα στελέχη της δημόσιας διοίκησης επιφορτισμένα με απογραφικές και χαρτογραφικές αρμοδιότητες. Όμως, ενώ μετά την ενσωμάτωση της Κρήτης, της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης, η ως άνω Επιτροπή, σε συνεργασία με τοπικούς φορείς αναμενόταν να αναλάβει το έργο της μετονομασίας λόγω της πληθώρας τουρκικών και σλαβικών ονομασιών, το 1922, το υπουργείο Εσωτερικών προχώρησε σε ριζική αλλαγή των τοπωνυμίων της Θράκης, παρά τη διαφωνία της Επιτροπής. Την περίοδο 1926-1928, σημειώθηκαν στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας 2.579 μετονομασίες.

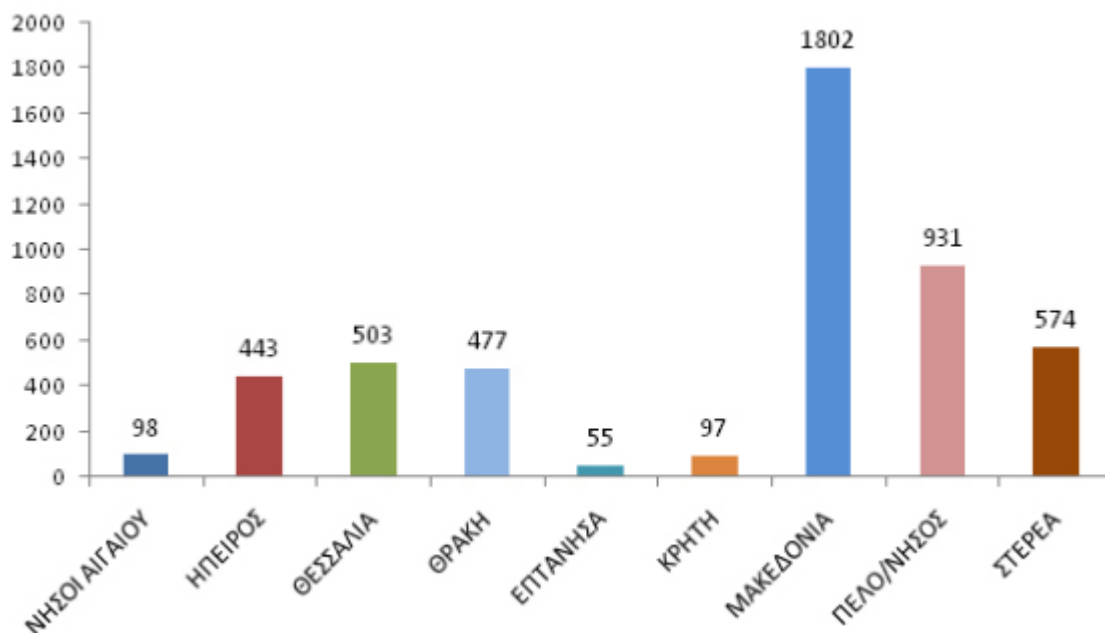
Την Τρίτη περίοδο, που διατρέχει το διάστημα από το 1940 έως το 2011, πραγματοποιήθηκαν 1.293 μετονομασίες οικισμών, οι οποίες στην πλειονότητά τους σχετίζονται με την επιθυμία να είναι εύφωνα και εύηχα τα τοπωνύμια ή να διορθωθούν άστοχες μετονομασίες του παρελθόντος. Την ευθύνη και την αρμοδιότητα για τις μετονομασίες μετά τον Ιούνιο του 1945 ανέλαβε το Συμβούλιο των Τοπωνυμίων που συγκροτήθηκε από τον υπουργό Εσωτερικών.

Στη συνέχεια, παρατίθενται τα διαγράμματα των μετονομασιών ανά δεκαετία και ανά γεωγραφική περιφέρεια, όπως προέκυψαν από την προαναφερόμενη μελέτη.

Μετονομασίες οικισμών ανά δεκαετία (1831 – 2011)

Πηγή: <https://settlement-renames.eie.gr>

Μετονομασίες οικισμών ανά γεωγραφική περιφέρεια (1831 -2011)

Πηγή: <https://settlement-renames.eie.gr>

Σύμφωνα με τη μελέτη¹⁶⁷, οι μετονομασίες των οικισμών συνδέονται με τις διαδοχικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις, αλλά κυρίως αναδεικνύουν τις προτεραιότητες της κρατικής πολιτικής και τους προβληματισμούς που αναπτύχθηκαν γύρω από την αναγκαιότητα ενός νέου τοπωνυμικού χάρτη που θα αποτύπωνε την **«ενότητα του ελληνισμού στο χώρο και το χρόνο»**. Τα τοπωνύμια θεωρήθηκαν τεκμήρια της ιστορικής εξέλιξης του ελληνικού χώρου και η μελέτη της διαδικασίας των μετονομασιών, από το 1831 έως το 2011, ότι αποτυπώνει τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά της προσπάθειας για εθνική ολοκλήρωση και τις προτεραιότητες της κεντρικής διοίκησης σε αυτή τη μακρά περίοδο.

Από τα παραπάνω, είναι εμφανείς οι αντικειμενικές δυσκολίες αναζήτησης στοιχείων και εντοπισμού της ακριβούς θέσης των οικισμών που προϋφίσταντο του από 17.7.1923 νομοθετικού διατάγματος. Ακόμα και εάν συνδεθούν τα ονόματα των οικισμών και οι μετονομασίες, υπάρχει το ενδεχόμενο κατάργησης οικισμών, μεταπολεμικά, κατά την επόμενη απογραφή. Η ταυτοποίηση των προϋφιστάμενων οικισμών σε σχέση με τη γεωγραφική τους θέση, σε συνδυασμό με τη διαφορετική μεταχείριση από πλευράς καθορισμού των ορίων, τρόπου πολεοδόμησης και όρων δόμησης των οικισμών των προϋφισταμένων του έτους 1923 σε σχέση προς τους λοιπούς οικισμούς, η οποία, όπως επισημαίνει το ΣτΕ¹⁶⁸, είναι πάγια σε όλη την πολεοδομική νομοθεσία, προηγούμενη και επόμενη του ν. 1337/1983, καταδεικνύει ότι η **αδυναμία αιτιολογημένης διαπίστωσης της διοίκησης για την ύπαρξη ή όχι των ορίων του οικισμού, βάσει πραγματικών στοιχείων και γεγονότων σε συγκεκριμένη θέση, είναι αντικειμενική και απόλυτα δικαιολογημένη**, πόσω δε μάλλον, κατά τον χρόνο έκδοσης του από 24.4.1985 προεδρικού διατάγματος (ΦΕΚ 181 Δ').

¹⁶⁷ Μετονομασίες των οικισμών της Ελλάδας, 19ος-21ος αιώνας, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2020, <http://settlement-renames.eie.gr>, (ημερομηνία πρόσβασης 25.02.2024).

¹⁶⁸ ΣτΕ 922/2017, Τμήμα Ε', σκ.8

3.6. Η κοινωνιολογική διάσταση της αρμοδιότητας των Νομαρχών

Με την ισχύ του νόμου 1337/1983, εμφανίζονται οι πρώτες απόπειρες μεταβίβασης πολεοδομικών αρμοδιοτήτων ρυθμιστικού χαρακτήρα σε κατώτερα κρατικά όργανα και σε όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Συγκεκριμένα, οι τότε κρατικοί νομάρχες άσκησαν ρυθμιστικές πολεοδομικές αρμοδιότητες, οι οποίες αφορούσαν τροποποιήσεις εγκεκριμένων ρυμοτομικών σχεδίων και τροποποιήσεις ή καθορισμό όρων και περιορισμών δόμησης, με βάση κυρίως πληθυσμιακά κριτήρια,¹⁶⁹ μετά την έκδοση σχετικού προεδρικού διατάγματος.¹⁷⁰ Με βάση την ως άνω αποδοθείσα αρμοδιότητα, δημοσιεύτηκαν στο ΦΕΚ πολλές αποφάσεις καθορισμού ορίων, όρων και περιορισμών δόμησης, κατά κανόνα, κατ'εφαρμογή του από 24.4.1985 π.δ/τος. Ωστόσο, στη συνέχεια κρίθηκε από το ΣτΕ, ότι ο πολεοδομικός σχεδιασμός εν γένει, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως θέμα ειδικότερο, τεχνικό ή λεπτομερειακό, έτσι ώστε να είναι επιτρεπτή η ανάθεση του σχεδιασμού αυτού σε κατώτερα όργανα της Διοίκησης και σε όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης.¹⁷¹ Η γενική αυτή άποψη, που διατυπώθηκε το 2005 από την πλειοψηφία του ΣτΕ, οδήγησε σταδιακά στην αποδιοργάνωση του πολεοδομικού καθεστώτος των οικισμών (εξαιρουμένων των οικισμών που είχαν οριοθετηθεί με προεδρικό διάταγμα λόγω της υπαγωγής τους σε κάποιου είδους προστατευτικό καθεστώς).

Ωστόσο, ειδικότερα στο θέμα των οικισμών της χώρας¹⁷², έχοντας υπόψη το πλήθος των οικισμών και τη διασπορά τους στον ελληνικό χώρο, δεν θα μπορούσε κανείς να αποφύγει έναν συλλογισμό, κατά το μέρος που η διατυπωθείσα άποψη του ΣτΕ αναφέρεται σε **αυτοδιοικούμενες αρχές** και σε μία χώρα που εμφανίζεται **«ως αποτελούσα ένα απλό μηχανικό άθροισμα αυτόνομων οικισμών, οι οποίοι μπορεί να δομούνται κατά το δοκούν»**.

Η διατύπωση αυτή, μοιάζει να αποκλείει ένα πραγματικό φαινόμενο. Το φαινόμενο αυτό είχε γίνει αντιληπτό μέσα στην πρώτη δεκαετία από την εφαρμογή των διαταγμάτων των οικισμών. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η άποψη¹⁷³ ότι η διαδικασία αναπτυξιακού σχεδιασμού της χώρας, προχώρησε **ανισόμετρα**, με πυρήνα ενδιαφέροντος το αστικό οικιστικό δίκτυο, τόσο από τους κρατικούς φορείς, όσο και από την επιστημονική κοινότητα και το γεγονός ότι, η ένταση της αστικοποίησης οδήγησε σε ένα **μονομερές ενδιαφέρον** για την εξέταση των προβλημάτων που δημιουργήσε αυτή στο αστικό οικιστικό δίκτυο, είχε διατυπωθεί σε σχετική ημερίδα, δέκα χρόνια μετά την έναρξη της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ)¹⁷⁴. Παράλληλα, στη σχετική εισήγηση, επισημαίνεται ότι, η νομοθεσία για τους οικισμούς είχε μείνει τελείως στάσιμη, μέχρι τη δεκαετία του '80, καθώς μέχρι τότε

¹⁶⁹ ν. 1337/1983, άρ.33 παρ.2, όπως αντικαταστάθηκε με το άρ.34 παρ.3 του ν.1577/1985 (ΦΕΚ 210 Α')

¹⁷⁰ π.δ. 183/1986, (ΦΕΚ 70 Α')

¹⁷¹ ΣτΕ Ολ. 3661/2005, βλ. σκέψη 7, διατύπωση της πλειοψηφίας *«Η αντίθετη άποψη, κατά την οποία τα ανωτέρω δεδομένα αποτελούν ζητήματα προεχόντως τοπικού ενδιαφέροντος, δυνάμει επομένως να ρυθμίζονται αποκλειστικώς από όργανα αποκεντρωμένων και αυτοδιοικούμενων αρχών, εμφανίζει τη Χώρα, από απόψεως οικιστικής πολιτικής, ως αποτελούσα ένα απλό μηχανικό άθροισμα αυτόνομων οικισμών, οι οποίοι μπορεί να δομούνται κατά το δοκούν»*.

¹⁷² υπό την έννοια των οικισμών που εμπίπτουν στο θεσμικό πλαίσιο που προαναφέρθηκε στο παρόν κεφάλαιο

¹⁷³Α. Ταβλαρίδης, «Η οριοθέτηση των οικισμών», *Τεχνικά Χρονικά*, 5, 82-85, 1993, http://library.tee.gr/digital/techr/1993/techr_1993_5_82.pdf.

¹⁷⁴ Βλ. Επιστημονικό Διήμερο ΤΕΕ 27 και 28.01.1993, με θέμα «Ε.Π.Α.: 10 χρόνια μετά. Πραγματικότητα και Προοπτικές», *Τεχνικά Χρονικά*, διμηνιαία έκδοση ΤΕΕ, Σεπτ.-Οκτ.1993, τεύχ.5, http://library.tee.gr/digital/techr/1993/techr_1993_5_1.pdf.

είχε διαμορφωθεί με όρους δόμησης, που αφορούσαν μόνο την ποσότητα του κτίζειν εντός ενός περιγράμματος οριοθέτησης ή βεβαίωσης του κοινοτάρχη. Ο σχολιασμός της εφαρμογής των διαταγμάτων των οικισμών, εντοπίζει το γεγονός ότι η πλειοψηφία των οικισμών συνεχίζουν να έχουν «αυτονομημένα» έντονες αρχιτεκτονικές, πολεοδομικές και περιβαλλοντικές αξίες, που δεν θα έπρεπε να χαρακτηριστούν μουσειακές.

Οι διαπιστώσεις αυτές θα πρέπει να συνεκτιμηθούν με το γεγονός ότι, το οικιστικό δίκτυο της χώρας και το δυναμικό αυτού, είναι άμεσα συνδεδεμένο με άλλα δίκτυα και εξαρτώμενο από αυτά, όπως τα δίκτυα των μεταφορών, των τηλεπικοινωνιών κ.τ.λ. Σε αυτό το πλαίσιο, οι δυνατότητες του εξωαστικού χώρου ήταν προφανώς περιορισμένες.

(1)

(2)

Πηγές:

(1) Β. Κόγκου, *Η ψηφιακή εφαρμογή της Βιβλιοθήκης του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας: «Ο 20ος αιώνας μέσα από τις διαφημίσεις στα Τεχνικά Περιοδικά»*, 2018, DOI:10.13140/RG.2.2.26148.42883

(2) «Καστελλιώτικα Νέα» Εφημερίς του εν Αθήναις συλλόγου Καστελλίων Φωκίδος https://www.kastellia.gr/loc_ks/kn.asp?year=1966#fylla

Με μόνη την οριοθέτηση του οικισμού, τα προβλήματα επιβίωσης που εμφανίζονταν σε διάφορους οικισμούς, δεν θα ήταν δυνατό να επιλυθούν. Στο σημείο αυτό γεννάται ο εξής προβληματισμός: με ποια επιστημονικά κριτήρια συνδέεται η συνταγματική υποχρέωση του κράτους για τον πολεοδομικό σχεδιασμό και την έκδοση των σχετικών προεδρικών διαταγμάτων οριοθέτησης των οικισμών, με την απαιτούμενη ακρίβεια καθορισμού των πολυγωνικών ορίων ενός οικισμού. Πώς νοούνται τα όρια αυτά στο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο δεν απαιτεί την εφαρμογή τους επί του εδάφους, όπως μία ρυμοτομική γραμμή ενός εγκεκριμένου σχεδίου;

Η αναγνώριση των περιπτώσεων, που η οριοθέτηση του χώρου του οικισμού, ακόμα και εάν δεν προχώρησε σε πολεοδόμηση των οικισμών, δημιούργησε ένα πλαίσιο δόμησης, διατηρώντας την «αυτονομία» των οικισμών, θα μπορούσε να εκληφθεί ως μία **πρόδος μπροστά στην αντικειμενική αδυναμία του κράτους** να προσφέρει τις υπηρεσίες του στους πληθυσμούς των οικισμών αυτών, στον βαθμό που προσπάθησε να τις προσφέρει στον αστικό χώρο.

Αναμφίβολα, υπάρχουν οικισμοί οι οποίοι έχουν αστικοποιηθεί, σε βαθμό που η πολεοδόμησή τους είναι επιβεβλημένη και η πολιτεία οφείλει να παρέμβει. Υφίστανται όμως απλοί οικισμοί, οι οποίοι μέσω του θεσμικού πλαισίου - ακόμα και αγνοώντας αυτό - αποτέλεσαν για μεγάλες χρονικές περιόδους άθροισμα αυτόνομων οικισμών, που κάτω από αντίξοες συνθήκες διατήρησαν τον δικό τους *οικιστικό χώρο* και ξεπέρασαν τις αδυναμίες του ίδιου του κράτους. Μέσα στους οικισμούς της χώρας, διατρέχοντας τον 20^ο αιώνα, αναμφίβολα υπάρχουν παραδείγματα που μπορεί κανείς να διακρίνει:

- την *αντοχή οικιστικών δομών* που κατόρθωσαν να συγκρατήσουν τον πληθυσμό μέχρι σήμερα
- τη *δυναμική ενέργεια* οικισμών, μέσω της συγκρότησης ή της ανασυγκρότησης ακμαιότερων οικισμών, σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη λιγότερο αποδοτικών οικισμών, π.χ. σε σχέση με την αγροτική οικονομία
- *μορφές εξω-αστικού πολιτισμού* σε μία ευρεία περιοχή τους ελληνικού χώρου
- *ποιότητες αλληλεγγύης και συνύπαρξης* σε περιόδους που εμφανίζονται έντονοι *ρυθμοί* ανάμιξης διάφορων εθνικών ομάδων
- την *εναρμόνιση του οικισμένου χώρου με τον περιβάλλοντα χώρο*

Η προσέγγιση αυτή δεν προβάλλεται εξιδανικευμένα, δεν αποδέχεται την κατ'εξακολούθηση αυθαιρεσία και δεν επιχειρεί να αναιρέσει τη συνταγματική υποχρέωση του κράτους για τον σχεδιασμό. Αντιθέτως, με δεδομένο ότι ο κρατικός σχεδιασμός, ακόμα και μετά τη δεκαετία του 1980, όπου εντατικοποιήθηκε, δεν πέτυχε ούτε καν να διατυπώσει, πολύ δε περισσότερο να εξασφαλίσει συνθήκες βιώσιμης ανάπτυξης για τους οικισμούς, επιβάλλεται η **αναγνώριση των χαρακτηριστικών κάθε τοπικής κοινότητας που, πέτυχε να σχεδιάσει και να υλοποιήσει τους δικούς της στόχους, για να οριο-θετήσει την ύπαρξή της στον τόπο της.** Κατ' αυτή την έννοια, ο καθορισμός των ορίων του οικισμού, αποτέλεσε και αποτελεί ένα ζήτημα **τοπικού ενδιαφέροντος.**

Πέραν αυτού, η *δόμηση κατά το δοκούν*, προερχόμενη μέσα από ένα πλαίσιο που έχει θέσει η πολιτεία μέσω των αποφάσεων των Νομαρχών και των προεδρικών διαταγμάτων που περιείχαν το κανονιστικό πλαίσιο της δόμησης, **δεν θα πρέπει να ταυτιστεί με μία αυθαίρετη πράξη, παρά την κατ'εξακολούθηση εφαρμογή αυθαίρετων πρακτικών**¹⁷⁵. Εξάλλου, η διαλεκτική σχέση ατόμου - περιβάλλοντος και η ανθρώπινη συμπεριφορά στον *χώρο των οικισμών*, δεν είναι δυνατό να είναι όμοια με αυτή του ατόμου στον αστικό χώρο, τον οποίο η πολιτεία προσπάθησε να ρυθμίσει μέσα από μία πολεοδομική μελέτη. Σε ένα άλλο επίπεδο, τα πολύπλοκα ζητήματα των οικισμών που παρουσιάζουν δημογραφική συρρίκνωση, είναι προφανές πως δεν θα ήταν δυνατό να επιλυθούν μεμονωμένα, μέσα από ένα προεδρικό διάταγμα καθορισμού των ορίων τους, ούτε από την πολεοδόμηση, ακόμα και εάν αυτή εφαρμοζόταν με τον πιο ιδανικό τρόπο. Όπως η φυσική γειτνίαση στις σχέσεις των ανθρώπων της πόλης, δεν αποτελεί κατ' ανάγκη επικοινωνία, στους κατοίκους ενός μικρού οικισμού, θα μπορούσε κανείς να ανατρέξει στις συμπεριφορές των οικιστών, στον βιωμένο χώρο τους, για να προσπαθήσει να αντιληφθεί την ύπαρξή τους, τη δομή και τη συνέχειά τους. Με τον τρόπο αυτό, η *δόμηση κατά το δοκούν*, θα μπορούσε να αποτελεί τον πιο καθοριστικό παράγοντα για

---

¹⁷⁵ όπως η τροποποίηση ή η επέκταση των ορίων

τη διαμόρφωση ενός *ζωντανού χώρου*, που αντι - παρατίθεται στην εγκατάλειψη (της πολιτείας) και επικοινωνεί με το παρελθόν, προσβλέποντας στο μέλλον.

Από την οπτική της κοινωνιολογίας, είναι αποδεκτό ότι ο *χώρος* επηρεάζει την ανθρώπινη συμπεριφορά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι την καθορίζει ή την κατευθύνει. Η δομή και η οργάνωση του χώρου, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, διευκολύνει τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Παράλληλα, λαμβάνεται υπόψη ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά επηρεάζεται σημαντικά από τα πολιτισμικά στοιχεία. Για τον λόγο αυτό **τα άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς χρησιμοποιούν διαφορετικά τον χώρο**.¹⁷⁶

Έχοντας αυτές τις σκέψεις κατά νου, ανεξάρτητα από το εάν αυτές ερείδονται από τον *χώρο της τέχνης* ή τον *χώρο της επιστήμης* - έτσι όπως αυτοί τέθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας - μοιάζει επιβεβλημένο για έναν πολεοδόμο να αντιληφθεί το διαφορετικό δυναμικό κάθε οικισμού και τις διαφορές δυναμικού μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που αναπτύσσονται σε έναν ευρύτερο χώρο. Η έννοια του πολιτισμού, όπως κι αν γίνεται αντιληπτή από τον καθένα, αποτελεί ένα καθοριστικό στοιχείο που οριοθετεί τον προσωπικό από τον ιδιωτικό και τον δημόσιο χώρο και θα ήταν δυνατό, σε ένα βαθμό, να προσδώσει εκείνα τα στοιχεία που αποτυπώνουν τις λειτουργίες και τις θεωρήσεις της κοινωνικής ομάδας των οικιστών για τον τόπο τους.

Επιπλέον, αναφορικά με τον τρόπο και την αρμοδιότητα οριοθέτησης του *χώρου των οικισμών*, από πλευράς κοινωνιολογικής προσέγγισης, διαφαίνεται ακόμα ένας προβληματισμός. Αν γίνει αποδεκτή, ως φαινόμενο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η έννοια της εδαφικότητας (ή αλλιώς εδαφοκυριαρχίας¹⁷⁷) και υιοθετηθεί η ταξινόμηση του I. Altman, σύμφωνα με τα κριτήρια που προτείνει, δηλαδή:

- τον έλεγχο που ασκείται πάνω στο έδαφος γι' αυτούς που το καταλαμβάνουν και
- το κριτήριο της χρονικής διάρκειας της κατάληψης του εδάφους από τους ίδιους τους χρήστες,

έχει διατυπωθεί το ακόλουθο γενικό συμπέρασμα: «Όσο λιγότερες είναι οι ευκαιρίες που προσφέρει το περιβάλλον, τόσο περισσότερο αναπτύσσονται οι ανάγκες για εκδηλώσεις εδαφοκυριαρχίας»¹⁷⁸.

Η παράμετρος αυτή, ενδεχομένως να λαμβάνει ιδιαίτερη βαρύτητα σε οικισμούς, στους οποίους η πολιτεία δεν προσέφερε διαχρονικά τις ευκαιρίες να αναπτύξουν μία συνέχεια στην οικιστική δομή τους, με αποτέλεσμα η εξέλιξη της μορφής των οικισμών αυτών να αλλοιωθεί ή να εγκαταλειφθεί. Από μια άλλη οπτική, όταν η διαφορά δυναμικού του ίδιου του οικισμού κατά την εξέλιξη του χρόνου είναι τέτοια, που οι τάσεις μετασχηματισμού, έστω και περιοδικές, έχουν αποτελέσει **για τους χρήστες**, πεδίο σχεδιασμού του *χώρου του οικισμού*, είναι εύλογο να θεωρηθεί ότι αποκτά μεγαλύτερο βάρος το τοπικό κριτήριο, όταν αυτό φυσικά δεν προσκρούει σε έναν ευρύτερο κοινό σχεδιασμό ανωτέρου επιπέδου, που πληροί προϋποθέσεις εφαρμογής. Παρά ταύτα, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι, θεωρείται βάσιμο το ενδεχόμενο οι

¹⁷⁶ Σ. Νικολαΐδου, *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Αθήνα, 1993, σελ.218, 219

¹⁷⁷ Η Σ. Νικολαΐδου αναφέρει ότι η έννοια αυτή στοχεύει στο να περιγράψει και να ερμηνεύσει μία βασική ανάγκη που χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά των ζώων. Για τη χρησιμοποίηση της έννοιας αυτής στη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, υπάρχουν πολλές επιφυλάξεις.

¹⁷⁸ όπ.παρ. σελ 227

εκτάσεις γύρω από τον *χώρο του οικισμού* ή και εντός των θεσμοθετημένων *ορίων* του, να ανήκουν σε μικρό αριθμό ατόμων που κατοικούν στον οικισμό ή συνδέονται με τον τόπο.¹⁷⁹

Πέραν των ανωτέρω, δεν αναιρούνται και άλλες κρίσιμες παράμετροι για την εξέλιξη της «ανάγνωσης» του θεσμικού πλαισίου των οικισμών, όπως οι πολιτικές επιλογές ή οι τοπικές πιέσεις, που οδηγούν σε διαχρονικές αντιφάσεις στον *χώρο των οικισμών*, οι οποίες κατά κανόνα προέρχονται από τις οικονομικές διαστάσεις στη διαχείριση της γης και της ιδιοκτησίας, όπως και των *ορίων* της. Η αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού, το οποίο βρίσκει έδαφος σε πολλούς οικισμούς, τα χαρακτηριστικά των οποίων ευνοούν τις συνθήκες για μια αλόγιστη εκμετάλλευση της έννοιας του οικισμού κατά την πολεοδομική νομοθεσία - και όχι κατά την επιστήμη της πολεοδομίας - ενδέχεται να αποτελεί μία ερμηνεία της θέσης της νομολογίας απέναντι στα προβλήματα που ανακύπτουν από χρόνιες πολεοδομικές πρακτικές, όσο κι εάν αυτή, κατά κανόνα, φαίνεται να περιορίστηκε στην εξέταση της αρμοδιότητας των Νομαρχών. Κατά μία έννοια, μπορούμε να αναγνωρίσουμε τον προστατευτικό χαρακτήρα των αποφάσεων του ΣτΕ για το σύνολο των οικισμών, ειδικά κατά τα χρόνια της κρίσης, σε μία εποχή που το Συμβούλιο με τις αποφάσεις του, ανέδειξε την «*ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα του άρθ.24 του Συντάγματος στις εξαιρετικές συνθήκες της μνημονιακής εποχής*», που ισορρόπησαν μεταξύ προστασίας περιβάλλοντος και άλλων σκοπών δημοσίου συμφέροντος¹⁸⁰. Με την ίδια οπτική, η προστασία του *χώρου των οικισμών* έγκειται στην υποχρέωση της πολιτείας να ασχοληθεί με το θέμα, περιορίζοντας μορφές δόμησης *κατά το δοκούν*, που αλλοιώνουν τη χροιά του *χώρου* που χαρακτηρίζει τον κάθε οικισμό και την θέση που κατέχει στον ευρύτερο χώρο.

Η αλήθεια είναι πως στο θέμα των οικισμών, η διοίκηση συχνά βάλλεται για το γεγονός ότι δημιουργεί τη δικαιολογημένη πεποίθηση στους διοικούντες ότι αποκτούν ή κατέχουν ακίνητα εντός ορίων οικισμού. Η πεποίθηση αυτή ενισχύεται και μέσω του συστήματος αντικειμενικού προσδιορισμού αξιών ακινήτων της χώρας. Ωστόσο, το γεγονός ότι, το θεσμικό πλαίσιο παρείχε για μεγάλο χρονικό διάστημα όλα τα απαραίτητα «εφόδια» προκειμένου οικισμοί να εξαιρούνται σε βάθος χρόνου από διαδικασίες ελέγχου των περιβαλλοντικών παραμέτρων, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα παρέμβασης και ανάκαμψης του ρυθμού μετασηματισμού π.χ. δασικών εκτάσεων, σε οικιστικές περιοχές, φέρνει σε αντιπαράθεση την προστασία της ιδιοκτησίας και την προστατευτέα εμπιστοσύνη των πολιτών προς τις πράξεις της διοίκησης, με τον ίδιο τον *χώρο του οικισμού και τα όριά του*, ανεξαρτήτως του οργάνου που ενέκρινε τη διοικητική πράξη οριοθέτησης έκαστου οικισμού.

Σε κάθε περίπτωση, η διοίκηση σε συμμόρφωση με τις αποφάσεις του ΣτΕ, με το ν.4759/2020¹⁸¹ προβλέπει την οριοθέτηση όλων των οικισμών με προεδρικό διάταγμα, επιχειρώντας να εντάξει τους οικισμούς στο ισχύον σύστημα σχεδιασμού του ν.4447/2016¹⁸².

---

¹⁷⁹ Α. Ταβλαρίδης, «Η οριοθέτηση των οικισμών», *Τεχνικά Χρονικά*, 5, 82-85, 1993, http://library.tee.gr/digital/techr/1993/techr_1993_5_82.pdf.

¹⁸⁰ Γ. Γιαννακούρου, «Το Περιβαλλοντικό Σύνταγμα και το Αναθεωρητικό Εγχείρημα», *Νόμος και Φύση*, 2018, <https://nomosphysis.org.gr/18128/to-perivallontiko-syntagma-kai-to-anatheoritiko-egxeirima/> [ανάκτηση 10.01.2023]

¹⁸¹ ν.4759/2020, άρθρο 12, ΦΕΚ 245 Α'/09.12.2020

¹⁸² ν.4447/2016, άρθρο 2, ΦΕΚ 214 Α'/23.12.2016

3.7. Ο χώρος του πολιτισμού στο «Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο της Ελλάδος» του 1980

Τα αναπτυξιακά προγράμματα που ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1960, δεν αποτέλεσαν ουσιαστικό πλαίσιο άσκησης αναπτυξιακής πολιτικής. Μέσα από αυτά, η περιφερειακή διάσταση εμφανίζεται εξαιρετικά περιορισμένη και ουσιαστικά δεν άσκησε επιρροή στην περιφερειακή διάρθρωση της χώρας. Αναφέρεται πως οι μελέτες περιφερειακής ανάπτυξης και οι χωροταξικές μελέτες που εκπονήθηκαν μέχρι το 1975, αν και κατ' ουσία δεν εφαρμόστηκαν, διαπνέονταν σε μεγάλο βαθμό από πρότυπα «εκσυγχρονισμού» της οικονομίας, διαμορφωμένα στις αναπτυγμένες χώρες, με βάση τη θεωρία των πόλων ανάπτυξης και τον τρόπο που αυτή είχε εφαρμοστεί στις εν λόγω χώρες. Στη συνέχεια, η εξέλιξη των οικονομικών και κοινωνικών δομών της χώρας, οδήγησε στη σύνταξη Προγραμμάτων Ανάπτυξης¹⁸³.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ξεκινά η εκπόνηση του «Εθνικού Χωροταξικού Σχεδίου της Ελλάδος» από το ιδιωτικό γραφείο Δοξιάδη, μετά από ανάθεση του Υπουργείου Συντονισμού. Το σχέδιο αυτό δεν αποτέλεσε το επίσημο πλαίσιο άσκησης χωροταξικής πολιτικής, εντούτοις, διερευνώνται στοιχεία της μελέτης, καθώς αποτέλεσε μία ολοκληρωμένη προσπάθεια κατά την χρονική περίοδο που θεωρείται κρίσιμη στην παρούσα εργασία.

3.7.1. Πολιτιστικές προοπτικές στον σχεδιασμό

Η μελέτη αυτή εξετάζει μεταξύ άλλων, την παράμετρο της **πολιτιστικής ανάπτυξης** στο σχεδιασμό. Από το σχετικό κεφάλαιο, αντλείται πλήθος στοιχείων, τα οποία επαναφέρουν τους προβληματισμούς του *χώρου της μουσικής* - όπως αυτός αναλύθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας - μέσα από το *σύστημα οικισμών* του, κατά τη ως άνω μελέτη, *χωροταξικού σχεδίου*¹⁸⁴.

Σε διεθνές επίπεδο, η μελέτη, μεταξύ άλλων, επισημαίνει τα ακόλουθα:

- τις ανισότητες, τις ανακατατάξεις και τις σημαντικές κοινωνικο-πολιτικές αλλαγές που προκαλούνται τόσο από την γρήγορη τεχνικο-οικονομική ανάπτυξη, όσο και από την ηθελημένα μηδενική, ανάπτυξη που προϋποθέτει ένα ιδιαίτερο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον
- μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, το φαινόμενο της μεταφοράς του όρου «ανάπτυξη», από τον χώρο της οικονομίας σε άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής, αποτέλεσε ένα φαινόμενο πολύ συνηθισμένο, που εντασσόταν στη γενική θεωρία της προόδου, από το οποίο δεν εξαιρούνταν ο κοινωνικός και ο πολιτιστικός τομέας
- για την επόμενη εικοσαετία, στο οικονομικό επίπεδο, σε διεθνή κλίμακα, προβλέπεται συσσώρευση δυσκολιών και εκφράζεται ο φόβος ότι, οι χώρες, στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν, ίσως υποτάξουν τις κοινωνικές και πολιτιστικές προσδοκίες στις απαιτήσεις ενός πολιτιστικού πρότυπου, που θα το βαραίνει ο τεχνικός και οικονομικός ορθολογισμός.

¹⁸³Μ. Αγγελίδης Μηνάς, *Χωροταξικός Σχεδιασμός*, Αθήνα, 1991, σελ. 170-175

¹⁸⁴Υπουργείο Συντονισμού, *Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος: έκθεση αρ. 19., Τόμος VIII, Μέρος 2º*, Γραφείο Δοξιάδη Α. Ε., 1980, σελ. 247

Σε επίπεδο χώρας, οι μελετητές παρατηρούν ότι ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός της εποχής, συναρθρώνεται από διαφορετικούς τρόπους παραγωγής - προκαπιταλιστικός, αγροτικός, εμπορομεταπρατικός, βιομηχανικός - σε έναν **εξαιρετικά ιδιότυπο συσχετισμό. Η δυνατότητα σχηματοποίησης των αντιστοιχιών που παρατηρήθηκαν μεταξύ του οικονομικο-παραγωγικού συστήματος και της κοινωνικο-πολιτιστικής ενότητας δεν ήταν εφικτή.** Καθώς η διερεύνηση του κοινωνικού σχηματισμού με συστηματικές αναλύσεις δεν είχε επιτευχθεί, τέθηκε μία σειρά **υποθέσεων - παραδοχών**, από τις οποίες υπογραμμίζονται στην παρούσα εργασία οι εξής:

- το γεγονός ότι οι πολιτιστικές αναφορές βρίσκονται υπό τη συνεχή πίεση εισαγόμενων προτύπων, ενώ τα παραδοσιακά πρότυπα δεν δείχνουν σημεία αντοχής
- η χώρα φορτίστηκε με ένα καθήκον για ιδιότυπη υπόσταση και παρουσία στη διεθνή σκηνή και όπως όλες οι χώρες που ακολούθησαν τον δρόμο της γρήγορης οικονομικής ανάπτυξης, έτσι και η Ελλάδα, αντιμετωπίζει πρόβλημα πολιτιστικού προσανατολισμού.

Γενικότερα, σύμφωνα με τη μελέτη, είναι πολύ πιθανό, μελλοντικά, το πολιτιστικό γίνεσθαι της χώρας, **«να συνεχίσει να χαρακτηρίζεται από αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις, από έλλειψη σαφών οριοθετήσεων και από ασταθείς ισορροπίες».** Επίσης, θέτοντας αρχές μέσα από μία ανθρωπολογική θεώρηση των πολιτιστικών θεμάτων και στοχεύοντας στη διαμόρφωση μιας πολιτιστικής πολιτικής, η μελέτη, λόγω της ασάφειας του πολιτιστικού φαινομένου, οδηγείται σε ακόμα μία παραδοχή, που αναφέρεται στους τύπους πολιτιστικής υπόστασης της ελληνικής κοινωνίας, κάνοντας σαφές ότι η χώρα δεν διαθέτει σχετικές μελέτες. Ως εκ τούτου, εντοπίζει την ανάγκη επιστημονικής αποτύπωσης των στοιχείων που συνθέτουν τους παραπάνω τύπους, οι οποίοι θεωρούνται υποσυστήματα του συνολικού ελληνικού **«πολιτιστικού μορφώματος»¹⁸⁵** και επ'αυτών, ως αξόνων, θα πρέπει να διατυπωθεί οποιαδήποτε πολιτική και στρατηγική. Αξίζει να σημειωθεί ότι, το **χωροταξικό σχέδιο** θεωρεί απαραίτητο να τεθούν **«τα όρια και το περιεχόμενο των προτεινόμενων αξόνων»**, ακόμα και όταν δεν είναι γνωστά τα στοιχεία που συνθέτουν το πολιτιστικό φαινόμενο.

Έτσι η πρότασή τους συνοψίζεται σε τέσσερις κύριους άξονες πολιτιστικής πολιτικής

1. Λαϊκή Παράδοση
2. Τέχνη και Τεχνολογία
3. Πολιτιστική βιομηχανία
4. **“Κόσμος εργασίας”¹⁸⁶**

Κατά την ανάλυση, το θέμα της λαϊκής παράδοσης - το οποίο στην παρούσα εργασία προσεγγίζεται μέσω των οικισμών - εισάγεται στη μελέτη ως εξής:

*«Ο εκσυγχρονισμός και η διατήρηση της παράδοσης
είναι αναμφισβήτητα δύο αντίρροπες διαδικασίες:
όπου υπερिशύει η μία, φυσικό είναι να υποχωρεί η άλλη».*

¹⁸⁵ Η μελέτη έχει υιοθετήσει εξαρχής τη σχέση **«πολιτιστικό μόρφωμα - κοινωνία»**, αποδεχόμενη την αλληλοεξάρτησή τους, αναφέροντας ωστόσο ότι έχει έναν υψηλό βαθμό αναλυτικής αυθαιρεσίας

¹⁸⁶ όπ. παρ. σελ. 253

Οι μελετητές εκλαμβάνουν τον όρο «λαϊκή παράδοση», ως **τον τρόπο της ζωής και της σκέψης** που επικρατούσε στους Ελληνικούς τόπους, αλλά και όπου αλλού υπήρχαν οργανωμένες Ελληνικές κοινότητες, πριν αρχίσει η διαδικασία εκσυγχρονισμού. Εντοπίζονται δε, κατά τη μελέτη, δύο φάσεις εμφάνισης της ως άνω διαδικασίας: η πρώτη εγκαινιάζεται με την ίδρυση του ελληνικού κράτους το 1833, η δεύτερη με την ταχύρυθμη οικονομική ανάπτυξη που αρχίζει μετά το 1950.

Το παγκόσμιο φαινόμενο του εκσυγχρονισμού της εποχής εκείνης, αποτελεί για τους μελετητές ένα δεδομένο που οδήγησε μεταπολεμικά σε διαφορετικές καταστάσεις οι οποίες αφαιρετικά αναφέρονται ως εξής:

- Ο «αρχαϊκός» τρόπος οργάνωσης που δεν χάνει σε μεγάλο βαθμό την αυθεντικότητά του, δεν αφομοιώθηκε από το βιομηχανικό πρότυπο και δεν έχει γίνει αντικείμενο θεάματος, τουριστικού ή άλλου
- Οι κοινωνικές «πρακτικές» που διατηρούνται αποσπασματικά, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται η μουσική και η γλώσσα, οι οποίες μπορούν να επιβιώσουν μετά από συστηματική δημοσιότητα και επιστημονική μελέτη
- Οι παραδοσιακές «πρακτικές» που προσαρμόστηκαν στις σύγχρονες συνθήκες και επέζησαν ως υβρίδια παλαιού και νέου
- Οι πολιτιστικές «πρακτικές» στις οποίες συμπεριλαμβάνονται δραστηριότητες που έπαψαν να λειτουργούν, αλλά η μελέτη τους θα ήταν δυνατό να αποτελέσει στο μέλλον πηγή έμπνευσης ή πρότυπα, όπως π.χ. η κατασκευή μουσικών οργάνων.

Κατά τους μελετητές, δεν επιδιώκεται, ούτε θεωρείται δυνατή η αναβίωση του λαϊκού αγροτικού ή του λαϊκού πολιτιστικού μορφώματος, αλλά ένας επιλεκτικός συγκερασμός του παλαιού με το νέο, όπου αυτό είναι εφικτό. Στην κατεύθυνση αυτή, **ο άξονας της λαϊκής παράδοσης συνδέεται άμεσα με τον άξονα της τέχνης και της τεχνολογίας**, στον οποίο εντοπίζονται δύο πιθανές κατευθύνσεις στρατηγικών επεμβάσεων:

- α) η ανεύρεση, συγκέντρωση, αποτύπωση, ερευνητική μελέτη, συντήρηση, διάσωση και αξιοποίηση των έργων του παρελθόντος, με την οποία γίνεται προσπάθεια διαμόρφωσης μιας πολιτιστικής μνήμης και
- β) η δημιουργία δομών και κινήτρων για την παραγωγή νέων έργων, με την οποία επιδιώκεται η εξασφάλιση της δημιουργικότητας.

Βασική οπτική στην ως άνω θεώρηση είναι ότι, η πολιτική στον άξονα τέχνης - τεχνολογίας αποβλέπει στην **προβολή** αντικειμένων και πραγμάτων.¹⁸⁷

3.7.2. Η πολιτιστική βιομηχανία και η ασύμμετρη κατανομή των πολιτιστικών προϊόντων.

Μια ενδεχόμενη δράση εθνικής πολιτιστικής πολιτικής, θέτει κατευθύνσεις ως προς τις υποδομές και, παράλληλα, λαμβάνει υπόψη τη σχέση της «*πολιτιστικής βιομηχανίας*» με τον ελεύθερο χρόνο. Στον όρο «*πολιτιστική βιομηχανία*», η μελέτη συμπεριλαμβάνει όλες τις οργανώσεις και επιχειρήσεις που σχεδιάζουν, παράγουν και διανέμουν μαζικά πολιτιστικά αγαθά, οι οποίες αποτελούν συνιστώσες ενός τεχνικο-οικονομικού συστήματος, τα αγαθά του οποίου, κατά την ως άνω μελέτη ταξινομούνται ως προϊόντα, συσκευές, υπηρεσίες, παραγωγή νοημάτων και κοινωνικών κατευθύνσεων κ.ά. Στην ταξινόμηση αυτή συμπεριλαμβάνεται και ο

---

¹⁸⁷ όπ.παρ. σελ. 256 - 259

δομημένος χώρος και το τοπίο «στον βαθμό που δημιουργούν προϋποθέσεις κοινωνικής και πολιτιστικής υπόστασης».¹⁸⁸

Η μελέτη εντοπίζει τη σχέση της πολιτιστικής βιομηχανίας με τον ελεύθερο χρόνο του ατόμου, η οποία έχει γίνει στόχος εμπορικής κατάκτησης και συσχετίζεται με υποδομές όπως μουσεία, βιβλιοθήκες, κινηματογράφοι και γενικότερα με την ανάπτυξη φορέων πολιτιστικής δράσης και απόλαυσης. Αποτέλεσμα των διεθνών προσπαθειών για τον προσδιορισμό του «ελεύθερου χρόνου», είναι ότι, ακόμα και αυτός, προσεγγίζεται ορθολογιστικά, προκειμένου να οργανωθεί συστηματικά. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται, μεταξύ άλλων η τηλεόραση και το ραδιόφωνο¹⁸⁹.

Στο σημείο αυτό, η παρούσα εργασία επισημαίνει τις διαφορετικές δυνατότητες μετάδοσης των σχετικών προγραμμάτων από τα δίκτυα της περιόδου της Ελληνικής Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης (ΕΡΤ), καθώς και το δίκτυο της Υπηρεσίας Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων (ΥΕΝΕΔ), η οποία κάλυπτε τα μεγάλα αστικά κέντρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι οργανισμοί αυτοί εξαρτώνται από διαφορετικούς κρατικούς φορείς. Η ΕΡΤ από το Υπουργείο Προεδρίας, που θεωρητικά καλύπτει το σύνολο της χώρας με προγράμματα ενημερωτικού, μορφωτικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα, ενώ η ΥΕΝΕΔ από το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης, έχει κυρίως ψυχαγωγικό χαρακτήρα.¹⁹⁰ Στη συνέχεια αναλύεται ο βαθμός εξυπηρέτησης των καταναλωτών από τα δίκτυα αυτά, καθώς η ίση κάλυψη των δικτύων της χώρας, αποτέλεσε και αποτελεί θέμα με χωροταξικές διατάξεις και ανάλογες επιπτώσεις, τόσο σε επίπεδο επενδύσεων, όσο και σε επίπεδο επιδιωκόμενων ευκαιριών που είναι δυνατό να κατανεμηθούν εξίσου σε όλους τους πολίτες.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της μελέτης¹⁹¹:

- Οι ραδιοφωνικές εκπομπές στα μεσαία κύματα (ΑΜ) καλύπτουν το σύνολο της χώρας την ημέρα, πλην όμως, οι κακές συνθήκες λήψης τη νύχτα, περιορίζουν την χωρική κάλυψη και την ποιότητα της μετάδοσης του προγράμματος.
- Τα τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά προγράμματα στα υπερβραχέα κύματα (FM) δεν καλύπτουν τις παραμεθόριες και ορεινές περιοχές των Νομών Ιωαννίνων, Πέλλης, Κιλκίς, Σερρών, Δράμας, Ξάνθης και Ροδόπης, μέρος των νομών Χαλκιδικής, Κοζάνης και Γρεβενών, το μεγαλύτερο μέρος των Νομών Ευρυτανίας, Φθιώτιδος και Φωκίδος, τα ορεινά των Νομών Αχαΐας και Αρκαδίας, η Ανατολική ακτή της Πελοποννήσου, τα νησιά Σκύρος, Σάμος και Ικαρία, το βόρειο τμήμα της Κω, τμήμα της Δωδεκανήσου, η Κάρπαθος και η Κάσος, το δυτικό μέρος της Χίου και από την Κρήτη, το νότιο τμήμα του Νομού Χανίων και το βόρειο και ανατολικό του Νομού Λασιθίου.
- Η ραδιοφωνική πληθυσμιακή κάλυψη του πρώτου και του δεύτερου προγράμματος στα FM, ήταν της τάξης του 90%, ενώ του τρίτου προγράμματος μόλις 50%.
- Η τηλεοπτική κάλυψη εμφανίζεται με ποσοστό 95%, αλλά με πολύ κακή ποιότητα εικόνα στις απομακρυσμένες από τους σταθμούς εκπομπής θέσης.
- Οι οικονομικά ασθενέστερες και οι πιο απομονωμένες περιοχές του Ελληνικού Χώρου, δεν καλύπτονται ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά, γεγονός που αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα ανάπτυξης και ενισχύει τις τάσεις αστυφιλίας.

---

¹⁸⁸ όπ. παρ. σελ. 261

¹⁸⁹ όπ. παρ. σελ. 263-267

¹⁹⁰ Υπουργείο Συντονισμού, *Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος: έκθεση αρ. 19., Τόμος VIII, Μέρος 3^ο*, Γραφείο Δοξιάδη Α. Ε., 1980, σελ. 244

¹⁹¹ ό.π.σελ. 245

- Αναφέρεται ότι διατυπώνονται έντονες επικρίσεις για την ποιότητα των προγραμμάτων και την προβολή ξένων προτύπων ζωής.
- Ο τομέας της ραδιοφωνίας - τηλεόρασης ελέγχεται από την κρατική μηχανή και οικονομικά κριτήρια επιβάλλουν την κάλυψη μόνο των αστικών περιοχών Αθηνών και Θεσσαλονίκης, **διευρύνοντας την απόσταση μεταξύ κέντρου - λοιπής χώρας.**

Ε. Ι. Ρ.

ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑΣ
ΑΘΗΝΑΙ

ΣΗΜΑ ΣΤΑΘΜΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝ ΚΥΜΑΤΩΝ

ΣΗΜΑ ΣΤΑΘΜΟΥ ΒΡΑΧΕΩΝ ΚΥΜΑΤΩΝ

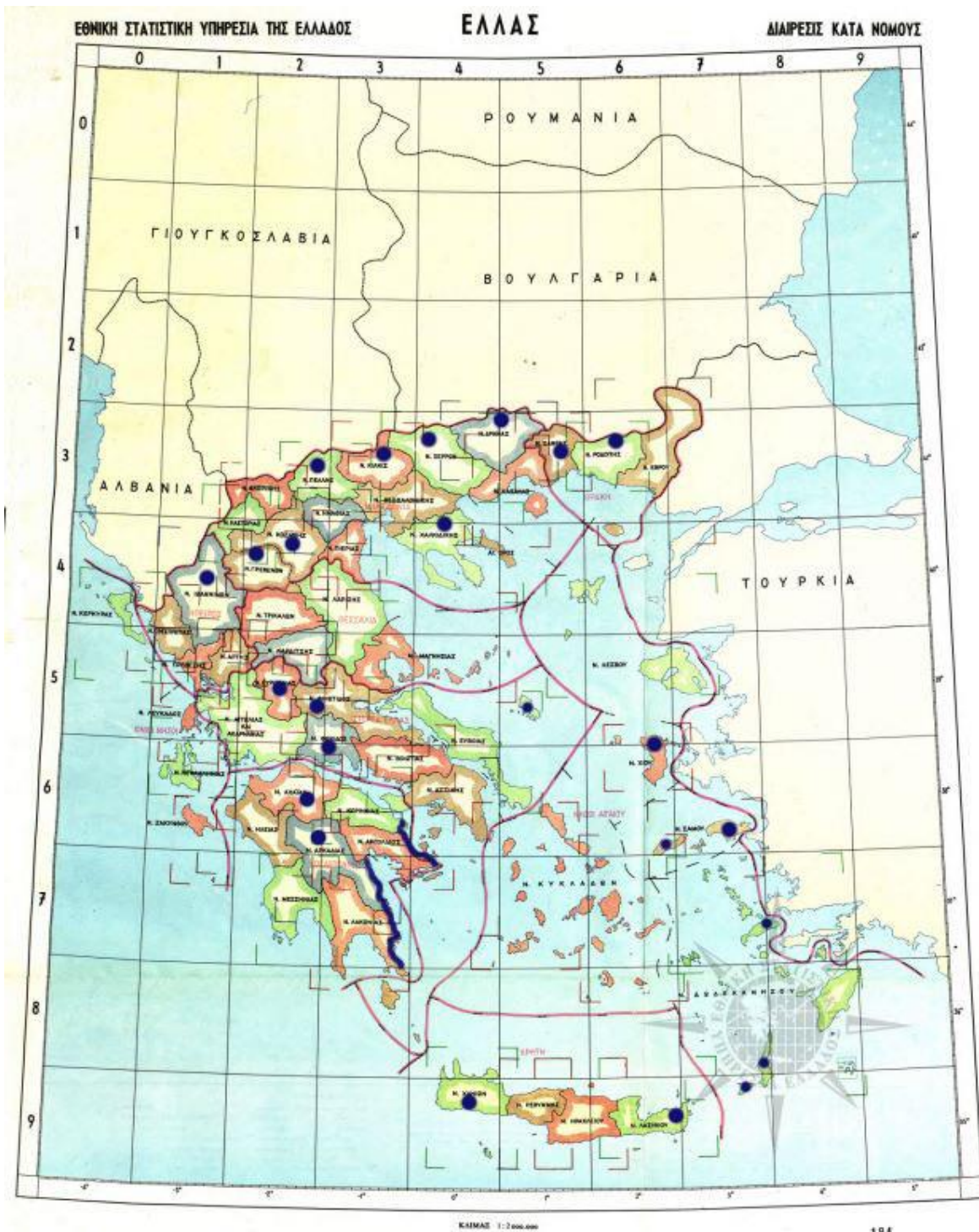
**ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΩΝ
ΣΤΑΘΜΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

<p>ΑΘΗΝΑΙ Μεσαία Κύματα 499,2 μέτρα ή 601 χιλιοκύκλοι</p> <p>ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 373 μέτρα ή 804 χιλιοκύκλοι</p>		<p>ΑΘΗΝΑΙ Βραχεία Κύματα 48,56 μέτρα ή 6177 χιλιοκύκλοι 41,09 μ. ή 7300 χκ. 31,23 μ. ή 9607 χκ. 19,53 μ. ή 15345 χκ.</p>
--	--	---

16-22 ΜΑΪΟΥ 1948
Εξώφυλλο Εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικών
Σταθμών Αθηνών και Θεσσαλονίκης, τεύχος 2 / 16-22 Μαΐου 1948. 3 του 21

Αρχείο Ελληνικής Ραδιοφωνίας Τηλεόρασης
<https://www.ert.gr/ert-arxeio/80-chronia-ellinikis-radiofonias-21-ma-oy-1938/>

Χαρακτηριστική η απόδοση με δυτική μουσική σημειογραφία του σήματος που υιοθετήθηκε
 αργότερα και από την ΕΡΤ, «Ο Τσομπανάκος»
https://www.youtube.com/watch?v=Q_jNvmGDqwk

Διαίρεση κατά Νομούς και σήμανση των περιοχών που δεν καλύπτονται τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά στα υπερβραχεία κύματα (FM)
 Εποπτικός Χάρτης της Χώρας κλίμακας 1:2.000.000 της ΕΛΣΤΑΤ, 1975, σελ.184
 Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Άτλας της Ελλάδας, Αθήνα, 1975
 Πηγή: http://dlib.statistics.gr/Map/GRESYE_04_0001_00002.pdf, ίδια επεξεργασία

Εν κατακλείδι, η μερική κάλυψη της χώρας και ο αποκλεισμός των παραμεθόριων και απομονωμένων περιοχών κυρίως από την τηλεόραση και σε μικρότερο βαθμό από τη ραδιοφωνία, συσχετιζόμενη με την έλλειψη οικονομικής δυνατότητας των ασθενέστερων οικονομικών τάξεων και το επίπεδο εκπαίδευσης των κατοίκων, κάνουν σαφές ότι ο ελληνικός

χώρος καλύπτεται τη δεκαετία του 1980 από διαφορετικές ποιότητες οικιστικών χώρων, οι οποίες, πέρα από το γεγονός ότι δεν συντίθενται από κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, όπως είναι φυσικό, δεν έχουν την ίδια πρόσβαση στον πολιτισμό και στην πληροφορία της εποχής. Η κρατική μηχανή, αδυνατεί να καλύψει τέτοιους είδους ανάγκες, και η απόσταση μεταξύ κεντρικής διοίκησης και λοιπής χώρας, δεν θα ήταν δυνατό να μην ενταθεί στο πέρασμα των χρόνων που ακολούθησαν.

Αντίστοιχα, όπως είναι φυσικό, στον άξονα τέχνης - τεχνολογίας, στον τομέα της τεχνολογίας, εντοπίζεται η ασύμμετρη κατανομή υπολογιστών στα γεωγραφικά διαμερίσματα, αναφέροντας ότι το δημόσιο κατά την πενταετία 1976 -1981 διπλασίασε το ποσοστό επί του συνόλου των εν λειτουργία συστημάτων Η/Υ, από 8% σε 17%, που κυρίως οφειλόταν στην εντατική οργάνωση του Υπουργείου Οικονομικών.¹⁹² Ο ακόλουθος πίνακας αποδίδει το μέγεθος της διαφορά δυναμικού μεταξύ του κέντρου και της υπόλοιπης χώρας.

Διαμερίσματα	1976: Πλήθος εγκαταστάσεων	Ποσοστό %	1981: Πλήθος εγκαταστάσεων	Ποσοστό %
Αθηνών	158	91	1334	76
Πελοποννήσου	6	3	35	2
Στερεάς Ελλάδας	1	0,3	10	2
Ηπείρου	-	-	18	1
Μακεδονίας	7	4	256	14
Θράκης	1	0,3	9	0,5
Θεσσαλίας	-	-	35	2
Νήσων	1	0,3	34	2,5

Πίνακας Εγκαταστάσεων Η/Υ κατά γεωγραφική περιοχή για τα έτη 1976 και 1981

Πηγή: Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος: έκθεση αρ. 19., Τόμος VIII, Μέρος 3^ο, Γραφείο Δοξιάδη Α. Ε., 1980, σελ. 286

3.7.3. Η πολιτιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα

Η διανομή στον ελληνικό χώρο και τα επιτεύγματα Ελλήνων επιστημών και καλλιτεχνών μπορεί να μην προβλήθηκαν πάντα μεθοδικά, με αποτέλεσμα να έχει διατυπωθεί κατά καιρούς η άποψη ότι, η αυταπόδεικτη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού, παρουσίασε μία ασυνέχεια στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Ανεξάρτητα από το εάν αυτό επιβεβαιώνεται ή όχι, η μελέτη σαφώς διακρίνει μία έντονη πολιτιστική παρουσία των Ελλήνων μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, σε διεθνές επίπεδο, που άλλαξε ριζικά την αναγνώριση της ελληνικής προσφοράς στη «σύγχρονη» Ελλάδα, οδηγώντας την ελληνική παρουσία σε μία συνεχή πορεία από την προϊστορία μέχρι το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα.¹⁹³

Οι τομείς πολιτιστικής ανάπτυξης, που αναλύονται διεξοδικά, είναι οι ακόλουθοι:

- **η μουσική**
- οι εικαστικές τέχνες
- η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία
- **τα πολύτεχνα έργα**

¹⁹²ό.π. σελ. 285, 287

¹⁹³ Υπουργείο Συντονισμού, Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος: έκθεση αρ. 19., Τόμος VIII, Μέρος 2^ο, Γραφείο Δοξιάδη Α. Ε., 1980, σελ. 274 - 282

- η επιστήμη
- η λογοτεχνία
- η ιατρική
- η διδασκαλία σε ξένα πανεπιστήμια
- λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες σε θεωρητικούς αλλά και σε εφαρμοσμένους τομείς, όπως π.χ. η φιλοσοφία ή η χρυσοχοΐα αντίστοιχα
- «λαϊκότερες» δραστηριότητες, οι οποίες εντάσσονται σε έναν «παραπολιτιστικό» κύκλο, όπως π.χ. **στον τομέα της μουσικής** αναφέρονται η «αστική δημοτική μουσική», η «ελαφρά μουσική» κ.ά., **διαχωρισμένες** από τη «γνήσια δημοτική μουσική» - που όπως αναφέρεται «μόλις που επιζεί σήμερα» και την εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική.

Καθώς η παρούσα εργασία, συμπορεύεται με μουσικές σκέψεις, παρατηρεί με ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι στο ως άνω Σχέδιο, **οι μελετητές αναγνωρίζουν και δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στους Έλληνες δημιουργούς του 20^{ου} αιώνα, καθώς αυτοί θεωρούνται κορυφαίοι σε διεθνές επίπεδο.** Ονόματα όπως ο Ν. Σκαλκώτας και ο Ι. Ξενάκης, ο Γ. Παπαϊωάννου, ο Γ. Χρήστου και ο Α. Λογοθέτης, ρητά ονοματίζονται στο «Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο της Ελλάδας» και προβάλλονται μέσα από τις εκτενείς αναφορές σε μουσικές εγκυκλοπαίδειες διεθνούς κύρους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ακόλουθος συλλογισμός των μελετητών, που προκύπτει από τα στοιχεία που εξετάστηκαν στην εν λόγω μελέτη: Η Ελλάδα, με πληθυσμό 9,4 εκατομμύρια κατοίκους κατείχε το 1% του πληθυσμού των χωρών που εκπροσωπούσαν στις στατιστικές που εξετάστηκαν, με αποτέλεσμα η εκπροσώπηση της Ελλάδας στον χώρο της σύγχρονης μουσικής, να υπολογίζεται σε 2.5 φορές μεγαλύτερη από την πληθυσμιακή της αναλογία.

Πέραν των συνθετών, η μελέτη προβάλλει αξιόλογους μουσικολόγους και τα φεστιβάλ της σύγχρονης μουσικής που είχαν οργανωθεί.

Τέλος, επισημαίνεται η αξία των πολύτεχνων έργων, που προωθούν τη συνεργασία μουσικής, εικαστικών τεχνών, θεάτρου και κινηματογράφου, η οποία για την Ελλάδα θεωρείται μία **παγκόσμια σταθερά, που ξεκινά από την αρχαία τραγωδία και αναγνωρίζεται ακόμα και μέσα από τα λαϊκά πανηγύρια, που αναβιώνουν την ιστορική αυτή παράδοση της χώρας.**

3.7.3.1. Η πολιτιστική συνείδηση

Η μελέτη εισάγει το θέμα της πολιτιστικής συνείδησης, με τη διαπίστωση ότι η σημαντική διεθνής παρουσία της Ελλάδας σε θέματα πολιτιστικής ανάπτυξης οφείλεται κυρίως σε **άτομα ή ομάδες ατόμων και δεν σημαίνει αντίστοιχη ανάπτυξη του συνόλου σε όλες τις περιοχές της χώρας.** Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι, το ευρύτερο κοινό της χώρας είναι τόσο αποξενωμένο από τα επιτεύγματα του είδους αυτού, που πολλοί αγνοούν ακόμα και τα βασικότερα ονόματα και τις δραστηριότητες των προσώπων που είναι καταξιωμένοι διεθνώς στα διάφορα πολιτιστικά κινήματα.

Επίσης, η μελέτη αναφέρεται στο χάσμα που υπάρχει μεταξύ του κοινού και του καλλιτέχνη-δημιουργού, αλλά και αντιστρόφως, το οποίο αν και θα αποτελούσε ανεξάντλητη πηγή νέων στοιχείων δημιουργίας, αυτό, δεν επιτυγχάνεται εξαιτίας της ελλιπούς, πλην όμως αναγκαίας, άμεσης επικοινωνίας.

Η «ελληνικότητα» που παρουσιάζεται ως ιδέα και ως επιστημονική σκέψη, σε μία εποχή που η χώρα προσπαθούσε να τοποθετηθεί ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή, η αναγνώριση των σπουδαίων καλλιτεχνικών αξιών που πρεσβεύουν από τη μία οι γνώστες του δυτικού πολιτισμού και από την άλλη, ο βυζαντινός πολιτισμός και οι παραδοσιακές αξίες, συχνά αντιπαρατίθενται κατά το πέρασμα των χρόνων του 20^{ου} αιώνα. Ωστόσο, οι μελετητές κάνουν σαφές ότι, τονίζουν τη στροφή της εποχής προς μία «ελληνικότητα» θεμελιωμένη σε μία πιο επιστημονική διερεύνηση και αφομοίωση των παραδοσιακών αξιών, αποστασιοποιημένη από σωβινιστικές τάσεις και φολκλορικές διαθέσεις. Για τους μελετητές, η **δημιουργική αυτοτέλεια της χώρας στον τομέα του πολιτισμού**, μέσα από τα ως άνω ονόματα του χώρου της μουσικής, αλλά μέσα και από άλλα ονόματα, όπως του Κ. Α. Δοξιάδη, δημιουργού της *Οικιστικής*, είναι αυτή που αναιρεί την άποψη περί ασυνέχειας του ελληνικού πολιτισμού.

3.7.3.2. Η πολιτιστική κατάσταση

Σύμφωνα με τα στοιχεία της μελέτης, η πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας, η οποία παρουσιάζει προβλήματα τόσο από την έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ δημιουργού και κοινού, όσο και από την **έλλειψη συμμετοχής** του κοινού σε δραστηριότητες, οι οποίες είναι **άνισα κατανομημένες στον χώρο**, εξαρτάται από τους κατά τόπους φορείς και τα διαθέσιμα μέσα.¹⁹⁴

Είναι χαρακτηριστικό, ότι στους φορείς που επηρεάζουν την ανάπτυξη αυτή, συμπεριλαμβάνεται και η εκκλησία. Το γεγονός αυτό είναι καθοριστικό γιατί η εκκλησία αποτελεί έναν χώρο που, ιστορικά και αδιάκοπα, εκτελείται η θρησκευτική μουσική, κατά κανόνα, με βάση τη βυζαντινή μουσική. Με αυτή την έννοια, η εκκλησία αποτελεί έναν χώρο ζωντανής μουσικής, όπως τα θέατρα, τα πανηγύρια, ακόμα και τα κέντρα διασκέδασης. Η μελέτη αναφέρεται στο γεγονός αυτό, εστιάζοντας στους οικισμούς, καθώς στους περισσότερους από 11.000 οικισμούς της χώρας, υπάρχει τουλάχιστον μία εκκλησία που λειτουργεί την Κυριακή. Επίσης, τα πανηγύρια και άλλες εκδηλώσεις σε ανοικτούς χώρους, συχνά συνδέονται με εκκλησιαστικές ή τοπικές γιορτές, καλύπτοντας ένα μεγάλο μέρος της ζωντανής μουσικής.

Γενικότερα, κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο, εντοπίζονται ελλείψεις σε χώρους που παρουσιάζονται οργανωμένα προγράμματα ζωντανής μουσικής.¹⁹⁵

Τέλος, σε επίπεδο μουσικών σχολών και ωδείων παρέχονται τα ακόλουθα στοιχεία ανά Νομό σε σχέση με το πολεοδομικό συγκρότημα Αθηνών, που επιβεβαιώνουν την **ασύμμετρη κατανομή του πολιτισμού και ειδικότερα της μουσικής στον ελλαδικό χώρο**. Είναι χαρακτηριστικό, ότι δεν εμφανίζονται στοιχεία που αφορούν σε χώρους μουσικών εκδηλώσεων, αλλά τα στοιχεία της μελέτης περιορίζονται σε χώρους θεάτρου, κινηματογράφου, γηπέδων, συνεδρίων κ.ά. Σε μια εκτενέστερη εργασία, θα ήταν επίσης ενδιαφέρον, τα ως άνω στοιχεία να συσχετιστούν με στοιχεία του επιπέδου εκπαίδευσης¹⁹⁶.

---

¹⁹⁴ ό.π. σελ. 294

¹⁹⁵ ό.π. σελ. 323,324

¹⁹⁶ Ενδεικτικά, στο παράτημα του κεφαλαίου, παρατίθενται χάρτες που προβάλλουν γεωγραφικές ομάδες, βάσει της απογραφής του 1961, όπως εκτιμήθηκαν στον *Οικονομικό και Κοινωνικό Άτλα της Ελλάδος*, που προαναφέρθηκε.

ΝΟΜΟΙ	ΩΔΕΙΑ - ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	ΧΟΡΩΔΙΕΣ	ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ – ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΛΑΪΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	ΜΑΝΤΟΛΙΝΑΤΕΣ, ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΕΣ, ΣΥΜΦΩΝΙΚΕΣ ΟΡΧΗΣΤΡΕΣ	ΕΠΙΣΤ. ΣΥΛΛΟΓΟΙ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ, ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ
Πολεοδομικό Συγκρότημα Αθηνών	122	21	45	35	45
Υπόλοιπο Ν. Αττικής	-	-	2	-	-
Εύβοιας	3	1	-	1	-
Βοιωτίας	-	1	1	2	-
Κορινθίας	4	1	2	4	1
Αρκαδίας	2	-	2	2	1
Αργολίδος	2	1	2	2	-
Λακωνίας	3	1	1	4	-
Κυκλάδων	3	1	2	2	1
Λέσβου	-	1	2	6	3
Χίου	1	-	5	2	-
Σάμου	3	-	2	2	-
Δωδεκανήσου	3	-	7	1	-
Ζακύνθου	1	1	1	1	1
Κεφαλληνίας	1	1	4	3	1
Αχαΐας	11	2	8	4	2
Ηλείας	6	2	5	7	1
Μεσσηνίας	-	1	6	5	-
Αιτωλοακαρνανίας	6	1	2	5	1
Φωκίδος	1	-	1	2	2
Λευκάδος	4	2	2	3	-
Κέρκυρας	3	5	16	11	1
Ιωαννίνων	2	-	1	1	3
Θεσπρωτίας	-	-	1	3	-
Πρεβέζης	2	3	6	2	-
Άρτης	1	-	2	1	-
Λαρίσης	1	3	3	4	2
Μαγνησίας	6	3	4	3	1
Φθιώτιδος	2	1	2	2	3
Τρικήλων	2	1	1	1	1
Καρδίτσας	1	1	2	2	-
Ευρυτανίας	-	-	-	1	-
Θεσσαλονίκης	8	3	12	4	2
Σερρών	1	-	-	7	3
Κιλκίς	2	-	-	1	-
Πέλλης	1	1	2	3	-
Ημαθίας	2	1	2	2	2
Πιερίας	1	-	-	3	1
Χαλκιδικής	1	-	-	3	-
Φλωρίνης	2	2	1	2	-
Καστοριάς	1	-	-	-	1
Γρεβενών	-	-	-	1	-
Κοζάνης	1	2	1	4	1
Δράμας	1	1	-	10	1
Καβάλας	1	-	1	6	1
Ξάνθης	3	1	1	-	1
Ροδόπης	1	-	1	2	-
Έβρου	1	1	-	4	2
Ηρακλείου	2	1	6	1	2
Χανίων	1	1	2	1	2
Ρεθύμνης	1	-	1	1	1
Λασιθίου	-	-	3	3	1
Σύνολο Χώρας	227	69	173	182	91

Πίνακας πολιτιστικών κτιρίων και συλλόγων που σχετίζονται με τον τομέα της Μουσικής, Πηγή: Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος: έκθεση αρ. 19., Τόμος VIII, Μέρος 3ο, 1980, σελ.295

3.8. Ο χώρος του οικισμού ως φορέας άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς

Σύμφωνα με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο περί προστασίας των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου. Ειδικότερα, ως άυλα πολιτιστικά αγαθά νοούνται εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού.¹⁹⁷

Η διεθνής Σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς – UNESCO 2003 αποτελεί καθοριστική αναθεωρητική πρόταση για τη σκέψη και τις προοπτικές των οικισμών. Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση το 2006¹⁹⁸ και μέχρι τον Δεκέμβριο του 2022 έχει εγγράψει στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας εννέα (9) στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και ένα (1) στοιχείο στον Κατάλογο Καλών Πρακτικών Διαφύλαξης της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς¹⁹⁹. Συγκεκριμένα, δύο από τα παραπάνω εννέα στοιχεία ανήκουν στον χώρο της μουσικής:

- α) το *ρεμπέτικο*, του οποίου η εγγραφή στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO εγκρίθηκε το 2017 και
- β) η *Βυζαντινή Μουσική / Ψαλτική*, της οποίας η εγγραφή στον ως άνω κατάλογο εγκρίθηκε το 2019 και ο φάκελος υποψηφιότητας προετοιμάστηκε από κοινού με την Κύπρο.

Το 2020, εγκρίθηκε μετ' επαίνων το πρόγραμμα «*Το Πολυφωνικό Καραβάνι, Ερευνώντας, Διαφυλάσσοντας και Αναδεικνύοντας το Πολυφωνικό Τραγούδι της Ηπείρου*» στον Κατάλογο Καλών Πρακτικών Διαφύλαξης της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Πρόκειται για την πρώτη εγγραφή της Ελλάδας στον Κατάλογο Καλών Πρακτικών Διαφύλαξης της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Όπως είναι γνωστό, η προστασία και η ανάδειξη του πολιτιστικού περιβάλλοντος κατέχει πρωτεύοντα ρόλο σε κάθε επίπεδο σχεδιασμού. Μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς και ιδιαίτερα των εκφάνσεών της μέσα στον χώρο της μουσικής, που δεν έχει απτή, υλική διάσταση, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση των οικισμών και στον σχεδιασμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι ανάμεσα στα εκατόν τέσσερα (104) στοιχεία που είναι σήμερα εγγεγραμμένα στο Εθνικό Ευρετήριο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας,²⁰⁰ ένα μεγάλο ποσοστό σχετίζεται με μουσικές δράσεις. Αναφέρονται ενδεικτικά, πέραν των προαναφερόμενων αγαθών που εντάχθηκαν στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO, οι φιλαρμονικές της Κέρκυρας, η λαϊκή κιθάρα, που πρωταγωνίστησε στον χώρο του αστικού λαϊκού τραγουδιού από τις αρχές του 20ού αιώνα, καθώς και πληθώρα δρώμενων όπως πανηγύρια και χοροί, που δεν νοούνται χωρίς μουσική υπόκρουση. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ο κατάλογος περιλαμβάνει, κατά κανόνα, **πολιτιστικά αγαθά που εντοπίζονται στους οικισμούς της χώρας**.

Ειδικότερα, σημειώνεται ότι, μέσα από τον όρο «άυλη πολιτιστική κληρονομιά», οι λαϊκές παραδόσεις, που είναι ζωντανές στο παρόν και επιτελούνται από άτομα, κοινότητες και φορείς,

¹⁹⁷ ν. 3028/2002, ΦΕΚ 153 Α/28.06.2002

¹⁹⁸ ν. 3521/2006, ΦΕΚ 275 Α/ 22.12.2006

¹⁹⁹ <https://unescogreece.gr/>

²⁰⁰ <https://ayla.culture.gr/purpose/>

αναγνωρίζονται ως όψεις της πολιτισμικής τους ταυτότητας, καθώς ο όρος αυτός εκφράζει οικουμενικές αξίες και πρακτικές, χωρίς να φέρει την αρνητική έκφραση άλλων όρων που μελετά η λαογραφία, όπως το φολκλόρ, το λαϊκό, το προβιομηχανικό ή το παραδοσιακό, όροι που συχνά ήταν φορτισμένοι με εθνικές ιδεολογίες.²⁰¹

Επίσης, θα πρέπει να αναγνωριστεί η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία έπαιξε έναν καθοριστικό ρόλο στη διατήρησή της. Οι σύλλογοι αποτελούν ένα είδος κοινότητας φορέων της λαϊκής παράδοσης. Η συλλογική έκφραση χαρακτηρίζει τη δράση πολλών τοπικών συλλόγων, τόσο στον τόπο καταγωγής όσο και στον τόπο εγκατάστασης, με κύριο σκοπό την ενδυνάμωση του γενέθλιου τόπου μέσα από την αναβίωση παραδοσιακών παραστασιακών επιτελέσεων λαϊκών χορευτικών δρώμενων, αλλά και βιωματικών αφηγήσεων και τραγουδιών²⁰². Κατά έναν τρόπο, **ο λαϊκός πολιτισμός είναι αυτός που μπορεί να εκφράζεται και να δημιουργεί πολιτισμό, ανεξάρτητα από τα όρια του χώρου**, αποβλέποντας στην κοινωνική αλληλεγγύη και στην αποτύπωση της συλλογικής μνήμης με σαφή αναφορά στον τόπο. Έχει παρατηρηθεί ότι μέσα από τη μουσική και τον χορό, αναδεικνύονται οι σχέσεις και οι θεωρήσεις που διαμορφώνουν την κοινή πολιτιστική έκφραση διαφόρων περιοχών. Για παράδειγμα, παρατηρούνται κοινές πολιτισμικές εκφάνσεις των περιοχών του Αιγαίου, οι οποίες, αν και διαφοροποιούνται μουσικοκινητικά από τόπο σε τόπο, χαρακτηρίζονται από τον *αυτοσχεδιασμό*, ο οποίος αποτελεί κυρίαρχο χαρακτηριστικό των χορών της Μικράς Ασίας. Αυτό αποδεικνύει ότι ο λαϊκός πολιτισμός, δεν αντιμετώπισε τη θάλασσα του Αιγαίου ως σύνορο²⁰³. Εξάλλου, η λαϊκή παράδοση είναι δυναμική και διαρκώς εξελισσόμενη, μέσα στις συνθήκες κάθε εποχής και με αυτή την έννοια αντικατοπτρίζει με μεγαλύτερη ακρίβεια τον *χώρο του οικισμού*, χωρίς να απαιτείται ο καθορισμός ενός *κοινόχρηστου χώρου*, βάσει εγκεκριμένων ρυμοτομικών σχεδίων.

Εάν η ως άνω κληρονομιά είναι αποτέλεσμα ενός ορθολογικού σχεδιασμού ή ένα τυχαίο γεγονός, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι εκφεύγει των ορίων της πολεοδομικής οργάνωσης των οικισμών. Παραμένει όμως ένα ιδιαίτερο θέμα, που μπορεί να μην νοείται μέχρι σήμερα ως «παραδοσιακού χαρακτήρα», με την έννοια που αποδίδεται στον χαρακτηρισμό «παραδοσιακός οικισμός», αλλά αποτελεί έναν ισχυρό παράγοντα μετασχηματισμού των ιδεών για τους οικισμούς της χώρας, διότι αποτυπώνει την ουσία του *χώρου* των οικισμών, αυτών που μπορούν να αυτοσυντηρηθούν, ακόμα και ενστικτωδώς, ως ζωντανοί οργανισμοί, ανεξαρτήτως ισχυρών ή ανίσχυρων *ορίων*.

---

²⁰¹ Ρ. Κακάμπουρα, *Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα, 2023, σελ.25

²⁰² όπ.παρ. σελ.16,17

²⁰³ όπ.παρ. σελ. 6

Κεφάλαιο 4

Αυτοσχεδιαστικές πρακτικές στον χώρο των οικισμών

Τα προβλήματα των οικισμών δεν εμφανίστηκαν σήμερα. Ήδη, μετά την ισχύ του θεσμικού πλαισίου της 10ετίας του 1980, με το οποίο θεσμοθετήθηκε το όριο οικισμού, ίσως συνδυαστικά με ένα όριο της αυθαίρετης δόμησης, διατυπώθηκε η άποψη ότι «... Η Ελλάδα έχει περί τους 11 χιλιάδες οικισμούς. Σε πάρα πολλούς από αυτούς - και ανεξάρτητα από τη σκοπιμότητα διατήρησής τους ή όχι - γίνονται συνέχεια μικρές ή μεγάλες, δημόσιες ή ιδιωτικές επενδύσεις σε κτίρια και λοιπά έργα. Πολλές από τις επενδύσεις δεν είναι δυνατό να ανασταλούν μέχρις ότου οι 11 χιλιάδες ελληνικοί οικισμοί αποκτήσουν τα ρυθμιστικά τους σχέδια, αν τα αποκτήσουν ποτέ...»²⁰⁴.

Είναι γεγονός ότι η συνέχεια ή η εγκατάλειψη των οικισμών δεν θα ήταν δυνατό να διασφαλιστούν ή να προκληθούν μόνο μέσα από ένα θεσμικό πλαίσιο ή ένα σχεδιασμό. Ωστόσο, είναι φανερό και παραμένει ενθαρρυντικό ότι, παραδοσιακοί οικισμοί, που έλαβαν συστηματικά τη μέριμνα της πολιτείας, κατόρθωσαν, σε διαφορετικό βαθμό ο καθένας και παρά τις όποιες αλλοιώσεις από άλλους παράγοντες, να διατηρήσουν τη μοναδικότητά τους, τουλάχιστον λόγω της ιστορικότητάς τους ή της αρχιτεκτονικής αξίας των κατασκευών τους ή λόγω της θέσης τους μέσα σε προστατευόμενα τοπία και τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

Από μία ευρύτερη θεώρηση, εάν στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, διαπιστώνεται ότι η πληθυσμιακή συρρίκνωση της ελληνικής περιφέρειας, συνοδευόμενη από υψηλές ανισότητες στις ευκαιρίες και τα επίπεδα ανάπτυξης, αποτελεί μία διαχρονική σταθερά για τη χωρική εξίσωση «κέντρο - περιφέρεια»²⁰⁵, αυτό αναμφίβολα έχει αντίκτυπο στον χώρο των οικισμών.

Συνεκτιμώντας στοιχεία των απογραφών που ακολούθησαν την εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου για του οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων, είναι δυνατό να παρατηρήσει ότι ακόμα και σήμερα ένα ποσοστό της τάξης του 23% του μόνιμου πληθυσμού της χώρας, φαίνεται απογεγραμμένο σε οικισμούς κάτω των 2.000²⁰⁶.

Εάν τεθεί υπό αμφισβήτηση ένα οριζόντιο εργαλείο για τους οικισμούς της χώρας, όπως αυτό της οριοθέτησης των οικισμών της δεκαετίας του 1980, τα παραδείγματα που παρατίθενται, επισημαίνουν το γεγονός ότι η ίδια η «ερμηνεία» του θεσμικού πλαισίου, όποιο και εάν είναι αυτό, δεν μπορεί, παρά να αξιολογείται διαρκώς. Η ερμηνεία αυτή δεν θα πρέπει να στέκεται μονοδιάστατα στον ακριβή καθορισμό ορίων. Οι διαφορετικοί τρόποι που «εκτελέστηκε - εφαρμόστηκε» το πλαίσιο αυτό – οι οποίοι δεν ήταν εξαρτώμενοι μόνο από ένα σύστημα σχεδιασμού του χώρου και το ρυθμιστικό του πλαίσιο – αντανακλούν **την επιθυμητή ακρίβεια και τους βαθμούς ελευθερίας που θέτει ή δεν θέτει, το ίδιο το σύστημα,**

²⁰⁴ Α. Αραβαντινός, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Γ' Έκδοση, Αθήνα, 1990, σελ.172

²⁰⁵ Γ. Πετράκος, «Περιφερειακές ανισότητες και περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα», *Αειχώρος*, τ.3, τχ4, 2004, σελ.6-31, <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2004.110>

²⁰⁶ Η εκτίμηση αυτή προκύπτει από τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για την απογραφή του 2021. Συγκεκριμένα, από τους διαθέσιμους Πίνακες των αποτελεσμάτων, επιλέχθηκαν τα στοιχεία του γεωγραφικού επιπέδου 8, το οποίο αντιστοιχεί στους οικισμούς, και στη συνέχεια επιλέχθηκαν οι οικισμοί που παρουσιάζουν μόνιμο πληθυσμό μικρότερο ή ίσο με 2.000 κατοίκους, εξαιρουμένων αυτών που εμπεριέχουν λεκτικά τον όρο Μονή και νησίς. Έτσι προέκυψαν 2.438.132 μόνιμοι κάτοικοι, επί συνόλου 10.482.487 κατοίκων της χώρας. Επίσης, οι οικισμοί με μηδενικό πληθυσμό, φαίνεται να ανέρχονται στους 330 περίπου. Αντιστοίχως τα ποσοστά αυτά εκτιμούνται της τάξης του 25% για το 2011, του 26% για το 2001 και του 28% για το 1991.

διά μέσου του θεσμικού πλαισίου. Η ερμηνεία αυτή του θεσμικού πλαισίου²⁰⁷, ήταν φυσικό να μην ήταν μονοσήμαντη. Ειδικότερα:

- η δυνατότητα να εντάσσονται εντός ορίου οικισμών τα εγκεκριμένα σχέδια πόλης
- ο «κατά το δυνατόν» προσδιορισμός της ενιαίας έκτασης
- οι περιοχές με αραιότερη δόμηση που δύναται να συμπεριληφθούν
- η επιλογή να νοείται ως οικοδομή κάθε κτίσμα ανεξάρτητα της χρήσης του
- η δυνατότητα επέκτασης των ορίων μεσαίων και μικρών οικισμών, εάν αυτά περιορίζονται από εκτάσεις που δεν θα ήταν δυνατό να συμπεριληφθούν εντός ορίου (κατά τα οριζόμενα από το ίδιο διάταγμα)
- η δυνατότητα να υπάρχει ανεξάρτητο τμήμα οικισμού και μετάθεση των ορίων

δεν θα ήταν δυνατό να μην λαμβάνουν διαφορετικές ερμηνείες. Ωστόσο, αν γίνει αντιληπτή η πρόθεση μιας γενικότερης ρύθμισης του ελληνικού χώρου μέσα από το πλαίσιο του ν.1337/1983, η δημιουργία του ως άνω πλαισίου για τους οικισμούς, έθετε τις προϋποθέσεις για να εκτιμηθούν τα δεδομένα, έτσι ώστε να διευκολυνθούν κάποιες κοινωνικές ομάδες. Επίσης, το ίδιο το κράτος με τον τρόπο αυτό, επέτυχε να αναβάλλει την εφαρμογή των εγκεκριμένων σχεδίων, μέχρι την προβλεπόμενη διαδικασία πολεοδόμησης των οικισμών. Με βάση τα παραπάνω, οι πρακτικές που εφαρμόστηκαν θα ήταν δυνατό να θεωρηθούν «αυτοσχεδιαστικές». Το γεγονός αυτό, δεν θα πρέπει να οδηγήσει σε μία «στενή» ερμηνεία των ατελών διοικητικών πράξεων των Νομαρχών. Μία οριακή, πλην όμως νοητή, γραμμή που ενώνει σημεία, είναι εύλογο να μην έχει πάντα προϋποθέσεις εφαρμογής επί του εδάφους. Εξάλλου, η γραμμή αυτή, ουδέποτε θεωρήθηκε από το θεσμικό πλαίσιο μία γραμμή με προϋποθέσεις εφαρμογής, όπως μία ρυμοτομική γραμμή. Εάν καλούμαστε να αξιολογήσουμε το υλικό των οριοθετημένων οικισμών, ως απεικόνιση ορίων, μπορεί να συναντούμε αστοχίες λόγω ανεπαρκών υποβάθρων και σχεδιαστικών ελλείψεων, αλλά ποια επιστημονική θεώρηση θα υιοθετούσε ένα σχεδιασμό που θα στοχεύει στη δημιουργία ενός «φράγματος» που αποκλείει τον οικισμό από τον χώρο που τον περιβάλλει.

Σήμερα, ένας εκ νέου καθορισμός των ορίων του χώρου των οικισμών, θα πρέπει να συμβαδίσει με ένα πραγματικό γεγονός: ότι ο χώρος των οικισμών είναι κατά πολύ διαφορετικός από αυτόν της δεκαετίας του 1980. Η προσέγγιση που εξέλαβε τους οικισμούς ως «ένα θέμα με παραλλαγές», θεωρώντας ότι οι οικισμοί μετά την οριοθέτησή τους θα πολεοδομηθούν, δεν φαίνεται να οδήγησε όλους τους οικισμούς σε προϋποθέσεις πολεοδόμησης. Αυτό, αποτελεί ένα νέο ζήτημα προς επίλυση, το οποίο επιβεβαιώνει ακόμα και σήμερα τη θέση που προαναφέρθηκε και είχε διατυπωθεί από το 1990, δηλαδή ότι «Πολλές από τις επενδύσεις δεν είναι δυνατό να ανασταλούν μέχρις ότου οι 11 χιλιάδες ελληνικοί οικισμοί αποκτήσουν τα ρυθμιστικά τους σχέδια, αν τα αποκτήσουν ποτέ...».

Το παρόν κεφάλαιο, αναγνωρίζει πρακτικές που ακολουθήθηκαν σε περιοχές της χώρας με διαφορετικά χαρακτηριστικά και διαφορετικές επιρροές και προσλαμβάνουσες, με στόχο να αναδειχθούν οι αντιφάσεις και οι προβληματισμοί που ο επικείμενος σχεδιασμός καλείται να αντιμετωπίσει. Οι πρακτικές αυτές εντοπίζονται τόσο στο θέμα της ερμηνείας του θεσμικού πλαισίου, όσο και στον τομέα της εφαρμογής των ορίων επί του εδάφους.

---

²⁰⁷ Ειδικότερα της παρ.1 του άρθρου 4 του από 24.4.85 π.δ/τος, που αναφέρεται στον τρόπο καθορισμού των ορίων, όπως τροποποιήθηκε.

Τα παραδείγματα που επιλέχθηκαν φαίνεται να μην ερμηνεύουν το ως άνω πλαίσιο καταχρηστικά, τόσο στην θεωρία, όσο και στην πράξη. Μέσα από αυτά επιδιώκεται να γίνει άμεσα αντιληπτό το ανομοιογενές πεδίο του *χώρου* των οικισμών της χώρας, το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει ο σχεδιασμός του 21^{ου} αιώνα. Συνειδητά αποκλείστηκαν οικισμοί που εμφανίζουν ιδιαίτερη ένταση ως προς την πληθυσμιακή τους ενδυνάμωση ή υποχώρηση μετά την οριοθέτησή τους, καθώς και οικισμοί που παρουσιάζουν ιδιαίτερη τουριστική ανάπτυξη ή προέρχονται από αγροτικές δομές ή εμφανίζουν χαρακτηριστικά εγκατάλειψης. Η επιλογή αυτή, θέτει, σε θεωρητικό επίπεδο, έναν προβληματισμό ως προς την ανάγκη δημιουργίας διαφορετικών σχεδιαστικών προσεγγίσεων. Επίσης, αποκλείει πρακτικές που εφαρμόζονται από άλλες παράλληλες δράσεις, που στοχεύουν σε σύνολα οικισμών και δεν εντάσσονται σε κάποιο επίπεδο χωρικού σχεδιασμού, αλλά εμπíπτουν σε άλλο νομοθετικό πλαίσιο, όπως αυτές που εντοπίστηκαν στην περίπτωση των οικισμών της Δυτικής Μακεδονίας²⁰⁸, για τους οποίους ενδεικτικό φωτογραφικό υλικό προσαρτάται στο παράρτημα του κεφαλαίου.

Κριτήριο επιλογής των περιπτώσεων των οικισμών που παρουσιάζονται - και οι οποίοι εμφανώς οριοθετήθηκαν με διευρυμένα όρια με πράξεις Νομαρχών - αποτέλεσαν δράσεις που απηχούν στον *χώρο* των οικισμών, διαφοροποιούνται δε ως προς τον τρόπο που αυτές αναπτύχθηκαν και εκφράζονται σήμερα, κατά κανόνα μέσα από «αυτοσχεδιαστικές» πρακτικές, σε μεσαίους οικισμούς, σύμφωνα με την πληθυσμιακή κατηγοριοποίηση του από 24.4.1985 π.δ/τος. Η επιλογή των παραδειγμάτων, αποβλέπει στην αποδυνάμωση της θέωρησης ότι τα *όρια* των οικισμών - ακόμα και εάν αυτά καθορίστηκαν διευρυμένα - αποτέλεσαν καθοριστική παράμετρο για την αλλοίωση του *χώρου* των οικισμών. Αντίθετα, η ερμηνεία και η εκτέλεση του θεσμικού πλαισίου στις περιπτώσεις αυτές, λειτούργησαν ως ένα στοιχειώδες πλαίσιο που παρείχε τις προϋποθέσεις για την *ανάδειξη της ταυτότητας των οικιστικών συνόλων και των οικιστών*, που καταλαμβάνουν τον οριοθετημένο, έστω και ατελώς, γεωγραφικό χώρο ενός ζωντανού και δημιουργικού οικισμού.

4.1. Ο «αυτοσχεδιασμός» στον *χώρο* των οικισμών

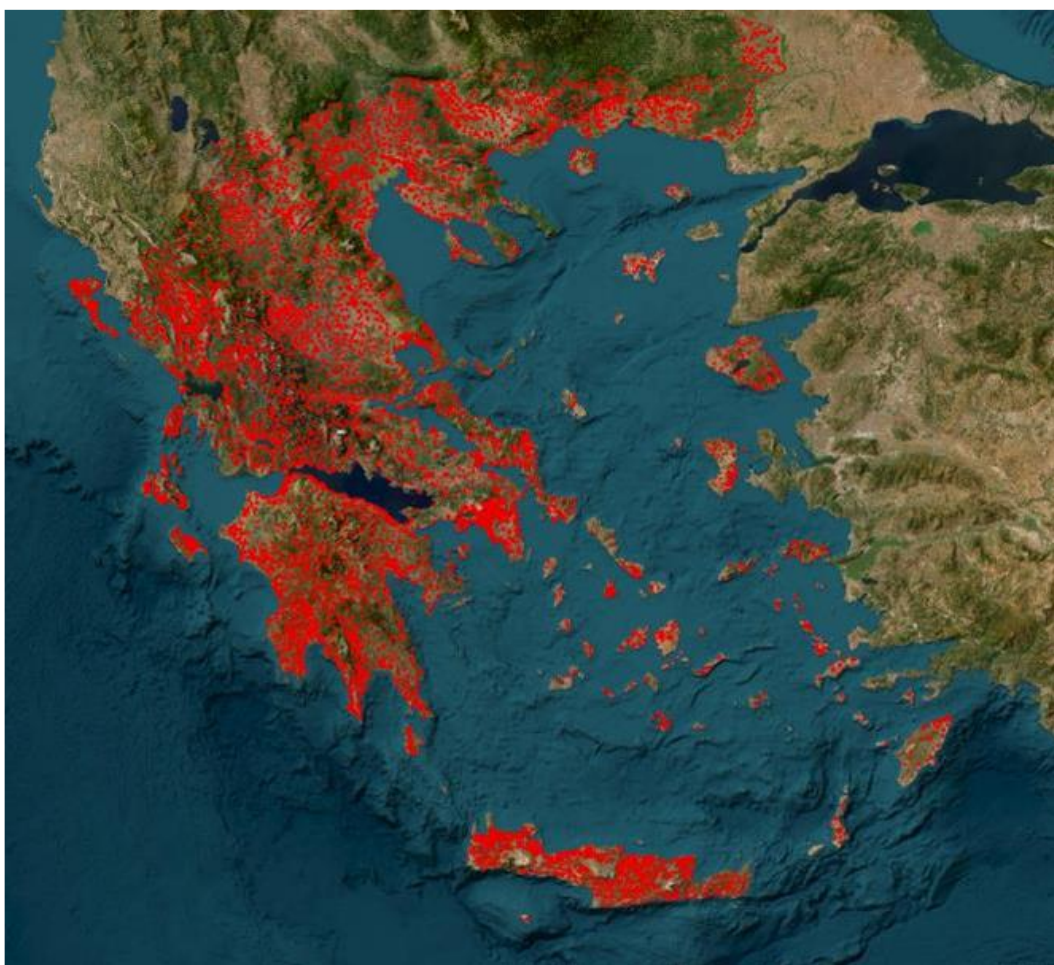
Με τον όρο «αυτοσχεδιασμό» στην παρούσα εργασία, **δεν νοείται οποιαδήποτε πράξη, που εκφράζει την έμπνευση της στιγμής.** Ο όρος χρησιμοποιείται σε αντι-παράθεση με τη μορφή που έλαβε ο «σχεδιασμός» του *χώρου* των οικισμών στο βάθος του 20^{ου} αιώνα, ξεκινώντας από το ν.δ. του 1923, ξεπερνώντας την μεταπολεμική περίοδο που έφτασε μέχρι και τη μεταπολίτευση, καταλήγοντας ουσιαστικά σε ένα θεσμικό πλαίσιο που διαρκεί σχεδόν αυτούσιο μέχρι σήμερα – διαφοροποιημένο κατά κανόνα για λόγους συμμόρφωσης με τις

---

²⁰⁸ Το αυτοτελές γραφείο διευκόλυνσης οπτικοακουστικών μέσων (Film Office) Δυτικής Μακεδονίας, μέλος του Εθνικού Κέντρου Οπτικοακουστικών Μέσων και Επικοινωνίας (ΕΚΟΜΕ), έχει σκοπό την προσέλκυση κινηματογραφικών παραγωγών μέσα από την ανάδειξη των μορφολογικών, ιστορικών και αρχιτεκτονικών ιδιαιτεροτήτων της εν λόγω Περιφέρειας, στο πλαίσιο του ν. 4487/2017 «*Δημιουργία θεσμικού πλαισίου για την ενίσχυση της παραγωγής οπτικοακουστικών έργων στην Ελλάδα*». Η κινηματογραφική Δυτική Μακεδονία, θεωρείται ένα μοναδικό σκηνικό που δύναται να εμπλουτίσει κινηματογραφικά γυρίσματα, προβάλλοντας παραδοσιακούς και εγκαταλελειμμένους οικισμούς της Κοζάνης, της Καστοριάς, της Φλώρινας και των Γρεβενών. Πηγή: <https://filmoffice.pdm.gov.gr/>

αποφάσεις του ΣτΕ - ενταγμένο στους στόχους των πολεοδομικών ανακατατάξεων της δεκαετίας του 1980.

Έχοντας ήδη διανύσει σχεδόν το ένα τέταρτο του 21^{ου} αιώνα, διακρίνει κανείς πως το θεσμικό πλαίσιο προσπαθεί να δημιουργήσει νέες «περιοχές σχεδιασμού»²⁰⁹, ανατρέποντας την ιδέα της «εντός και εκτός σχεδίου» περιοχής²¹⁰, που κυριάρχησε όλα τα χρόνια, όχι μόνο στη συνείδηση των πολιτών, αλλά και στο σύστημα πολεοδομικού σχεδιασμού - όπως κι αν αυτό εφαρμόστηκε στη χώρα μέχρι σήμερα. Ωστόσο, μοιάζει απίθανο να εφαρμοστεί ένα σύστημα απαλλαγμένο από το τις έννοιες της «εντός ή εκτός οικισμού» ιδιοκτησίας. Το όριο του οικισμού θα εξακολουθεί να αποτελεί έναν καθοριστικό παράγοντα για το πολεοδομικό καθεστώς, συμπαρασύροντας το σύστημα Αντικειμενικού Προσδιορισμού Αξιών Ακινήτων²¹¹. Αποτελεί όμως, στον ίδιο βαθμό καθοριστικό παράγοντα για τον χώρο του οικισμού; Εάν ναι, με ποιο τρόπο ο καθορισμός ή μη των ορίων επηρέασε τον χώρο των οικισμών;

Γεωχωρική Απεικόνιση Ζωνών Αντικειμενικού Προσδιορισμού Αξιών Ακινήτων
Μια καταγεγραμμένη ερμηνεία του φαινομένου των οικισμών

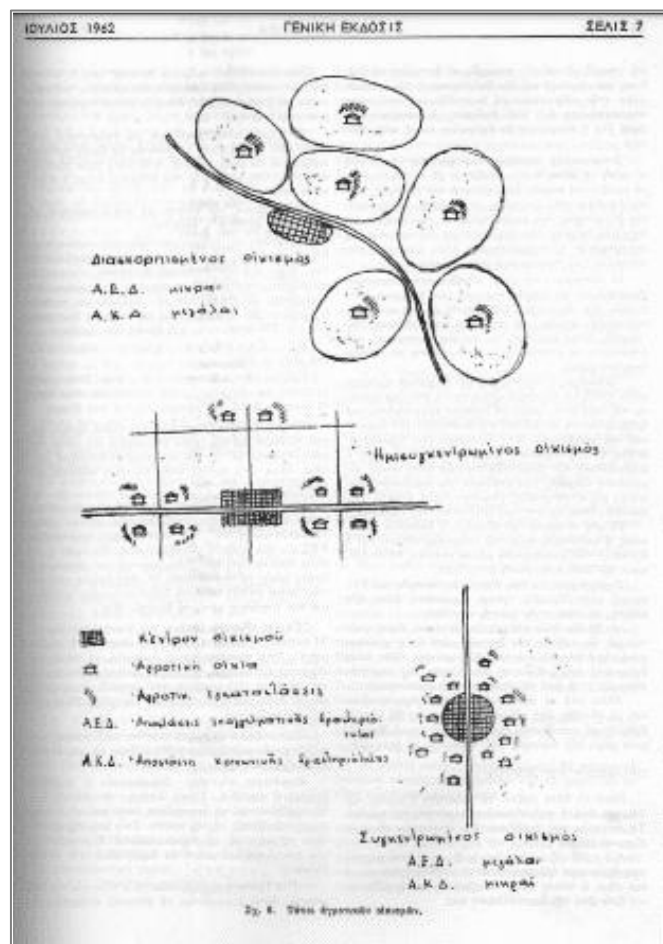
Πηγή: <https://maps.gsis.gr/valuemaps/>

²⁰⁹ Βλ. Οικιστικές περιοχές, Περιοχές παραγωγικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (Π.Ε.Δ.), Περιοχές Προστασίας (Π.Ε.Π.) και Περιοχές με ειδικό νομικό καθεστώς (Π.Ε.Κ.), Περιοχές ελέγχου χρήσεων γης (Π.Ε.Χ.) των Τ.Π.Σ. / Ε.Π.Σ. του άρ.7 του ν.4447/2016, ως ισχύει, ΦΕΚ 241 Α' / 2016

²¹⁰ Βλ. παρ. 2.2.1. Κεφαλαίου 2 αντίστοιχα με τον χώρο της μουσικής, που ανα-διαμορφώνεται αναγνωρίζοντας περιοχές με ευρύτερα όρια

²¹¹ Βλ. Οικονομική Πολιτική του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών, <https://minfin.gov.gr>

Είναι προφανές ότι η διασπορά των οικισμών και ο διαφορετικός τρόπος δημιουργίας τους, οδήγησαν σε ένα ευρύ φάσμα ποιοτήτων και μορφών οικισμών, που εμπεριέχουν, μεταξύ άλλων, τον παράγοντα της **πολιτιστικής πολυμορφίας**. Μια προοπτική επαναξιολόγησης των οικιστικών συνόλων με την σημερινή τους μορφή, μέσα από ένα νέο ρυθμιστικό πλαίσιο των οικισμών, θα μπορούσε να συνεκτιμά την παράμετρο αυτή. Μία πιο εκτεταμένη έρευνα, θα μπορούσε ενδεχομένως να εξετάσει εάν οι οικισμοί **με πληθυσμό 500 -1.000 κατοίκων**, που δεν ήταν παραδοσιακοί, ούτε παραλιακοί, ούτε πόλοι τουριστικού ενδιαφέροντος, ούτε περιαστικοί, ούτε παρουσίαζαν ταχύ ρυθμό ανάπτυξης - κατά τη διατύπωση της αρχικής εξουσιοδοτικής διάταξης του ν.1337/1983 για τους οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων – ωφελήθηκαν από την υπαγωγή τους σε ένα ειδικό καθεστώς «αυτοσχεδιασμού», με αποτέλεσμα τη διαφύλαξη ενός ζωντανού οικιστικού συνόλου ή αποτέλεσαν στην ουσία εκτός σχεδίου περιοχές αυθαιρέτων, με στόχο να ενταχθούν σε ένα καθεστώς, διαφορετικό της εκτός σχεδίου. Στην υπόθεση αυτή, θα μπορούσε ενδεχομένως να συσχετιστεί το γεγονός ότι με το από 24.4.1985 π.δ. αποκλείστηκε ο όρος «αγροτικός οικισμός», παρά το γεγονός ότι οι αγροτικοί οικισμοί, αποτέλεσαν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα έναν από τους κυρίαρχους τύπους οικισμών της υπαίθρου.

Τύποι αγροτικών οικισμών

Σόλων Κυδωνιάτης, «Προσφυγική αγροτική στέγασις και ψυχικό περιβάλλον»,
 Τεχνικά Χρονικά, Γενική Έκδοση, Ιούλι. 1962, τεύχ. 216, σ. 2-9

Πηγή: http://library.tee.gr/digital/techr/1962/techr_1962_216_2.pdf

Σήμερα, ο ελληνικός χώρος συντίθεται πλέον από μετασηματισμένους οικισμούς, που αποτελούν ένα νέο υλικό, που βάσει ενός νέου θεσμικού πλαισίου θα πρέπει να καταγραφεί και να αναλυθεί, να συσχετιστεί, να οργανωθεί και να συνυπάρξει με νέες κοινότητες, που έχουν άλλα χαρακτηριστικά και ποικίλους στόχους και ποιότητες. Το ζητούμενο, ενταγμένο σε στόχους βιώσιμης ανάπτυξης, δεν αποκλείει μεν την ύπαρξη των οικισμών, αλλά τίθεται το ερώτημα εάν μπορεί να προβλέψει κάτι για τον ίδιο τον *χώρο* των οικισμών, μέσα από τη διατύπωση συγκεκριμένων στόχων για τον καθένα και εάν η «πολεοδόμηση» έκαστου οικισμού είναι αναγκαία.

Εάν κανείς επιχειρούσε να καθορίσει τους παράγοντες, ευνοϊκούς ή περιοριστικούς, για τον σχεδιασμό των οικισμών, θέτοντας όρους και στόχους αειφορίας, θα μπορούσε να εστιάσει στο να αναγνωρίσει τα χαρακτηριστικά της περιοχής, όπως:

- η θέση του οικισμού στον χώρο
- εάν υφίσταται ως οργανωμένος οικισμός
- εάν υφίσταται ως «στάσιμος» οικισμός
- το υφιστάμενο οικιστικό περιβάλλον (προβληματικό, χωρίς ταυτότητα)
- εάν διαθέτει κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό (πολιτιστικό ή φυσικό πόρο)
- εάν δέχεται επιρροές του περιαστικού χώρου με πιέσεις αστικοποίησης
- εάν δέχεται επιρροές από δραστηριότητες που ασκούνται σε κοντινή περιοχή
- εάν προβλέπεται να δεχτεί επιρροές από ανώτερο επίπεδο σχεδιασμού
- εάν προσφέρεται ως περιοχή παραθεριστικής κατοικίας
- εάν προσελκύει τουρισμό
- το φυσικό περιβάλλον / μορφολογία
- η δυνατότητα πρόσβασης
- το κτιριακό απόθεμα
- οι αντικειμενικές αξίες γης
- το πώς γίνονται αντιληπτά το «κοινό όφελος» και η «κοινή ωφέλεια».

Κυρίως όμως, λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη του κάθε οικισμού στο πέρασμα του χρόνου, την ιστορία του και τον *ζώντα χώρο* που αυτός καταλαμβάνει, θα πρέπει το θεσμικό πλαίσιο να βρει μια γλώσσα επικοινωνίας με τον τόπο, ώστε η γλώσσα του σχεδιασμού να μπορεί να *κάνει χώρο* και να συμπεριλάβει όλους τους οικισμούς που θα απεικονίσει στον χάρτη.

Ως εκ τούτου, ακόμα και εάν οι παραπάνω συνιστώσες θεωρούνται αυτονόητες, οι όροι και οι στόχοι που θέτει κανείς κατά τον σχεδιασμό, καθορίζουν εάν αυτές θα αναγνωριστούν και σε ποιο βαθμό, όπως επίσης, καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο θα συνεκτιμηθούν, κατά τη λήψη των σχετικών αποφάσεων.

Το αποτέλεσμα μέχρι σήμερα αποδεικνύει ότι το όριο μεταξύ «σημειογραφίας» και «απόδοσης» - με όρους μουσικής - δεν είναι τόσο ξεκάθαρο. Για τον λόγο αυτό, υπάρχουν και τόσο διαφορετικές «εκτελέσεις» του θεσμικού πλαισίου. Εντούτοις, όσο κι αν θεωρηθούν ατελείς οι αποφάσεις των Νομαρχών, αυτό δεν σημαίνει ότι αυτές δεν απέδωσαν επιθυμητά αποτελέσματα σε κάποιες περιπτώσεις. Αν αυτές εξυπηρέτησαν ένα σύνολο προσδοκιών ή συμβάσεων, που οδήγησαν σε «αναπάντεχα» αποτελέσματα, αυτό θα πρέπει να ερμηνευτεί, όχι μόνο μέσα από τους χάρτες και από μετρήσιμα χωρικά δεδομένα. Τα ζεύγη συντεταγμένων *ορίων*, που ρυθμίζουν στείρα ένα εδαφικό τμήμα καθορίζοντας πολεοδομικά μεγέθη,

περιορισμούς δόμησης και επιτρεπόμενες χρήσεις γης, ακόμα κι αν λαμβάνουν υπόψη την υλική πολιτιστική κληρονομιά εντός των ορίων αυτών, είναι αμφίβολο εάν θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια ολοκληρωμένη σχεδιαστική πρόταση για τον χώρο των οικισμών.

Επίσης, εύλογο είναι ότι παραμένει αδιαμόρφωτη μία σχεδιαστική μέθοδος που να λαμβάνει υπόψη της ποιοτικά χαρακτηριστικά των οικισμών. Εντούτοις, θεωρείται αδιαμφισβήτητο ότι, υπάρχει μια δυσκολία στην αναγνώριση των δεδομένων αυτών, καθώς δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο σύστημα καταγραφής, που να επιτρέπει την ανάγνωση, κατανόηση, αναγνώριση, αξιολόγηση και στη συνέχεια αξιοποίηση των στοιχείων αυτών. Η μεγάλη πρόκληση των τελευταίων ετών είναι η χαρτογράφηση των ποιοτικών δεδομένων του τόπου. Μέσα σε αυτά, εντάσσεται και το **ακουστικό τοπίο**, το οποίο διαμορφώνεται από τους ήχους που μπορεί να προέρχονται από τα τραγούδια του τόπου, το γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων, αλλά και από την πανίδα της περιοχής. Οι ήχοι αυτοί, περιοδικοί, συνεχείς, ευχάριστοι ή ενοχλητικοί, πολλές φορές αξίζει να διασωθούν ως αναπόσπαστο στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου, όπως αυτός της φλογέρας “τζαμάρας” και των τραγουδιών. Αξιοσημείωτο είναι πως έχει αναφερθεί ότι μπορεί να αξίζει να διασωθεί και η απόλυτη ησυχία²¹².

Φλογέρα, Μουσείο Ελληνικών λαϊκών οργάνων
Φοίβου Ανωγειανάκη

1 & 2 Ξύλινες τζαμάρες από την Ήπειρο

3 Μπρούτζινη τζαμάρα από την Ήπειρο

4 & 5 Καλαμένιες φλογέρες

Πηγή: <https://www.archaiologia.gr>

Με δεδομένο ότι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αποδίδονται πιο δύσκολα σε μία χαρτογραφική απεικόνιση, επανασυνδεόμενοι με τον χώρο της μουσικής και το θέμα του αυτοσχεδιασμού κατά την ερμηνεία και την εκτέλεση ενός μουσικού έργου, επισημαίνεται η άποψη ότι, ακόμα και μέσα στη δυτική κλασική μουσική παράδοση, που χρησιμοποιεί τη σημειογραφία, η αποκλειστική συγκέντρωση στο μουσικό έργο και ο υποβιβασμός της πράξης της εκτέλεσης, οδήγησε σε σοβαρή παρανόηση του τι πραγματικά λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης του έργου. Αυτή η παρανόηση, επέδρασε στην απόδοση του έργου,

²¹² Α.Βασιλαρά, Έ.Κωνσταντινίδου, «Προσέγγιση απομονωμένων ορεινών περιοχών μέσω της χαρτογράφησης των άυλων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς τους», *10ο Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ-ΕΜΠ, «Έρευνα και δράσεις για την αναγέννηση των ορεινών και απομονωμένων περιοχών»*, Πρακτικά συνεδρίου, Μέτσοβο 2022, σελ. 737

τόσο στους ερμηνευτές - εκτελεστές, όσο και στους ακροατές, επιφέροντας ένα υποδεέστερο και όχι ένα εμπλουτισμένο αποτέλεσμα. Η εκτέλεση, δεν υφίσταται για να παρουσιαστεί το μουσικό έργο, αλλά το έργο υπάρχει, προκειμένου οι ερμηνευτές - εκτελεστές να αποδώσουν κάτι στο κοινό²¹³.

Η οπτική αυτή, ενεργοποιεί μια πιο ανθρωπολογική προσέγγιση των οικισμών, σύμφωνα με την οποία ο οικισμός υπάρχει, προκειμένου οι ερμηνευτές – εκτελεστές ενός σχεδιασμού να αποδώσουν κάτι στο κοινό και όχι στον χάρτη.

Η επιστημονική κοινότητα, ήδη από τη δεκαετία του 1980 έχει απασχοληθεί με την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς - έννοια ευρύτερη του μνημείου - που αναζητά το νόημα στις πολιτισμικές εκφράσεις, είτε αυτές είναι υλικές, είτε άυλες. Ειδικότερα, στους “απλούς” οικισμούς, η πολιτιστική τους ποικιλομορφία, είναι αυτή που ενδεχομένως να μπορούσε να αποδώσει τον χώρο των οικισμών. Εξάλλου, κάθε στοιχείο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, δεν εντάσσεται μόνο σε ένα πεδίο, αλλά είναι δυνατό να εμπεριέχει στοιχεία που σχετίζονται με διαφορετικά πεδία, όπως τις προφορικές παραδόσεις, τις επιτελεστικές τέχνες (χορός, μουσική, λαϊκό θέατρο), τις κοινωνικές πρακτικές και εκδηλώσεις, τις πρακτικές γνώσεις που αφορούν τη φύση και το σύμπαν, την παραδοσιακή χειροτεχνία.

Εντός ενός ρυθμιστικού πλαισίου των οικισμών της χώρας, η κύρωση της Σύμβασης για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά από την Ελλάδα²¹⁴, το 2006, δημιουργεί ενδεχομένως τις προϋποθέσεις να μην επικαλύπτεται ο ανθρωπίνος παράγοντας, από τον δομημένο ή αδόμητο χώρο και τα όρια αυτών, αξιοποιώντας στοιχεία της κληρονομιάς αυτής. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Σύμβαση δίνει έμφαση όχι μόνο στη διεπιστημονική προσέγγιση αλλά και στη συμμετοχική, καθώς ο λόγος της κοινότητας του φορέα ενός στοιχείου, είναι αυτός που εμπλέκεται ενεργά, αλλά και ένα άτομο μπορεί να ανήκει σε περισσότερες από μία κοινότητες. Η κοινότητα δεν προσδιορίζεται από το μέγεθός της ούτε από την θεσμική της υπόσταση. Ο ρόλος των ακαδημαϊκών ερευνητών και της διοίκησης θεωρείται επικουρικός, περισσότερο συντονιστικός παρά άμεσα παρεμβατικός²¹⁵.

Ως εκ τούτου, στο σημείο αυτό, εντοπίζεται το μέτρο του αυτοσχεδιασμού των οικισμών. Οι οικιστές είναι αυτοί που αποτελούν το ζωντανό φαινόμενο του οικισμού και παραδίδουν στο πέρασμα του χρόνου τη συνέχεια ενός στοιχείου, που είναι λογικό να μεταλλάσσεται αντιμετωπίζοντας νέες συνθήκες και συγκυρίες. Ένα φαινόμενο που το θεσμικό πλαίσιο οφείλει να διαφυλάττει, και όχι να περι-ορίζεται στην προστασία του με μοναδικό σκοπό τη διατήρησή του ως μνημείο ή μνημειακό σύνολο.

4.1.1. Οικισμός Άγιος Λαυρέντιος Πηλίου

Ο παραδοσιακός οικισμός του Αγίου Λαυρεντίου επιλέχθηκε διότι από το 2006 αποτέλεσε τη βάση μιας διεθνούς μουσικής κοινότητας, που ιδρύθηκε με την πρωτοβουλία τριών Ελλήνων

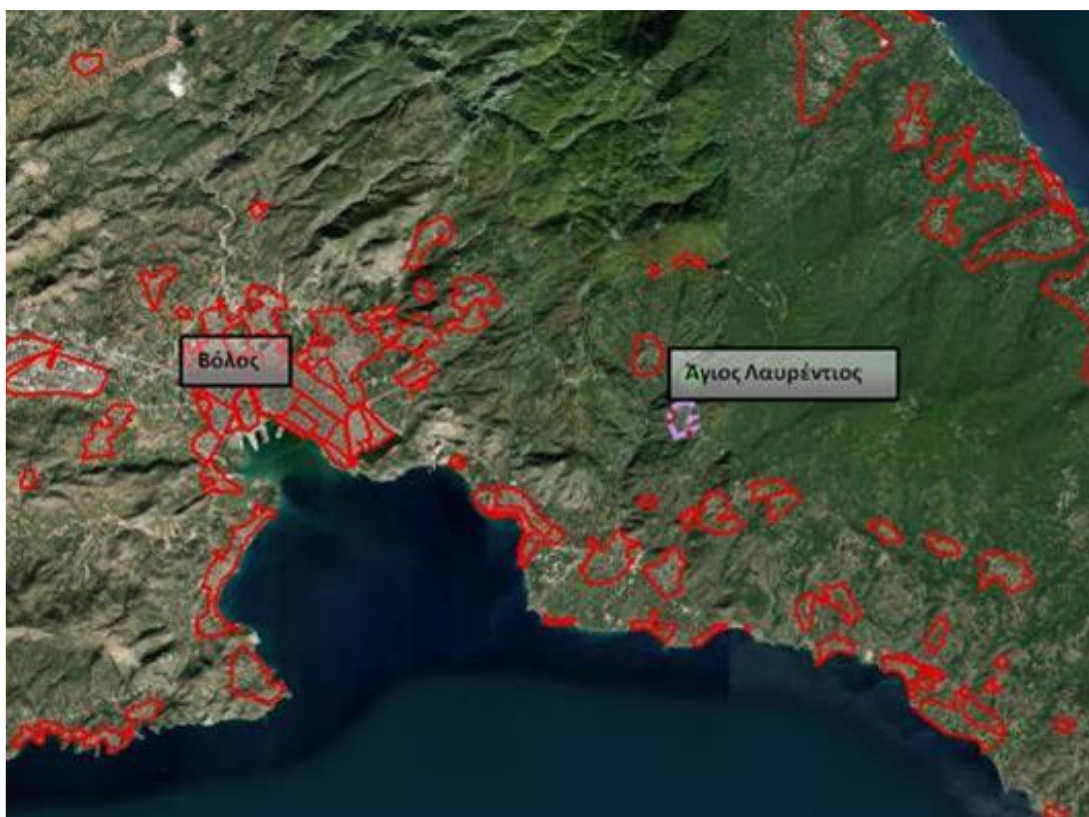
²¹³ M. Silverman, “Musical interpretation: philosophical and practical issues”, *International Journal of Music Education*, 25, 2007, 110, DOI: 10.1177/0255761407079950

²¹⁴ ν. 3521/2006, «Κύρωση της σύμβασης για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς», ΦΕΚ 275 Α' / 22.12.2006

²¹⁵ *Όψεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στη Χίο*, επιμέλεια Σ-Β. Φωτοπούλου, εκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, Αθήνα, 2016, σελ.17-22, πηγή: <https://ayla.culture.gr/category/useful-texts/>

μουσικών²¹⁶: «Το Μουσικό Χωριό», δράση που διοργανώνεται μέχρι σήμερα, μέσω αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας.²¹⁷

Θέση οικισμού Αγίου Λαυρεντίου Πηλίου
Υπόβαθρο: <https://maps.gsis.gr/valuemaps/>

Ο οικισμός του Αγίου Λαυρεντίου, βρίσκεται σε υψόμετρο 600 μέτρων περίπου και αποτελεί έναν εκ των δεκαεννέα οικισμών του Πηλίου που χαρακτηρίστηκαν το 1978 ως παραδοσιακοί.²¹⁸ Στη συνέχεια, το 1980, με προεδρικό διάταγμα²¹⁹ καθορίστηκαν ειδικοί όροι δόμησης για τους οικισμούς του Πηλίου και ο οικισμός του Αγίου Λαυρεντίου συμπεριελήφθη στην ομάδα των οικισμών που διατηρούν τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα με μικρές μόνο αλλοιώσεις. Το 1986, με απόφαση Νομάρχη καθορίστηκαν τα όρια του οικισμού και ο οικισμός κατηγοριοποιήθηκε ως ενδιαφέρων, στάσιμος, συνεκτικός και μεσαίος.²²⁰ Ο πραγματικός πληθυσμός του οικισμού κατά την απογραφή του 1981 ανερχόταν σε 666 κατοίκους²²¹.

²¹⁶ Τα ιδρυτικά μέλη του Μουσικού Χωριού είναι ο Θύμιος Ατζακάς, ο Κώστας Μακρυγιαννάκης και ο Γιώργος Εμμανουήλ Λαζαρίδης

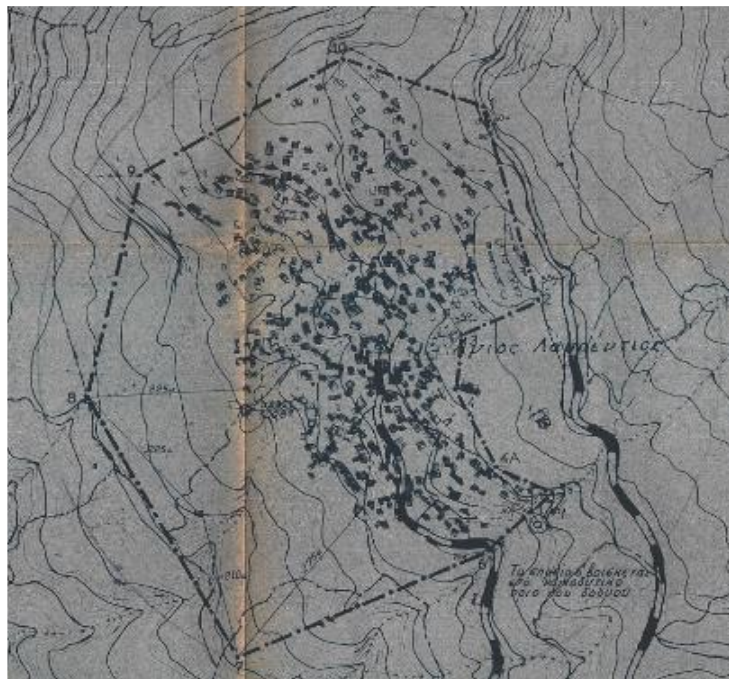
²¹⁷ <https://agioslavrentios.gr/mousiko-chorio/>

²¹⁸ ΦΕΚ 594 Δ' /13.11.1978

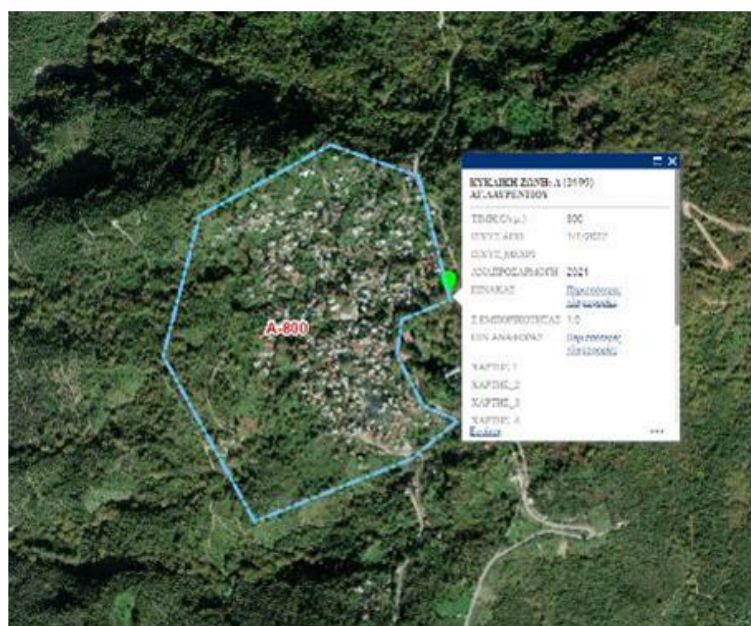
²¹⁹ π.δ. 11.06.1980, ΦΕΚ 374 Δ' /04.07.1980

²²⁰ Αρ. 8211/26.03.1986 απόφαση Νομάρχη Μαγνησίας, Φ.Ε.Κ. 507 Δ' /10.06.1986

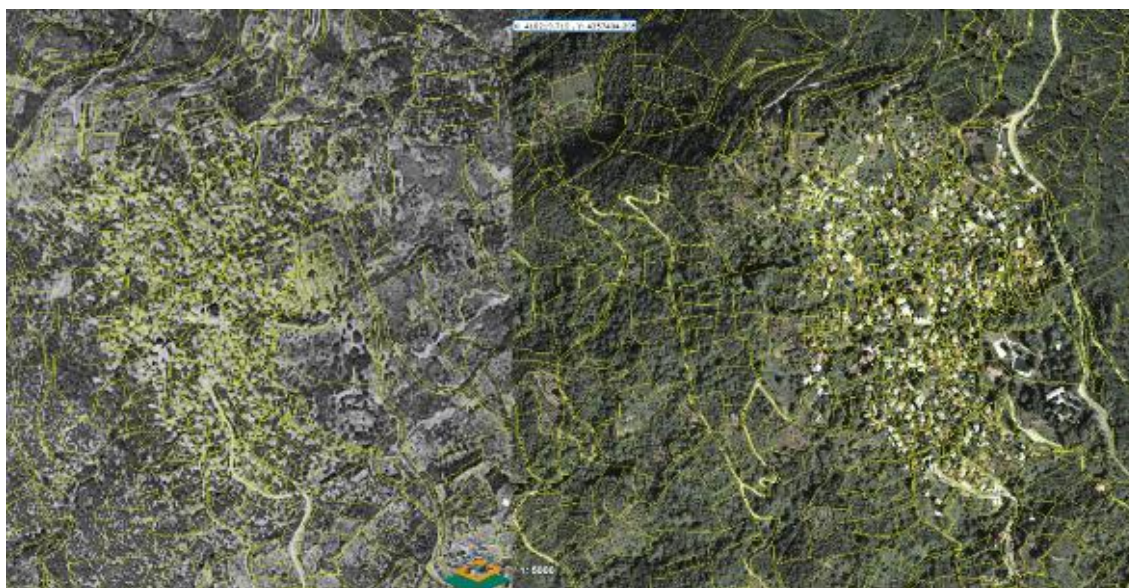
²²¹ ΕΣΥΕ- Πραγματικός Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 5 Απριλίου 1981, Αθήνα, 1982, σελ.143 [ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ - Επαρχία Βόλου - Κοινότης Αγίου Λαυρεντίου (43210500), κάτοικοι 790 - οικισμός Αγίου Λαυρεντίου (43210501), κάτοικοι 666]

Απόσπασμα διαγράμματος οριοθέτησης οικισμού, ΦΕΚ 507 Δ'/1986
 Πηγή: e-poleodomia

Πηγή: <https://maps.gsis.gr/valuemaps/>

υπόβαθρο 1945-1960

υπόβαθρο 2015-2016

Ανάρτηση Κτηματογράφησης

Πηγή: <https://maps.gov.gr/gis/map/>

Η πληθυσμιακή εξέλιξη του οικισμού, μετά την οριοθέτησή του, επιβεβαιώνει την φθίνουσα πορεία τόσο του οικισμού, όσο και της Τοπικής Κοινότητας.

Περιγραφή Πρόγραμμα «Καλλικράτης»	Μόνιμος πληθυσμός 1991	Μόνιμος πληθυσμός 2001	Μόνιμος πληθυσμός 2011	Μόνιμος Πληθυσμός 2021
Τοπική Κοινότητα Αγίου Λαυρεντίου	653	607	517	476
Άγιος Λαυρέντιος	465	367	273	246
Άγιος Απόστολος, ο Νέος*	56	88	98	94
Βροχιά	98	82	101	126
Σερβανάτες	23	20	14	10
* ο οικισμός δεν απογράφεται το 1981				

Πληθυσμιακή εξέλιξη Τοπικής Κοινότητας Αγίου Λαυρεντίου Δ.Ε. Αρτέμιδας, Δήμου Βόλου
Γεωγραφικός Κωδικός οικισμού: 2401040301, Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, <https://www.statistics.gr/>

Εντός των ορίων του οικισμού, πλήθος μεμονωμένων κτισμάτων έχουν κηρυχθεί ως έργα τέχνης και ιστορικά διατηρητέα μνημεία, συμπεριλαμβανομένων και έξι κοινοτικών κρηνών, οι οποίες αποτελούν αξιόλογα και αντιπροσωπευτικά δείγματα λαϊκής αρχιτεκτονικής και είναι στενά συνδεδεμένες με την κοινωνική ζωή του χωριού λειτουργώντας ως χώροι συνάθροισης και κοινωνικής επαφής των κατοίκων.²²² Επίσης, θα πρέπει να συνεκτιμηθούν και οι διατάξεις

²²² Με υπουργικές αποφάσεις από το Υπουργείο Πολιτισμού τελούν υπό προστασία: η οικία Πέτρου Μίλλερ, (Φ.Ε.Κ. 242/Β/02.05.1985), το αρχοντικό Γεώργιου Σίνη (Φ.Ε.Κ. 425/Β/10.07.1985), το αρχοντικό Γκλαβάνη (Φ.Ε.Κ. 449/Β/18.7.1985) και η οικία Αναγνωστοπούλου (ΦΕΚ 355/ΑΑΠ/14.08.2007). Επίσης, προστατεύονται: η κρήνη Παπαδάκη (ΦΕΚ 449/Β/18.07.1985), η μαρμάρινη νεοκλασική βρύση με λεοντοκεφαλές που βρίσκεται στην κεντρική πλατεία του χωριού (ΦΕΚ 663/Β/01.11.1985), η βρύση "Μακρίνας" κοντά στον περίβολο του ναού του Αγίου Δημητρίου (ΦΕΚ 663/Β/01.11.1985), η Βρύση

του ν.3028/2002 «Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς».²²³

Μεταξύ των φορέων που διαχειρίζονται και διατηρούν την ως άνω πλούσια πολιτιστική κληρονομιά, σημαντική δράση σημειώνει ο Αναπτυξιακός Σύλλογος του Αγίου Λαυρεντίου, ο οποίος ιδρύθηκε το 2009, αναπληρώνοντας το παλιότερο Γυναικείο Σύλλογο Ανάπτυξης Αγίου Λαυρεντίου²²⁴. Ως στόχος του συλλόγου, αναφέρεται η ενίσχυση της πολιτιστικής, κοινωνικής, οικονομικής και τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής, μέσα από δράσεις που αναδεικνύουν την ιδιαίτερη ιστορική κι αρχιτεκτονική ταυτότητα του οικισμού, ενισχύουν την κοινωνική συνοχή, συμβάλλουν στην βελτίωση της καθημερινότητας των κατοίκων και προωθούν την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής με σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον και στο οικιστικό τοπίο. Η επιδίωξη των στόχων του Συλλόγου, η οποία πραγματοποιείται, τόσο μέσω της στενής συνεργασίας με τους κατοίκους της περιοχής, όσο και της συνεργασίας με άλλους συλλόγους ή φορείς πολιτισμού, κρατικούς οργανισμούς και την τοπική αυτοδιοίκηση, αντανακλάται και στο γεγονός ότι ο σύλλογος αποτελεί βασικό μέλος της οργανωτικής ομάδας της πρωτοβουλίας «Open Village/Ανοικτό Χωριό».

Σήμερα, σχεδόν 650 χρόνια μετά τους πρώτους μοναχούς, ο Άγιος Λαυρέντιος παραμένει ένα χωριό με αυτοδύναμη κοινωνική ζωή, ενώ η συντηρημένη αρχιτεκτονική των κτιρίων, το πλούσιο δίκτυο των καλύτερων, η πλήρης απουσία αυτοκινήτων και η φυσική του θέση μέσα σε πυκνό δάσος κυπαρίσσι, ελιάς και ελιάς, δημιουργούν την αίσθηση ενός τόπου που παραμένει αμετάβλητος με το πέρασμα των αιώνων.

Άποψη οικισμού Άγου Λαυρέντιου Πηλίου

Πηγή: <https://agioslavrentios.gr/to-chorio-mas/i-istoria-tou-choriou/>

Το «Μουσικό Χωριό» αποτελεί μία καλλιτεχνική κοινότητα που η πορεία της βασίζεται σε ένα πολυσυλλεκτικό μοντέλο καλλιτεχνικής συμβίωσης, που γεννήθηκε και ωρίμασε στον Άγιο Λαυρέντιο Πηλίου. Εντάσσει μέσα στο ελληνικό μουσικό γίγνεσθαι μουσικά εργαστήρια και σεμινάρια από διεθνείς εισηγητές, με στόχο τη δημιουργία μίας αναπτυσσόμενης κοινότητας αλληλοϋποστηριζόμενων καλλιτεχνών, τόσο σε επίπεδο συλλογικής μουσικής εκτέλεσης, όσο και παραγωγής και διανομής καλλιτεχνικού υλικού. Η συμμετοχή μεγάλου αριθμού καλλιτεχνών των παραστατικών τεχνών, της μουσικής και της εκπαίδευσης, αλλά και σπουδαστών και εθελοντών, αναδεικνύουν τον θεσμό, ο οποίος εντάσσεται και δίνει ζωή στον χώρο του οικισμού. Η προσέγγιση της συγκεκριμένης κοινότητας, εντάσσει θεματικές, που θεωρεί ότι αποβλέπουν σε ευρείες και ουσιαστικές προσεγγίσεις της μουσικής τέχνης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση σε πρωτότυπους τομείς, που δεν έχουν ενσωματωθεί

"Σούπια" κοντά στο αρχοντικό Γκλαβάνη (ΦΕΚ 663/Β/01.11.1985), η Βρύση "Τσιαχτή" πάνω από την κεντρική πλατεία (ΦΕΚ 663/Β/1.11.1985) και η βρύση "Σκουρδομύτη" πάνω από την κεντρική πλατεία προς το Δημοτικό Σχολείο (ΦΕΚ 663/Β/01.11.1985).

²²³ ν. 3028/2002, άρθρο 2, παρ.α, ΦΕΚ 153 Α'/28.06.2002

²²⁴ <https://www.agioslavrentios.com/>

ακόμη στα ελληνικά προγράμματα μουσικών σπουδών.²²⁵ Η συνεργασία των επισκεπτών με την τοπική κοινότητα και η ομαλή συνύπαρξη των δράσεων, αφομοιώνονται στην ιστορία του χωριού και στις σύγχρονες δραστηριότητες στον χώρο του, μέσω της υλοποίησης του «μουσικού χωριού».²²⁶

Αφίσα εκδηλώσεων «Μουσικού Χωριού» 2023

Πηγή: <https://agioslavrentios.gr/mousiko-chorio/>

Παρότι ο οικισμός είναι προϋφιστάμενος του 1923, δεδομένου ότι ο χαρακτηρισμός του ως παραδοσιακού δεν συνεπάγεται τον καθορισμό ορίων, ο οικισμός οριοθετήθηκε με απόφαση Νομάρχη ως οικισμός κάτω των 2.000 κατοίκων. Το ΣτΕ²²⁷ έκρινε πως η Διοίκηση είχε υποχρέωση να ανακαλέσει ένα σύνολο νομαρχιακών πράξεων οριοθέτησης οικισμών του Πηλίου και να κινήσει τη διαδικασία για την οριοθέτηση και, συντρεχούσης περιπτώσεως, την πολεοδόμησή τους με προεδρικό διάταγμα, μεταξύ των οποίων και τη νομαρχιακή απόφαση που προαναφέρθηκε για τον εν λόγω οικισμό. Επίσης, έκρινε ότι δεν τίθεται ζήτημα εφαρμογής διατάξεων περί επανέγκρισης με προεδρικό διάταγμα,²²⁸ ρυθμίσεων που είχαν θεσπισθεί αναρμοδίως με πράξεις άλλων οργάνων της Διοικήσεως «.. υπό την προϋπόθεση ότι εγκρίνονται ως έχουν εφόσον μετά από διαπίστωση της αρμόδιας Υπηρεσίας της Περιφέρειας προκύπτει ότι είναι δυνατή η επανέγκριση του σχεδίου ως έχει», δεδομένου ότι στην προκειμένη περίπτωση, κατά διαπίστωση της Διοικήσεως, οι επίμαχες νομαρχιακές πράξεις οριοθέτησης των οικισμών του Πηλίου δεν αποδίδουν τα πραγματικά όρια των οικισμών αλλά πολύ ευρύτερα.

Οι σκέψεις αυτές, βρίσκουν έρεισμα στη διαπιστωτική πράξη της διοίκησης. Ως εκ τούτου, αποτελεί κρίσιμο ζήτημα η πράξη αυτή, διότι υπό το ισχύον σήμερα θεσμικό πλαίσιο, θα καθορίσει τα όρια του οικισμού βάσει συντεταγμένων. Ωστόσο, στο μέτρο που η διαπίστωση αυτή θεωρητικά θα ήταν δυνατό να προκύψει από στοιχεία που δεν αναφέρονται μόνο στο

²²⁵<https://www.music-village.gr/>

²²⁶ <https://agioslavrentios.gr/drastiriotites/>

²²⁷ ΣτΕ 1268/2019/ Τμήμα Ε΄

²²⁸ ν. 3937/2011, άρθρο 30, παρ.1, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 22 παρ. 2, περ. β΄ του ν. 4258/2014, ΦΕΚ 94 Α΄/2014

δομημένο περιβάλλον, αλλά στον χώρο που καταλαμβάνει ο οικισμός, τα όρια αυτά θα μπορούσαν να καταλάβουν ευρύτερες εκτάσεις. Επίσης, το γεγονός ότι η διοίκηση έχει επιβεβαιώσει, μέσω των οικονομικών της υπηρεσιών, ότι η αξία της γης είναι ενιαία εντός οριοθετημένης από τον Νομόρχη έκτασης, το θέμα, αποκτά μεγαλύτερες διαστάσεις. Ως εκ τούτου, πολλές απόψεις θα μπορούσαν να διατυπωθούν για την ασφάλεια δικαίου που αποπνέουν οι διοικητικές πράξεις οριοθέτησης των οικισμών.

Επιπλέον όμως, θα ήταν δυνατό να διαπιστωθούν και τα ακόλουθα:

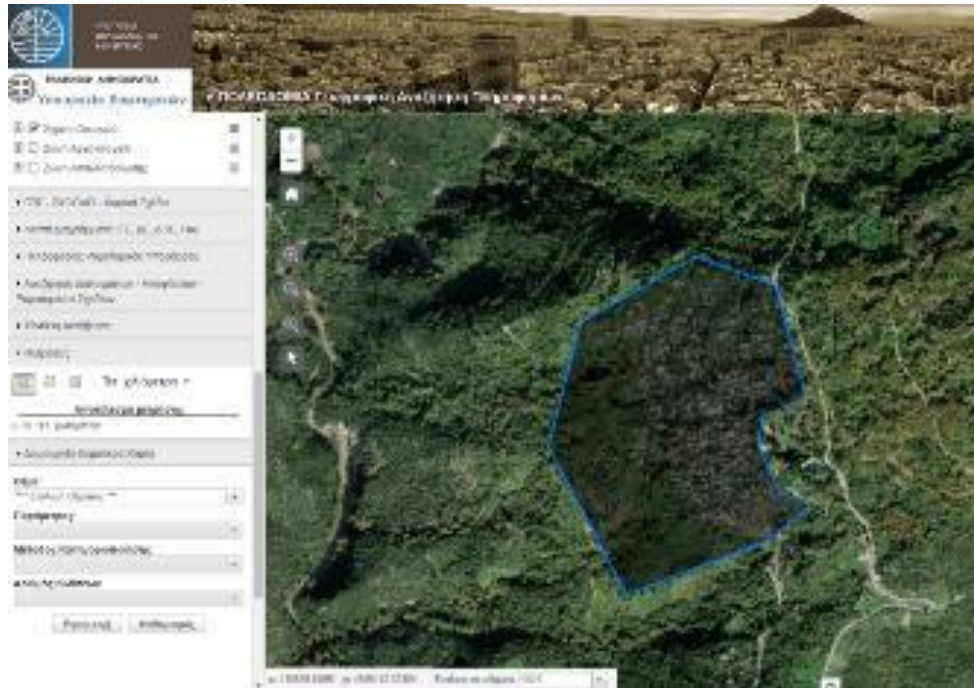
- Ο οριοθετημένος οικισμός καταλαμβάνει έκταση της τάξης των 0,39 τ.χλμ., δηλαδή ίδια περίπου έκταση με αυτή που καταλαμβάνουν μαζί ο Εθνικός Κήπος, ο κήπος του Ζαπτείου, του οικοδομικού τετραγώνου που καταλαμβάνουν ο αρχαιολογικός χώρος του ναού του Ολυμπίου Διός, οι αθλητικές εγκαταστάσεις του και ο ιερός Ναός Αγίας Φωτεινής, έκταση της τάξης των 0,42 τ.χλμ., όπως προκύπτει από την παρακάτω εικόνα.

Απεικόνιση έκτασης 0,42 τ.χλμ. στην Αθήνα

Πηγή: e-poleodomia

- Ακόμα και σήμερα, η έκταση αυτή δεν διαθέτει εγκεκριμένο οδικό δίκτυο βάσει ρυμοτομικού σχεδίου, η δόμησή της εξακολουθεί να φέρει τα χαρακτηριστικά μιας παραδοσιακά οργανωμένης οικιστικής κοινότητας, εντός ενός ευρύτερου φυσικού περιβάλλοντος ιδιαίτερου κάλλους, χωρίς να το προσβάλει και να του επιτίθεται.

Απεικόνιση έκτασης 0,39 τ.χλμ. οριοθετημένου οικισμού Αγίου Λαυρεντίου

Πηγή: e-poleodomia

- Η οριοθέτηση του οικισμού, μέσω της απόφασης του Νομάρχη, απέτρεψε ενδεχομένως τη διάχυση της δόμησης, ιδίως προς τα ανατολικά, καθώς διεκόπη μία διαδικασία διαρκών διαπιστωτικών πράξεων των αρμοδίων υπηρεσιών που θα βεβαίωναν την θέση ιδιοκτησιών εντός οικισμού. Η «πολεοδόμηση» του οικισμού κατά το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, δεν είναι βέβαιο ότι θα μπορούσε να αποδώσει καλύτερα αποτελέσματα, εάν δεν διασφάλιζε ότι ο ίδιος ο χώρος του οικισμού, δεν θα επέτρεπε την αλλοίωσή του.
- Ο ανθρώπινος παράγοντας, εξακολουθεί να δημιουργεί έναν σύγχρονο πολιτισμό, σε μια περιοχή που ο σύγχρονος άνθρωπος δυσκολεύεται πλέον να διαβεί για μεγάλο χρονικό διάστημα, όσο και εάν ο χώρος του οικισμού θεωρείται επιστημονικά ότι διαθέτει μεγάλη αισθητική, αρχιτεκτονική ή ιστορική αξία και παραμένει σχετικά αναλλοίωτος.

Ως εκ τούτου, τυχόν διαπιστώσεις επί των ορίων των οικισμών, είναι αμφίβολο εάν μπορούν μονοδιάστατα να αξιολογούνται, δηλ. ως γεωγραφικά όρια και μόνον. Εξάλλου, τα όρια αυτά δεν είναι σαφές με ποια κριτήρια θεωρήθηκαν διευρυμένα γενικώς, πέρα από την απόδοσή τους στα χαρτογραφικά υπόβαθρα. Το θεσμικό πλαίσιο για τους οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων, έδωσε πιθανόν τη δυνατότητα να δημιουργηθούν κοινόχρηστοι «μη εγκεκριμένοι» χώροι, αλλά παράλληλα αυτοί οι χώροι, σε περιπτώσεις που ερμηνεύτηκαν και εφαρμόστηκαν εντασσόμενοι αρμονικά στο σύστημα του ευρύτερου χώρου, χωρίς να ανατρέπουν την ισορροπία του δυναμικού της ευρύτερης περιοχής, είναι οι κινητήριες δυνάμεις που ενήργησαν για τη διατήρηση του χώρου του οικισμού. Με αυτή την οπτική, η ακυρωμένη πράξη του Νομάρχη, συνδυαστικά με το προστατευτικό πλαίσιο της περιοχής και την ερμηνεία που αποδόθηκε σε αυτό από τους ίδιους του οικιστές, αποτέλεσε μία πράξη ουσιώδους προσέγγισης του χώρου του οικισμού, που απώθησε την εγκατάλειψη ενός στάσιμου οικισμού από τους κατοίκους του.

*«-Ποιός θα μπορούσε να είναι ο ρόλος της μουσικής και της τέχνης σε ένα ελληνικό τουριστικό προϊόν;»
- (Κ.Μακρυγιαννάκης)*

«Να του προσδίδει ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα, να έχει ταυτότητα και να δίνει χώρο σε διαδράσεις».

Θ. Παπαδημόπουλος, «Μουσικό Χωριό & Άγιος Λαυρέντιος Πηλίου: Διεθνές φεστιβάλ σε ένα χωριό»,
Πηγή: <https://www.epixeiro.gr/>, τελευταία ενημέρωση 04.07.2017

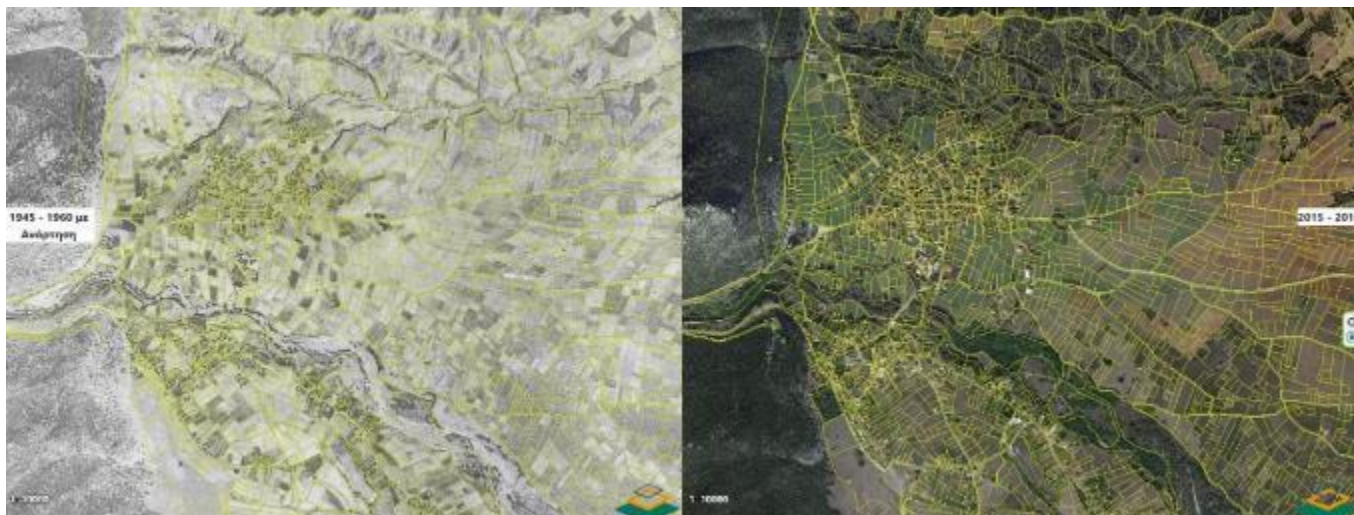
4.1.2. Οικισμός Καστέλλια Φωκίδας

Τα Καστέλλια αποτελούν, σύμφωνα με το Πρόγραμμα «Καλλικράτης» τον μοναδικό οικισμό της Τοπικής Κοινότητας Καστελλίων της Δημοτικής Ενότητας Γραβιάς του Δήμου Δελφών της Περιφερειακής Ενότητας Φωκίδας. Έως το 2010 ανήκε στην τέως επαρχία Παρνασσίδος. Βρίσκεται σε υψόμετρο 450μ. στον οδικό άξονα Λαμίας - Άμφισσας - Ναυπάκτου, βόρεια της Άμφισσας, στα όρια της Π.Ε. Φωκίδας με την Π.Ε. Φθιώτιδας και απέχει 40 χλμ. περίπου από τη Λαμία και 35 χλμ. από την Άμφισσα.

Ο οικισμός επιλέχθηκε λόγω της δράσης του προοδευτικού συλλόγου «Τα Καστέλλια», ο οποίος λειτουργεί στην Αθήνα. Οι δράσεις του συλλόγου ξεκινούν το 1951. Στους σκοπούς του, περιλαμβάνονται, η μελέτη και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος του τόπου, η αποκάλυψη και διάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνδυασμό με περαιτέρω ανάπτυξη του πολιτιστικού επιπέδου και την οργάνωση της ψυχαγωγίας και επιμόρφωσης του λαού και της νεολαίας του τόπου.

υπόβαθρο 1945-1960

υπόβαθρο 2015-2016

Ανάρτηση Κτηματογράφησης

Πηγή: <https://maps.gov.gr/gis/map/>

Ο οικισμός φαίνεται ως οριοθετημένος με απόφαση Νομάρχη από το 1989²²⁹. Ωστόσο, το διάγραμμα της απόφασης Νομάρχη δεν συνδημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ. Το γεγονός αυτό τον καθιστά **«ανυπόστατο»**²³⁰. Σύμφωνα με την εν λόγω απόφαση, ο οικισμός οριοθετήθηκε ως κάτω των 2.000 κατοίκων και χαρακτηρίστηκε συνεκτικός, μεσαίος, αδιάφορος και φθίνοντας. Οι γενικοί όροι δόμησης καθορίστηκαν ως εξής:

- Για το συνεκτικό τμήμα, ελάχιστο εμβαδόν αρτιότητας 800τ.μ. και ελάχιστο πρόσωπο 15 μέτρα
- Για το υπόλοιπο τμήμα του οικισμού, η αρτιότητα αυξάνεται, με ελάχιστο εμβαδόν 800τ.μ. και ελάχιστο πρόσωπο 18 μέτρα.
- Κατά παρέκκλιση θεωρούνται άρτια τα οικόπεδα με όποιο εμβαδόν είχαν στις 3.5.1985, ημερομηνία δημοσίευσης του από 24.4.85 π.δ/τος.

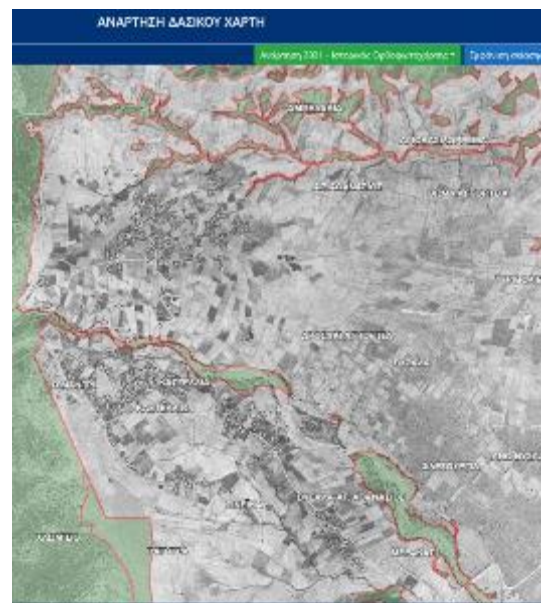
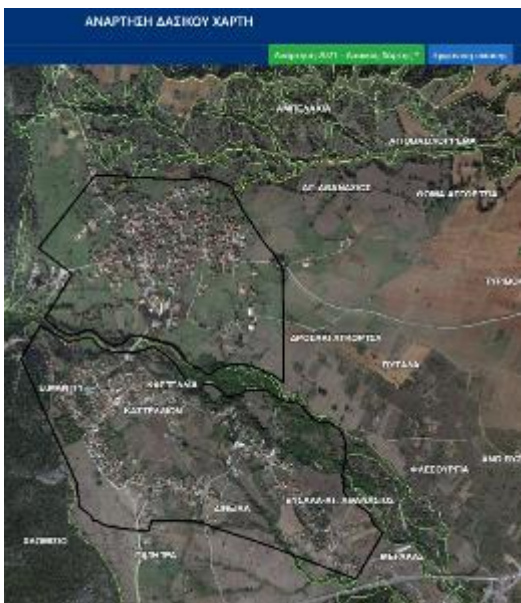
Επίσης, προβλέπονται σχετικές διατάξεις, ώστε πριν από οποιαδήποτε κατάτμηση οικοπέδων εντός των ορίων του οικισμού, να εξασφαλίζεται η συνέχεια των υπαρχόντων κοινοχρήστων χώρων και η δημιουργία νέων, κατά τα οριζόμενα στο από 24.4.1985 ΠΔ. Επίσης, προβλέπεται το ελάχιστο πλάτος των δρόμων στα 6.0 μέτρα. Τέλος, γίνεται σαφή αναφορά στα οικόπεδα άνω των 2.000 τ.μ., τα οποία εφόσον παραχωρούν εκτάσεις για τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων, οι εκτάσεις αυτές θα φθάνουν μέχρι τα όρια του γηπέδου και θα επικοινωνούν με άλλο υφιστάμενο κοινόχρηστο χώρο.

²²⁹ Απόφαση Νομάρχη 3755/88/27.3.1989, ΦΕΚ 288 Δ'/16.05.1989

²³⁰ Πάγια νομολογία του ΣτΕ

Διάγραμμα οριοθέτησης, μη δημοσιευμένο στο ΦΕΚ
 Πηγή: e-poleodomia

Απόσπασμα ανάρτησης Δασικού Χάρτη
 Πηγή: <https://gis.ktimanet.gr/gis/forestfinal>

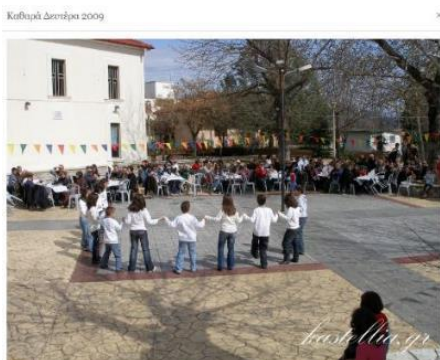
Ο οικισμός, που είναι προϋφιστάμενος του 1923, εμφανίζεται κατά τις απογραφές του 1928 και του 1940 ως στάσιμος, με πληθυσμό που κυμαίνεται, βάσει των απογραφών αυτών, από 1.066 -1.078 κατοίκους. Πριν την οριοθέτηση του οικισμού, κατά την απογραφή του 1981, ο πληθυσμός της Κοινότητας Καστελλίων ανερχόταν στους 479 κατοίκους.

Περιγραφή Πρόγραμμα «Καλλικράτης»	Μόνιμος πληθυσμός 1991	Μόνιμος πληθυσμός 2001	Μόνιμος πληθυσμός 2011	Μόνιμος Πληθυσμός 2021
Τοπική Κοινότητα Καστελλίων	689	549	523	422
Καστέλλια	689	549	523	422

Πληθυσμιακή εξέλιξη Τοπικής Κοινότητας Καστελλίων, Δ.Ε. Γραβιάς, Δήμου Δελφών, Π.Ε. Φωκίδας
Γεωγραφικός Κωδικός οικισμού: 3101030501, Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, <https://www.statistics.gr/>

Σύμφωνα με τα αναρτημένα στοιχεία στη διαδικτυακή πύλη των συλλόγων, οι Καστελλιώτες αν και εμφανίζονται στην απογραφή του 1991 με πληθυσμό (de facto)²³¹ 779 κατοίκους, οι εκ καταγωγής ανέρχονται στους 2.500, οι οποίοι είναι διασκορπισμένοι και εγκατεστημένοι στην Αθήνα, τον Πειραιά, τη Θεσσαλονίκη, τη Λαμία, την Άμφισσα τον Βόλο την Πάτρα και τη Λάρισα. Αναφέρουν επίσης παροικία των Καστελλιωτών της Αυστραλίας, του Καναδά και της Αμερικής. Ανεξάρτητα από τις διοικητικές μεταβολές που σημειώνονται από το 1835 μέχρι σήμερα, ο οικισμός, αναφέρεται ότι το χωριό διαθέτει σύγχρονο Κοινοτικό Γραφείο, Αγροτικό Ιατρείο εξοπλισμένο, Διτάξιο Δημοτικό Σχολείο (το οποίο όμως πλέον δεν λειτουργεί), Κρατικό Παιδικό Σταθμό με δυνατότητα φιλοξενίας 25 παιδιών, τρεις χώρους με παιδικές χαρές και γήπεδα μπάσκετ και ποδοσφαίρου, Ξενώνα 5 δωματίων, Τράπεζα Αίματος. Ακόμη διαθέτει Μουσείο με αρχαιολογικά, μεσαιωνικά και νεώτερα ευρήματα και εκθέματα, ως επίσης και πλούσια Βιβλιοθήκη.

Επίσης, η διαδικτυακή πύλη των Καστελλίων αναφέρει ότι, στον Προοδευτικό Σύλλογο «Τα Καστέλλια» είναι εγγεγραμμένοι όλοι οι Καστελλιώτες. Το χωριό διαθέτει Πολιτιστικό και Αθλητικό Σύλλογο και Σύλλογο Γυναικών. Στη διαδικτυακή πύλη έχουν αναρτηθεί τα φύλλα των «Καστελλιωτικών Νέων», εφημερίδα που εκδίδεται από το 1963, καθώς με πρωτοβουλία των συλλόγων έχουν ψηφιοποιηθεί όλα τα φύλλα της. Αξιοσημείωτο είναι ότι η πύλη φιλοξενεί «εκθέματα εικόνων και ήχων», προκειμένου να διατηρηθούν τα τεκμήρια της ιστορίας και της πολιτιστικής ταυτότητας του χωριού. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο ηχητικό υλικό, πέρα από τη μουσική παράδοση των Καστελλίων Φωκίδας και το οικογενειακό γλέντι, η διαδικτυακή πύλη έχει συμπεριλάβει «Τζιτζίκια ένα Αυγουστιάτικο μεσημέρι» και το «Τρεχούμενο νερό». Από τα ενδεικτικά εκθέματα, που παρατίθενται στο Παράρτημα Γ, χρονογραφείται ο χώρος του οικισμού και οι τάσεις αστικοποίησής του.

Πηγή: <https://www.kastellia.gr/>

²³¹ Σύμφωνα με την από 01.08.2012 ανακοίνωση της ΕΛΣΤΑΤ, ο de facto πληθυσμός αφορά στον αριθμό των ατόμων, ανεξαρτήτως υπηκοότητας, που κατά την ημερομηνία αναφοράς της απογραφής, βρέθηκαν για οποιαδήποτε αιτία, είτε αυτά διέμεναν μόνιμα είτε βρέθηκαν εκεί προσωρινά ή τυχαία

4.1.3. Οικισμός Μοναστηράκι Δράμας

Ο οικισμός επιλέχθηκε λόγω της εγγραφής του στοιχείου «*Αράπηδες Μοναστηρακίου Δράμας*» στον Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πόρου, ο οικισμός απέχει 5χλμ βόρεια της Δράμας και αριθμεί 750 περίπου κατοίκους, πολλοί από τους οποίους εργάζονται στην εξόρυξη και την κατεργασία των μαρμάρων της περιοχής. Παρά τη γειτνιάσή του με την πόλη και τον σύγχρονο τρόπο ζωής, αναφέρεται ως ένας οικισμός που δείχνει σεβασμό στην τοπική πολιτιστική παράδοση.

Ως στοιχείο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, καταγράφεται ένα έθιμο που τελείται την ημέρα των Θεοφανείων, με τη μορφή δρώμενου, το οποίο συμπεριλαμβάνει, μεταξύ άλλων, στοιχεία τοπικών μουσικών ρυθμών, τραγουδιών και χορών και εκτυλίσσεται κατά κύριο λόγο στην πλατεία του χωριού. Η παρουσία των λαϊκών μουσικών οργάνων και συγκεκριμένα του «κεμενέ»²³² και του «νταϊρέ»²³³ συνοδεύουν αδιάλειπτα το δρώμενο. Παράλληλα είναι χαρακτηριστική η χρήση των κουδουνιών, που έχουν δεμένα στη μέση τους οι Αράπηδες, δανεισμένα από τα κοπάδια των τσοπαναρέων, πλην όμως, με αρμονικό ταίριασμα των ήχων τους αποβραδίζ, με επιμέλεια κάποιου συγκεκριμένου προσώπου.

Ο Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Μοναστηρακίου, με τη συναίνεση όλης της κοινότητας, διοργανώνει και μεριμνά από το 1977 για την τήρηση του εθίμου.

Θέση οικισμού Μοναστηρακίου Δράμας
Υπόβαθρο: <https://maps.gsis.gr/valuemaps/>

²³² τρίχορδη αχλαδόσχημη μακεδονική λύρα

²³³ τυμπάνου

Σύμφωνα με το πρόγραμμα της «Ιστορίας των οικισμών της Ελλάδας 15ος-20ός αιώνας» του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (που αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 3), ο οικισμός μετονομάστηκε το 1927. Η αρχική ονομασία του ήταν Δράνοβον. Πριν την οριοθέτησή του, ο οικισμός εμφανίζεται πολεοδομικά, ως αγροτική διανομή του Υπουργείου Γεωργίας, που αναθεωρήθηκε το 1987. Το ίδιο έτος, ο οικισμός οριοθετήθηκε με απόφαση Νομάρχη Δράμας²³⁴, κατά τις διατάξεις του από 24.4.1985 π.δ/τος και κατατάσσεται ως ενδιαφέρων, στάσιμος, συνεκτικός και μεσαίος. Ο πραγματικός πληθυσμός του οικισμού κατά την απογραφή του 1981 ανερχόταν σε 670 κατοίκους²³⁵.

Πηγή: e-poleodomia

Σε επόμενες απογραφές, η πληθυσμιακή εξέλιξη της Κοινότητας Μοναστηρακίου, η οποία συμπεριλαμβάνει και τον οικισμό Βαθύλακκο, έχει ως εξής:

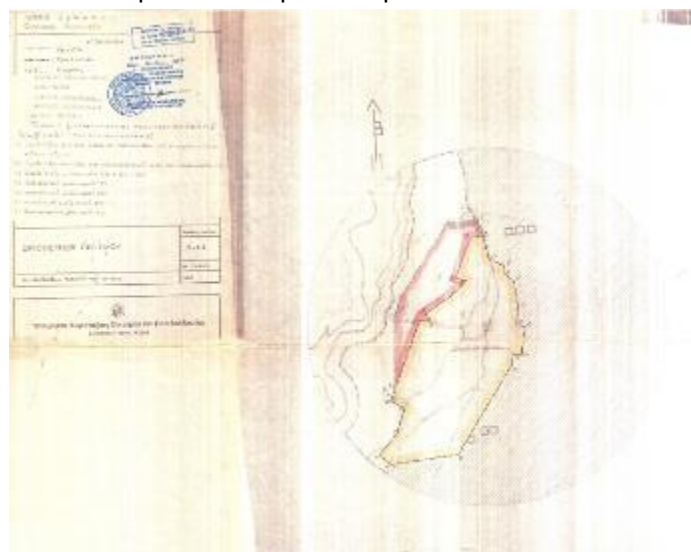
Περιγραφή Πρόγραμμα «Καλλικράτης»	Μόνιμος πληθυσμός 1991	Μόνιμος πληθυσμός 2001	Μόνιμος πληθυσμός 2011	Μόνιμος Πληθυσμός 2021
Τοπική Κοινότητα Μοναστηρακίου	759	874	883	733
Μοναστηράκι	703	786	785	691
Βαθύλακκος	56	88	98	42

Πληθυσμιακή εξέλιξη Τοπικής Κοινότητας Μοναστηρακίου, Δ.Ε. Δράμας, Δήμου Δράμας, Π.Ε. Δράμας
Γεωγραφικός Κωδικός οικισμού: 0201010901, Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, <https://www.statistics.gr/>

²³⁴ Απόφαση Νομάρχη Δράμας με αριθμ. ΤΠ-ΠΕ 853/86/23.03.1987, ΦΕΚ 405/14.5.87

²³⁵ ΕΣΥΕ- Πραγματικός Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 5 Απριλίου 1981, Αθήνα, 1982, σελ.63 [ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ - Επαρχία Δράμας - Κοινότης Μοναστηρακίου (52113900) κάτοικοι 758 - οικισμός Μοναστηρακίου (52113901), κάτοικοι 670]

Παρά τον χαρακτηρισμό του οικισμού ως στάσιμο, δεν χρησιμοποιήθηκε αποσπασματικά η μέθοδος οριοθέτησης με ακτίνα. Δεδομένου ότι χαρακτηρίστηκε ως μεσαιός, εντός των ορίων των 500 μέτρων από το κέντρο του αναζητήθηκαν όρια αγροτεμαχίων ή και σημεία τομής αυτών, προκειμένου να καθοριστεί πολυγωνικό όριο.

Πηγή: e-poleodomia

Μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, το έτος 1988, με απόφαση Νομάρχη²³⁶, σε τμήμα του οικισμού εγκρίθηκε το ρυμοτομικό σχέδιο του αγροτικού οικισμού.²³⁷

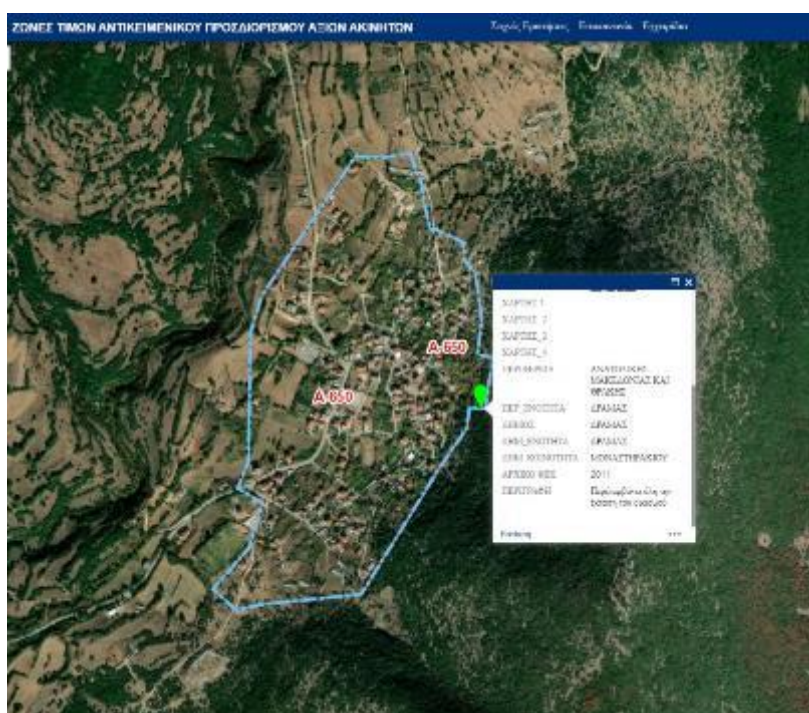
Δημιουργία χάρτη μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας e-poleodomia

²³⁶ Απόφαση Νομάρχη αριθ. ΤΠ-ΠΕ 6817/87/09.02.1988, «Έγκριση ρυμοτομικού σχεδίου του αγροτικού οικισμού Μοναστηρακίου Ν.Δράμας», ΦΕΚ 177 Δ' /01.03.1988

²³⁷ βλ. ν.1337 /1983, άρ.38 «Ρυμοτομικά σχέδια αγροτικών οικισμών»

Με το ως άνω ρυμοτομικό σχέδιο, χαρακτηρίστηκαν δύο ακίνητα ως χώροι ανέγερσης Σχολείου και Νηπιαγωγείου και ένας χώρος ως κοινοτικός, για πολιτιστικούς σκοπούς.

Κατά την υφιστάμενη κατάσταση, όπως αυτή εμφανίζεται στο υπόβαθρο του Υπουργείου Οικονομικών, δεν υπάρχει διαφοροποίηση ως προς τις αντικειμενικές αξίες των ακινήτων που είναι εντός του οικισμού, ανεξάρτητα με το εάν κάποιες εξ' αυτών έχουν ενταχθεί σε ρυμοτομικό σχέδιο. Η εφαρμογή του αγροτικού συνοικισμού επί του εδάφους, φαίνεται να διασφάλισε τους απαιτούμενους κοινόχρηστους χώρους του εντός σχεδίου τμήματος του οικισμού. Στο εκτός σχεδίου τμήμα του οικισμού, οι διαμορφωμένοι κοινόχρηστοι χώροι, ενδεχομένως να μην επιτρέπουν τη δόμηση του συνόλου των οικοπέδων, όπως προκύπτει από την ανάρτηση των γεωτεμαχίων στο Κτηματολόγιο.

Πηγή: <https://maps.gsis.gr/valuemaps/>

Η πεποίθηση των οικιστών για το ενιαίο της ρύθμισης του πολεοδομικού καθεστώτος της έκτασης του πληθυσμού, επιβεβαιώνεται μέσω των αντικειμενικών αξιών που ισχύουν, καθώς αυτές δεν διαφοροποιούνται μεταξύ του τμήματος που διαθέτει εγκεκριμένο σχέδιο και του λοιπού οριοθετημένου με απόφαση νομάρχη οικισμού. Ωστόσο, από την κτηματογράφηση της περιοχής, όπως προκύπτει από τα αποσπάσματα των αναρτήσεων του Κτηματολογίου, είναι προφανές ότι δεν είναι δυνατή η δόμηση στο σύνολο των οικοπέδων του οικισμού, καθώς αυτά - όπως εμφανίζονται ως γεωτεμάχια Κτηματολογίου - δεν διαθέτουν πρόσωπο σε κοινόχρηστο χώρο. Καθώς η δυνατότητα διαμόρφωσης προσώπων στα οικόπεδα του οικισμού έπαψε να ισχύει - μετά την κατάργηση²³⁸ των σχετικών διατάξεων σε συμμόρφωση των αποφάσεων του ΣτΕ²³⁹ - η δυνατότητα δόμησης στην έκταση του οικισμού περιορίζεται. Το αποτέλεσμα αυτό, επιδρά στον χώρο του οικισμού, ενός οικισμού, που απέκτησε υπόσταση (και) μέσω της

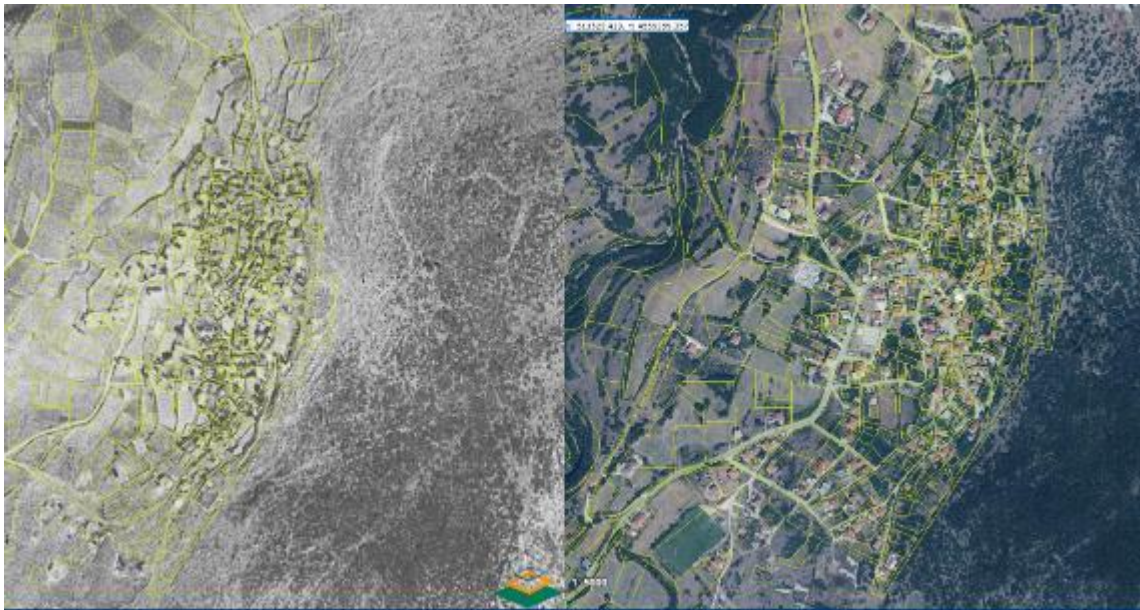
²³⁸ ν. 3937/2011, άρθρ.35, παρ2, ΦΕΚ 60 Α' /31.03.2011

²³⁹ ΣτΕ 1828/2008

οριοθέτησης, αναπτύχθηκε πέραν από τα όρια της διανομής, κυρίως προς τα βορειοδυτικά και κατόρθωσε να διατηρήσει μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού του, μέχρι το 2011.

Η επικρατούσα πολεοδομική ρύθμιση, η οποία θέτει σε αμφισβήτηση την ασφάλεια δικαίου που εμπνέουν οι πράξεις της διοίκησης προς τους διοικούμενους, σύμφωνα με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, θα πρέπει να επανεγκριθεί μέσω προεδρικού διατάγματος. Τυχόν επανέγκριση των ορίων από το αρμόδιο όργανο (Πρόεδρο της Δημοκρατίας) δεν μπορεί, ωστόσο, να εξαλείψει το φαινόμενο της αδυναμίας δόμησης των στερουμένων προσώπου ιδιοκτησιών. Κατ'επέκταση, ένας χαρακτηρισμένος στάσιμος οικισμός της δεκαετίας του 1980, «εκμεταλλευόμενος» τις δυνατότητες του ν. 1337/1983, φαίνεται να λειτουργήσει ως «οικιστικός χώρος», εφόσον το επέτρεψαν φυσικά και λοιπές συνθήκες.

υπόβαθρο 1945-1960

υπόβαθρο 2015-2016

Ανάρτηση Κτηματογράφησης
Πηγή: <https://maps.gov.gr/gis/map/>

Ο οικισμός, που χαρακτηρίστηκε ως ενδιαφέροντας, φαίνεται να έχει αξιοποιήσει τις υποδομές που είχε στη διάθεσή του, μεριμνώντας για στοιχειώδεις κοινωνικές υποδομές, χωρίς ωστόσο να αποφύγει τη δόμηση σε μικρή απόσταση από το κοιμητήριο.

Άποψη της περιοχής γύρω από το σχολείο
Πηγή: <https://www.google.gr/maps/>

Άποψη της περιοχής γύρω από το κοιμητήριο

Πηγή: <https://www.google.gr/maps/>

Εντέλει όμως, αποδεικνύεται ότι ο χώρος του οικισμού, «αυτοσχεδιαστικά» διαμορφωμένος μέσα στο θεσμικό πλαίσιο των ορίων του ν.1337/83, διαθέτει τον απαραίτητο **κοινόχρηστο χώρο**, ο οποίος, ακόμα και σήμερα είναι ο τόπος κορύφωσης του εθίμου/δρώμενου.

«Ξεκινούν σήμερα τα λαϊκά δρώμενα στα χωριά της Δράμας»

Πηγή: Εφημερίδα *Πρωινός τύπος*, 06.01.2024, <https://www.proinos-typos.gr/>

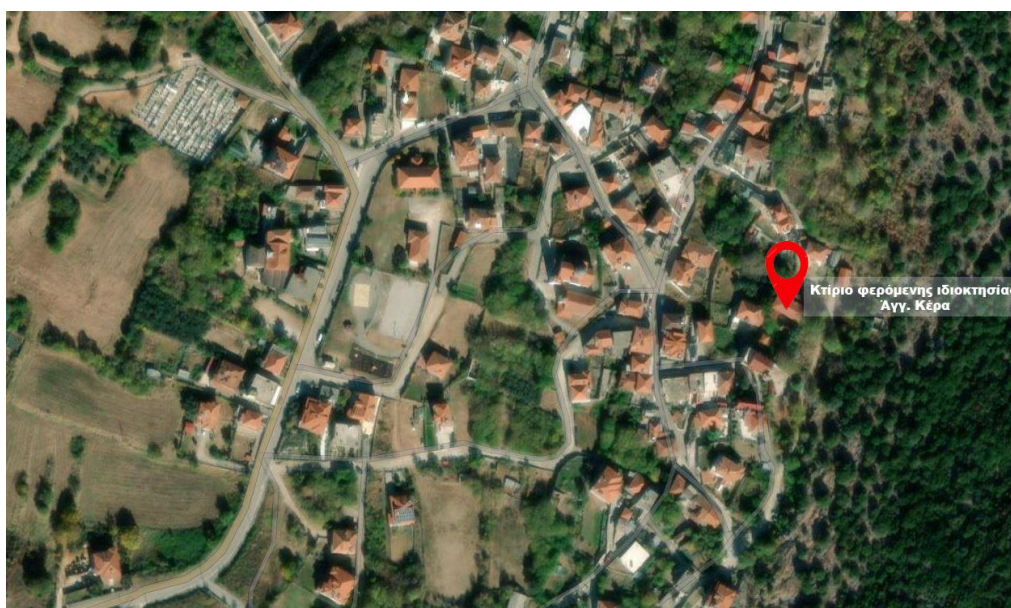
Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πόρου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, το δρώμενο διαδραματίζεται όχι μόνο στον χώρο της πλατείας, αλλά καταλήγει σε αυτόν και κορυφώνεται, μέσα από διάφορα επεισόδια, τα οποία διαδραματίζονται στον ευρύτερο χώρο του οικισμού. Συγκεκριμένα, ένα σπίτι του οικισμού, το σπίτι του Κέρα, αποτελεί για τους κατοίκους το «Πολιτιστικό Εργαστήριο Αράπηδων - Μάσκας και Κουδουνιού» και είναι ιδιοκτησία του Μορφωτικού και Πολιτιστικού Συλλόγου Μοναστηρακίου. Όπως αναφέρεται, ο χώρος αυτός, είναι ένας χώρος με συνέχεια, καθώς αποκτήθηκε από τον Άγγελο Κέρα, που γεννήθηκε το 1916 στο Μοναστηράκι, και βάσει της δικής του συμβολής, διατηρήθηκε ως

χώρος που, από τα παλαιότερα χρόνια, ντύνονταν οι Αράπηδες. Ο κατ'ουσία **πολιτιστικός χώρος του οικισμού**, αποτελεί:

- α) εργαστήριο παρασκευής των αναγκαίων υλικών
- β) χώρος προπαρασκευής και προετοιμασίας του εθίμου
- γ) χώρος αφητηρία της πολιτιστικής εκδήλωσης.

Για τους λόγους αυτούς, θεωρείται για τους κατοίκους ως *χώρος μύησης* και προετοιμασίας των μεταμφιεσμένων, *χώρος σύνδεσης* με την ιστορία του.

Το κτίριο αυτό, κτισμένο το 1835 περίπου, κηρύχθηκε Νεώτερο Μνημείο το 2000, καθώς αποτελεί κτίριο ιδιαίτερου κοινωνικού ενδιαφέροντος, σημαντικό για την τοπική ιστορία και παράδοση.²⁴⁰ Το κτίριο - μνημείο βρίσκεται στα όρια του οικισμού, εντός του ΟΤ 21 της αγροτικής διανομής και όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην περιγραφή του, η πρόσβαση γίνεται μέσω ενός μονοπατιού, το οποίο επίσης εντάσσεται στο καθεστώς προστασίας.²⁴¹

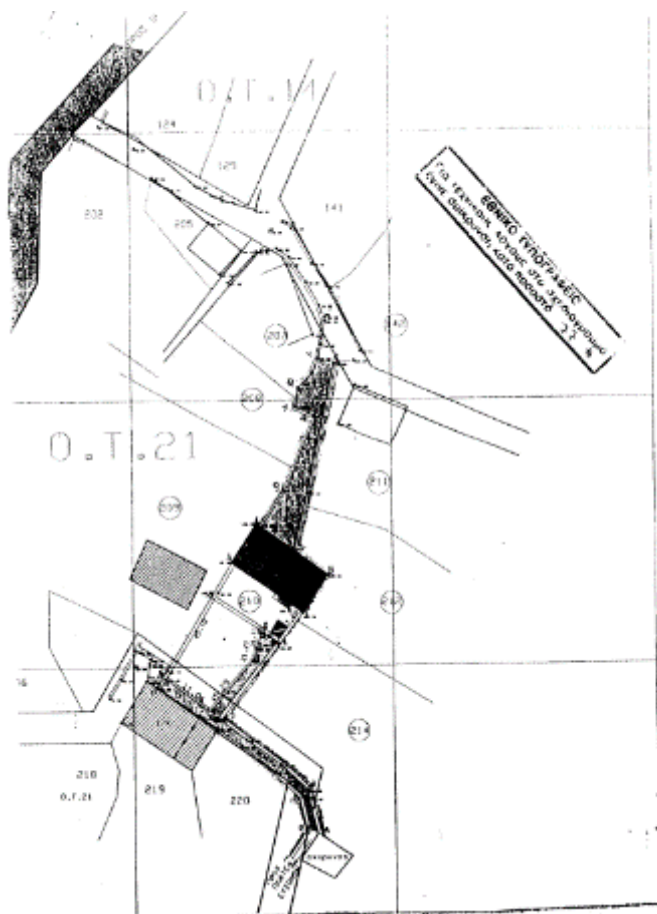

Θέση κτιρίου φερόμενης ιδιοκτησίας Άγγ. Κέρα
Πηγή: <https://www.arxaiologikoktimatologio.gov.gr/>

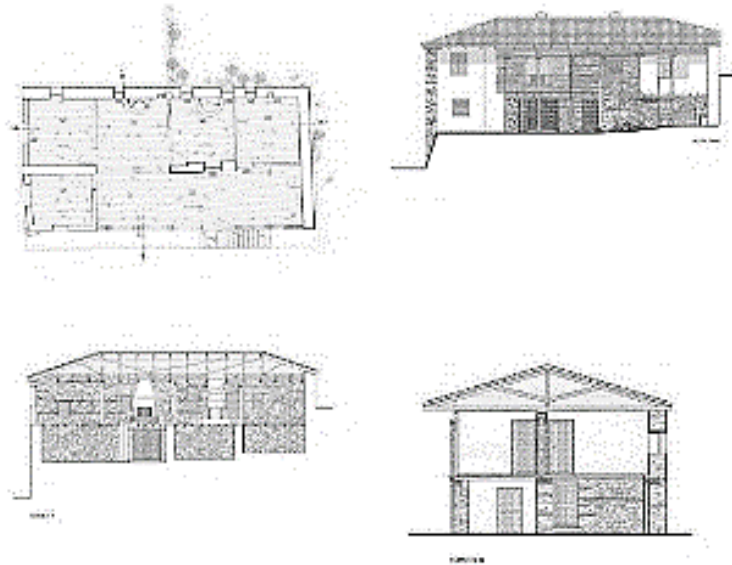
²⁴⁰ Απόφαση ΥΑ ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/91/39554, «Χαρακτηρισμός ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου του κτιρίου, ιδιοκτ. Αγγελου Κέρα (κατοικία – πολιτιστικό εργαστήριο) στο Δημοτικό Διαμέρισμα Μοναστηρακίου Δήμου Δράμας, μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο του, με στοιχεία ΓΔΕΖΗΘΙΚΛ και το φούρνο καθώς και με το Νότιο μονοπάτι του κτηρίου που οδηγεί προς την πλατεία Ευζώνων, όπως φαίνονται στο συνημμένο τοπογραφικό διάγραμμα», ΦΕΚ 1025 Β' /21.08.2000

²⁴¹ «Το κτίριο κτίσθηκε περίπου το 1835 και σε αυτό λαμβάνει χώρα η τελετουργική αμφίεση των Αράπηδων. Είναι τοποθετημένο σε προαύλιο χώρο με πετρόχτιστη μάντρα και φούρνο από τη νότια πλευρά. Η πρόσβαση γίνεται από την πλατεία των Ευζώνων, μέσω ενός μονοπατιού που ελίσσεται αφήνοντας από τη μία πλευρά πετρόχτιστες πεζούλες με ξερολιθιά και αχυρώνα με αγροτική κατοικία... .. Το πιο εντυπωσιακό τμήμα της κατασκευής είναι αναμφίβολα η στέγη, δίχως ταβάνι στο χαγιάτι. ... .. Τα υπολείμματα μιας ξύλινης προεξοχής και τα νεώτερα τύπου (δεκαετία 50') παράθυρα με τρία κανάτια, δημιουργούν την αίσθηση διαφοροποιήσεων στα ανοίγματα, όπως και στη νότια όψη με τα παράθυρα ανοιγόμενα με δύο φύλλα και οριζόντιο καΐτι, ενώ μόνο το ένα ανατολικά, έχει φεγγίτη. Η βόρεια όψη φαίνεται να διατηρεί την αυθεντικότητά της. Είναι πετρόχτιστη μέχρι και τον όροφο... .. Η ανατολική πλευρά του κτιρίου, λόγω έντονων υψομετρικών κλίσεων, εγκιβωτίζεται στο έδαφος μέχρι περίπου ένα μέτρο κάτω από τη στέγη». <https://www.arxaiologikoktimatologio.gov.gr/>

Όπως προκύπτει από το διάγραμμα που συνοδεύει την απόφαση κήρυξης του νεώτερου μνημείου, η εφαρμογή σχεδίου δεν έχει ακόμα υλοποιηθεί. Ωστόσο, ο οικισμός φαίνεται να έχει αξιοποιήσει τις υποδομές που είχε στη διάθεσή του, που τον καθιστούν ζωντανό, μεριμνώντας για στοιχειώδεις κοινωνικές υποδομές, χωρίς να αποφύγει όμως και τη δόμηση σε μικρή απόσταση από το κοιμητήριο.

Δημοσιευμένο απόσπασμα στο ΦΕΚ 1025 Β' /21.08.2000, της ΥΑ ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/91/39554, «Χαρακτηρισμός ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου του κτιρίου, ιδιοκτ. Άγγελου Κέρα (κατοικία – πολιτιστικό εργαστήριο) στο Δημοτικό Διαμέρισμα Μοναστηρακίου Δήμου Δράμας, μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο του, με στοιχεία ΓΔΕΖΗΘΙΚΛ και το φούρνο καθώς και με το Νότιο μονοπάτι του κτηρίου που οδηγεί προς την πλατεία Ευζώνων, όπως φαίνονται στο συνημμένο τοπογραφικό διάγραμμα»

Μελέτη αποτύπωσης κτηρίου «Άγγελου Κέρα»
 Ιδιωτικό έργο Αρχιτεκτονικού Γραφείου Κοραλλίας Παπαϊωάννου και Συνεργατών, 2018
<https://www.koralpap.gr/katoikia-keram-onastiraki/>

Τη δεκαετία του 1990, οι λύρες και οι νταϊρέδες Μοναστηρακίου εντάχθηκαν σε εκδηλώσεις που φιλοξενήθηκαν στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών και στο Ωδείο Ηρώδου του Αττικού. Οι συνεργασίες που εκδηλώθηκαν σε πολιτιστικό επίπεδο, με βάση τα δρώμενα του Μοναστηρακίου, αλλά και άλλων χωριών, οδήγησαν στη σύλληψη της «σπείρας» του Δημήτρη Παπαϊωάννου²⁴², κατά την τελετή λήξης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004.

Ο κοινόχρηστος χώρος του οικισμού «Μοναστηράκι»
<https://www.youtube.com/watch?v=hfOZ3cPzgQc>

²⁴² Δημήτρης Παπαϊωάννου (Αθήνα, 1964-), ζωγράφος, σκηνογράφος και χορογράφος με γενικότερο ενδιαφέρον προς τις παραστατικές τέχνες, έγινε ευρέως γνωστός το 2004 ως δημιουργός των τελετών έναρξης και λήξης των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας το 2004 (Πηγή: <https://www.onassis.org/>)

Τελετή λήξης Ολυμπιακών Αγώνων 2004

Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=gInik7y_mX4

Στον χώρο του σταδίου έχει διαμορφωθεί ένα χωράφι από στάχια σε μορφή σπείρας Το χωράφι αποτελούταν από 45.000 στάχια, που χρειάστηκαν εκατό ώρες για να τοποθετηθούν και κάλυπταν μια περιοχή 5.940 τετραγωνικών μέτρων. Στις ελληνικές εορταστικές εκδηλώσεις, το σιτάρι, καρπός της ένωσης μεταξύ της «παρθένας Γης και του ένδοξου Ήλιου», συμβόλιζε τη γονιμότητα της γης, την αφύπνιση της ζωής, αλλά και της ζωής που προκύπτει από τον θάνατο. Η σπείρα συμβολίζει την ανάπτυξη, τη συνέχεια της ζωής και συνεπώς το άπειρο.²⁴³

Ο χώρος του Σταδίου, Τελετή Λήξης-Ολυμπιακοί Αγώνες, Αθήνα 2004

Πηγή: Χ.Θαλασσά, *Η σκηνογραφία ως εικαστικό είδος. Η περίπτωση του Δημήτρη Παπαϊωάννου*

²⁴³ Χ.Θαλασσά, *Η σκηνογραφία ως εικαστικό είδος. Η περίπτωση του Δημήτρη Παπαϊωάννου*, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Α.Π.Θ. Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας-Τομέας Ιστορίας της Τέχνης, Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 102-103

4.2. Σκέψεις για ένα νέο θεσμικό περίγραμμα για τους οικισμούς

Η άποψη ότι ένας παραδοσιακός οικισμός σημαίνει μία καθορισμένη κοινωνική και οικογενειακή ζωή, ένας συγκεκριμένος γεωγραφικός χώρος, ένα κλίμα, μια οικονομία, ένας πολιτισμός, έχει διατυπωθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όπου αναζητούνταν τρόποι καθορισμού των χαρακτηριστικών των παραδοσιακών οικισμών, με γνώμονα τη διατήρησή τους. Εξάλλου, ήδη από την εποχή εκείνη, η εγκατάλειψη του Κράτους σε περιοχές της Ελλάδας, θεωρήθηκε, κατά μία έννοια, σύμμαχος στη διατήρηση της ακεραιότητας γεωγραφικών περιοχών²⁴⁴.

Είναι γεγονός ότι η επικαιροποίηση του θεσμικού πλαισίου των οικισμών, ενόψει της προοπτικής υλοποίησης των Προγραμμάτων Πολεοδομικού Σχεδιασμού που καταρτίζονται με σκοπό την ταχεία και αποτελεσματική ολοκλήρωση του πολεοδομικού σχεδιασμού για το σύνολο της χώρας²⁴⁵, θα αποτελούσε ένα βήμα προόδου για τον απεγκλωβισμό των οικισμών από μία προβληματική εφαρμογή ενός καθεστώτος που θεσμοθετήθηκε κάτω από πολύ διαφορετικές συνθήκες.

Δεδομένου ότι η παρούσα εργασία, δεν θα μπορούσε να διερευνά νομοθετικές προσεγγίσεις, που απαιτούν μία συνέπεια στον τύπο και την ουσία ενός θέματος εξειδικευμένων νομικών, αλλά στοχεύει σε μια ανατροφοδότηση την σκέψης και διερευνά τυχόν δυνατότητες αλλαγής πορείας κατά την εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου, εισάγονται κατ'αρχήν τα ακόλουθα ερωτήματα:

- εάν ο σχεδιασμός δύναται να επιβληθεί σε ένα «φυσικό αντικείμενο» ή ένα «φαινόμενο» και κατ' επέκταση στον χώρο του οικισμού
- σε ποιο βαθμό αποτελεί επιστημονικό αντικείμενο για τον πολεοδόμο ο καθορισμός ορίων ενός χώρου του παρελθόντος, που έχει μετασηματιστεί σε τέτοιο βαθμό που να μην αναγνωρίζεται στο παρόν
- ποια κριτήρια θα ήταν δυνατό να τεθούν σήμερα, με τα οποία θα εντάσσεται ένας οικισμός σε ένα ειδικό καθεστώς και θα διασφαλίζεται η συνέχεια των προϋφιστάμενων του 1923 οικισμών, όπου εντοπίζεται η μορφή τους
- για ποιους λόγους θα πρέπει να ανατρέχει κανείς σε ένα νομοθετικό πλαίσιο της δεκαετίας του 1980, αν όχι του 1923, όταν οι μηχανισμοί λειτουργίας των οικισμών, αλλά και του συνόλου της χώρας έχουν διαφοροποιηθεί.

Εδραιώνοντας όλο και περισσότερο την ποικιλομορφία της πολιτιστικής ταυτότητας των οικισμών, αξιοποιώντας τα νέα δίκτυα μεταφορών και τηλεπικοινωνιών προς όφελος των οικισμών, διαμορφώνοντας μια περιβαλλοντική συνείδηση που να μην εξαντλεί τους διαθέσιμους πόρους, αλλά να διαφυλάττει το παρελθόν ενός ευρύτερου χώρου, το ενδεχόμενο εφαρμογής ενός θεσμικού πλαισίου που θα εξερευνά και θα ερμηνεύει τα προβλήματα κάθε οικισμού της χώρας, δεν φαίνεται να έχει προϋποθέσεις εφαρμογής. Οι οικισμοί, εάν δεν ασκούνται δυνάμεις μετασηματισμού, όπως π.χ. ο τουρισμός, φαίνεται ότι θα παραμένουν ενεργοί μέσα από εσωτερικές δυνάμεις.

---

²⁴⁴ Μ. Αράπογλου, «Η γεωγραφία απαραίτητη για τη μελέτη και τη διατήρηση των παραδοσιακών οικισμών», *Τεχνικά Χρονικά*, 92-97, Σεπτ - Οκτ 1981,
Πηγή: http://library.tee.gr/digital/techr/1981/techr_1981_9_10_92.pdf
245 ν.4759/2020, άρθρο 14, ΦΕΚ 245 Α'/2020

Η διαδικασία οριοθέτησης των οικισμών, ακόμα κι αν υπήρξε μια ατελής και επισφαλής διοικητική πράξη για τους διοικούμενους, αποτέλεσε ένα αναπτυξιακό εργαλείο της δεκαετίας του 1980, το οποίο πριν θεωρηθεί παρωχημένο, θα πρέπει να αξιολογηθεί ως προς την δυνατότητα συγκράτησης ενός μέρους του πληθυσμού στα χωριά του ελλαδικού χώρου, επουλώνοντας λάθη του παρελθόντος και προσπαθώντας ταυτόχρονα να οριοθετήσει την αυθαίρετη δόμηση.

Οι πράξεις των νομαρχών, αναρμόδιες ή μη, εκφράζουν τις πεποιθήσεις των πολιτικών που επικρατούν ανά περιοχή και παραπέμπουν σε «αυτοσχεδιαστικές» πρακτικές που δεν είναι αποκλειστικά κατακριτέες, διότι κατ' ουσία το θεσμικό πλαίσιο δεν τους παρείχε ένα εργαλείο της επιστήμης ή της τέχνης της πολεοδομίας, αλλά ένα εργαλείο συμβιβασμού με την πραγματικότητα. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, οι προοπτικές εξέλιξης του κάθε οικισμού, θα αποτελέσουν ένα αντικείμενο διερεύνησης, που θα εξεταστεί αργότερα από την πολιτεία, αλλά χωρίς, μέχρι σήμερα, να προσδιορίζεται ο χρονικός ορίζοντας της διερεύνησης αυτής.

Οι προϋφιστάμενοι του 1923 οικισμοί, οι οποίοι δεν εντάχθηκαν στο καθεστώς των οικισμών κάτω των 2.000 κατοίκων, είναι πιο ευάλωτοι στην καταστρατήγηση των πραγματικών ορίων τους, όπου ενήργησαν δυνάμεις μετασχηματισμού. Σε κάποιες περιπτώσεις, το ειδικό καθεστώς αυτών, είναι ο ισχυρότερος παράγοντας συνέργειας στον μετασχηματισμό του χώρου του οικισμού.

Σε μία ολιστική προσέγγιση του χώρου των οικισμών, ο όρος «πολεοδόμηση», θα μπορούσε να θεωρηθεί αν όχι καταστροφικός, σίγουρα παραπλανητικός. Τα κριτήρια που θα πρέπει να συνεκτιμηθούν για να οργανωθεί περαιτέρω ένας οικισμός, και όχι απαραίτητως να «πολεοδομηθεί», είναι τόσο ποικιλόμορφα και αλληλοδιαμορφώνονται μέσα από άλλους επιστημονικούς χώρους, που μόνο εάν υπάρχει ένα ικανό υλικό δεδομένων, που θα δίνουν μια σαφή εικόνα των χαρακτηριστικών του χώρου των οικισμών, θα μπορούν αυτά να οδηγήσουν σε προτάσεις βιώσιμης ανάπτυξής τους. Χωρίς το υλικό αυτό, οι αυτοσχεδιαστικές πρακτικές, η ένταση και ο ρυθμός τους, θα αποτελούν ικανούς παράγοντες μεταβολής του δυναμικού των οικισμών, αλλά και της διαφοράς δυναμικού του από άλλους πόλους. Εάν η συνθήκη αυτή είναι αναγκαία, εξαρτάται από τις διαθέσιμες κρατικές δυνάμεις και τον τρόπο που αυτές θα τεθούν σε εφαρμογή.

Πολλοί οικισμοί της χώρας, δεν παύουν στο πέρασμα των χρόνων, να πρέπει να διαχειριστούν την πρόκληση να αφομοιώσουν με γόνιμο τρόπο τα στοιχεία του ανθρώπινου πολιτισμού, όπως αυτός εξελίσσεται. Το βάρος της κληρονομιάς, επιβάλλει τη θεμελίωση των προθέσεων τους βάσει της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Εάν οι προθέσεις αυτές δεν είναι σαφείς, ενδέχεται να μην υπάρχει πλέον ο χώρος του οικισμού, αλλά μόνον ένα δομημένο οικιστικό περιβάλλον.

Σε κάθε περίπτωση, τα αδιέξοδα των οικισμών δεν θα μπορέσουν να αρθούν μέσα από μία θεσμοθετημένη γη «εντός ορίου οικισμού» και το τελικό ζητούμενο στον σχεδιασμό των οικισμών, δεν μπορεί να παραμένει η θεσμοθέτηση των ορίων τους με μεγαλύτερη ακρίβεια, διότι τα «άκαμπτα» όρια δεν αποτελούν έκφραση του ανθρώπινου πολιτισμού τον 21^ο αιώνα.

Οι προτεραιότητες που τίθενται στον σχεδιασμό, είναι αυτές που ατονούν τη διερεύνηση του χώρου των οικισμών και κατά συνέπεια, υπό προϋποθέσεις, κάνουν χώρο στον «αυτοσχεδιασμό». Αναμφίβολα και ο «αυτοσχεδιασμός» αποτελεί μια δυναμική διαδικασία, που εξαρτάται όχι μόνο από τις ενδογενείς, αλλά και από δυνάμεις που ενεργούν εξωγενώς, όπως για παράδειγμα, που παρατηρούνται στην περίπτωση των οικισμών της Δυτικής Μακεδονίας, όπως παρατίθενται στο Παράρτημα Δ της παρούσας εργασίας.

Επίλογος

Ο χώρος της επιστήμης αποτέλεσε πάντα έναν παράγοντα εκσυγχρονισμού των τόπων, καθώς τα επιτεύγματα της τεχνολογίας συνιστούν έναν ισχυρό τεχνοκρατικό παράγοντα για μεταρρυθμίσεις σε πολιτικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο ομάδων, όπως οι κατασκευαστές δημοσίων ή ιδιωτικών έργων, οι τεχνικοί και οι παραγωγοί τεχνολογικών προϊόντων, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και τα νοικοκυριά και οι συνεταιρισμοί σε επίπεδο οικισμών των τοπικών κοινοτήτων.

Είναι γεγονός ότι, η εισαγωγή της τεχνολογίας και ο τρόπος ανάπτυξης των τεχνολογικών δικτύων στην ύπαιθρο, αποτέλεσε ισχυρή δύναμη μετασχηματισμού, η οποία εντοπίζεται ιδιαίτερα στους αγροτικούς οικισμούς. Η διείσδυση της τεχνολογίας στην ελληνική ύπαιθρο, την περίοδο 1950-1980, ο εξηλεκτρισμός ως φορέας μιας εκσυγχρονιστικής διαδικασίας, σε συνδυασμό με τις επικοινωνίες και τις συγκοινωνίες, τα νέα μηχανήματα, η πρόκληση για ένα καλύτερο επίπεδο ποιότητας ζωής των αγροτών και τελικώς η δημιουργία «αστικής τάξης» στην αγροτική κοινωνία, αποτελεί την μία όψη των μεταρρυθμίσεων στις τοπικές κοινότητες της χώρας. Παράλληλα, η αύξηση της κατανάλωσης αγαθών, κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, εκφράζει την ανάγκη εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας, και εντοπίζεται σταδιακά ακόμα και σε απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα περιοχές της χώρας, δημιουργώντας ανακατατάξεις. Το καθαίρεση των πλινθοκατασκευών, η ανακατασκευή των αγροτικών σπιτιών και ο εξοπλισμός τους με σύγχρονο σύστημα υδροδότησης, ραδιόφωνο και αργότερα με νέες οικιακές συσκευές, αποτέλεσαν μια ανανεωτική αλλαγή τόσο της Αθήνας, όσο και της επαρχίας, στην οποία οι χαλικοστρωμένοι δρόμοι αυξάνονταν, καθιστώντας ευκολότερη την πρόσβαση προς τα χωριά.²⁴⁶ Στη συνέχεια, η επέκταση του οδικού δικτύου και η εισαγωγή του αυτοκινήτου συνέβαλαν στη διαμόρφωση νέων αναπτυξιακών επιλογών, αλλά και στην αξιοποίηση, ενίοτε δε την κατανάλωση, του «ελεύθερου χρόνου».

Η είσοδος της τεχνολογίας στην ύπαιθρο, εμφανίζεται ακόμα και στον τομέα του πολιτισμού, αρχικά μέσω του ραδιοφώνου. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τα γεγονότα των πολεμικών και πολιτικών συγκρούσεων του 20^{ου} αιώνα στη χώρα, ο ρόλος του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, ως εκπαιδευτικών, ενημερωτικών ή ψυχαγωγικών μέσων, εμπεριέχει τη δυνατότητα μίας μονομερούς και στρεβλής μετάδοσης πληροφοριών, με σκοπό τον επηρεασμό της συνείδησης της κοινής γνώμης προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, κάτω από τις «κατάλληλες» συνθήκες. Σε κάθε περίπτωση όμως, η μουσική δημιουργία μέσω της ηχογράφησης, αποτύπωσε την απόσταση μεταξύ αστικού και εξωαστικού χώρου, απόσταση που ουδέποτε εξαλείφθηκε σε πολλές περιοχές της χώρας. Η απόσταση αυτή διαφαίνεται και μέσα από το ειδικό θεσμικό πλαίσιο που τους διέπει. Η ανισοκατανομή του πολιτιστικού φαινομένου, συνδυαστικά με παραμέτρους όπως η εκπαίδευση και η εργασία, ήταν φυσικό να οδηγήσει σε φαινόμενα αυτονομίας και αυτοδιαχείρισης, ιδιαίτερα σε κοινωνικές ομάδες που δεν καλύπτονταν από θεσμικές μορφές προστασίας, αλλά αντιμετώπισαν τις αντιξοότητες, μέσω δικών τους σχεδιασμών.

Από μία άλλη οπτική, η διανομή της γης αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα προσέγγισης του αγροτικού πληθυσμού και των πληγέντων κοινωνικών ομάδων. Παράλληλα, η επαναδιαπραγμάτευση των εκτάσεων και ο χαρακτήρας αυτών, τόσο από πλευράς κάλυψης

---

²⁴⁶ Β. Ευαγγελίδης, *Τεχνολογικά δίκτυα στην αγροτική Ελλάδα 1950-1980*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα, 2012, σελ. 49-51, 253

της γης, όσο και από πλευράς ιδιοκτησιακού καθεστώτος, αποτέλεσαν και αυτοί παράγοντες που διαμορφώνονταν ανάλογα με τις πολιτικές της χώρας και με τις επικρατούσες κατευθύνσεις, που συνδέονται με τη διαχείριση της γης. Η διαχείριση αυτή, εξαρτάται, και σήμερα, από την πρόοδο της επιστήμης, τις δυνατότητες που παρέχουν οι επιστημονικές μέθοδοι και οι τεχνικές καταγραφής, ανάλυσης και αποτύπωσης, ακόμα και ανάπτυξης εναλλακτικών σεναρίων για τη λήψη τεκμηριωμένων αποφάσεων. Ταυτόχρονα όμως, εξαρτάται και από τη διάθεση ή μη, να γίνουν αποδεκτά και να αντιμετωπιστούν κοινωνικά φαινόμενα και ανάγκες βιοπορισμού στην ελληνική πραγματικότητα.

Ο *χώρος* της μουσικής, διερεύνησε τις νέες δυνατότητες της επιστήμης και εκμεταλλεύτηκε πολλές εφαρμογές της. Παρά τις όποιες διαφωνίες και αντιφατικές τάσεις, η μουσική διεύρυνε τον *χώρο* της, αποδεχόμενη την πολυπολιτισμικότητα και τις νέες τεχνολογίες, αναζητώντας να εντοπίσει το «πραγματικό» ηχητικό φάσμα, που κινείται από τους θορύβους της πόλης και των μηχανών, μέχρι τη σιωπή. Με αυτόν τον τρόπο, *έκανε χώρο* τόσο στο παρελθόν, όσο και στο μέλλον. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή φαίνεται να αφορά μόνο τους ειδικούς. Η μουσική, μπορεί να αποτελεί ένα κοινό τόπο για επικοινωνία, αλλά τα είδη της δεν είναι εξίσου αποδεκτά και κατανοητά από όλο τον κόσμο. Ειδικότερα, στον ελλαδικό χώρο, οι μορφές έκφρασης της μουσικής διαφοροποιούνται από τόπο σε τόπο, συνδέονται με διαφορετικά ήθη, έθιμα και αντιλήψεις, απηχούν διαμετρικά αντίθετες ιδέες, κλίνοντας άλλες φορές προς τον Απόλλωνα, άλλοτε προς τον Διόνυσο²⁴⁷. Παρά τις όποιες δυτικές τάσεις διείσδυσαν στον ελληνικό μουσικό χώρο, η μουσική στον *χώρο* των ελληνικών οικισμών, παραμένει ένας από τους πλέον ισχυρούς παράγοντες για τη διατήρηση του ελληνικού πολιτισμού, αλλά και για την αποδοχή ευρύτερων σύγχρονων πολιτισμικών εισροών.

Είναι αξιοσημείωτο πως το φάσμα αυτό, τόσο στην περίπτωση της ελληνικής μουσικής, όσο και στην περίπτωση των οικισμών, είναι πολύ ευρύ. Το γεγονός αυτό, συνεπάγεται ότι τα αποτελέσματα των εφαρμοζόμενων πολιτικών εκσυγχρονισμού, τα οποία δεν εμφανίζονται με τον ίδιο τρόπο σε όλους τους οικισμούς, δεν έχουν ομοιόμορφη επίδραση και κατανομή στον *χώρο*. Πώς είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί αυτό το ανομοιογενές μείγμα, μέσα από ένα θεσμικό πλαίσιο, και μάλιστα πολεοδομικό;

Σε περιοχές όπου η γη μετατρέπεται σε εμπόρευμα, το προϊόν, καθώς οφείλει να είναι ελκυστικό, συνεπάγεται νέα δεδομένα, νέες προκλήσεις και νέες πρακτικές στον *χώρο* των οικισμών. Οι συνιστώσες αυτές, τόσο σε οικονομικό, όσο και σε κοινωνικό - πολιτισμικό επίπεδο, εμφανίζουν εντονότερες τάσεις μετασχηματισμού του *χώρου* και η πολιτεία οφείλει να είναι παρούσα, εφόσον το τουριστικό προϊόν, κατ' επανάληψη, αποτέλεσε τον κύριο αναπτυξιακό άξονα της χώρας. Η σκέψη αυτή, συμβαδίζει με το ότι ο άξονας του τουρισμού, στην βασική του έκφραση έχει δύο σκέλη. Τις μεταφορές και τη διαμονή. Εφόσον οι συνθήκες αυτές διαμορφωθούν κατάλληλα, κάθε οικισμός, εν δυνάμει, θα αποτελούσε ή θα μπορούσε να μεταλλαχθεί σε ένα τουριστικό προϊόν ή σε ένα προϊόν κατανάλωσης ελεύθερου χρόνου, αλλά και ένα επενδυτικό προϊόν, σε μία χώρα που:

---

²⁴⁷ Ο Arnold Schoenberg (1874-1951), εκφράζοντας, το 1948, τις θέσεις του για μία «Απολλώνια Αξιολόγηση μιας Διονυσιακής Εποχής», αναφέρει πως ο Nietzsche (1844-1900) είχε διατυπώσει την αντίθεση μεταξύ της Απολλώνιας νοοτροπίας, η οποία στοχεύει στην αναλογία, στο μέτρο, στην τάξη και την αρμονία, και της αντίθετής της, της Διονυσιακής, η οποία χαρακτηρίζεται ως μια νοοτροπία γεμάτη πάθος, μεθυσμένη, δυναμική, επεκτατική, δημιουργική ακόμα και καταστρεπτική. (βλ. A. Schoenberg, *Structural Function of Harmony*, London, 1954, 2nd (rev).ed. 1969, ελλ.μετφρ. *Δομικές λειτουργίες της αρμονίας*, Αθήνα 1989, σελ. 254)

«με περισσότερα από 16.000 χιλιόμετρα ακτογραμμής, με περίπου 6.000 μεγαλύτερα και μικρότερα νησιά και νησίδες, και με εδραιωμένη πλέον θέση στην παγκόσμια αγορά τουρισμού ... .. παρουσιάζει εξαιρετικές επενδυτικές ευκαιρίες ... .. αποτελεί έναν από τους πιο δημοφιλείς προορισμούς για καλοκαιρινές διακοπές, αλλά προσφέρει επίσης ελκυστικές προτάσεις για θεματικό τουρισμό όλο τον χρόνο. Τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματά της, όπως η πλούσια πολιτισμική κληρονομιά, η φυσική ομορφιά του τόπου και η γεωγραφική ποικιλομορφία προσελκύουν τα τελευταία χρόνια σημαντικές επενδύσεις στον κλάδο του τουρισμού, ενισχύοντας την εικόνα της Ελλάδας αφενός ως τουριστικού προορισμού παγκόσμιου βεληνεκού και αφετέρου ως τουριστική αγορά με εξαιρετικές επενδυτικές ευκαιρίες»²⁴⁸.

Αν και η ομορφιά του τόπου δεν αμφισβητείται, η τέχνη της πολεοδομίας, στο επίπεδο των οικισμών της χώρας, θα μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των οικισμών, δεν έχει προετοιμαστεί για μια ολοκληρωτική μετάβαση του *χώρου* που καταλαμβάνουν, προς το παραγόμενο τουριστικό προϊόν, ακόμα και εάν ο οικισμός παραμένει στην ίδια γεωγραφική θέση. Η έλλειψη αυτή, σε συνδυασμό με τη συστηματική προσπάθεια που γίνεται στον τομέα εκσυγχρονισμού της χώρας, με βάση τα νεότερα επιτεύγματα της τεχνολογίας, δημιουργώντας όλο και πιο ισχυρά δίκτυα και προσβλέποντας στην ανάπτυξη νέων «διαδρομών και συνδέσεων», ήδη έχει συζητηθεί στις πλέον τουριστικές περιοχές, όπως π.χ. των νησιών του Αιγαίου. Όμως, η ένταση του τουριστικού φαινομένου και τυχόν μετασχηματισμών που αυτό επιφέρει στον *χώρο* των οικισμών της χώρας, παραμένει το ένα άκρο του φάσματος.

Στο άλλο άκρο, αυτό της εγκατάλειψης ή του βιοπορισμού, το τοπίο είναι πιο ασαφές. Δεν γίνεται αντιληπτό εάν υπάρχει μία προοπτική, που να αξιολογήσει επί της ουσίας το *όριο* του *χώρου* των οικισμών. Δηλαδή, εάν το *όριο* αυτό υφίσταται εν τοις πράγμασι ή εάν αποτελεί ένα *όριο* θεσμικής πολεοδομικής ρύθμισης, ώστε να καταστεί δυνατή η διαχείριση της γης, για την επίτευξη άλλων σκοπών ή για την ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων στον ευρύτερο *χώρο*, που, ενδεχομένως, να επιχειρούνται από ανώτερα επίπεδα σχεδιασμού. Στο άκρο αυτό, δεν γίνεται λόγος για τον ενδεχόμενο μετασχηματισμό των οικισμών από την τελευταία οικονομική κρίση ή από άλλα πραγματικά γεγονότα, που *δεν οριοθετούνται*. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθούν οι οικισμοί της σιωπής, που εμφανίζουν μηδενικό πληθυσμό στις απογραφές, για τους οποίους τα *θεσμοθετημένα όρια*, κατά έναν τρόπο κατοχυρώνουν την υπόστασή τους μέσα στον χρόνο. Η διάρκεια της σιωπής και οι ήχοι που διεισδύουν στον *χώρο* του οικισμού κατά τη διάρκεια του έτους, ενδεχομένως να αποτελούν το πιο ενδιαφέρον σημείο της μελέτης των οικισμών αυτών.

Με τις σκέψεις αυτές, θεωρώντας επιβεβλημένη την ανάγκη του πολεοδόμου - διαμεσολαβητή για επικοινωνία με τον *χώρο* έκαστου οικισμού, όπως ακριβώς ο ερμηνευτής - εκτελεστής ενός μουσικού έργου, θέλει να επικοινωνήσει με τον *χώρο* του παρόντος κοινού, αλλά και του απόντος συνθέτη, η εργασία αυτή διακρίνει όχι μόνο την ανάγκη επικαιροποίησης ενός πολυσυζητημένου - πλην όμως ευφυέστατου για τη δεκαετία του 1980 - θεσμικού πλαισίου για τον «αυτοσχεδιασμό» των οικισμών, αλλά και την ανάγκη να διατυπωθεί συνειδητά, μία πολιτική αποσύνδεσης του *χώρου* του οικισμού από δεσμευτικές συντεταγμένες *ορίων* του γεωγραφικού *χώρου*. Το ζητούμενο στον σχεδιασμό των οικισμών δεν είναι η *ακρίβεια των ορίων*, η οποία, ίσως και να ήταν αρκετή σε κάποιες από τις πράξεις

---

²⁴⁸ <https://www.enterprisegreece.gov.gr/ependyste-sthn-ellada/kladoi-aixmhs/toyrismos>

των Νομαρχιών, όπως ο ήχος της καμπάνας του χωριού²⁴⁹, είναι αρκετός για να δηλώσει τη συνέχεια της ανθρώπινης παρουσίας σε έναν τόπο.

Το ενδιαφέρον για τον «πολεοδόμο», που δεν ασχολείται με την «πολεοδόμηση» των οικισμών, αλλά με τη διαχρονική υπόστασή τους και τις ενδεχόμενες προοπτικές ανάπτυξής τους, θα ήταν η διασύνδεση του θεσμικού πλαισίου με το δυναμικό και την ενέργεια ενός ζωντανού οικιστικού συνόλου ή ενός συνόλου, που αποτελεί μέρος της ιστορίας του ελλαδικού χώρου. Με αφορμή τη μουσική διαδρομή της εργασίας και τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν, φαίνεται να υπάρχουν διάφορα δεδομένα που συνεπικουρούν στο να παραμείνει ένας οικισμός ζωντανός, ανεξάρτητα από το εάν τα όρια αυτά τέθηκαν νομίμως ή θεωρούνται ανίσχυρα. Το ποιοι είναι σήμερα οι οικιστές, θα έπρεπε να διερευνάται πρωτίτως, διότι αυτοί, ακόμα και μέσα από διοικητικές διαδικασίες ενημέρωσης, θα μπορούσαν να έχουν τη δυνατότητα, διακριτά και τεκμηριωμένα, να επιλέξουν, είτε να παραμείνει ο χώρος του οικισμού σε επαφή με τον τόπο και να διαφυλαχθεί η υλική και άυλη πολιτιστική ταυτότητά του, υπερβαίνοντας τα όρια της μακροχρόνιας αδιαφορίας της πολιτείας, είτε να τον εκθέσουν, μέσω εκσυγχρονισμένων υπηρεσιών, ως ένα ιστορικά «παραδοσιακό» προϊόν ή ως προϊόν φυσικού, αρχιτεκτονικού ή άλλου περικαλλούς είδους.

Εν κατακλείδι, η πεποίθηση ότι σύμφωνα με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο οι οικισμοί εντάσσονται στον ευρύτερο σχεδιασμό του ελληνικού χώρου, δεν φαίνεται να είναι ικανή να αποτρέψει την αυτοσχεδιαστική πρακτική στους οικισμούς. Κατά μία ερμηνεία, η πρακτική αυτή εκφράζει την ένταση, το μέτρο και τη χροιά, με την οποία επιχειρήθηκε ο «σχεδιασμός» των οικισμών, ένας σχεδιασμός που αποβλέπει στα καθορισμένα τους όρια. Το πλαίσιο, ωστόσο, αποπειράται να θέσει περιορισμούς με μεγαλύτερη επιστημονική ακρίβεια και να προτάξει τον περιορισμό της ανεξέλεγκτης διάχυσης της δόμησης στον ελληνικό χώρο, διάχυση που ορισμένες φορές, προκλήθηκε από την καταστρατήγηση του θεσμικού πλαισίου των οικισμών.

---

²⁴⁹ βλ. παρ. 1.4 στο Κεφάλαιο 1

Βιβλιογραφία

- Αλεξόπουλος Καίσαρ, *Γενική Φυσική, τόμος πρώτος, Φυσική Ακουστική*, Αθήνα, 1960, Εκδ. Εμμαν. Γ. Βασιλάκη
- Αβέρωφ Έφη, *Εισαγωγή στην οργανογνωσία*, Αθήνα, Γ' έκδοση, 1992, Εκδ. Φίλιππος Νάκας
- Αγατζά Μπαλοδήμου Αμαλία Μαρία και Πάνος Γεώργιος, *Μέθοδος ελαχίστων τετραγώνων και εφαρμογές*, Αθήνα, 2018, 2021, Εκδ. Τζιόλα
- Αγγελίδης Μηνάς, *Χωροταξικός Σχεδιασμός*, Αθήνα, 1991, Εκδ. Συμμετρία
- Βέττας Ευστάθιος, *Έδαφος - Νομολογία σχετική με τη διαχείριση της γης*, Αθήνα 2005, Εκδ. ΤΕΕ
- Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica, Αθήνα, 2007, τ.21, Εκδ. Πάπυρος
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, *Άτλας της Ελλάδας*, Αθήνα, 1975
http://dlib.statistics.gr/Map/GRESYE_04_0001_00002.pdf
- Ευαγγελίδης Βασίλειος, *Τεχνολογικά δίκτυα στην αγροτική Ελλάδα 1950-1980*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2012, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.
- Θαλασσά Χριστίνα, *Η σκηνογραφία ως εικαστικό είδος. Η περίπτωση του Δημήτρη Παπαϊωάννου*, Θεσσαλονίκη, 2018, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία στον Τομέα Ιστορίας της Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ΙΚΕΕ, DOI: 10.26262/heal.auth.ir.299662
- Κακάμπουρα Ρέα, *Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς*, επ.επιμ. Ρ. Κακάμπουρα, Αθήνα, 2023, Εκδ. Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, ΕΚΠΑ
http://www.primedu.uoa.gr/fileadmin/primedu.uoa.gr/uploads/Egrastiria/Ergastirio_koinonikon_episthmon/Kakampougra_epim_Syllogoi___Politistiki_Diacheirisi.pdf
- Νάκος Βύρωνας, *Στοιχεία Αναλυτικής Χαρτογραφίας*, Αθήνα, 2021, Εκδ. Παπαζήση
- Νικαλαΐδου Σήλια, *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Αθήνα, 1993, Εκδ. Παπαζήση
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1987, Ανατύπωση 2020, Εκδ. Πεδίο
- Ρωσσικόπουλος Δημήτρης, *Μέτρον γεωμετρικόν - Η ιστορία των επιστημών της αποτύπωσης*, Αθήνα, 2006, Εκδ. Ζήτη
- Σαββαΐδης Παρασκευάς, Υφαντής Ιωάννης, Δούκας Ιωάννης, *Γεωδαισία Ι, Γεωδαιτικές μετρήσεις και υπολογισμοί*, Θεσσαλονίκη, 2015, 2017, Εκδ. Κυριακίδη
- Συμεωνίδου Αλέκα, *Λεξικό Ελλήνων Συνθετών*, 1995, Εκδ. Φίλιππος Νάκας
- Ξενάκης Ιάννης, *Κείμενα περί μουσικής και αρχιτεκτονικής*, Αθήνα, 2001, Εκδ. Ψυχογιός
- Υπουργείο Συντονισμού, Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος: έκθεση αρ. 19. Γραφείο Δοξιάδη Α. Ε., 1980.
- Φωτίου Αριστείδης και Λιβιεράτος Ευάγγελος, *Γεωμετρική Γεωδαισία και Δίκτυα*, Θεσσαλονίκη, 2000. Εκδ. Ζήτη

- Φωτοπούλου Σταυρούλα - Βίλλυ «Άυλη Πολιτιστική κληρονομιά», στο *Όψεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στη Χίο*, επ.εκδ. Σ.Β.Φωτοπούλου, Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, Αθήνα, 2016, <https://ayla.culture.gr/category/useful-texts/>
- Χουλιαράς Σταύρος, *Το μουσικό σημειογραφικό σύστημα του Γιάννη Χρήστου στα έργα της τελευταίας του δημιουργικής περιόδου [1965-1970]*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Φιλοσοφικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα, 2009, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών
- Bernstein Leonard, *Young People's Concerts*, Νέα Υόρκη, 1971, μτφρ. Κονσέρτα για νέους, Αθήνα, 1986, Εκδ. «ΔΙΔΥΜΟΙ»
- Brendel Alfred, *Musical Thoughts and After Thoughts - Music Sounded Out*, Λονδίνο 1976, 2nd (rev).ed. 1996, ελλ.μετφρ. *Μουσικοί στοχασμοί και αναστοχασμοί*, Αθήνα, 1998, Εκδ. Νεφέλη
- Griffiths Paul, *A concise history of Modern music from Debussy to Boulez*, London, 1978, 1990, ελλ.μετφρ. *Μοντέρνα Μουσική*, Αθήνα, 1993, Εκδ. Σ.Ι.Ζαχαρόπουλος
- Heidegger Martin, *Die Kunst und der Raum; L' art et l' espace*, Erker-Verlag, St.Gallen Ελβετία, 1969, ελλ.μτφ. *Η τέχνη και ο Χώρος*, Αθήνα, 2006, Ίνδικτος
- Mavroudis Anastasios Rupert Arthur, *Sicilianos the Greek Modernist*, Athens, 2020, Εκδ. Μουσείο Μπενάκη
- Michels Ulrich, *Atlas zur Music*, Munich 1977 (14η έκδοση,1991) ελλ. μτφ. *Άτλας της μουσικής, Τόμοι I και II*, Ινστιτούτο Έρευνας Μουσικής και Ακουστικής (ΙΕΜΑ), Αθήνα 1994, Εκδ. Φίλιππος Νάκας
- Munro Eleanor, *Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια της Τέχνης*, Αθήνα, 1964, Εκδ. Φυτράκης
- Nef Karl, *Einführung in die Musikgeschichte*, 1919, (ανατύπωση 3^{ης} γαλλικής έκδοσης, 1948) ελλ.μετφ. *Ιστορία της Μουσικής*, Αθήνα, 1985, Εκδ. Ν. Βότσης
- Sahling Herbert, *Notate zur pianistic. Aufsätze Sowjetischer Klavierpaedagogen und Interpreten*, Λειψία, 1976, ελλ.μετφρ. *Σημειώσεις για την τέχνη του πιάνου. Δοκίμια Σοβιετικών Ερμηνευτών και Παιδαγωγών του Πιάνου*, Αθήνα, 1978, Εκδ. Νάσος
- Salzman Eric, *Twentieth-Century music: An Introduction*, Η.Π.Α., 1967, 2nd (rev). ed. 1974, ελλ.μετφρ. *Ειδαγωγή στη Μουσική του 20ου αιώνα*, Αθήνα, 1983, Εκδ. Νεφέλη
- Schoenberg Arnold, *Structural Function of Harmony*, London, 1954, 2nd (rev). ed. 1969, ελλ.μετφρ. *Δομικές λειτουργίες της αρμονίας*, Αθήνα 1989, Εκδ. Νάσος
- Tolstoi Leon, ελλ.μτφ. *Τι είναι τέχνη*, Αθήνα, 4^η έκδοση 2009, Εκδ. PRINTA
- Varga Bálint András, *Conversations with Iannis Xenakis*, Λονδίνο, 1996, ελλ.μετφρ. *Συνομιλίες με τον Ιάννη Ξενάκη*, Αθήνα, 2004, Εκδ. Ποταμός
- Whittall Arnold, *Romantic Music, A concise history from Schubert to Sibelius*, London 1987, ελλ.μτφρ. *Ρομαντική Μουσική*, Αθήνα, 1997, Εκδ. Σ.Ι.Ζαχαρόπουλος

Αρθρογραφία

- Αδάμης Μιχάλης, «Από τη Βυζαντινή Μουσική στη Σύγχρονη», *μουσικός λόγος*, 1, 2000, Εκδ. Νεφέλη
- Αράπογλου Μιχάλης, «Η γεωγραφία απαραίτητη για τη μελέτη και τη διατήρηση των παραδοσιακών οικισμών», *Τεχνικά Χρονικά*, Σεπτ - Οκτ 1981, Αθήνα, http://library.tee.gr/digital/techr/1981/techr_1981_9_10_92.pdf
- Βασενχόφεν Λουδοβίκος, «Χωροταξία -Θεωρία και Πράξη», *Βιώσιμη Ανάπτυξη με την Περιβαλλοντική Αγωγή*, Κεφάλαιο 5, Μεσολόγγι, 1997, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας, Ηλεκτρονική Επανάδοση, <https://www.ekke.gr>
- Καλλιβρετάκης Λεωνίδα, «Ιστορική έρευνα των οικισμών της Ελλάδας, Ερευνητικά ζητούμενα και προβλήματα των πηγών» στο *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου: ιστορικά μελετήματα*, Institute for Neohellenic Research/National Hellenic Research Foundation, 2003, pp. 7–24. <https://hdl.handle.net/10442/7659>
- Βενετία Κόγκκου, *Η ψηφιακή εφαρμογή της Βιβλιοθήκης του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας: «Ο 20ος αιώνας μέσα από τις διαφημίσεις στα Τεχνικά Περιοδικά»*, 2018, https://www.researchgate.net/publication/337783099_E_psephiake_epharmoge_tes_Bibliothekes_tou_Technikou_Epimeleteriou_Elladas_O_20os_aionas_mesa_apo_tis_diaphemis_eis_sta_Technika_Periodika, ανάκτηση 20.02.2024
- Γιαννακούρου Γεωργία, «Το Περιβαλλοντικό Σύνταγμα και το Αναθεωρητικό Εγχείρημα», *Νόμος και Φύση*, 2018, <https://nomosphysis.org.gr/18128/to-perivallontiko-syntagma-kai-to-anatheoritiko-egxeirima/> [ανάκτηση 10.01.2023]
- Κυδωνιάτης Σόλων, «Προσφυγική αγροτική στέγασις και ψυχικό περιβάλλον», *Τεχνικά Χρονικά*, Γενική Έκδοσις, 1962, τευχ.216
- http://library.tee.gr/digital/techr/1962/techr_1962_216_2.pdf.
- Λιάβας Λάμπρος, «Παράδοση, Φολκλόρ και Έθνικ. Η ελληνική μουσική παράδοση από την αστικοποίηση στην παγκοσμιοποίηση», *Κέντρο Ελληνικής Μουσικής «Φοίβος Ανωγειανάκης»*, <https://www.kem-anogianakis.gr/paradosi-folklor-kai-ethnik/>, ανάκτηση 20.10.2023
- Πετράκος Γιώργος, «Περιφερειακές ανισότητες και περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα», *αιχώρος*, 4, 2004, <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2004.110>
- Ταβλαρίδης Αλέκος, «Η οριοθέτηση των οικισμών», *Τεχνικά Χρονικά*, 5, 82-85, 1993, http://library.tee.gr/digital/techr/1993/techr_1993_5_82.pdf.
- Τζωρτζόπουλος Δημήτρης, «M. Heidegger: Οικοδομείν, Οικείν, Σκέπτεσθαι “Η αθλιότητα της ανεσιότητας και το έργο της σκέψης”», *Φιλοσοφείν*, 3, 2011, Εκδ. Ζήτρος <https://philosophein-periodiko.blogspot.com/> ανάκτηση 19.03.24
- Τσουκαλά Κυριακούλα, «Η Γεωγραφία και η Αντίληψη του Τόπου. Παλαιότερες και Σύγχρονες Εκδοχές», στο Ε. Συγκολίτου (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Ψυχολογία: Σύγχρονες Τάσεις στον Ελλαδικό Χώρο (σσ. 17-41)*. *Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης*, 2006, <https://ikee.lib.auth.gr/record/261834/?ln=el>

- Καψωμένος Ερατοσθένης, «Η παράδοση της αρχαίας λυρικής ποίησης και το δημοτικό τραγούδι», *Διαβάζω*, 107, 40 – 44, 1984, <https://diavazo.gr/periodiko>, ανάκτηση 20.01.2024
- Κουτσόπουλος Κωστής, Το παράδοξο της ανάπτυξης στην Ελλάδα, *αειχώρος*, 29, 2019
- Χατζημιχάλης Κωστής, *Όρια/Σύνορα, εδαφοκυριαρχία και κοινωνικός έλεγχος*, Πρέσπες, 2009, https://www.researchgate.net/publication/277028203_ORIASYNORA_EDAPHOKYRIARCHIA_KAI_KOINONIKOS_ELENCHOS), ανάκτηση 04.02.2024
- Chiva Isac, «Les monographies de village et le développement», *De village en village Espaces communautaires et développement*, Cahiers de l'IUED (Institut universitaire d'études du développement | 21, Yvonne Preiswerk, Jacques Vallet, Genève, 1992, 2016, Graduate Institute Publications, DOI : 10.4000/books.iheid.3165
- Griffiths Paul, «Varèse, Edgard [Edgar] (Victor Achille Charles)», 2001, στον ιστότοπο της *Oxford Music Online*, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/> (Ημερομηνία προσπέλασης: 22.01.2024)
- Silverman Marissa, «Musical interpretation: Philosophical and practical issues», *International Journal of Music Education*, 25, 2007, 101-117, DOI: 10.1177/0255761407079950, https://www.researchgate.net/publication/240714139_Musical_interpretation_Philosophical_and_practical_issues), ανάκτηση 21.01.2024
- Simon Emmerson and Denis Smalley, «Electro-acoustic music», στον ιστότοπο της *Oxford Music Online*, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/> (Ημερομηνία προσπέλασης: 22.01.2024)

Δικτυογραφία

- <https://www.adjustice.gr/webcenter/portal/ste/ypiresies/>
- <http://settlement-renames.eie.gr>, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
- <http://opac.tee.gr/cgi-bin-EL/egwcgi/egwirtcl/targets.egw>, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη ΤΕΕ
- <https://digital.mmb.org.gr/digma/handle/123456789/60246>, Βιβλιοθήκη Λίλιαν Βουδούρη
- <https://filmoffice.pdm.gov.gr/>
- <https://maps.gsis.gr/valuemaps/>
- <http://gis.epoleodomia.gov.gr/>
- <https://ayla.culture.gr/>
- <https://www.statistics.gr/>
- <https://www.enterprisegreece.gov.gr/ependyste-sthn-ellada/kladoi-aixmhs/toyrismos>
- <https://www.kem-anogianakis.gr/>
- <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/>

Νομοθεσία

Νόμοι

- ν. 622/1977, ΦΕΚ 171 Α' / 1977 «Περί εισπράξεως υπό του Δημοσίου Ταμείου των δια την έκδοση οικοδομικών αδειών καταβαλλόμενων φόρων, τελών, εισφορών και κρατήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων»
- ν. 947/1979, ΦΕΚ 169 Α' / 1979 «Περί οικιστικών περιοχών»
- ν. 998/1979, ΦΕΚ 289 Α' / 1979 «Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της Χώρας»
- ν. 1337/1983, ΦΕΚ 33 Α' / 1983 «Επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις»
- ν. 1512/1985, ΦΕΚ 4 Α' / 1985 «Τροποποίηση και συμπλήρωση πολεοδομικών διατάξεων, ρύθμιση συναφών θεμάτων και θεμάτων του Ταμείου Νομικών»
- ν. 1650/1986, ΦΕΚ 160 Α' / 1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος»
- ν. 2508/1997, ΦΕΚ 124 Α' / 1997 «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις»
- ν. 2971/2001, ΦΕΚ 285 Α' / 2001 «Αιγιαλός, παραλία και άλλες διατάξεις»
- ν. 3028/2002, ΦΕΚ 153 Α' / 2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»
- ν. 3521/2006, ΦΕΚ 275 Α' / 2006 «Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς»
- ν. 3852/2010, ΦΕΚ 87 Α' / 2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης»
- ν. 3937/2011, ΦΕΚ 60 Α' / 2011 «Διατήρηση της βιοποικιλότητας και άλλες διατάξεις»
- ν. 4164/2013, ΦΕΚ 156 Α' / 2011 «Συμπλήρωση των διατάξεων περί Εθνικού Κτηματολογίου και άλλες ρυθμίσεις»
- ν. 4258/2014, ΦΕΚ 94 Α' / 2014 «Διαδικασία Οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα - ρυθμίσεις Πολεοδομικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις»
- ν. 4280/2014, ΦΕΚ 159 Α' / 2014 «Περιβαλλοντική αναβάθμιση και ιδιωτική πολεοδόμηση - Βιώσιμη ανάπτυξη οικισμών Ρυθμίσεις δασικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις»
- ν. 4447/2016, ΦΕΚ 214 Α' / 2016 «Χωρικός σχεδιασμός - Βιώσιμη ανάπτυξη και άλλες διατάξεις»
- ν. 4495/2017, ΦΕΚ 167 Α' / 2017 «Έλεγχος και προστασία του Δομημένου Περιβάλλοντος και άλλες διατάξεις»
- ν. 4759/2020, ΦΕΚ 245 Α' / 2020 «Εκσυγχρονισμός της Χωροταξικής και Πολεοδομικής Νομοθεσίας και άλλες διατάξεις»
- ν. 4915/2022, ΦΕΚ 63 Α' / 2022 «Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο Καταπολέμησης της Διαφθοράς, διατάξεις για θέματα ανθρώπινου δυναμικού και Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, νομοθετικό πλαίσιο εκπαίδευσης των σπουδαστών/σπουδαστριών της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης για την ένταξη στον κλάδο Π.Ε. Επιτελικών Στελεχών, διατάξεις για την ολοκλήρωση της μεταφοράς των δασικών υπηρεσιών στο Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, διατάξεις για την εφαρμογή του Εθνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας «Ελλάδα 2.0», Εθνική Σύμβαση Ομογενών και άλλες επείγουσες διατάξεις»

Ν.Δ./ Β.Δ./ Π.Δ.

- ν.δ. 17.07.1923, ΦΕΚ 228 Α' / 1923 «Περί σχεδίων πόλεων, κωμών και συνοικισμών του κράτους»
- β.δ. 15.06.1968, ΦΕΚ 111 Δ' / 1968 «Περί καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων, των κειμένων εντός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών, των στερούμενων εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου»
- ν.δ. 8/1973, ΦΕΚ 124 Α' / 1973 «Περί Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού»

- π.δ. 19.10.1978, ΦΕΚ 594 Δ' / 1978 «Περί χαρακτηρισμού ως Παραδοσιακών Οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών»
- π.δ. 21.11.1979, ΦΕΚ 693 Δ' / 1979 «Περί καθορισμού των ορίων των προ της 16.8.1923 υφισταμένων οικισμών των στερούμενων εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου»
- π.δ. 81/1980, ΦΕΚ 27 Α' / 1980 «Περί ειδικών χρήσεων γης και ανωτάτων μεγεθών επιτρεπόμενης εκμεταλλεύσεως οικοδομήσιμων χώρων»
- π.δ. 11.06.1980, ΦΕΚ 374 Δ' / 1980 «Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών των οικισμών της περιοχής Πηλίου και καθορισμού ειδικών όρων και περιορισμών εις αυτούς και εις την περιοχόν των διοικητικών ορίων των Δήμων ή Κοινοτήτων, εντός των ορίων ανήκουν ούτοι»
- π.δ. 02.03.1981, ΦΕΚ 138 Δ' / 1981 «Περί των ληπτέων υπ' όψιν στοιχείων και του τρόπου καθορισμού των ορίων των προ της 16.8.1923 υφισταμένων οικισμών των στερούμενων εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου, ως και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών»
- π.δ. 06.12.1982, ΦΕΚ 588 Δ' / 1982 «Καθορισμός όρων και περιορισμών δομήσεως οικισμών της Χώρας»
- π.δ. 24.04.1985, ΦΕΚ 181 Δ' / 1985 «Τρόπος καθορισμού ορίων οικισμών της χώρας μέχρι και 2.000 κατοίκους, κατηγορίες αυτών και καθορισμός όρων και περιορισμών δομήσεως τους»
- π.δ. 24.05.1985, ΦΕΚ 270 Δ' / 1985 «Τροποποίηση των όρων και περιορισμών δόμησης των γηπέδων των κειμένων εκτός των ρυμοτομικών σχεδίων των πόλεων και εκτός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών»
- π.δ. 20.08.1985, ΦΕΚ 414 Δ' / 1985 «Πολεοδόμηση και επέκταση οικισμών της χώρας μέχρι 2.000 κατοίκους και τροποποίηση του από 24.4.1985 Π. Δ/τος (ΦΕΚ 181/Δ)
- π.δ. 183/1986, ΦΕΚ 70 Α' / 1986 «Έγκριση τροποποιήσεων σχεδίων πόλεων και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησης από τους νομάρχες»
- π.δ. 14.07.1999, ΦΕΚ 580 Δ' / 1999 «Κώδικας βασικής πολεοδομικής νομοθεσίας»
- π.δ. 59/2018, ΦΕΚ 114 Α' / 2018 «Κατηγορίες και περιεχόμενο χρήσεων γης»

Υπουργικές Αποφάσεις

- Υ.Α. Ε.35400/1975, ΦΕΚ 10 Δ' / 1976 «Περί του τρόπου καθορισμού ορίων Οικισμών προ του έτους 1923 στερούμενων σχεδίων ρυμοτομίας»
- Υ.Α. Γ/924/15818/1985, ΦΕΚ 242 Β' / 1985 «Χαρακτηρισμός ως έργου τέχνης που χρειάζεται ειδική κρατική προστασία του αρχοντικού ιδιοκτησίας Πέτρου Μύλλερ – Ιγκνέϋ (πρώην Κανταρτζή) στον Άγιο Λαυρέντιο Πηλίου»
- Υ.Α. 1737/27614/1985, ΦΕΚ 425 Β' / 1985 «Χαρακτηρισμός ως έργου τέχνης αρχοντικού στον Άγιο Λαυρέντιο Πηλίου, ιδιοκτησίας Δήμητρας Σίνη»
- Υ.Α. Γ/1727/27608/185, ΦΕΚ 449 Β' / 1985 «Χαρακτηρισμός ως έργου τέχνης και ιστορικού διατηρητέου μνημείου της κοινοτικής Βρύσης Παπαδάκη στον Άγιο Λαυρέντιο Πηλίου»
- Υ.Α. ΔΙΛΑΠ/Γ/43969/2715/1985, ΦΕΚ 663 Β' / 1985 «Χαρακτηρισμός ως έργων τέχνης και ως ιστορικών διατηρητέων μνημείων πέντε (5) κρηνών στην κοινότητα Αγίου Λαυρεντίου Πηλίου»
- Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/91/39554/2000, ΦΕΚ 1025 Β' / 2000 «Χαρακτηρισμός ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου του κτιρίου, ιδιοκτ. Άγγελου Κέρα (κατοικία-πολιτιστικό εργαστήρι) στο Δημοτικό Διαμέρισμα Μοναστηρακίου Δήμου Δράμας...»
- Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΔΝΣΑΚ/57400/1576/2007, ΦΕΚ 355 ΑΑΠ/ 2007 «Χαρακτηρισμός ως μνημείου της «οικίας Αναγνωστοπούλου», φερόμενης ιδιοκτησίας Δημητρίου Παϊζη και Σωτηρίας Τατσοπούλου, στον Άγιο Λαυρέντιο Πηλίου»
- Υ.Α. 27656/2017, ΦΕΚ 2106 Β' / 2017 «Προϋποθέσεις και προδιαγραφές επανέγκρισης πολεοδομικών ρυθμίσεων που εγκρίθηκαν με διοικητικές πράξεις από αναρμόδια όργανα»

Αποφάσεις Νομαρχών

- 8211/26.03.1986 Απόφ. Νομάρχη Μαγνησίας, ΦΕΚ 507 Δ'/1986 «Καθορισμός ορίων, διάκρισης και κατάταξης σε κατηγορία του Οικισμού Αγ. Λαυρεντίου της Κοινότητας Αγίου Λαυρεντίου Ν. Μαγνησίας»
- ΤΠ-ΠΕ 853/86/23.03.1987 Απόφ. Νομάρχη Δράμας, ΦΕΚ 405 Δ'/1987 «Καθορισμός ορίων του οικισμού Μοναστηρακίου της Κοινότητας Μοναστηρακίου του Ν. Δράμας»
- ΤΠ-ΠΕ 6817/87/09.02.1988 Απόφ. Νομάρχη Δράμας, ΦΕΚ 177 Δ'/1988 «Έγκριση ρυμοτομικού σχεδίου του αγροτικού οικισμού Μοναστηρακίου του Ν. Δράμας»

Εγκύκλιοι

ΥΧΟΠ / 26052/7352/117/1982

ΥΧΟΠ / 27433/7753/124/1982

ΥΧΟΠ / 14450/2880/26/1983

Αποφάσεις Σ.τ.Ε.

2033/1978 Τμήμα Δ'

4454/2005 Τμήμα Ε'

3661/2005 Ολομέλεια

2169/2006 Τμήμα Ε'

3603/2007 Τμήμα Ε'

1828/2008 Τμήμα Ε'

1358/2010 Τμήμα Ε'

2472/2016 Τμήμα Ε'

1653/2018 Τμήμα Ε'

1365/2021 Ολομέλεια

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: Ο χώρος της μουσικής

A1. Παράρτημα θεωρητικού τομέα

«Η αρμονία διδάσκει:

Πρώτον, τη σύσταση των συγχορδιών, δηλαδή ποιοι φθόγγοι και πόσοι από αυτούς μπορούν να συνηχήσουν, για να δημιουργήσουν συμφωνίες με τις παραδοσιακές διαφωνίες...

Δεύτερον, τον τρόπο με τον οποίο οι συγχορδίες πρέπει να χρησιμοποιούνται σε διαδοχές: να συνοδεύουν μελωδίες και θέματα, να ελέγχουν τη σχέση μεταξύ κύριας και δευτερευουσών φωνών, να καθιερώνουν μια τονικότητα στην αρχή και το τέλος... .. ή από την άλλη μεριά να εγκαταλείπουν μία τονικότητα (μετατροπία)... ..»

A.Schoenberg, *Structural Function of Harmony*, London, 1969, 2nd (rev).ed., ελλ.μετφρ. Δομικές λειτουργίες της αρμονίας, Αθήνα, 1989, σελ.21

Claude Debussy (1862-1918)

«Δεν είναι καθήκον μας να βρούμε τα συμφωνικά μέσα για να εκφράσουμε την εποχή μας, τα μέσα που μιλούν για την πρόοδο, τα τολμήματα και τις κατακτήσεις των μοντέρνων καιρών; Ο αιώνας του αεροπλάνου αξίζει να έχει τη δική του μουσική» (1913)

Arnold Schoenberg (1874-1951)

«Εάν οι εποχές ήταν ομαλές, όπως ήταν πριν το 1914, τότε η μουσική της δικής μας εποχής θα βρισκόταν σε διαφορετική κατάσταση»

Charls Ives (1874-1951),

«Το ενστικτώδες ενδιαφέρον κάθε ανθρώπου για πρόοδο στην τέχνη, θα προχωρεί συνεχώς εκπληρώνοντας ελπίδες, δημιουργώντας νέες, ανοίγοντας καινούργιους ορίζοντες, έως ότου έρθει η μέρα που ο καθένας, ενώ θα καλλιεργεί το χωράφι του, θα ψιθυρίζει τους δικούς του στίχους, θα τραγουδά τις δικές του συμφωνίες (τις δικές του όπερες, αν το προτιμά) και καθώς θα κάθεται ένα βράδυ στην πίσω αυλή του σπιτιού του, χωρίς σακάκι, καπνίζοντας την πίπα του, παρακολουθώντας τα παιδιά του να δημιουργούν με το **δικό τους** γούστο, τα **δικά τους** θέματα για τις **δικές τους** σονάτες της **δικής τους** ζωής, θα κοιτάζει ψηλά, πάνω από τα βουνά και θα βλέπει τα οράματά του στην πραγμάτωσή τους, θα ακούει τους υπερκόσμους τόνους της καθημερινής συμφωνίας να ηχούν από πολλές χορωδίες με θεία τελειότητα, μέσα από το φύσημα του δυτικού ανέμου στις κορυφές των δέντρων»

Béla Bartók (1881 – 1945)

«Η μελέτη της μουσικής των αγροτών, ήταν για μένα αποφασιστικής σημασίας, γιατί μου αποκάλυψε τη δυνατότητα πλήρους χειραφέτησης από την ηγεμονία του τονικού συστήματος μείζονος-ελάσσονος. Διότι το μεγαλύτερο και πραγματικά αξιολογότερο μέρος αυτού του

θησαυρού των μελωδιών βρίσκεται στους παλιούς εκκλησιαστικούς τρόπους, στην αρχαία Ελλάδα και σε ακόμα «απλοϊκότερες» κλίμακες· άλλωστε η μουσική αυτή παρουσιάζει μεγαλύτερη ποικιλία και ελευθερία στον ρυθμό και στο τέμπο»

John Cage (1912-1992)

«Χρειάστηκε ένας Βέμπερν ή ένας Σατί για να ανακαλυφθεί εκ νέου η μουσική αυτή αλήθεια. Η οποία – χάρη στη μουσικολογία- μαθαίνουμε ότι ήταν γνωστή σε μερικούς μουσικούς της Ανατολής όλων των εποχών, πλην εκείνων που εμείς οι ίδιοι φροντίζουμε με συνέπεια να διαφθείρουμε μουσικά»

Αποσπάσματα από το βιβλίο του Paul Griffiths,... ..., ελλ.μετφρ. *Μοντέρνα Μουσική*, Αθήνα, 1993, σελ.186, 185, 98, 104,217 αντίστοιχα

A2. Παράρτημα πρακτικού τομέα

Carl Maria von Weber (1786-1826)

«Η παρατήρηση ενός εξοχικού τοπίου είναι για μένα η εκτέλεση ενός μουσικού κομματιού»

Whittall Arnold, *Romantic Music, A concise history from Schubert to Sibelius*, London 1987, ελλ.μτφρ. *Ρομαντική Μουσική*, Αθήνα, 1997, σελ.32

Alfred Brendel (1931 -)

«Το να κατανοήσει κανείς τις προθέσεις του συνθέτη, σημαίνει να τις μεταφράσει και να τις μεταδώσει σύμφωνα με τη δική του αντίληψη. Η μουσική δεν μπορεί να «μιλήσει από μόνη της». Η ιδέα πως ο ερμηνευτής μπορεί απλώς να «σθήσει» τα προσωπικά του συναισθήματα και να δεχτεί εξ ουρανού τα συναισθήματα του συνθέτη, είναι μύθος. Μόνο με τη βοήθεια των προσωπικών συναισθημάτων του, με την προσωπική του κρίση, την προσωπική του ευφυΐα και τη δική του εκλεπτυσμένη ακοή μπορεί κανείς να διευκρινίσει αυτό που εννοούσε ο συνθέτης όταν έγραφε. Αυτή η στάση απέχει εξίσου από την «μανία» της μεταγραφής. Το να επιβάλλεται η «προσωπική άποψη» είναι εξ ίσου λανθασμένο με το να αποφεύγεται· όταν αυτό δεν γίνεται από μόνο του, κάθε προσπάθεια είναι μάταιη».

Alfred Brendel, *Μουσικοί στοχασμοί και αναστοχασμοί*, Αθήνα 1998, σελ 84, 198

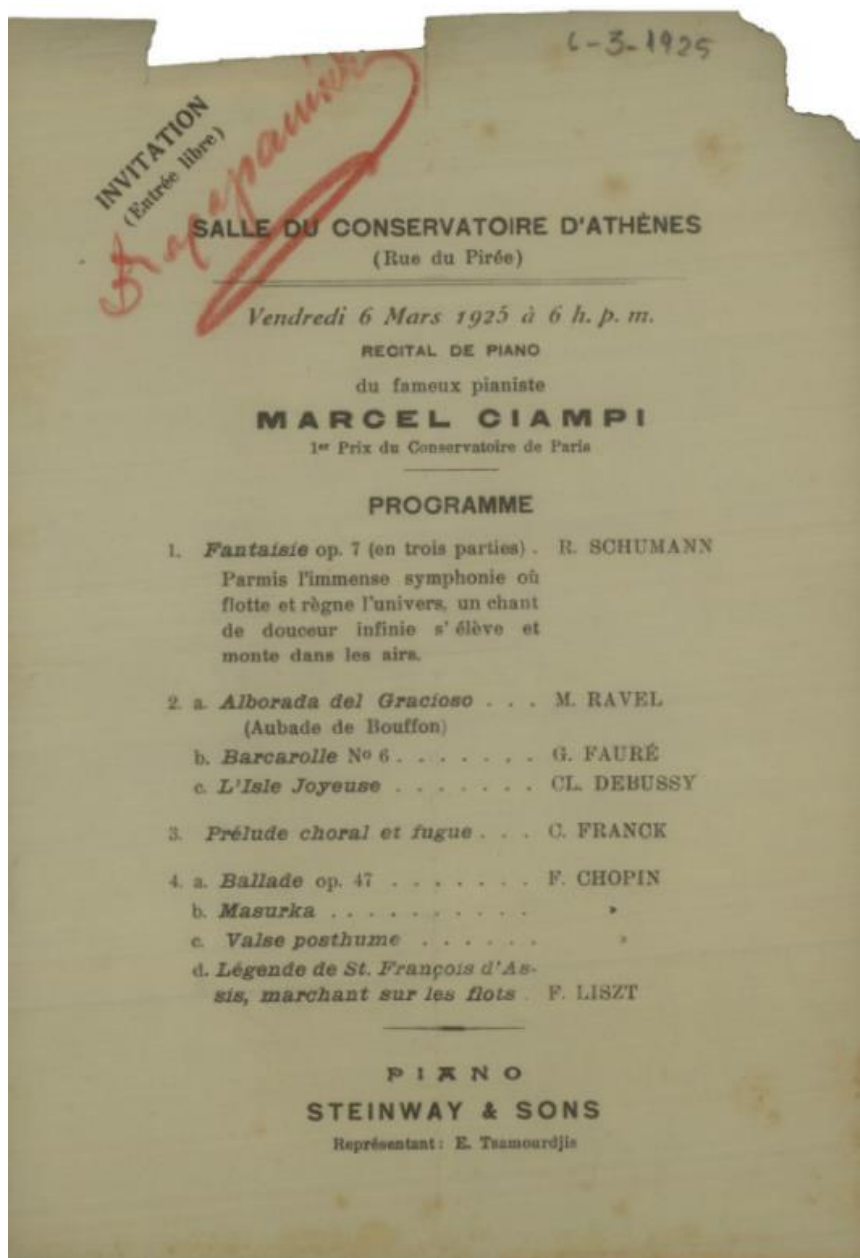
"If I belong to a tradition it is a tradition that makes the masterpiece tell the performer what he should do and not the performer telling the piece what it should be like, or the composer what he ought to have composed."

<https://alfredbrendel.com>

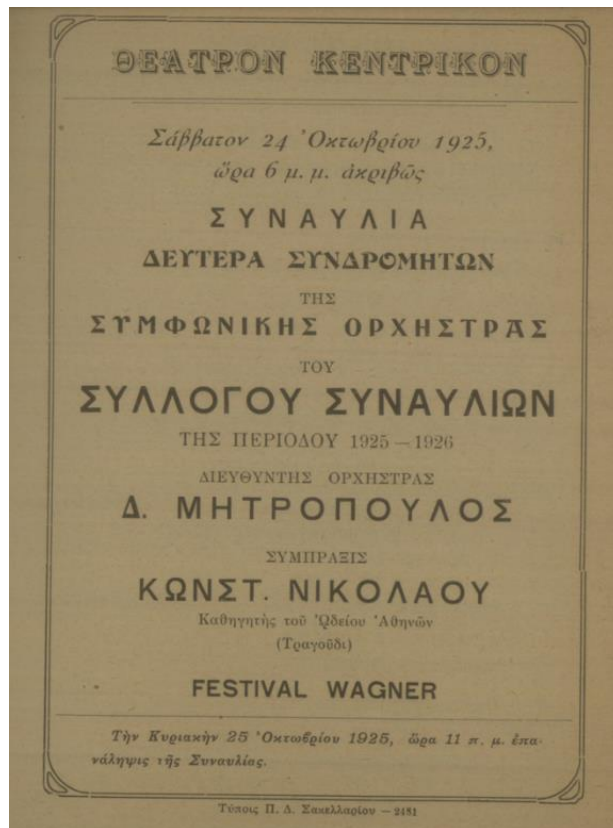
A3. «Μουσικά Τεκμήρια»

Τα μουσικά Τεκμήρια αντι - παρατίθενται με το φωτογραφικό υλικό του Παραρτήματος Α4.

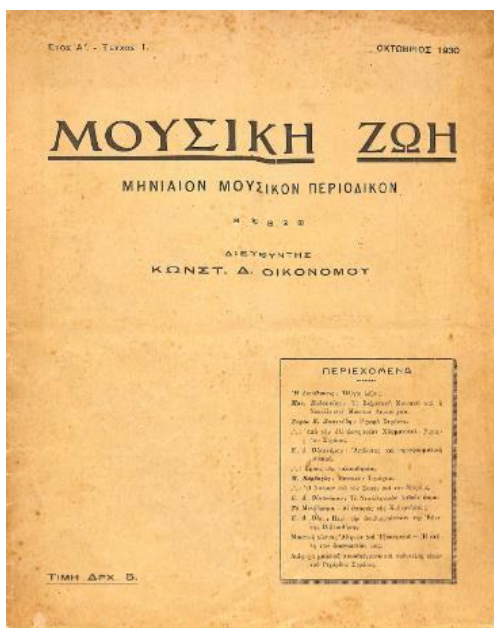
Ι. Βιβλιοθήκη Λίλιαν Βουδούρη (<https://digital.mmb.org.gr/>)

Πρόγραμμα συναυλίας που πραγματοποιήθηκε από τον διάσημο πιανίστα Marcel Ciampi, στην Αθήνα στις 6 Μαρτίου 1925

Πρόγραμμα συναυλίας που πραγματοποιήθηκε από την Συμφωνική Ορχήστρα του Συλλόγου Συναυλιών, στο Κεντρικό θέατρο Αθηνών στις 24 Οκτωβρίου 1925. Περιέχει θεματική και μουσική ανάλυση των έργων, καθώς επίσης και ανακοίνωση για την επόμενη συναυλία της Συμφωνικής Ορχήστρας του Συλλόγου Συναυλιών. Περιέχει ακόμα, ονομαστικό κατάλογο των μελών της Συμφωνικής Ορχήστρας του Συλλόγου Συναυλιών για την περίοδο 1925-1926

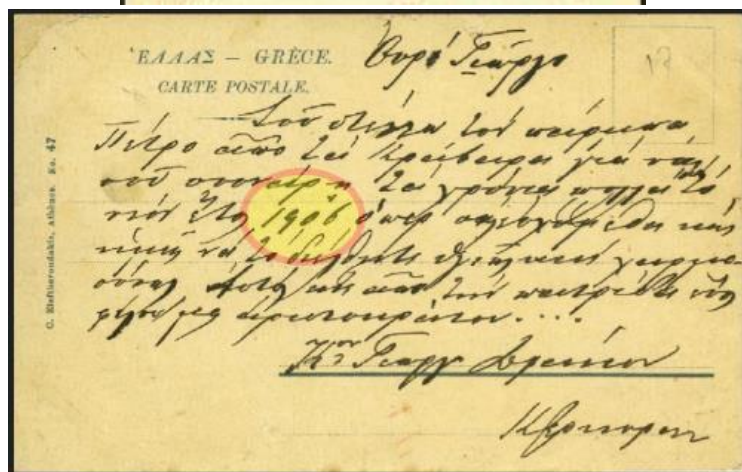
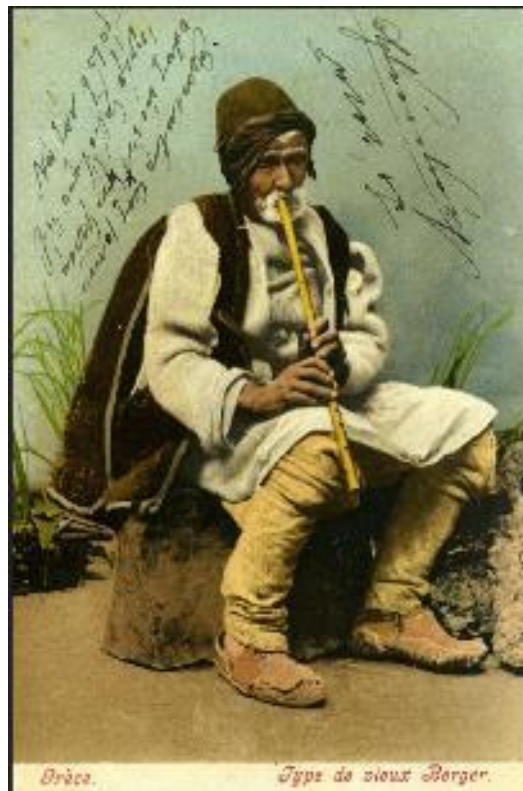

Περιοδικό Μουσική Ζωή, Έτος Α', Τεύχος 1, 1930

II. Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη (<https://vmrebetiko.gr/collection/?id=logio>)

«Το Αρχείο Κουνάδη άρχισε να συγκροτείται στις αρχές της δεκαετίας του 1960 από τον Παναγιώτη Κουνάδη, ερευνητή και μελετητή της μουσικής και των τραγουδιών των Ελλήνων, και από το 2008 συστάθηκε ως αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία. Αποτελεί το πλέον εμπειριστατωμένο και οργανωμένο Κέντρο Έρευνας & Μελέτης της Ελληνικής Δισκογραφίας των 78 στροφών. Έχει ως στόχο τη συλλογή, ταξινόμηση, έρευνα, καταγραφή, μελέτη, διάσωση και διάδοση των τραγουδιών και της μουσικής των Ελλήνων, καθώς και οποιασδήποτε σχετικής πληροφορίας. Αποτελείται από υλικό που καταγράφει ποικιλοτρόπως και σε διαφορετικά πεδία κυρίως την περίοδο 1900-1960 με κεντρικό άξονα τη μουσική».

Αρχείο Κουνάδη, "Grèce, Type de vieux Berger", 2019, <https://vmrebetiko.gr/item?id=728>

Η Κρητικιά

00:00

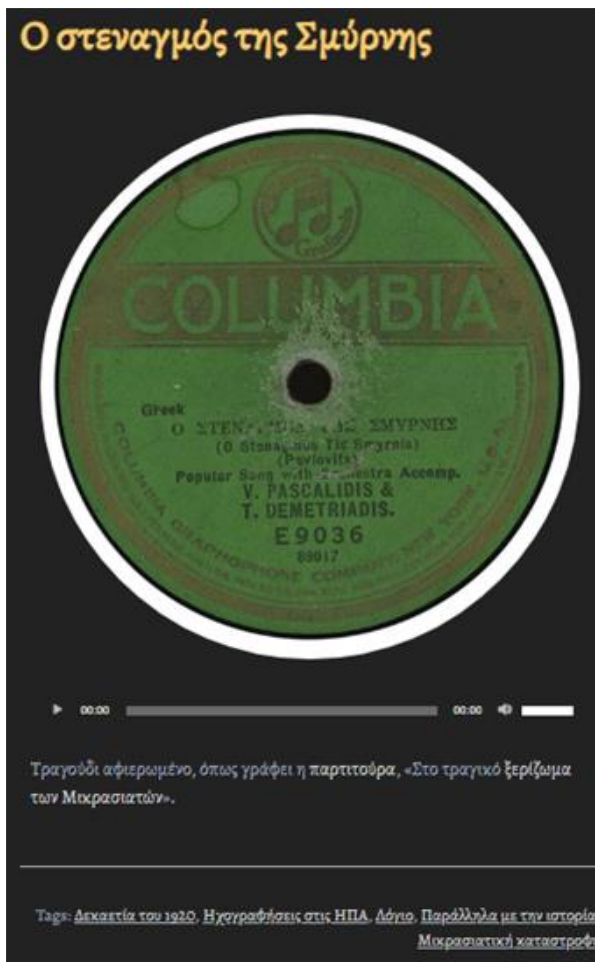
02:28

Στις αρχές του 20ού αιώνα η Ευρώπη βρίσκεται σε ειρήνη και ευημερία. Η «Ωραία Εποχή» είναι απόρροια προηγούμενων σημαντικών ιστορικών γεγονότων και εξελίξεων. Τα δίκτυα που δημιουργούνται και εξελίσσονται διακινούν ανθρώπους και τα προϊόντα τους, υλικά και άυλα. Μέσα σε αυτόν τον πολυεπίπεδο κόσμο εφευρίσκεται η ηχογράφηση και η αναπαραγωγή του ήχου. Οι πρώτες δισκογραφικές εταιρείες στέλνουν κινητά συνεργεία κυριολεκτικά σε όλη την οικουμένη, για να ηχογραφήσουν τοπικούς μουσικούς. Το εύρος του ρεπερτορίου είναι ατελείωτο. Η κοσμοπολίτικη συνθήκη μεγάλων αστικών κέντρων ευνοεί τους πολυστυλισμούς και τις πολυμορφικότητες. Αποικιοκρατία, επαναστάσεις, συρράξεις, προσφυγικά ρεύματα· το θέατρο, ο κινηματογράφος, το ραδιόφωνο, η φωτογράφιση, οι περιοδείες από ορχήστρες, αλλά και οι κυκλοφορίες στους πάσης φύσεως εμπορικούς διαύλους, μέσα σε έναν κόσμο που εξελίσσεται δυναμικά και ανισότροπα, διαμορφώνουν ένα σύνθετο πλέγμα από «κέντρα» και «περιφέρειες» σε εναλλασσόμενους ρόλους, που θέτουν τα μουσικά ιδιώματα σε κίνηση, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Το δίκτυο μέσα στο οποίο συμμετέχει το ελληνόφωνο αστικό λαϊκό τραγούδι, συνομιλώντας διαρκώς με τους συνένοικούς του, είναι μεγαλειώδες. Η δισκογραφία έχει ήδη προσφέρει σημαντικά εργαλεία στην κατανόηση των σχέσεων που αναπτύχθηκαν μεταξύ των «εθνικών» ρεπερτορίων. Αποτέλεσμα της εν εξελίξει έρευνας είναι ο «Κοσμοπολιτισμός στην Ελληνική Ιστορική Δισκογραφία».

Συναντάμε περιπλανώμενους μουσικούς σκοπούς σε διάφορα σημεία στην Ευρώπη, την Αφρική, την Ασία και την Αμερική, όπου τοπικοί μουσικοί τους οικειοποιούνται και τους ανακατασκευάζουν. Πέραν αυτών, οι αλληλο-επιρροές αφορούν τις πρακτικές εκτέλεσης, το οργανολόγιο, τη ρυθμολογία, την εναρμόνιση, την φωνητική τοποθέτηση και γενικότερα τις έξεις που κουβαλάει ο κάθε μουσικός. Τα ρεπερτόρια αποεδαφικοποιούνται και αναμιγνύονται με άλλα, τα οποία προσλαμβάνουν πλέον υπερτοπικά χαρακτηριστικά. Οι μουσικοί βρίσκονται συχνά σε κίνηση μέσα σε πολυπολιτισμικές αυτοκρατορίες, υπηρετούν και οικειοποιούνται πολυποικίλα ρεπερτόρια που προέρχονται ή/και υλοποιούνται από ετερογενείς εθνοπολιτισμικές ομάδες. Συχνά, η «σύγκλιση» των γεωγραφικών συντεταγμένων συνοδεύεται από μια ακόμα σύγκλιση, που αφορά εσωτερικές πολιτισμικές «συντεταγμένες». Πρόκειται για τα πεδία του λόγιου και του λαϊκού, που παραδοσιακά έχουν αντιμετωπιστεί όχι απλώς ως αυτοτελή, αλλά και ως στεγανά. Η λαϊκότητα και η λογιότητα μπαίνουν σε δημιουργικό διάλογο με ποικίλους τρόπους, συστήνοντας ενδιάμεσους «τόπους» ανάλογα με τις ιστορικές συνθήκες.

Έρευνα και κείμενο: Λεονάρδος Κουνάδης και Νίκος Ορδουλίδης
 Αρχείο Κουνάδη, "Η Κρητικά", 2019, <https://vmrebetiko.gr/item?id=4406>

Αρχείο Κουνάδη, "Ο στεναγμός της Σμύρνης", 2019
<https://vmrebetiko.gr/item?id=10076>

Αρχείο Κουνάδη, "Σερενάτα Κεφαλονίτικη", 2019
<https://vmrebetiko.gr/item?id=9411>

Ο θάνατος του κλέφτη

00:00

02:21

Στην πτυχιακή εργασία της Δέσποινας Αυθεντοπούλου με τίτλο "Ζητήματα ιδεολογίας και αισθητικής στο μουσικοπαιδαγωγικό έργο του Μανώλη Καλομοίρη" (Α.Τ.Ε.Ι Ηπείρου, Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας, Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής, Άρτα 2013) αναφέρεται: "Πρόκειται για ένα από τα τραγούδια στα οποία ο Καλομοίρης διατηρεί το δημοτικό στίχο και συνθέτει πρωτότυπη μουσική. Η έρευνα για την προέλευση του κειμένου έδειξε ότι το δημοτικό περιλαμβάνεται στη συλλογή του Άγι Θέρου υπό τον τίτλο Ο λαβωμένος Κλέφτης και προέρχεται από τη συλλογή των ηπειρωτικών τραγουδιών του τραγουδιστή Π. Αραβαντινού (Αραμής). Γράφτηκε το 1911 για σόλο φωνή, δίφωνη χορωδία και πιάνο και πρωτοεκδόθηκε από το Ωδείο Αθηνών στη συλλογή Σχολικά άσματα το 1914, με τον τίτλο Ο κληρωθείς Κλέφτης - τίτλος σύμφωνος με το καθαρευουσιάνικο πνεύμα της όλης συλλογής. Για πρώτη φορά δημοσιεύεται με τον τίτλο Ο θάνατος του Κλέφτη εδώ (Μαθήματα μουσικής, 1933) ως δεύτερη εκδοχή για σόλο φωνή και δίφωνη χορωδία χωρίς συνοδεία πιάνου ή ορχήστρας".

Η ηχογράφηση πραγματοποιήθηκε στο διάστημα 28 Ιανουαρίου - 16 Φεβρουαρίου 1922 από τον ηχολόγητη **Harold Fleming**.

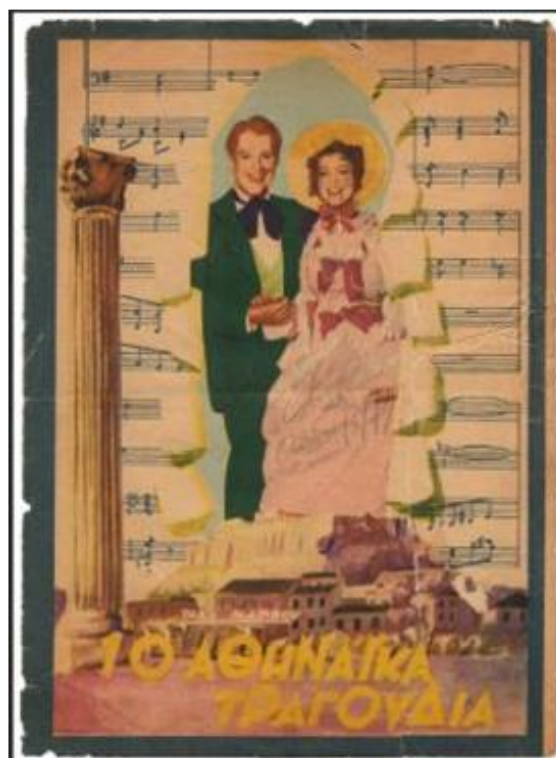
Tags: [Δεκαετία του 1920](#), [Λόγια](#), [Ηχογραφήσεις στην Αθήνα](#), [Λαϊκοί τραγουδιστές](#), [Χορωδία](#)

Το τραγούδι του Αγωγιάτη

Musical Scores / Παρτιτούρες
Αθήνα, Βάρβογλης Μάριος

Αρχείο Κουνάδη, "Το τραγούδι του αγωγιάτη", 2019
<https://vmrebetiko.gr/item?id=36>

Αθηνοπούλα

Παρτιτούρες
1940, Αθήνα, Μαρίνος Τάκης

Αρχείο Κουνάδη, "Αθηνοπούλα", 2019
<https://vmrebetiko.gr/item?id=1574>

Κάποια μάνα αναστενάζει

Παρτιτούρες
[1947 ?], Αθήνα, Τσιτσάνης Βασίλης

Αρχείο Κουνάδη, "Κάποια μάνα αναστενάζει", 2019
<https://vmrebetiko.gr/item?id=3229>

A4. Φωτογραφικό Υλικό

Πηγή: Μάνος Ελευθερίου, Χάρης Γιακουμής, *Βλέμματα από την Ελλάδα, Από το Α έως το Ω και από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα*, 2008, Εκδ. Μεταίχμιο

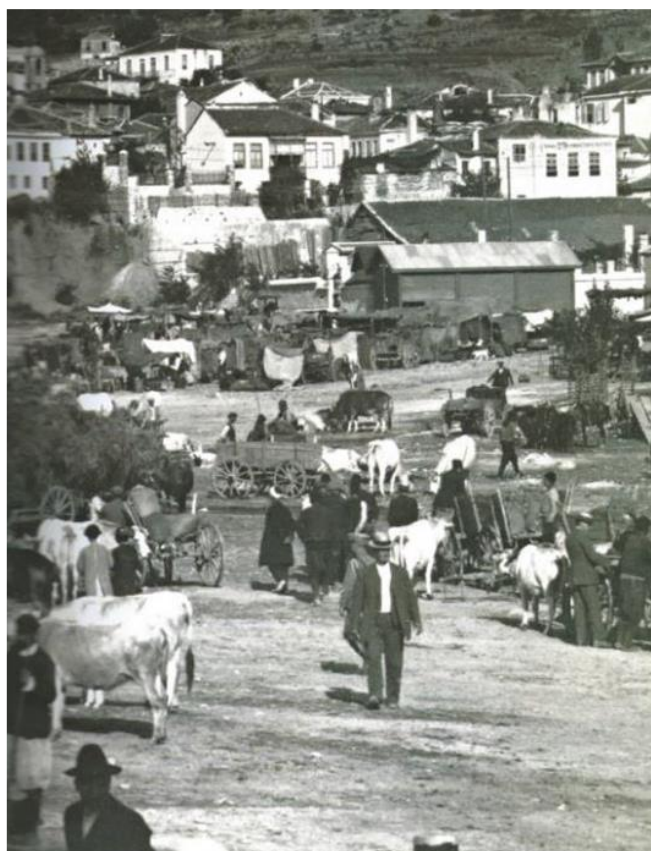
Ήπειρος, Φωτογραφία Etienne Labranche,
Γάλλου πολεμικού ανταποκριτή στον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο, 1912,
σελ. 110, 112

Πρέβεζα, Ιανουάριος 1913, Φωτογραφία Etienne Labranche
«Διανομή συσσιτίου στους κατοίκους της πόλης κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου. Δεξιά η
Μαρία Βοναπάρτη και η σύζυγος του Ηλία Ποταμιάνου επιθεωρούν», σελ.241

Κόρινθος, μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1928, σελ.159

Ξάνθη, Ζωπανήγυρη, περίπου 1930
Φωτογραφία ανωνύμου, σελ. 227

«Ο γάλλος ελληνιστής René Ginouès (αριστερά), μέλος της γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, με ένα άλλο μέλλος..., τον βοηθό τους και έναν ηλικιωμένο κάτοικο σε καφενείο χωριού της επαρχίας»
Φωτογραφία: René Ginouès, 1951, σελ. 330

Προϊπάντημα τουριστιών στην Ήπειρο
Φωτογραφία ανιανέμου, 1955

Προϊπάντημα τουριστιών στην Κρήτη
Φωτογραφία ανιανέμου, 1955

Φωτογραφία: René Ginouès, Αθήνα, 1950, σελ.307

Γάμος στα Καστέλλια (1950)

x

Πηγή: https://www.kastellia.gr/loc_ks/oldpics.asp

Ωδείο Αθηνών (από το αρχείο του Ωδείου Αθηνών)

Έλενα Ντάκουλα *Πώς ήταν η ζωή στην Αθήνα τη δεκαετία του 1960;*
Η Ελλάδα και η Αθήνα την πιο συγκλονιστική δεκαετία της νεότερης ιστορίας, 09.04.2020
<https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/636214/60-prin-60-hronia/>

Ο Πύργος των Αθηνών και δίπλα το 12ώροφο κτήριο, στη φάση της ανέγερσης
Τέλος δεκαετίας 1960 - Αρχές της 10ετίας 1970
Φώντας Τρούσας *Σαν σήμερα, πριν από 50 χρόνια, εγκαινιάστηκε ο Πύργος των Αθηνών*, 16.10.2022
<https://www.lifo.gr/culture/design/san-simera-prin-apo-50-hronia-egkainiastike-o-pyrgos-ton-athinon>

Παράρτημα Β: Χάρτες *Οικονομικού και Κοινωνικού Άτλαντος της Ελλάδος, Αθήνα, 1964*²⁵⁰

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη

Β1. Χάρτες μεταβολών του πληθυσμού 1920-1960

Οι χάρτες που συντάχθηκαν αναφέρονται σε τέσσερις περιόδους:

- Χάρτης 1920-1928, που αφορά μία ιστορική περίοδο μέγιστης σημασίας για τη δημογραφία και τη γεωγραφία, κατά την οποία η συρροή των προσφύγων αυξάνει τον πληθυσμό κατά 1.200.000 κατοίκους περίπου, παρουσιάζοντας μια αύξηση της τάξης του 23.26%. Η ΕΣΥΕ εντοπίζει την αύξηση αυτή στις περισσότερες περιοχές της χώρας, πλην όμως όχι ομοιόμορφα κατανεμημένα, εξαιρουμένων των νομών Θεσπρωτίας, Άρτης και Φλωρίνης.
- Χάρτης 1928-1940, που αφορά μια ιστορική περίοδο που παρουσιάζεται γενική αύξηση πληθυσμού 18,4%, με αποκλίσεις και γεωγραφικές διαφοροποιήσεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η μείωση του πληθυσμού εμφανίζεται στα νησιά του Αιγαίου και στη νότιο Πελοπόννησο.
- Χάρτης 1940-1951, που παρουσιάζει αλλοιώσεις στη δημογραφική εξέλιξη της χώρας λόγω του πολέμου. Η αύξηση του πληθυσμού κατά 2,31%, εκτιμάται ότι συμπεριλαμβάνει την περίοδο της ένωσης των Δωδεκανήσων το 1947, καθώς οι ανθρώπινες απώλειες κατά την περίοδο των πολέμων, κυμαίνονται από 6,8 - 8,2% του πληθυσμού, μη συμπεριλαμβανομένου τυχόν ελλείμματος στις γεννήσεις.
- Χάρτης 1951-1961, όπου η Ελλάδα τείνει να αναδιαρθρωθεί. Πλήθος νομών παρουσιάζει μείωση του πληθυσμού. Η επιρροή των πολέμων γίνεται αισθητή με άνισο τρόπο, πλην όμως η δημογραφική συστολή στις παραμεθόριες περιοχές εντείνεται.

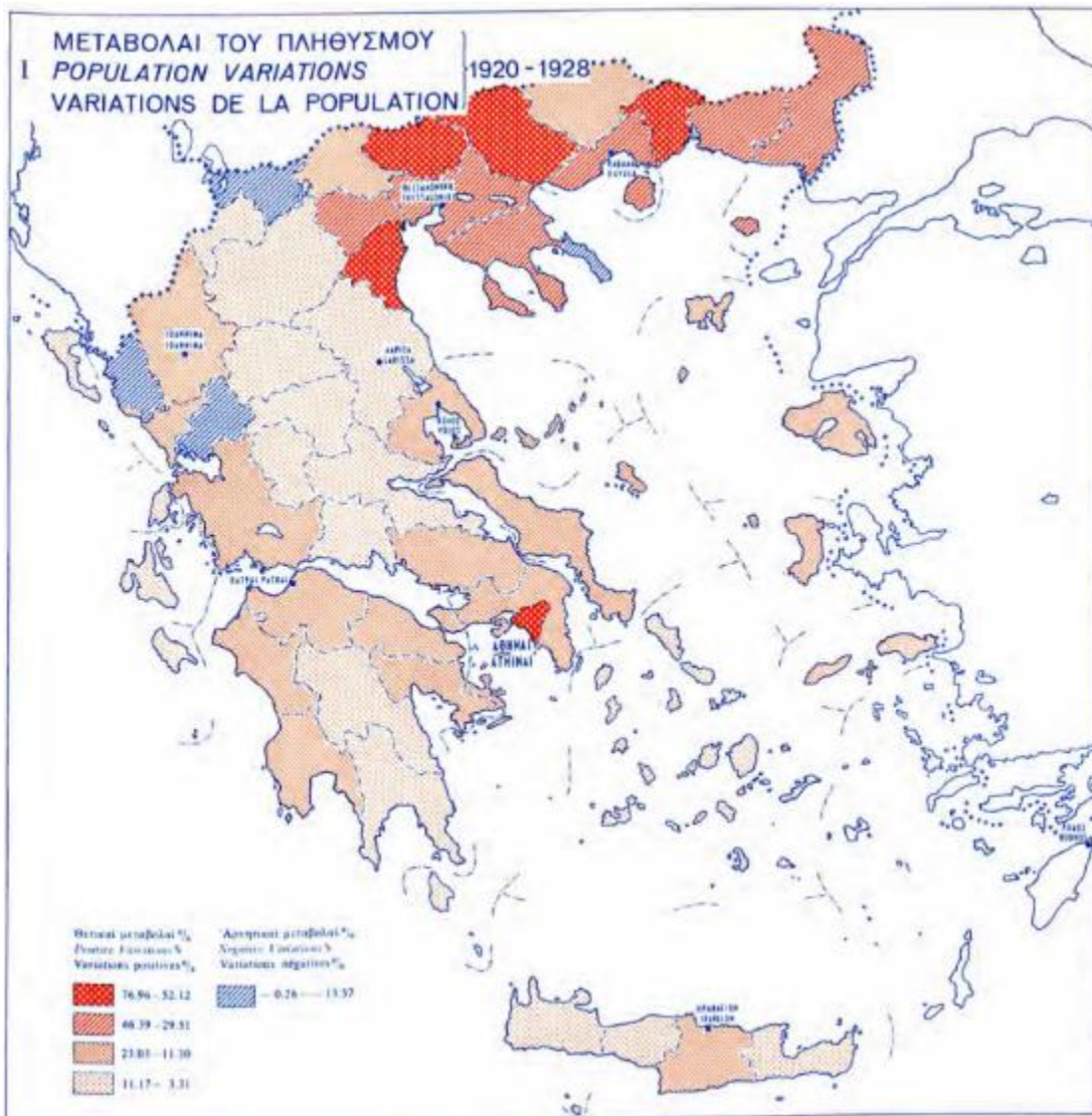
Επίσης, σε επόμενο χάρτη, λαμβάνοντας υπόψη την περίοδο των πολεμικών συγκρούσεων, αποδίδεται χαρτογραφικά ο ρυθμός των πληθυσμιακών μεταβολών την περίοδο 1940-1961.

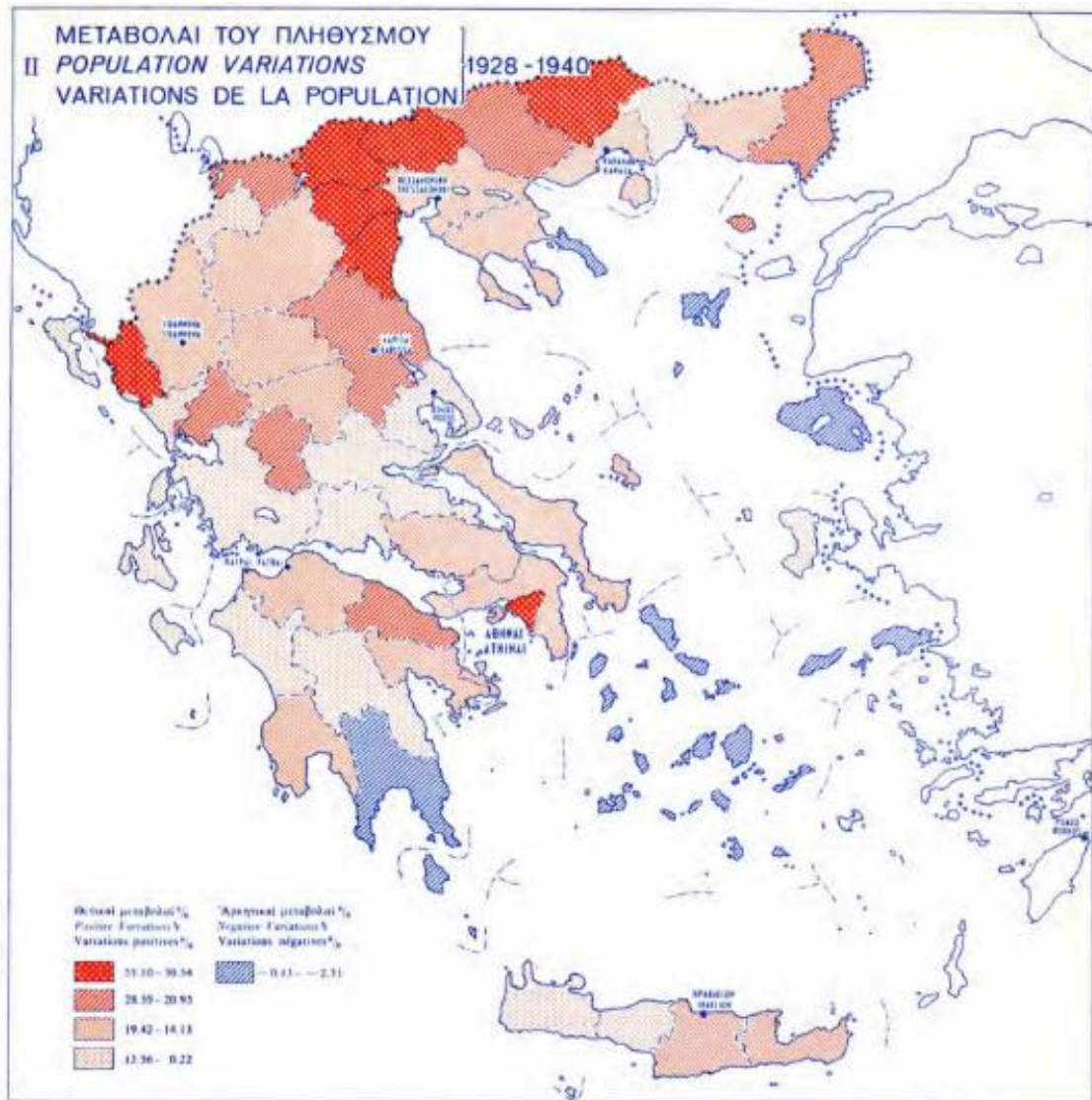
²⁵⁰ http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/showmapdetails?p_id=11888778&p_derive=map

Στο έργο συμμετέχουν τα ακόλουθα ιδρύματα και υπηρεσίες:

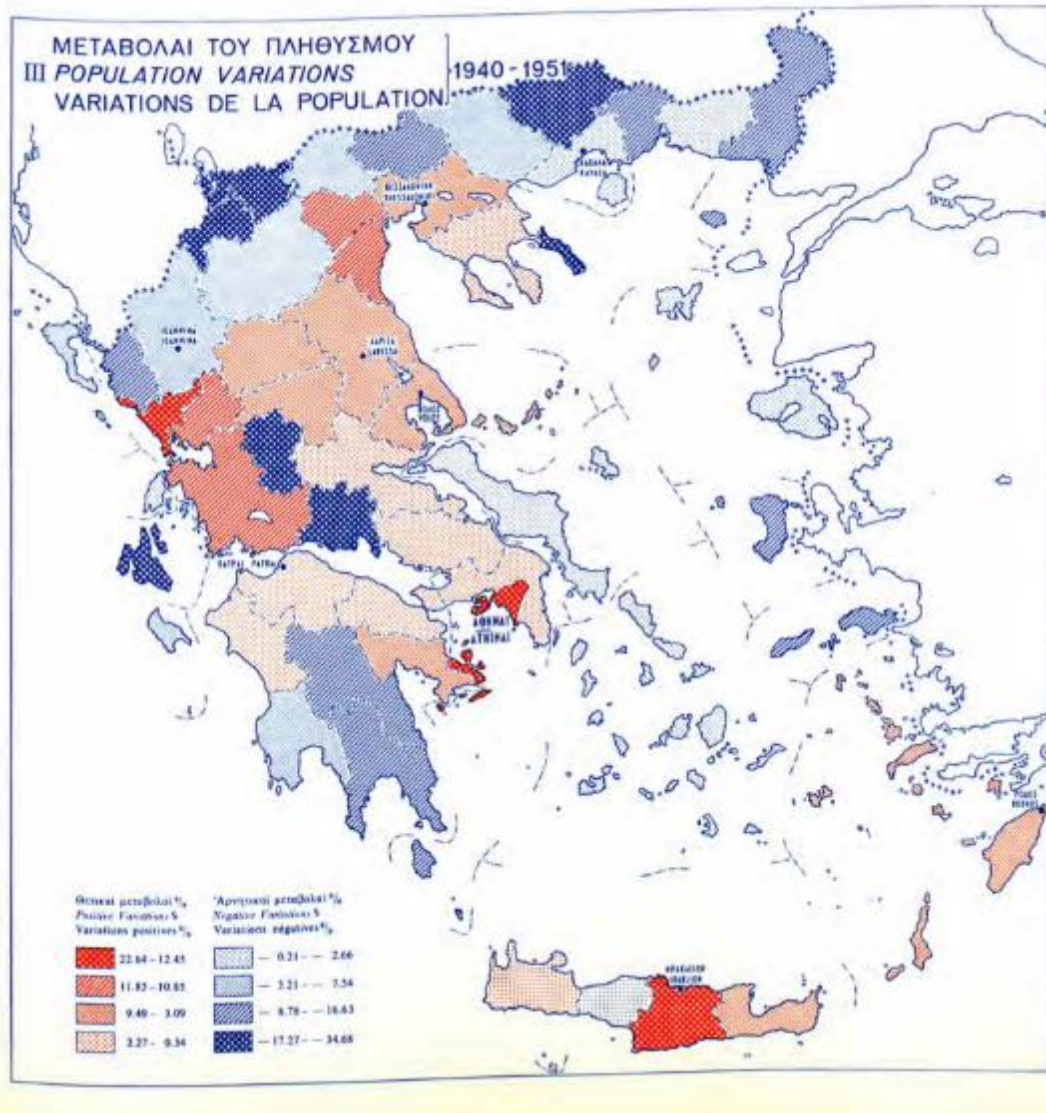
- Εθνική Στατιστική Αρχή της Ελλάδος
- Κέντρο Οικονομικών Ερευνών Αθηνών
- Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Αθηνών
- Direction Générale des Affaires Culturelles et Techniques, Ministère des Affaires Etrangères, Paris
- Ecole Pratique des Hautes Etudes, Paris: Division des Aires Culturelles, Centre de Sociologie Européenne, Laboratoire de Cartographie
- University of California, Davis
- Université de Toulouse

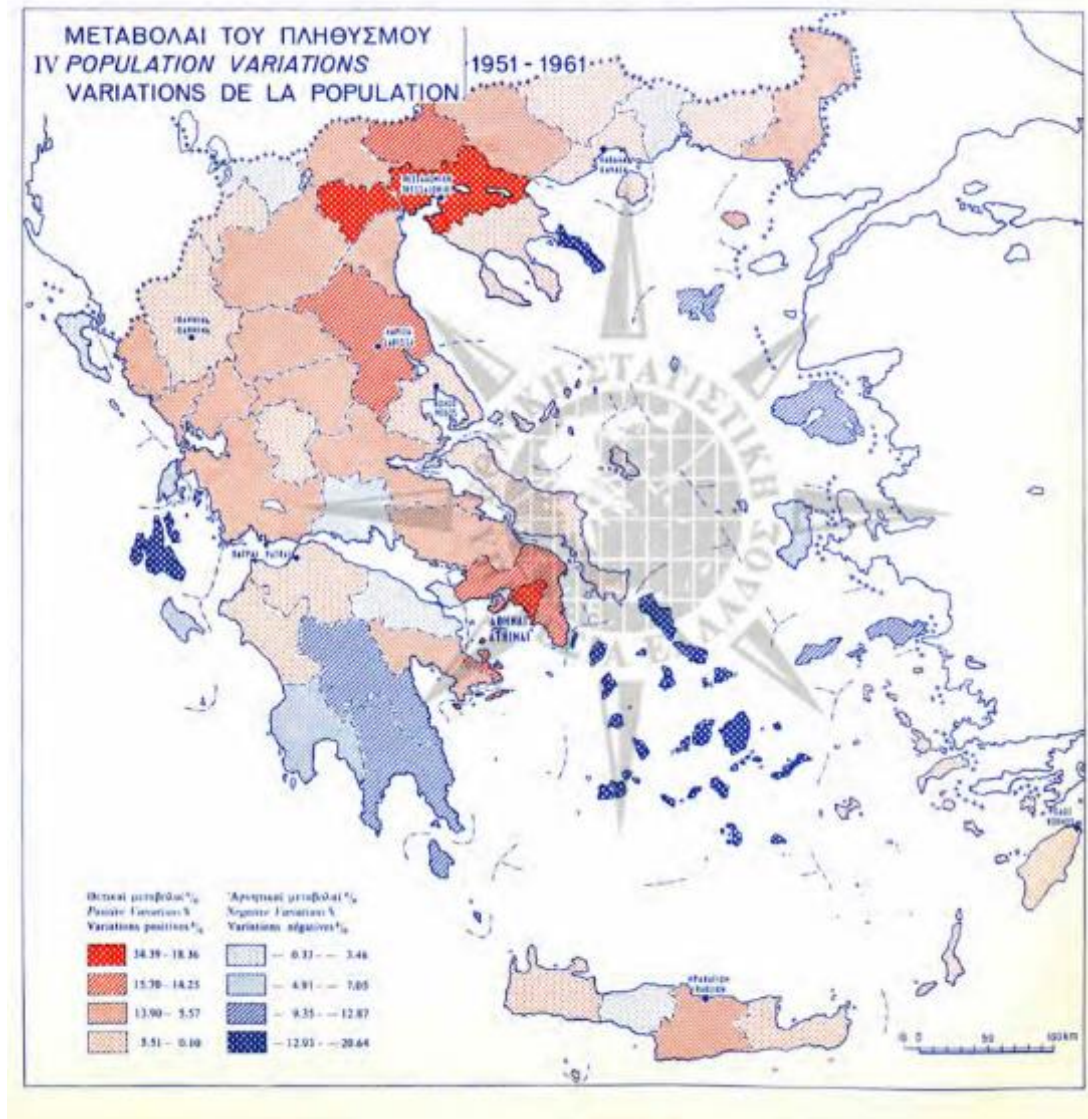
Χάρτης 1: Ανομοιόμορφη κατανομή της αύξησης του πληθυσμού την περίοδο 1920-1928
Εξαιρουμένου του Αγίου όρους, μείωση πληθυσμού παρουσιάζεται μόνο στους νομούς Θεσπρωτίας,
Άρτης και Φλωρίνης

Χάρτης 2: Ανομοιόμορφη κατανομή της αύξησης του πληθυσμού την περίοδο 1928-1940
 Συμπεριλαμβανομένου του Αγίου όρους, μείωση πληθυσμού
 παρουσιάζεται στα Νησιά του Αιγαίου και στη Νότια Πελοπόννησο

Χάρτης 3: Ανομοιόμορφη κατανομή των μεταβολών του πληθυσμού την περίοδο 1940-1951

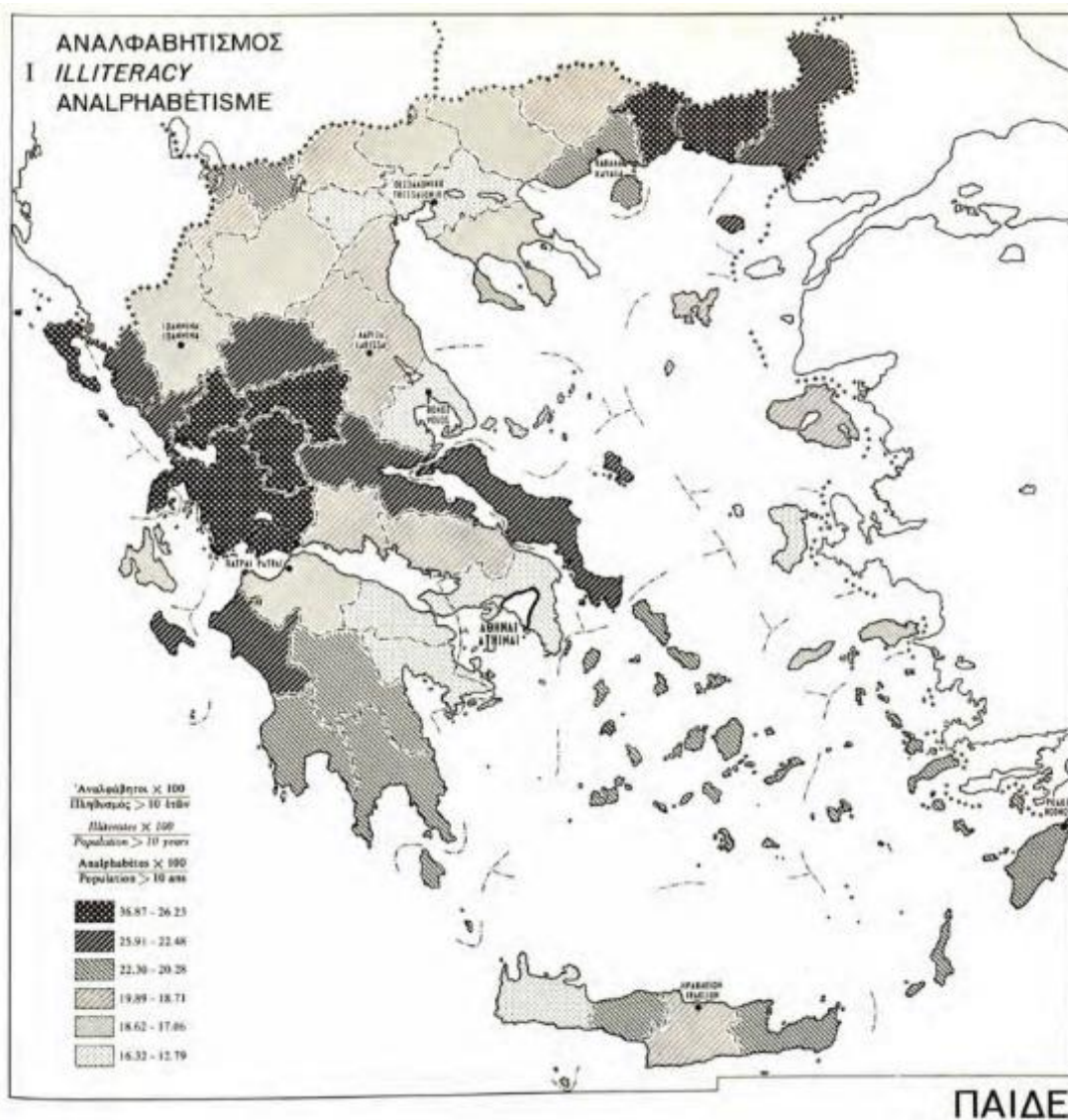

Χάρτης 4: Ανομοιόμορφη κατανομή των μεταβολών του πληθυσμού την περίοδο 1951-1961, με διαφορετική εξέλιξη από αυτή της προηγούμενης περιόδου. Εμφάνις η επιρροή των πόλεων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης

Β2. Παιδεία

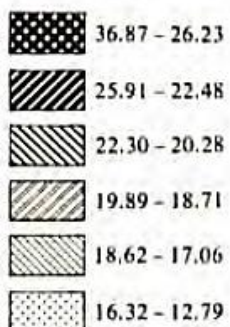

Χάρτης 6: Χάρτης αναλφαβητισμού προκύπτων από ανάλυση στοιχείων απογραφής 1961

$\frac{\text{Ἀναλόφητοι} \times 100}{\text{Πληθυσμὸς} > 10 \text{ ἐτῶν}}$

$\frac{\text{Illiterates} \times 100}{\text{Population} > 10 \text{ years}}$

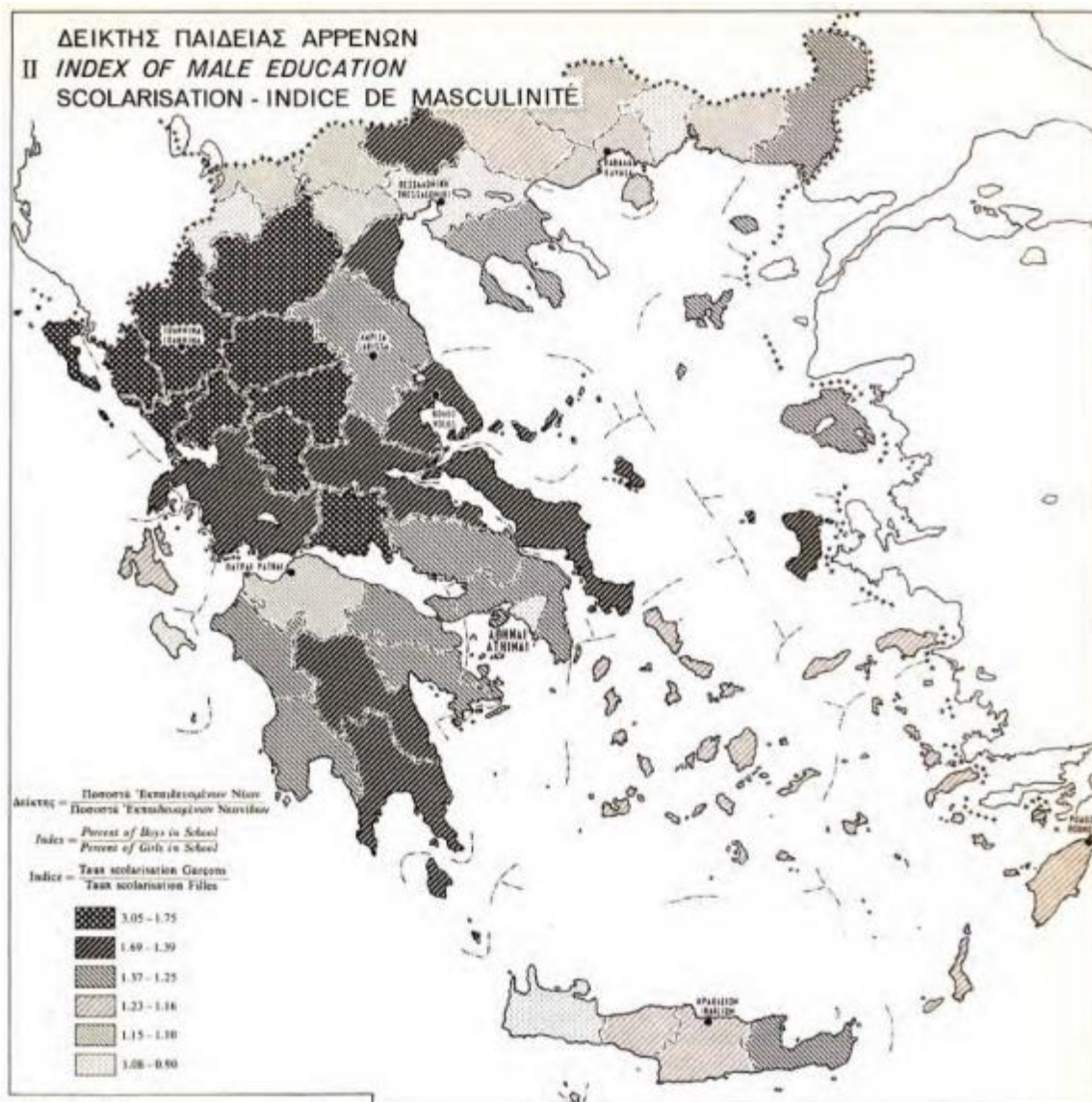
$\frac{\text{Analphabètes} \times 100}{\text{Population} > 10 \text{ ans}}$

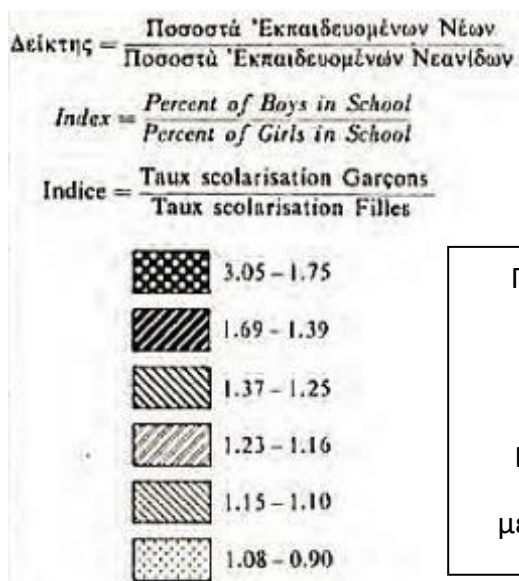
Ο χάρτης προκύπτει από την ερώτηση:

«Γνωρίζετε γραφήν και ανάγνωσιν;»

Ερώτηση επί του συνολικού πληθυσμού άνω των 10 ετών, ανά νομό.

Χάρτης 7: Χάρτης ποσοστών σχολικής φοίτησης στη μέση εκπαίδευση προκύπτων από ανάλυση στοιχείων απογραφής 1961

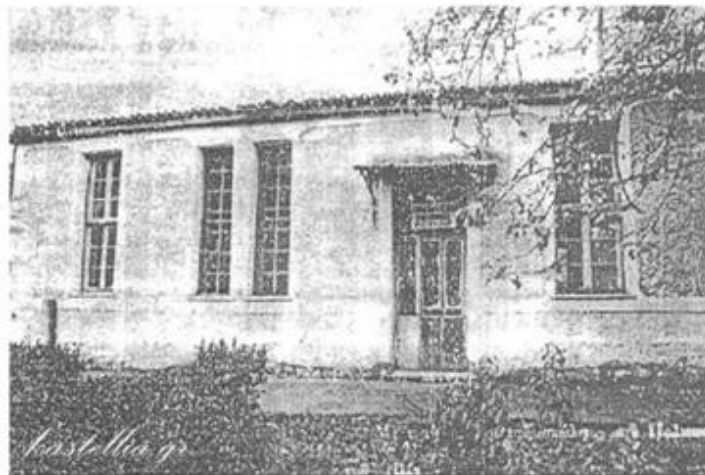

Προσδιορίζεται κατά νομό η σχέση μεταξύ της αναλογίας φοίτησης στη μέση εκπαίδευση αρρένων και θηλέων.

Επισημαίνεται η δυσκολία συσχέτισης του δείκτη αυτού, με άλλα δημογραφικά, κοινωνικά και μορφωτικά δεδομένα.

Παράρτημα Γ: Φωτογραφικό υλικό οικισμού Καστελλίων Φωκίδας

Το παλιό δημοτικό σχολείο (Δωρεά Ανδρέα Σιγγρού)

Εγκαίνια Ιατρείου (1973)

Πολυτελή παγκάκια έξω από την εκκλησία (1973)

Κτήριο του Αγροτικού Συνεταιρισμού

× Το Δημοτικό σχολείο

Εγκαταλελειμμένο πέτρινο σπίτι

×

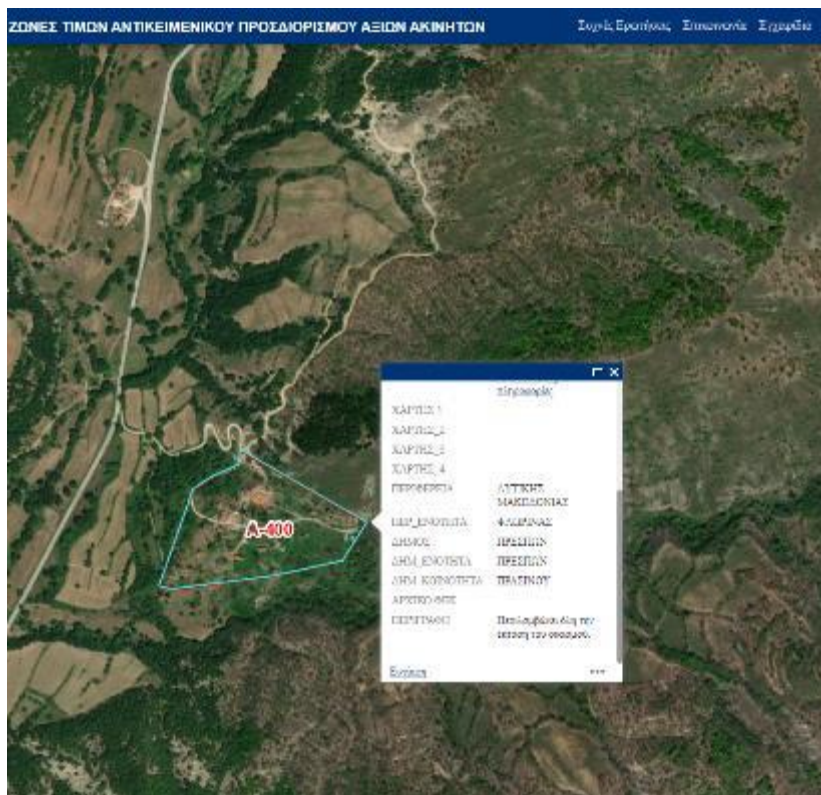

Πράσινο Κορεστειών Φλώρινας

Στο χωριό διαμένουν 15 άτομα που ασχολούνται με τη μελισσοκομία

Πηγή: Αυτοτελές Γραφείο FILMOFFICE Δυτικής Μακεδονίας
της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας

<https://filmoffice.pdm.gov.gr/fotografies/florina/egkataleimmenoi-oikismoi-florinas/>

Πηγή: <https://maps.gsis.gr/valuemaps/>